

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola

TAKÁCS PÉTER

AZ ÁLLAMTUDOMÁNY ÉS POLITIKATUDOMÁNY HATÁRTERÜLETEI A
XX. SZÁZADI ÁLLAMELMÉLETI GONDOLKODÁSBAN

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Dr. Szoboszlai-Kiss Katalin PhD.

.....

Budapest, 2026

TARTALOMJEGYZÉK

1.	A téma aktualitása	5
2.	Alkalmazott kutatás-módszertan	16
2.1.	Az államtudomány és politikatudomány határterületei a XX. századi államelméleti gondolkodásban, avagy egy PhD. kutatás közigazgatási relációi	16
2.1.1.	<i>A közigazgatás átalakulása piaci mechanizmusok által</i>	17
2.1.2.	<i>Etimológia és szóhasználat: bürokrácia</i>	17
2.1.3.	Forráselemzés, dokumentumelemzés, történeti és a komparatív összehasonlító módszer alkalmazása a kutatás során.....	24
2.1.4.	Kvalitatív kutatási módszertan alkalmazása:	25
2.1.5.	Recepcióanalízis a XX. századi államelméleti gondolkodásban: Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály.....	29
2.1.5.1.	Kutatási hipotézisek	29
2.1.5.2.	Kutatási kérdések	30
2.2.	A wilsoni-weberi közigazgatási modell, mint az állambarát közigazgatás előzménye és kiindulópontja	31
2.3.	New Public Administration mint közvetítő irányzat	34
2.3.1.	Human Relations Iskola.....	36
2.3.2.	Intézményi (institucionalista) iskola.....	37
2.3.3.	Public choice (közösségi választások) iskola	38
2.3.4.	A New Public Management iskola tiszta formája	40
2.3.5.	A közigazgatás az esélyteremtő (katalizáló) kormányzás szolgálatában	42
2.3.6.	A New Public Management iskolával szemben megfogalmazott kritikák.....	44
2.4.	Az Új „neo” Weberiánus koncepció fő jellemzői	46
3.	Max Weber „ethosza”	52
3.1.	A Politika feladata	52
3.2.	Párt- és pártszervezet feladata.....	53
3.3.	Karizmatikus vezér feladata	55
3.4.	Weber öröksége	57
3.5.	A „Vezérdemokrácia”, mint eszme	58
3.6.	Max Weber és Robert Paul Wolf uralmi tipológiájának komparatív elemzése.....	62
3.7.	Wendy Brown és Molnár Attila Károly Weber értelmezése	63
3.8.	Weber normativitásának negatív (apofatikus) elmélete.....	67
3.9.	A karizma intézményesülése és Weber normativitásának problematikája	68

3.10. A karizma, mint rejtett politikai teológia.....	70
4. Max Weber kritikusai, avagy szemelvények Leo Strauss és Polányi Mihály munkásságából	73
4.1. Leo Strauss és a „modernség válsága”.....	74
4.1.2 A straussi „szoros olvasat”	76
4.1.3 Strauss historizmus kritikája.....	78
4.1.4 Strauss Weber kritikája.....	80
4.1.5 Strauss politikatudomány-interpretációja	83
4.1.6 Leo Strauss és a hermeneutika.....	85
4.2. Polányi Mihály társadalomfilozófiája; Egy posztkritikai filozófia ténymegállapításai.	92
4.3. Polányi Mihály a tudásról és annak személyes jellegéről	97
4.3.2. Polányi Weber kritikája – a „negyedik” kritika?	101
4.3.3. Polányi politikatudomány-feladatfelfogása	102
4.3.4. Polányi Mihály elmélete a tudás személyes jellegéről, avagy útmutató Polányi szabadság-felfogásának jelenkori értelmezéséhez.....	103
<i>Polányi és a liberalizmus – A szabadság és a társadalmi igazságosság feszültsége .....</i>	<i>107</i>
4.3.5. A „tudományos szabadság” védelme.....	109
4.3.6. A Polányi recepciókutatás múltja, jelene és jövője Magyarországon.....	113
5. Az erőszak demarkációs problémája Hannah Arendt, Carl Schmitt és Polányi Mihály műveiben.....	120
5.1. Arendt és a cselekvés politikai ontológiája – The Human Condition komplex politikai filozófiai elemzése	125
5.2.1. A politika, mint egzisztenciális lehetőség.....	127
5.2.2. A totalitarizmus, mint politikafilozófiai kiindulópont.....	130
5.2.3. A gondolkodás politikai gyakorlatai – Hannah Arendt politikafelfogásának újraértelmezése Robaszkiewicz és Weinman, valamint Carlos Eduardo Gomes Nascimento nyomán	135
5.3. A „barát-ellenség” Carl Schmitt általi megkülönböztetése a háború fogalmi tükrében	141
5.4. A béke és a szabadság konstrukciója Polányi Mihály társadalomfilozófiájában ..	148
5.5. Erőszakmátrix az államelméletben.....	150
6. Ütköztetett paradigmák - avagy miben rejlik az eltérő tartalom?.....	156
6.1. Polányi Mihály és Leo Strauss politikai filozófiájának összehasonlító összegzése	157
6.1.2. A modernitás kritikája.....	158

6.1.3. Az igazság keresése: tudomány és filozófia	158
6.1.4 Közös pontok és eltérések.....	158
6.2. Polányi Mihály és Hannah Arendt filozófiájának összehasonlító összegzése	159
6.3. POLÁNYI MIHÁLY ÉS Carl Schmitt FILOZÓFIÁJNAK összehasonlító összegzése	163
6.4. Leo Strauss és Carl Schmitt filozófiájának összehasonlítása	165
6.5. Leo Strauss és Hannah Arendt filozófiájának összehasonlítása.....	167
Leo Strauss: filozófiai alapokon nyugvó politika	167
Hannah Arendt: politika, pluralitás és nyilvános tér.....	168
Hasonlóságok Strauss és Arendt között.....	168
Különbségek	169
Történeti és politikai kontextus.....	169
7. A szabadságért való küzdelem egyik lehetséges előzményéről: forradalmak a közigazgatás szolgálatában Bibó István és Polányi Mihály kritikus szemlétéről.....	170
7.1. Bibó István és a „forradalom ethosza”.....	171
7.2. Az 1956-os magyar forradalom	174
7.3 Közigazgatási koncepció	178
7.5 Polányi Mihály elmélete a tudás személyes jellegéről	180
7.6 „Szovjetunió-kép” és az 1956-os magyar forradalom	182
8. KÖVETKEZTETÉSEK	185
8.1. Az értekezés összegzése	186
8.2. A hipotézisek vizsgálatának eredménye.....	187
8.3. Új tudományos eredmények	189
8.4. Új kutatási irányok.....	190
8.5. Szakpolitikai ajánlások	192
8.6. Gyakorlati felhasználhatóság.....	194
8.7. A disszertáció gyakorlati implikációi és társadalomelméleti relevanciája.....	196
9. Irodalomjegyzék.....	207

1. A TÉMA AKTUALITÁSA

Jelen disszertáció mindenekelőtt a Weber-szövegek mikroelemzésére épül, a rájuk adott kritikai észrevételek, eszmerendszerek bevonásával (lásd Strauss és Polányi Weber kritikája).

A szövegek elemzése során a legnagyobb kihívást – ugyanakkor a tudományos feldolgozás legfőbb indokát is – Weber filozófiai gondolatmeneteinek széttagoaltsága jelentette. Az elemzés módszertani alapjául a hermeneutikai megközelítést választottam, mégpedig abban a nem magától értetődő értelemben, hogy a filozófiai állításokat nem a szerző egyéni különbségeiként, hanem az őt foglalkoztató problémákra adott válaszkísérletekként értelmezem. Ennek megfelelően az értekezés – eltérően a Weber-szakirodalom jelentős részétől – nem törekszik arra, hogy a gondolkodó nézeteit leegyszerűsítő címkékkel, mint „irracionalista”, „intuitív ismeretelméletű” vagy „romantikus társadalomfelfogású”, írja le. Ehelyett arra vállalkozik, hogy feltárja és mérlegelje azokat az érveket, amelyekkel Weber saját álláspontját igyekezett megalapozni.

A disszertáció szerzője természetesen nem tekint el a weberi koncepció hiányosságainak és belső feszültségeinek bemutatásától sem, ugyanakkor következetesen kitarthat emellett, hogy a kritikai vizsgálat csak a gondolatrendszer lehető legteljesebb rekonstrukcióját követően végezhető el¹.

Miután a weberi eszmerendszer rekonstruálása révén képet formálunk eszmeiségéről, munkásságáról és tanításairól, az eme tanokkal szembeni kritikai észrevételeket állítom szembe a weberi toposzokkal. Weber kritikák, ahogy azt a megfogalmazás is sugallja, több szerző érintett ebben a gigászi politikai-filozófiai eszmepárbajban, és hogy melyikük győz? Kivéles vajon a végső üdvözlés, nem tiszte e disszertációnak. Magam csupán betekintést kívánok nyújtani Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály által megfogalmazott elméletek csataterére, ahol ütköztetett vélemények, kiragadott gondolatok, és megannyi weber kritika találkozik a weberi tanokkal. Mit is jelent a politikatudomány-feladatfelfogása? Hogyan is tudjuk megragadni eme igen csak mélyreható és komplex eszmerendszer – felfogások ütköztetéseit, egymásra gyakorolt hatásmechanizmusait, egyedi válaszreakcióikat a politikatudomány-feladatát illetően és egymás nézetrendszereire vonatkozó kritikai jellegű megállapításaikat?

---

¹ Lásd bővebben Leo Strauss és Polányi Mihály Weber kritikáiról szóló 4. fejezet

Mind a kérdésfeltevés mind a reá adott válaszok is komplex – más szóval összehasonlító vizsgálatot igényelnek. A választott témakörrel kapcsolatosan felvethető az a kérdés, hogy: „Miért is ezen kiválasztott négy szerző egymásra hatását (kritikai nézeteiket és eltérő politikatudomány-feladatfelfogásukat) kívánom doktori kutatásom górcsővé tenni?” – A választ úgy tudnám megragadni, hogy eme „szerzőnégyes” tagjai hatással voltak egymásra, egyes nézeteik kialakításában – ilyen egyedi nézet maga a politikatudomány-feladatfelfogás koncepciók összehasonlító vizsgálata is.

Hiszen a Max Weber által kialakított és teret hódított koncepció számos kritika tárgyát képezte, a szóban forgó három „Weber kritikus” szerző ecsetvonásaiban (műveiben és értekezéseiben) is egyaránt. Leo Strauss, Polányi Mihály és Eric Voegelin számára egyaránt kritikai alappá vált a weberi eszmerendszer, főként annak nihilizmus – pozitívizmus – és objektivizmus (értéksemlegesség) kritikája révén. Ezen, megegyező weberi tanokhoz való kritikai viszonyulás azonban eltérő utakon keresztül realizálódott a három különálló kritikai gondolkodás kikristályosításakor. Mindhárman (Strauss, Polányi és Voegelin) is egyaránt kritika alá vonják Weber megállapításait, azonban ezt mindannyian eltérő problémák, kérdésfeltevések, alaphipotézisek, egyedi fogalomhasználat, módszertan, példabemutató segítségével illusztrálják a számunkra. Továbbá eltérő politikatudomány-feladatfelfogás koncepciók bontakoznak ki a három Weber kritikából, melyeknek egyedi csak rá jellemző végcélja is van.

Az értekezésem címe: Az államtudomány és politikatudomány határterületei a XX. századi államelméleti gondolkodásban. A disszertációt megelőző kutatásaim és elemzéseim középpontjában Max Weber tudományos munkássága állt, ennek okán kezdtem el kutatni, hogy a weberi tanok és kinyilatkoztatások elvezetnek e annak kritikai vetületéhez. Így jutottam el Leo Strauss és Polányi Mihály írásain és művein át ahhoz a felismeréshez, hogy e három szerző a politikai-filozófiai térben egy diskurzuson belül foglal helyet, csak másik széken ülnek a vitában. Kritikai érvrendszereikben támadják a Max Weber által megalkotott, vagy az életművéből kiragadott toposzokat.

A két szerző (Strauss és Polányi) Weber-kritikájával egy termékeny politikai-filozófiai és társadalomtudományi vita vette kezdetét, melynek rekonstrukciója során az igazságkérdés eldöntését nem tekintjük a disszertáció feladatának. Az értekezés alapvető célja a három eltérő gondolati irányzat képviselőinek és álláspontjaiknak a bemutatása, s ennek során a műveikben megjelenő elméletalkotói egyediség-eredetiség felmutatása, és a hermeneutika, a diskurzuselmélet

segítségével ezen kritikai rewflexiók szembesítése. Meggyőződésem, hogy a téma magának a feldolgozásának módjától is egyedivé és érdekessé válik a tudományok művelői s az érdeklődő olvasóközönség számára, mivel ismereteim szerint sem Max Weber, sem kritikusait, Leo Strauss, Polányi Mihályt így még szembesítették egymással. Ezen túlmenően a recepciókutatásban is új kvalitatív eredmények érhetőek el, hiszen Polányi Mihályról s a Weber-kritika összefüggésében körvonalazódó államelméletéről igen csak kevés információval rendelkezünk. Meggyőződésem, hogy a tervezett disszertáció és a belőle remélhetőleg kibontakozó államelméleti kutatás új horizontot nyit a kvalitatív módszereket alkalmazó tudományágak (jogtudomány, szociológia, államelmélet, politológia, történelemtudomány, vallástudomány, etika, politikai filozófia) valamint a diszciplináris határokat átlépő elméletek (racionális döntésemélet, játékelmélet, diskurzuselmélet) együttműködése számára.

Jelen kutatási területen jellemzően Max Weber, Leo Strauss és Eric Voegelin nézetrendszerinek összehasonlító elemzéseivel találkozunk, főként monográfiák, tanulmánykötetek, recenziók, és e kutatókat mélyrehatóan tanulmányozó interdiszciplináris² (közigazgatási, államtudományi, politikatudományi, szociológiai, társadalomfilozófiai, jogi vagy éppen politikai filozófiai) tanulmányok formájában. Azonban Polányi Mihály eszmerendszerére fókuszálva, különös hangsúllyal és tekintettel a Polányi életműben kimutatható államelméleti és politikatudományi gondolatok és kinyilatkoztatások széles spektrumára – nem rendelkezünk oly mértékű releváns tudásbázissal, mint az előbbieken felsorolt szerzők és mögöttes gondolataik eseténben. A modern magyar államtudomány és a modernitás talaján álló politológia nem lenne ugyanaz Polányi Mihály eszmei és gyakorlati jelenléte nélkül. Ezzel kapcsolatos azon szerzői meglátásom, miszerint Polányi Mihály recepciója elkerülhetetlen hozadéka jelen disszertációnak.

A cél hasonlatos, mint ahogyan azt Hannah Arendt³ is megjegyzi: „...Nem kevesebbre vállalkozom, mint, hogy megalkossam, amely eddig még nem létezett: Immanuel Kant politikai filozófiáját”. Hasonlatos, hiszen magam sem vállalkozom kevesebbre, mint: „...Polányi Mihály

---

² Az interdiszciplináris mellett jelen tudományágra alkalmazható a multidiszciplináris megközelítés.

³ Arendt szerint, ha a filozófia nem talált választ a „mi a politika” kérdésre, akkor ez annak köszönhető, hogy minden nagy gondolkodó az emberrel foglalkozott, mondván, a politika az emberek pluralitásának tényén alapul. Arendt elutasítja a policy-re összpontosító elgondolásokat, amelyek a cselekvéseket előre meghatározott célok elérésében mutatott hatékonyságuk felől ítélik meg. Arendt a cselekvés performatív jellegét radikalizálva, a cselekvő politikát az előadás virtuozitása felől ítéli meg. Arendt nyomán kijelenthetjük, hogy az Egyesült Államok függetlenné válása, amelynek eredményeképpen egy teljesen új politikai szisztéma [polity), egy nagy területi kiterjedésű köztársaság jött létre, azt mutatja, hogy valami új létrehozása par excellence politikai tett. A politikai térszubsztanciájának vizsgálata során eljutottunk az arendti igazságig: a politika terét nem az emberek bensője hordozza, hanem az emberek kontextusbeli viszonyrendszere, amely a politikai gondolkodás alapján reprezentatív jelleggel bír.

államelméleti és politikatudományi recepciójának megírására”. A kutatás egyik alapkérdése, hogy Polányi Mihály tudományelméletének alapjául szolgáló társadalomfilozófiai felfogás értelmezhető-e politika és államelméleti nézőpontból? A tudományelméleti és más írások társadalomfilozófiai elemzéseiben megjelenik-e egy rekonstruálható politika- és államelmélet? Feltevésem szerint ezzel összefüggésben politika- és államelméleti nézőpontból is meg lehet fogalmazni Polányi tudomány- és tudáselméletének az eredetiségére irányuló kérdést. Polányi Mihály nem írt ugyan önálló monográfiát államtudományi szempontból releváns téziseiről, azonban a tudományelméletének alapjául szolgáló társadalomfilozófiai felfogásból rekonstruálható egy önállóan tekinthető politika- és államelméleti koncepció, melynek körvonalai a Weber-kritikák összefüggésében rajzolódnak ki. Feltevésem szerint „hallgatólagos tudás” (tacit knowledge) és a „személyes tudás” (personal knowledge) elméletének társadalomfilozófiai kontextusában rejlő politika- és államelmélet önállóan is megállja a helyet az államról szóló szigorúan tudományos diskurzusokban, és ebben az értelemben is aktualitással és relevanciával bír a 21. században. „...A tudományt semmilyen más módon nem lehet szervezni, mint azzal, hogy garantáljuk minden érett tudós teljes függetlenségét.

Ekkor ők a lehetséges felfedezések egész területén szét fognak oszlani, s mindegyikük ahhoz a feladathoz kezd, saját egyedi képességire támaszkodva, amely a leggyümölcsözőbbnek tűnik számára”⁴ „Polányi Mihály... annak a legendás tudósgenerációnak volt tagja, amelyet Neumann János, Szilárd Leó, Szent-Görgyi Albert, Wigner Jenő és Teller Ede neve fémjelzett”⁵. A budapesti egyetem orvoskarán 1914-ben avatták doktorrá, ám nem tartozott azon tudósok közé, akiknek pályafutása csupán egyetlen felfedezés köré rendeződött, így természettudományi és társadalomtudományi munkássága egyaránt jelentősnek tekinthető. Polányi társadalomtudományi érdeklődése berlini évei alatt alakult ki, amikor is bátyával, Polányi Károllyal és barátaikkal vitázva tanulmányozták a közgazdaságtan világát. A későbbiek folyamán a közgazdaságtani elemzések mellett Polányi a legkülönbözőbb társadalomtudományi részterületek problémáinak elemzéseivel foglalkozott, etikai, vallásfilozófiai, esztétikai, jogfilozófiai, szociológiai és politológiai tanulmányokat is ír.

A tudományfilozófiai felfogását összegző főműve, az 1958-ban megjelent *Personal Knowledge* az emberi tudás minden formáját a maga mindenkori személyhez kötött meghatározottságában

---

⁴ POLÁNYI, 1992b: 13.

⁵ POLÁNYI, 1992b: 320.

ragadja meg. Polányi sajátos tudományfelfogásának kiindulópontjáról az alábbi idézet ad felvilágosítást: „.....A tudomány természetéről és feladatáról kialakított elképzelésem, a marxista elmélethez hasonlóan, a gondolkodás társadalmi szerepének egész kérdéskörét érinti. Későbbi írásaimban pedig ez a kontextus már kozmikus léptékűvé válik. Tudományos vélekedésem igazolásán azonban végső soron mindig önmagamban találtam meg. A miértekre egy ponton túl már csak azt tudom válaszolni: '...mert így hiszem'.”⁶. Polányi úgy véli, hogy minden tudományos kutatás, fogalom- és elméletalkotás, tanítás előfeltételét a tudós személyes hite és meggyőződése képezi, amely által egyáltalán kapcsolódni tudna „dolgok” átfogó rendszeréhez. A tudomány „természetét” vizsgálva abból indul ki, hogy a megismerés mindig valamilyen előzetesen létező, azaz ontológiai értelemben „valóságos dolgot” feltételez, így a tudományos tételek, ismeretek lényegüket tekintve eleve részei a valóságnak, illetve eleve a valóságra vonatkoznak. A tudomány a már meglévő ismeretanyagot folyamatosan a valóság új megismerési formáival próbálja meg kiegészíteni, de az új megismerés vagy felismerés alapulhat a már meglévő ismeretek kritikai elemzésén is. Ezért a tudományos megismerés normálformájában a kutatók feltételes kijelentéseket tesznek, amelyek Polányi szóhasználatában csupán „munkahipotézisek”. Egy munkahipotézis csak annyiban érvényes, amennyiben azt megfigyelési adatok, illetve érvek alátámasztják. Fontos letisztázni a disszertáció kezdeti szakaszában, eme disszertációnak nem tisztje eldönteni, hogy a vitában álló felek, mondhatni reflexiós diskurzusban lévő társadalomtudományi aktorok között kinek van igaza? kérdésköre nem e disszertáció tárgya.

Jelen disszertáció tudományos értekezés, amelynek feladata, hogy bemutassa a három eltérő gondolati irányzat képviselőit, értelmezze a bennük és műveik alapján megjelenő egyediséget („quo vadis”), valamint rámutasson az egyediségükben benne rejlő kritikai észrevételekre, egymásra gyakorolt hatásaira, napjainkra átformálódott társadalomképünkre adekvát kérdések felvetése által, a játékelmélet, mint különös társadalomtudományi diszciplína becsatornázásával. Meggyőződésem, hogy a téma magának a feldolgozásának módjától is egyedivé és érdekessé válik a tudományok művelői a szakmaiság tagjai és mindennemű olvasó számára egyaránt, hiszen sem Webert sem kritikussait nem vették egy műben, akár disszertációban eddig ilyen alaposan górcső alá. Nem került a tudományos megismerés vizsgálatának keresztüzébe e három szerző (Max Weber, Leo Strauss, Polányi Mihály) által alkotott triumvirátus, amelyben diskurzusváltásoknak lehetünk szemtanúi a műveikben és a bennük lefektetett elméletekben és eszmerendszerben.

---

⁶ POLÁNYI, 1997: 10.

A neo-weberiánus megközelést kívánom ötvözni POLÁNYI *personal knowledge* (Személyes tudás) elméletével. Véleményem szerint a WEBER által elgondolt államrezon a neo-weberiánus tézisekkel kiegészül s nem önmagát bontja fel alkotóelemeire. Ahogyan a kritika sem semmisíti meg végérvényesen magát a kritika tárgyát, csak annál mélyebb elmélyült gondolkodásban fogalmazza újra a problémát – a probléma is és így a kritika is tovább él, egy másik diskurzusban, másik szemüveglencsén keresztül. Végeredményben Polányi is abban hitt, hogy megvalósítható egy „tudomány által determinált valóság”, amelyben a minden eddiginél nagyobb polgári szabadság válik (Polányi szavai szerint a tudós önnön ítélete által) szuverénné és ennek hatására önálló, gondolkodó entitássá szelídül a weberi kritika. Ugyanakkor nem elhanyagolva STRAUSS modenég válságának a politikai filozófiára gyakorolt „visszatérés a klasszikus politikai filozófiához” tézisét, amelynek hatására a straussi szoros olvasat által megláthatjuk azt, amit maga Weber, Polányi és akár azt is, amit Strauss gondolt.

Természetesen ehhez a szakirodalom (pl.: Polanyiana folyóirat) Polányi értelmezéséhez elengedhetlen forrásként tartalmaz sok kiaknázatlan kérdéskört, amelyek felhasználása e disszertáció-tervezetben indokolt. Ergo a szakirodalmi tájékozottság és tisztánlátás fontos. A weberi államrezon, ha módosított formában is, de napjaink államelméleti-politikai-társadalomfilozófiai és politikai filozófiai rendszerét és főbb kérdéseit, szinte minden működési fázisát változó formációkban ugyan, de áthatja, hatás-ellenhatás és ok-okozati összefüggés relációi révén. Weber ma is aktuális, ahogyan Polányi és Strauss kritikai észrevételei is egyaránt.

A kulcsszó itt az egyetlenségben, megtalálni ama kényes egyensúlyi állapotot, amelyben a kritika nem válik holmi vádirattá a doktorandusz kezében (s nem kísérel meg valótlan következtetéseket levonni a féligazságokból), azon egyensúlyi állapotot értem ez alatt, amelyben maga Weber, Polányi és Strauss is mint meghatározó aktorok vannak jelen s nem egymást kioltva, hanem egymást erősítve. Ugyanis a kritika csupán időlegesen (függően a kontextuális keretektől) megrendíteni kívánja az addig merevnek hitt elméleti és gyakorlati konstrukciókat, amelynek hatására új fellángolást, új „társadalmi szerződét” köthetnek a tudósok és gondolkodók a kritika tárgyáról és magáról a kritikákról egyaránt. A kritika az én érvrendszeremben részét képezi a weberi fogalmi repertoárnak, hiszen a kritika által válhatunk mi emberek, mi, mint társadalom, mi, mint „poliszlakók” zoón politikonná. Józan ész és ítéleterő nélkül a vak szerencsére lenne bízva a sorsunk, csupán kuruzslók lennénk abban a térben, melyet elemezni volna jó. Ehhez

kell s szükséges a kritikai, elemzői és szoros olvasati látásmód (amelyhez kiváló táptalajt nyújt Strauss és Polányi érvrendszere egyaránt), amely bepillantást enged e triumvirátus vitájába.

Jelen disszertáció egyedisége és tudományos hozzájárulása elsősorban megközelítési módban és interpretációs keretben keresendő. A dolgozat a három kiemelkedő gondolkodó, Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály életművét nem elszigetelten, hanem egymásra reflektáló, vitapartneri perspektívában elemzi, ami a magyar és a nemzetközi szakirodalomban ritkán található meg. E megközelítés lehetővé teszi, hogy a három szerző gondolati hálóját ne csupán párhuzamosan, hanem interaktív módon tárjuk fel, kiemelve azokat a pontokat, ahol a modernitás kérdései, a politikai racionalitás, a bürokrácia és a tudomány autonómiája témakörei keresztezik egymást. Az elemzés során nem pusztán a szerzők közötti hasonlóságok vagy eltérések kerülnek feltárára, hanem az a kritikai feszültség, amely a modern állam és a demokratikus intézmények koncepciója körül fennáll, új, integrált értelmezési keretet teremt, amely egyszerre képes a történeti, filozófiai és politikatudományi dimenziók összekapcsolására.

A dolgozat különleges értékét adja, hogy a Strauss-, Polányi- és Weber-recepciót együttesen, egymásra reflektáló módon tárja fel. Míg a korábbi magyarországi recepciókutatások jellemzően egy-egy szerzőre koncentráltak, és elsősorban történeti vagy filozófiai keretben vizsgálták azok hatását, a jelen disszertáció összekapcsolja a három szerző gondolkodását, bemutatva, hogy az ő értelmezéseik nemcsak önmagukban, hanem egymás kritikai és normatív reflexióin keresztül is értelmezhetők. Ennek eredményeként a dolgozat lehetővé teszi a modernitás válságára adott eltérő, ugyanakkor egymással összefüggő válaszok feltárását, amely a politika, az állam és a tudomány működésének komplex megértéséhez nyújt új perspektívát.

A Weber, Strauss és Polányi gondolkodásának ilyen integrált elemzése lehetővé teszi a magyarországi recepciókutatások spektrumának bővítését és elmélyítését, mivel feltárja azokat a pontokat, ahol a magyar értelmezések korábban elszakadtak a szerzők eredeti gondolati hálójától, vagy ahol a nemzetközi recepcióval való összevetés hiányosságai voltak. A disszertáció rámutat, hogy a magyar kutatásokban a Weber-recepció gyakran technikai vagy bürokratikus szempontokra koncentrált, míg Strauss és Polányi gondolatainak interakcióját ritkán vizsgálták a modern politikai filozófia és az államelmélet szempontjából. Ezzel a munkával a kutatás nem csupán hiánypótló, hanem új értelmezési keretet kínál, amely képes feltárni az állam, a politikai racionalitás és a tudomány autonómiája közötti összefüggéseket.

A disszertáció további újdonsága, hogy a három szerző gondolatait nem lineáris történeti narratívában, hanem dinamikus diskurzus-térként értelmezi. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálat nem csupán kronológiai vagy tematikus sorrendet követ, hanem feltárja az elméleti kölcsönhatásokat, a kritikai reflexiók láncolatát és az implicit feszültségeket, amelyek a modern politikai gondolkodásban és az államelméletben megjelennek. Weber fogalmi apparátusa, Strauss normatív politikafilozófiai olvasata és Polányi személyes tudás elmélete együttesen képes rávilágítani arra, hogy a modern állam és a demokratikus intézmények stabil működése nem érthető meg a különböző dimenziók integrált vizsgálata nélkül.

E disszertáció módszertani értéke abban is rejlik, hogy a recepciókutatást nem pusztán történeti rekonstrukcióként, hanem aktív interpretációs és kritikai gyakorlatként alkalmazza. A Strauss-, Polányi- és Weber-recepció elemzése során a dolgozat feltárja azokat a pontokat, ahol a szerzők egymásra reflektálnak, valamint azokat az értelmezési lehetőségeket, amelyek a modern politika, az állam és a tudomány autonómiája szempontjából relevánsak. Így a kutatás egyszerre jelent elméleti újítást, a hazai recepciókutatások gazdagítását, valamint gyakorlati implikációkat, amelyek a politikai vezetés, a közigazgatási gyakorlat és a tudományos intézmények működésének normatív alapjaira vonatkoznak.

A dolgozat eredményei közvetlenül hozzájárulnak a modern állam és a demokratikus intézmények működésének jobb megértéséhez, mivel kimutatják, hogy a politika és a közigazgatás nem pusztán technikai, jogi vagy gazdasági rendszerek, hanem társadalmilag, normatív és etikai dimenziókkal átszőtt intézmények, amelyek fenntartható működéséhez elengedhetetlen a multidimenzionális, integrált döntéshozatal. Ebből következően a disszertáció nem csupán tudományos hozadék, hanem gyakorlati iránymutatás is, amely segítheti a politikai vezetők, közigazgatási szakemberek, valamint a tudományos és oktatási intézmények működését a normatív és etikai szempontok érvényesítésében.

A disszertáció egyedisége, terjedelme és jelentősége abban áll, hogy a Strauss–Polányi–Weber triádot egységes, kritikai és normatív értelmezési keretbe helyezi, amely egyszerre képes gazdagítani a magyarországi és nemzetközi recepciókutatásokat, új perspektívát nyújtani a modern állam és a demokratikus intézmények elméleti vizsgálatához, valamint gyakorlati útmutatót adni a döntéshozatal, a vezetés és a tudományos intézmények működtetéséhez. A dolgozat ezzel a kutatási irányok szélesítését, az elméleti diskurzus elmélyítését, és a modern politika és közigazgatás etikai és normatív dimenzióinak tudatosítását egyaránt szolgálja.

A saját megközelítemem egy mondatban összegezve: a neoweberiánus megközelítés, a társadalomfilozófiai személyes tudás koncepció és a hermeneutika komplex eszmerendszerét jelenti. Hannah Arendthez⁷ hasonlóan én is olyasmire vállalkozom e disszertáció megírásával, amelyre előttem még soha: megalkotni a triumvirátus (Weber, Strauss és Polányi) eszmerendszerének kritikai egymásra-hatását. Kiemelt figyelemmel eljárva a kutatás során a kutatási eredményeket torzító hatások mérséklése okán. E kérdéseken túl abban nyújt és mutat újat eme disszertáció, hogy eddig Max Webert külön vették elemzésük górcsőve alá a Webert kutató szerzők. Jelen disszertáció arra vállalkozik, hogy egyesítse a weberi tanokat az azokra adott Weber kritikákkal. Hogy ezen az úton előre haladhassunk, meg kell értenünk Max Webert, Leo Strausst és Polányi Mihályt, hogy hármuk politikai-filozófiai elméleteinek súlya és viszonyrendszere kivilágosodott képet fessen számunkra a csillagokkal teli égbolton.

Jelen disszertáció egyik alapvető, de gyakran félreérthető módszertani döntése az elméleti önkorlátozás következetes vállalása. Ez az önkorlátozás nem pusztán formai vagy műfaji kérdés, hanem a modern állam működésére és a demokratikus intézmények legitimitációjára vonatkozó normatív felismerésekből fakad. A dolgozat abból az előfeltevésből indul ki, hogy a modern politikai rend legmélyebb válságai nem technikai jellegűek, hanem a racionalitás, az értékek és a felelősség viszonyának strukturális feszültségeiből erednek. E feszültségek nem oldhatók fel egyetlen elméleti rendszer, normatív doktrína vagy intézményi modell segítségével, mert maguk a modern államiság alapfeltételei termelik újra őket.

A disszertáció ezért tudatosan elutasítja azt az implicit elvárást, amely a politikai elmélettel szemben gyakran megfogalmazódik: nevezetesen, hogy végső válaszokat, normatív záradékokat vagy „helyes” intézményi konfigurációkat kínáljon. Ezzel szemben a dolgozat azt az álláspontot képviseli, hogy a politikai racionalitás kérdése nem zárható le normatív konszenzussal anélkül, hogy ezzel ne sérüljön a demokratikus pluralizmus és a politikai felelősség értelme. A modern állam legitimitációja nem abból fakad, hogy mentes a konfliktusoktól, hanem abból, hogy képes azokat intézményesített, reflektált és elszámoltatható módon kezelni.

E felismerés különösen élesen jelenik meg a bürokrácia elemzésében. A bürokratikus racionalitás – Weber klasszikus elemzése nyomán – a modern állam egyik legnagyobb teljesítménye és egyben egyik legnagyobb veszélye. A szabályozottság, a kiszámíthatóság és a szakmai kompetencia olyan feltételek, amelyek nélkül a modern közigazgatás működésképtelen lenne.

---

⁷ „Arra vállalkozom, amire eddig senki sem előttem, megalkotni Immanuel Kant politikai filozófiáját.” HANNAH ARENDT

Ugyanakkor éppen ezek a tulajdonságok hordozzák magukban annak a veszélyét, hogy az intézményi működés elszakad a normatív és etikai megfontolásoktól, és öncélú, zárt racionalitássá válik. A disszertáció nem vállalkozik arra, hogy e feszültséget „feloldja”, mert álláspontja szerint a bürokrácia problémája nem megszüntethető, hanem kezelhető – mégpedig csak reflexív módon.

Az elméleti önkorlátozás itt abban nyilvánul meg, hogy a dolgozat nem kínál univerzális kritériumrendszert arra vonatkozóan, mikor válik a bürokratikus működés legitimből illegitimé. Egy ilyen kritériumrendszer szükségszerűen formalizált lenne, és ezzel éppen azt a problémát termelné újra, amelyet kezelni kíván. Ehelyett a disszertáció arra törekszik, hogy feltárja azokat a normatív dilemmákat, amelyek minden bürokratikus döntés mögött jelen vannak, még akkor is, ha a formális eljárások ezt elfedik. Az önkorlátozás tehát nem a kritika elmaradását, hanem annak elmélyítését szolgálja.

A dolgozat hasonló önfegyelmet tanúsít a demokratikus döntéshozatal elemzésében is. A demokrácia válságáról szóló kortárs diskurzusok gyakran két véglet között ingadoznak: vagy technokratikus megoldásokat javasolnak, amelyek a szakértelem elsődlegességét hangsúlyozzák, vagy populista narratívákba csúsznak, amelyek a közvetlen népakarat abszolutizálására épülnek. A disszertáció egyik tudatos nem-vállalása éppen az, hogy e két véglet közül bármelyik mellett normatív értelemben elköteleződjön. Álláspontja szerint mind a technokrata, mind a populista megközelítés figyelmen kívül hagyja a politikai döntéshozatal erkölcsi és felelősségi dimenzióit.

Ez a felismerés indokolja azt is, hogy a dolgozat nem dolgoz ki részletes demokratikus reformmodelleket vagy intézményi innovációs javaslatokat. Az ilyen javaslatok – bármennyire vonzóknak tűnnek is – gyakran azt az illúziót keltik, hogy a demokratikus legitimitás problémája intézményi dizájnnal „megoldható”. A disszertáció ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a demokrácia normatív alapja nem intézményekben, hanem gyakorlatokban, döntésekben és felelősségvállalásokban realizálódik. Ennek megfelelően az elméleti önkorlátozás itt is a politikai realitás komolyan vételét jelenti.

Az empirikus kutatásokkal szembeni önkorlátozás szintén ebből a normatív felismerésből fakad. A disszertáció nem azért nem végez részletes empirikus elemzéseket, mert alábecsülné azok jelentőségét, hanem mert álláspontja szerint a jelenkori politikai válságok értelmezése elsősorban nem adathiány, hanem értelmezési zavar következménye. A számok, indikátorok és

mérőszámok önmagukban nem képesek választ adni arra a kérdésre, hogy egy politikai döntés legitim, igazságos vagy erkölcsileg védhető-e. Az empirikus vizsgálatok normatív előfeltevések nélkül könnyen a fennálló hatalmi struktúrák hallgatólagos igazolásává válhatnak.

A disszertáció ezért nem empirikus alternatívát kínál, hanem normatív előfeltételt: olyan fogalmi és értelmezési keretet, amely nélkül az empirikus kutatás elveszíti kritikai potenciálját. Ez a megközelítés különösen releváns a kormányzás új formái – például az algoritmikus döntéshozatal vagy az adatvezérelt közigazgatás – esetében. A dolgozat tudatosan nem elemzi részletesen e technológiák működését, mert álláspontja szerint a valódi kérdés nem az, hogy ezek mennyire hatékonyak, hanem az, hogy miként alakítják át a felelősség, az elszámoltathatóság és az ítélőképesség fogalmát a modern államban.

Az elméleti önkorlátozás egyik legfontosabb dimenziója a normativitás kezelésében érhető tetten. A disszertáció nem kínál zárt értékrendszert, nem deklarálna végső normatív minimumot, és nem próbálja „megalapozni” a demokráciát egyetlen filozófiai elv segítségével. Ez nem normatív relativizmus, hanem annak felismerése, hogy a modern pluralista társadalmakban a normativitás mindig vitatott, és e vitathatóság maga is a demokratikus rend része. A dolgozat ezért nem normákat hirdet, hanem normatív érzékenységet kíván kialakítani.

Ez az érzékenység különösen fontos a politikai felelősség kérdésében. A disszertáció nem határozza meg, hogy ki, mikor és milyen feltételek mellett „felelős” egy döntésért, mert egy ilyen meghatározás szükségszerűen leegyszerűsítene a modern állam komplex döntéshozatali struktúráit. Ehelyett azt mutatja meg, hogy a felelősség miként oszlik szét intézmények, szereplők és eljárások között, és hogyan válik gyakran láthatatlanná éppen a bürokratikus racionalitás hatására. Az önkorlátozás itt is abban áll, hogy a dolgozat nem moralizál, hanem értelmez.

Végső soron a disszertáció önreflexív határkijelölései nem gyengítik, hanem megerősítik annak relevanciáját. Azáltal, hogy nem kínál végső válaszokat, rávilágít arra, mi forog kockán a modern állam működésében: nem pusztán hatékonyság, stabilitás vagy jogszerűség, hanem az a képesség, hogy a politikai közösség tagjai értelmezni tudják saját intézményeik működését, és felelősséget vállaljanak érte. A disszertáció ebben az értelemben nem lezárja, hanem megnyitja a politikai gondolkodást, és ezzel hozzájárul ahhoz, hogy a demokratikus intézmények ne pusztán fennmaradjanak, hanem normatív értelemben is értelmezhetőek és védhetőek maradjanak.

2. ALKALMAZOTT KUTATÁS-MÓDSZERTAN

A disszertáció által előnyben részesített módszert, a terminológiai elemzést a disszertáns már a munka elején igyekszik előrevetíteni. Ahogyan az autoritás és legitimitás kérdéskörét a lehető legnagyobb mértékben meg kell szabadítani a fogalmak többértelműségéből (*Grotius*), törekedni kell a világosan körülhatárolt, tiszta fogalmak használatára (*Max Weber*), valamint vállalni kell nemcsak a fogalomtisztázás, hanem adott esetben az új fogalmak megalkotásának feladatát is (*Kulcsár Kálmán*).

A terminológiai elemzés középpontjában elsősorban azok a kérdések állnak, hogy a vizsgált magyar nyelvű szakirodalom milyen fogalmi apparátust alkalmaz; az egyes művekben megjelenő kulcsfogalmak rendelkeznek-e pontos definícióval, és amennyiben igen, milyen módon kerülnek meghatározásra; továbbá hogy a külföldi elméletek és koncepciók átvétele során mennyiben érvényesül a források terminológiájának következetes alkalmazása.

Az alapkérdés az, hogy a Max Weber által megfogalmazott eszmerendszert értelmezhetjük-e Leo Strauss és Polányi Mihály által megalkotott Weber kritikák tükrében. A disszertációban tételesen bizonyított válasz az, hogy a weberi tanok a weberi kritikák kereszttüzeiben születtek meg, de önálló entitásként is megállják a helyüket a politikai-filozófia terepasztalán.

A terminológiai elemzés egyik legfontosabb eredménye abban ragadható meg, hogy amennyiben nemcsak a weberi elméletek, hanem a velük szemben megfogalmazott kritikák is beépülnek az értelmezésbe, Max Weber gondolkodása egy olyan összetett eszmei keretben válik vizsgálhatóvá, amelyben korábban csak ritkán került elemzésre.

2.1. Az államtudomány és politikatudomány határterületei⁸ a XX. századi államelméleti gondolkodásban, avagy egy PhD. kutatás közigazgatási⁹ relációi

A XIX. század végére nyilvánvalóvá vált, hogy a piaci integráció kizárólagos érvényesülése – amely a társadalmi feszültségek kezelését a „láthatatlan kézre” bízta – nem bizonyult életképesnek. Ennek következtében szükségessé vált az állami integráció megerősítése, valamint a szabályozás és az ellenőrzés intézményesítése, mégpedig a piaci mechanizmusokkal párhuz-

---

⁸ A határterületek és viszonyrendszerük a téma vonatkozásában: közigazgatás, társadalomfilozófia, hermeneutika, klasszikus filozófia, (a témákat, tématerületeket súlyozni kell, mennyire releváns az előfordulásuk). TAKÁCS

⁹ Lásd erről bővebben: FÁBIÁN 2018.

mosan, nem azok felszámolásával. Ezt a megoldást testesítette meg a bismarckiánus állam modellje. Hosszú távon azonban azok az országok találtak fenntartható és előremutató megoldást, amelyek a közintézmények működését alapvetően megújították, és a piaci logika, illetve módszertan elemeit is beépítették azok működésébe.

2.1.1. A közigazgatás átalakulása piaci mechanizmusok által

Első lépésként a közintézményeket tették alkalmassá a versenykörnyezetben való működésre: szétválasztották a szabályozó és ellenőrző feladatokat a szolgáltatási funkcióktól, valamint olyan ösztönző mechanizmusokat vezettek be, amelyek lehetővé tették a közintézmények közötti versengést. Mindez azt a célt szolgálta, hogy egy erős, ugyanakkor rugalmas és alkalmazkodásra képes kormányzati működés jöhessen létre.

A második szakaszban nyílt lehetőség a magánszféra és a civil társadalom szereplőinek bevonására. Az állam által kezdeményezett nonprofit szervezeti formákban közintézmények, magánvállalkozások és civil szervezetek együttműködései jöttek létre, és bizonyos területeken privatizációra is sor került. A privatizáció ebben az értelemben nem csodafegyver, hanem csupán egy a lehetséges eszközök közül.

A reformfolyamat harmadik szakaszában a szabályozott piaci működést társadalmi elfogadottsággal kellett megerősíteni, vagyis legitimálni a különböző társadalmi csoportok szemében. Erre jó példa Angliában az „Állampolgári Szerződések” (Citizens’ Charter) bevezetése, amely a közszolgáltatások és az állampolgárok közötti viszony új alapokra helyezését szolgálta.

2.1.2. Etimológia és szóhasználat: bürokrácia

A kifejezés bürokrácia utalhat mind a testület nem választott irányító tisztviselők és egy közigazgatási döntéshozatal csoport. Történelmileg a bürokrácia olyan kormányzati igazgatás volt, amelyet nem megválasztott tisztviselőkkel dolgozó osztályok irányítottak.

A bürokrácia kifejezést Jacques Claude Marie Vincent de Gournay (1712-1759) francia közgazdász alkotta meg a 18. század közepén. Gournay soha nem rögzítette írásban a kifejezést, de egy kortársa így idézte: „A néhai M. de Gournay néha azt mondta: 'Franciaországban van egy betegség, amely komoly fenyegetést jelent számunkra; ezt a betegséget bürokráciának hívják.'” A „bürokrácia” kifejezést olykor a negyedik vagy ötödik kormányzati forma leírására használták. Az első dokumentált angol nyelvű említése 1818-ból származik, amikor Lady

Morgan író a brit írek leigázására használt mechanizmust a „bürokrácia, vagyis irodai zsarnokság” kifejezéssel illette, amely már régóta irányította Írországot.

Történeti fejlődés

Az első ismert angol nyelvű használat 1818-ra datálódik, Lady Morgan ír regényíró tollából, aki a britek által Írország gyarmati elnyomására használt eszközre utalt: „...a bürokrácia, vagyis irodai zsarnokság, amellyel Írországot régóta kormányozzák”. A 19. század közepére a szó semlegesebb értelemben jelent meg, a közigazgatás olyan rendszerét jelölve, ahol a hivatalokat választott hivatásos tisztviselők töltötték be. Ekkor a „bürokráciát” különálló vezetési formának tekintették, amely gyakran alárendelődött a monarchiának.

A bürokrácia ebben az értelemben „irodai zsarnokságot” jelentett, vagyis egy olyan személytelen, merev hivatalnoki rendszert, amely adminisztratív módszerekkel kényszerítette ki az idegen uralom akaratát, és nem vette figyelembe az ír társadalom érdekeit. Különálló vezetési formának tekintették, amely elkülönült a politikai döntéshozataltól, ugyanakkor gyakran alárendelt szerepet töltött be a monarchiával szemben. Feladata elsősorban a felsőbb hatalom döntéseinek végrehajtása volt, valamint az állam mindennapi működésének biztosítása. Így a bürokrácia fogalma a 19. század közepére elvesztette kizárólagosan negatív jelentését, és a modern, működőképes államszervezet egyik alapvető elemévé vált.

Modern értelmezések

Az 1920-as években Max Weber német szociológus kiterjesztette a fogalmat minden olyan adminisztrációs rendszerre, amelyet képzett szakemberek irányítanak rögzített szabályok szerint. Weber viszonylag pozitív fejleménynek tartotta a bürokráciát; Ludwig von Mises osztrák közgazdász azonban 1944-ben, a náci rezsim tapasztalatai alapján úgy vélte, hogy a kifejezést „mindig nem megfelelő jelzővel illették”. 1957-re Robert Merton amerikai szociológus azt javasolta, hogy a „bürokrata” szó bizonyos körülmények között sértő jelzővé („Schimpfwort”) vált. A modern állam működésének egyik legmeghatározóbb kérdése, hogy miként képes egyszerre megfelelni a legitimitáció, a hatékonyság és a felelősségvállalás követelményeinek egy olyan társadalmi környezetben, amelyet növekvő komplexitás, gyors változások és egymással versengő értékrendszerek jellemeznek. A demokratikus intézmények fennmaradása és hitelessége ma már nem biztosítható pusztán a jogszerű működés vagy a formális eljárások betartása

révén. Egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az állami döntéshozatal minősége, annak érték-tartalma és reflexív jellege alapvető szerepet játszik abban, hogy az intézmények képesek-e valódi társadalmi elfogadottságot és hosszú távú stabilitást elérni.

A klasszikus értelemben vett legitimitáció, amely a demokratikus felhatalmazásból, a szuverenitás elvéből vagy a joguralomból eredeztethető, a kortárs államban már nem tekinthető önmagában elegendőnek. A polgárok elvárásai jelentősen átalakultak: nem csupán azt várják el, hogy az intézmények törvényesen működjenek, hanem azt is, hogy döntéseik szakmailag megalapozottak, erkölcsileg igazolhatók és társadalmilag érzékenyek legyenek. A legitimitáció így nem statikus állapotként, hanem folyamatosan újratermelő folyamatként értelmezhető, amely a döntések következményein, átláthatóságán és elszámoltathatóságán keresztül erősödik vagy gyengül. Ebben az összefüggésben a döntéshozatal integráltsága nem technikai részletkérdés, hanem a demokratikus működés egyik alapfeltétele.

A modern állami döntések természetüknél fogva többdimenziósak. Egyetlen döntés sem korlátozódik kizárólag jogi, gazdasági vagy adminisztratív szempontokra, hanem egyszerre érinti a normatív elveket, az etikai megfontolásokat, a társadalmi következményeket és a szakmai racionalitást. Az olyan döntéshozatali modellek, amelyek egyetlen racionalitási logikát – például a hatékonyságot vagy a jogszerűséget – abszolutizálnak, szükségszerűen leegyszerűsítik a valóságot, és ezáltal torz eredményekhez vezetnek. Az integrált és multidimenzionális döntéshozatal ezzel szemben abból indul ki, hogy a különböző szempontok nem egymást kizáró tényezők, hanem egymással kölcsönhatásban álló dimenziók, amelyek csak együtt képesek megalapozott és társadalmilag elfogadható döntéseket eredményezni.

Az értékorientált megközelítés különös jelentőséggel bír ebben a folyamatban. A modern bürokratikus rendszerek gyakran törekednek arra, hogy működésüket értéksemlegesnek tüntessék fel, azonban ez az értéksemlegesség inkább illúzió, mint valóság. Minden döntés magában hordozza az implicit normatív választásokat, még akkor is, ha ezek nem kerülnek explicit megfogalmazásra. Az etikai és normatív szempontok tudatos kizárása ezért nem értékmentességet, hanem rejtett normativitást eredményez, amely alááshatja az intézmények hitelességét. Ezzel szemben az etikai reflexió integrálása a döntéshozatalba lehetőséget teremt arra, hogy az intézmények ne csupán a jogi megfelelés szintjén működjenek, hanem képesek legyenek mérlegelni döntéseik társadalmi igazságosságát, méltányosságát és hosszú távú következményeit is.

A bürokratikus racionalitás szerepe ebben az összefüggésben továbbra is megkerülhetetlen. A szabályozottság, a hierarchia és az eljárásrendek biztosítják az állami működés kiszámíthatóságát és az egyenlő bánásmód elvét, amelyek a jogállamiság alapkövei. Ugyanakkor a pusztán szabályalapú működés könnyen vezethet merevséghez és formalizmushoz, ha nem egészül ki az emberi tényezők figyelembevételével. A személyes tudás, tapasztalat és szakmai ítélőképesség bevonása lehetővé teszi, hogy a szabályok alkalmazása ne mechanikusan, hanem a konkrét társadalmi és intézményi kontextushoz igazodva történjen. Ez a megközelítés különösen fontos azokban a helyzetekben, ahol a döntéshozók közvetlen kapcsolatba kerülnek az állampolgárokkal, és ahol a döntések azonnali és kézzelfogható hatással bírnak az egyének életére.

A döntéshozatal integrált és értékorientált felfogásának elengedhetetlen eleme a kritikai reflexió folyamatos jelenléte. A demokratikus intézmények nem tekinthetik saját működésüket véglegesnek vagy megkérdőjelezhetetlennek, mivel a társadalmi környezet, amelyben működnek, állandó változásban van. A reflexív működés azt jelenti, hogy az intézmények képesek tanulni saját tapasztalataikból, felismerni a hibáikat, és szükség esetén módosítani eljárásaikat. Ez a fajta önkritikus hozzáállás nem gyengeségként, hanem a demokratikus stabilitás egyik legfontosabb forrásaként értelmezhető, mivel hozzájárul az intézményi bizalom fenntartásához és megújításához.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a modern állam és a demokratikus intézmények legitim, hatékony és felelősségteljes működése nem biztosítható kizárólag formális szabályozással vagy technokratikus racionalitással. A fenntartható demokratikus működés feltétele az integrált, multidimenzionális és értékorientált döntéshozatal, amely egyensúlyt teremt a normatív elvek, az etikai megfontolások, a társadalmi felelősség és a szakmai tudás között. Csak ilyen keretek között válhatnak az intézmények nem pusztán szabálykövető szervezetekké, hanem olyan közösségi értékeket megtestesítő struktúrákká, amelyek képesek hosszú távon is hozzájárulni a demokratikus rend stabilitásához és megújulásához.

Mai használat

A 19. század közepére a szó semlegesebb jelentésben kezdett elterjedni, utalva egy közigazgatási rendszerre, ahol a hivatalokat nem választott hivatásos tisztviselők töltötték be. Ekkor a bürokráciát a vezetés önálló formájaként kezelték, amely gyakran alárendelődött a monarchiának. Az 1920-as években Max Weber német szociológus kibővítette a bürokrácia meghatározását minden olyan adminisztratív rendszerre, amelyet szakmai képzettséggel rendelkező

egyének irányítanak, rögzített szabályok szerint. Weber a bürokráciát viszonylag pozitív jelenségnek tartotta; azonban 1944-ben Ludwig von Mises osztrák közgazdász a náci rezsim tapasztalataival összefüggésben úgy vélekedett, hogy a bürokrácia kifejezést „mindig nem megfelelően alkalmazták”. 1957-re Robert Merton amerikai szociológus azt javasolta, hogy a „bürokrata” kifejezés bizonyos körülmények között pejoratív értelemben használatos.

A politikában és kormányzatban a „bürokrácia” szót gyakran rosszállóan használják a dolgokat megnehezítő hivatalos szabályok megvetésére. Munkahelyeken gyakorta a bonyolult szabályokra, folyamatokra és írásbeli munkára panaszkodnak, amelyek akadályozzák a megvalósítást. A társadalmi-bürokrácia ezzel szemben bizonyos társadalmi hatásokra utal, amelyek befolyásolják a társadalom működését.

A „bürokrácia” szót a politikai diskurzusban is gyakran használják a nehézkes hivatalos szabályok megvetésére. A munkahelyeken a bonyolult előírások, folyamatok és írásos anyagok kritikájaként alkalmazzák, amelyek megnehezítik a feladatok végrehajtását. A társadalmi bürokrácia pedig olyan társadalmi hatásokra utal, amelyek befolyásolják a társadalom működését.

Napjainkban a bürokrácia az adminisztratív rendszer, amely minden nagy intézményt irányít, legyen az állami vagy magántulajdonban. A közigazgatás számos joghatóságon és aljoghatóságon példázza a bürokráciát, de ugyanígy az üzleti vállalkozás központi hierarchikus felépítése is. A bürokrácia egy politikai elméletben főleg a menedzsment központosított formája, és általában megkülönböztethető az adhokráciától, amelyben a menedzsment inkább a decentralizáció felé hajlik. Különböző kommentátorok megjegyezték a bürokráciák szükségességét a modern társadalomban. Max Weber (1864-1920) német szociológus azzal érvelt, hogy a bürokrácia jelenti a leghatékonyabb és legracionálisabb módszert az emberi tevékenység megszervezésére, és hogy a rend fenntartása, a hatékonyság maximalizálása és a favoritizmus megszüntetése érdekében szisztematikus folyamatokra és szervezett hierarchiákra van szükség. Másrészt Weber a korlátlan bürokráciát az egyéni szabadság veszélyeztetéseként is látta, azzal a lehetőséggel, hogy az egyéneket a szabályalapú, racionális ellenőrzés személytelen „vasketrecébe” csapdázhatja. A modern bürokrácia meghatározása szerint négy jellemzőből áll: (1) *hierarchia* (világosan meghatározott kompetenciakörök és munkamegosztás), (2) *folytonosság* (olyan struktúra, ahol az adminisztrátorok teljes munkaidős fizetést és előleget kapnak a struktúrán belül), (3) *személytelenség* (előírt szabályok és működési szabályok helyett önkényes cselekedetek), és

végül, de nem utolsósorban (4) szakértelem (a tisztviselőket érdemei alapján választják ki, kiképezték őket, és hozzáférnek az ismeretekhez).

Max Weber bürokráciaelméletében az állam az igazgatási személyzet által képviselt mechanizmuson keresztül jelenik meg, amely a „politikai uralom működését” testesíti meg. Weber szerint a modern állam olyan szervezett „üzemként” működik, mint a korszerű ipari termelés egységei. A modern bürokrácia az igazgatási apparátust jelenti, amely a hivatali tisztviselők összességéből áll, és amelyet politikai vezetők irányítanak. Ez a bürokratikus struktúra a hatalom koncentrált formájaként jelenik meg, ahol a tényleges irányítás jelentős része a hivatalnoki kar kezében összpontosul.

A klasszikus weberi és wilsoni közigazgatási modellek elméleti képviselői, mint például Gulick, Urwick és Taylor, által megfogalmazott értékek és célok ma is relevánsak. E klasszikus irányzat alapvető célja az volt, hogy a közfeladatokat a lehető legkisebb erőforrás-igénybevétel mellett, ugyanakkor a legmagasabb hatékonysággal végezzék. A közigazgatási szervezetek feladata tehát, hogy a közjavakat a legjobb minőségben és legnagyobb mennyiségben állítsák elő, így az eredményesség továbbra is alapvető elvárás.

Ugyanakkor vitatott kérdés, hogy ezek az értékek szükségszerűen együtt járnak-e olyan szervezeti jellemzőkkel, mint a merev hierarchia, erős felsővezetői kontroll, tekintélyelvűség, központosított struktúra vagy jogi túlszabályozottság. A következőkben az egyes modellek és irányzatok bemutatása során főként azt vizsgáljuk, milyen relevanciával bírnak a közigazgatási reformok szempontjából, részletes ismertetésükre terjedelmi okokból nincs lehetőség.

A klasszikus bürokratikus modell középpontjában a bürokrácia, a közigazgatás teljes rendszere vagy annak szervezeti egysége áll. E modell jellemzője a hierarchikus struktúra, a kontroll, az autoritás, a politika és közigazgatás szétválasztása, az érdemeken alapuló kiválasztás és előmenetel, valamint a centralizáció (fő képviselői: Weber, Wilson, Gulick, Urwick). A wilsoni-weberi modell bemutatását kiegészítve, Gulick szerint az emberi munkamegosztás motorja a tudás bővülése. A sokféle tudás megfelelő megszervezése azonban az integráció fokozódását követeli meg, mivel a különböző specializációk közötti szinergiák egyre nagyobb értéket képviselnek. A munkamegosztás tehát szükségessé teszi a megosztott területek összekapcsolását, amelyet a megerősített vezetői funkció tud kielégíteni. Míg Wilson a demokratikus választások útján

mandátumot szerző Törvényhozást helyezi a közigazgatás középpontjába, Gulick ezt a szerepet a végrehajtó hatalom vezetőjére, a közvetlenül választott elnökre ruházza¹⁰.

A klasszikus bürokratikus modell tudományos vizsgálatának két eltérő, de egyenlő magyarázó-erejű elmélete alakult ki: a politikatudományi és a tudományos munkaszervezési irányzat. A politikatudományi irányzathoz sorolható Woodrow Wilson mellett Frank Johnson Goodnow és William F. Willoughby¹¹. Wilson fő állítása, hogy a nem demokratikus, de hatékony bürokrácia és a demokratikus alapokon nyugvó politikum összeegyeztethető, miközben mindkettő megőrzi előnyös tulajdonságait¹². Goodnow azt hangsúlyozta, hogy a politikum a közakarat képzésének területe, míg a közigazgatás a közakarat végrehajtásának eszköze, ami két eltérő minőséget alkot. Willoughby javaslata szerint az adminisztráció élén álló elnök része ugyan az igazgatásnak, de mint az igazgatási hatalmat gyakorló entitás, el kell választani a végrehajtási intézményrendsertől. Az elnökre alkalmazni kell a politikum feletti demokratikus kontroll szabályait, ám nem lehet vele szemben a végrehajtási intézményrendszerre irányadó hatékonysági követelményeket érvényesíteni.

A klasszikus irányzaton belül másik iskola a tudományos munkaszervezés, amely Frederick W. Taylor és Henry Fayol¹³ nevéhez fűződik. Elképzelésük lényege, hogy bármely szervezet esetében a működési hatékonyság forrásait a nagy tömegű feladatok rutinizálásával lehet megtalálni, de míg Taylor az ipari termelési munka vizsgálatával fogalmazta meg elméleteit, Fayol kifejezetten a vezetés és irányítás problémáira koncentrált.

Az újbürokratikus modell vizsgálódásainak középpontjában a döntéshozatal áll. Jellemzője a logikai pozitívizmus, a működési folyamatok elemzése, a rendszerkutatás és a gazdálkodástudomány eredményeinek alkalmazása. Az újbürokratikus célok és értékek hasonlóak a klasszikus bürokratikus értékekhez. Az újbürokratikus iskola a döntési folyamatra és mozzanatra sokkal nagyobb hangsúlyt fektet, mint a klasszikus iskola. E megközelítés szerint a döntés mozzanata tisztán racionális, és egy adott cél elérését szolgálja. Az újbürokratikus modell racionalitás iránti igényét korábban, üzleti környezetben kialakult tudományos munkaszervezési irányzatok eszközeinek további fejlesztése is szolgálta, mint például az operációkutatás, a programértékelés és ellenőrzés (Program Evaluation and Review Technique¹⁴). A közigazgatási folyamatok

---

¹⁰ GULICK 2003: 154.

¹¹ LŐRINCZ 2003: 17-18.

¹² LŐRINCZ 2003: 18.

¹³ LŐRINCZ 2003: 19.

¹⁴ LŐRINCZ 2003: 30.

jobb szervezését és működtetését különböző költségvetési tervezési és finanszírozási rendszerek is támogatták. Az újbürokratikus megközelítés eszköztára folyamatosan bővül, amit a piaci döntéstámogató eszközök fejlődése és a közszférára való adaptálás iránti piaci nyomás hajt. Így a közigazgatás tudományába beépültek a kibernetika, az ökonometria, a magasabb szintű statisztika, később pedig a folyamatmenedzsment (Operations Management), a minőségmenedzsment (TQM - Total Quality Management), a kiegyensúlyozott mutatószám rendszer közszektorra készült változatai és a tudásmenedzsment (Knowledge Management). Lényegében a Taylorizmus modern továbbélésének tekinthetjük azt a mozgalmat, amely az irodai informatikai alkalmazások közigazgatásban való hasznosítására irányul, beleértve különböző irodai szoftverek programozó, szövegszerkesztő, stratégiatervező, kontrolling és egyéb alkalmazásait is.

2.1.3. Forráselemzés, dokumentumelemzés, történeti és a komparatív összehasonlító módszer alkalmazása a kutatás során¹⁵

A disszertáció elméleti megalapozását elsősorban a kortárs német, valamint angolszász politológiai és társadalomtudományi – különösen politikai-filozófiai – szakirodalom adja. E források tervszerű összegyűjtése, feldolgozása és elemzése jelentette azt az elsődleges ösztönzést, amely e szintetizáló munka megírásához vezetett. Az így kijelölt szakirodalmi körbe a szerző magyar nyelvű munkákat és fordításokat, valamint nem kifejezetten politológiai tárgyú műveket is bevont. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a nyelvi és politikai korlátok következtében a magyarra fordított szövegek hosszú ideig gyakorlatilag a hazai szakirodalom részeként funkcionáltak, másrészt pedig az, hogy a kortárs magyar politológia kialakulásának időszakában általánosnak számított az interdiszciplináris szemlélet, valamint a filozófia, a szociológia, a társadalomelmélet és a közgazdaságtan iránti nyitottság.

A magyar nyelvű források közül kiemelt szerepet kaptak a politikai-filozófiai monográfiák, továbbá azok a politológiai kézikönyvek, amelyek jelentőségüknek megfelelő súllyal és részletességgel kerültek elemzésre. A forrásanyag másik meghatározó csoportját a politikatudomány szempontjából releváns, Max Weber gondolkodását kritikai megközelítésben tárgyaló „nyugati” szakirodalom alkotja.

---

¹⁵ Központi elem a kutatási szakaszban és így magában a disszertáció megírása kapcsán a kontextus, a paradigma helyzete és milyensége.

2.1.4. *Kvalitatív kutatási módszertan*^{16,17} alkalmazása:

- Dokumentumelemzés: kiemelten a Polányiana Folyóirat köteteiben megjelenő reflexiók Polányira.
- A kutatási szakaszban Polányit nem annyira társadalomtudósként, hanem inkább kémikusként azonosítják, és társadalomfilozófiai ihletésű művei, pl. *Personal Knowledge* 1958, lassan a feledés homályába vésznek. Ennek okán kívánom elsőként megkonstruálni a legteljesebb Polányi-recepciót, a magyar recepciókutatás és államelmélet szolgálatában.
- Eredeti művek olvasása (Max Weber, Polányi Mihály és Leo Strauss), a torzító hatás elkerülése érdekében a fogalmak pontos megfeleltetésére való törekvés a disszertáció elkészítése során. További nyelvi torzító hatásként értelmezem, azon jelenségeket, amelyek az eredeti műveket pontatlanul, vagy éppenséggel nem megfelelő kontextusban interpretálják a hallgatóság/olvasóközönség irányába, mivel ezek torz üzeneteket is hordozhatnak, amelyre a mű eredeti szerzője nem is gondolt, avagy nem is gondolhatott. Ergo fokozottan kerülni kell a disszertációban, annak írása és megkonstruálása alatt a „társadalomtudományi adaptációs anomáliákat” (a szerző).
- Az eredeti művek mellett fokozottan ügyelve a fordításokra a magyar nyelven íródott egyedi tanulmányok/fordítások beintegrálása a kutatási szakaszban.
- Intenzív önreflexió (a tudományterületre gyakorolt hatása, napjainkban tapasztalható folyamatokra való aktualizálása – lásd szekunder kutatás),
- A „recepciókutatás”, mint új kvalitatív kutatási módszer; hermeneutika, mint alkalmazott „kvalitatív kutatási módszertan”.

Ugyanakkor kockázatos a feltérképezést pusztán mechanikus eljárásként felfogni, mivel a nem kellően körültekintő információgyűjtés könnyen félrevezető következtetésekhez vezethet. Az egyik alapvető nehézség a nyelvi sajátosságokból fakad. Bár az információszerzést jelentősen megkönnyíti az a tény, hogy a tudományos közösségben az angol nyelv kvázi közös nyelvként funkcionál, és az ismeretek túlnyomó része angolul hozzáférhető, ez egyúttal veszélyeket is rejt. A szó szerinti fordítás nem minden esetben adja vissza az eredeti szöveg jelentését, ezért idegen nyelvű források használatakor különös figyelmet kell fordítani arra, hogy az értelmezés

---

¹⁶ Elsődleges (primer) kutatási területek: politikatudomány, államtudomány, jogtudomány, történettudomány, szociológia, politikai filozófia, közigazgatás, társadalomfilozófia, recepció-elmélet, hermeneutika.

¹⁷Másodlagos (szekunder) kutatási területek: politikai pszichobiográfia, játékelmélet, racionális döntésemélet.

valóban pontos-e. Az információs társadalom további kihívását jelenti az adatok túlzott mennyisége, valamint az a kutatói bizonytalanság, hogy esetleg léteznek még fel nem tárt információk, amelyek érdemben módosíthatnák az összehasonlítás eredményeit. Mindezt tovább súlyosbítja az a tény, hogy a hozzáférhető adatok egy része nem megbízható, és a dezinformáció kockázata sem elhanyagolható. E körülmények miatt a feltérképezés szerves részét kell képezze a tudatos és következetes szűrés.

A szövegelemzések során a legnagyobb kihívást – ugyanakkor a tudományos feldolgozás szükségességének legfőbb indokát is – Max Weber filozófiai gondolatmeneteinek széttagoltsága jelentette. Az elemzés módszertani alapjául a hermeneutikai megközelítés szolgált, abban a nem magától értetődő értelemben, hogy a filozófiai kijelentések nem a szerző egyéni különösségeiként, hanem az őt foglalkoztató problémákra adott válaszokként kerülnek értelmezésre. Ennek megfelelően az értekezés – eltérően a Weber-irodalom jelentős részétől – tartózkodik attól, hogy a gondolkodó nézeteit leegyszerűsítő kategóriákkal, például „irracionalistaként”, „intuitív ismeretelméletüként” vagy „romantikus társadalomfelfogásuként” írja le. Ehelyett arra törekszik, hogy feltárja és mérlegelje azokat az érveket, amelyekkel Weber saját álláspontját igyekezett megalapozni.

A disszertáció mindemellett nem mond le a weberi koncepció hiányosságainak és belső ellentmondásainak bemutatásáról sem, ugyanakkor következetesen kitart amellett, hogy a kritikai vizsgálat csak a gondolatrendszer lehető legteljesebb rekonstrukcióját követően végezhető el. E megközelítés összhangban áll Leo Strauss és Polányi Mihály értelmezési elveivel is.

Miután a weberi eszmerendszer rekonstruálása révén képet formálunk eszmeiségéről, munkásságáról és tanításairól, az eme tanokkal szembeni kritikai észrevételeket állítom szembe a weberi toposzokkal. Weber kritikák, ahogy azt a megfogalmazás is sugallja, több szerző érintett ebben a gigászi politikai-filozófiai eszmepárbajban, és hogy melyikük győz? Kié lesz vajon a végső üdvözlés, nem tiszte e disszertációnak. Magam csupán betekintést kívánok nyújtani Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály által megfogalmazott elméletek csataterére, ahol ütköztetett vélemények, kiragadott gondolatok, és megannyi Weber kritika találkozik a weberi tanokkal.

A disszertáció hangsúlyozza, hogy egy multidiszciplináris kutatás – amely a politológiát, a politikai filozófiát, az államelméletet és a társadalomfilozófiát egyaránt érinti – önreflexiójához nem elegendő csupán saját történetének ismerete, hanem elengedhetetlen annak feltárása is,

hogy alapfogalmai – így a politika, a hatalom, az uralom, a tekintély és a legitimitás – milyen szerepet töltek be a diszciplína fejlődése során. A módszeres elemzések azt mutatják, hogy a kortárs német politológiát élénk viták, folyamatos reflexiók és kölcsönös reagálások jellemzik, ami egyúttal az adott tudományterület belső állapotára és dinamizmusára is utal.

A disszertáció elsőként nyújt átfogó és részletes képet a kortárs német politológia Max Weber tanait és az azokat érintő kritikákat feldolgozó szakirodalmáról, kitekintve a Magyarországon, magyar nyelven megjelent munkák túlnyomó részére is. A szakirodalmi áttekintés cáfolja azt a feltételezést, miszerint a magyar szakirodalom ne lenne alkalmas érdemi elemzésre és továbbgondolásra. Az áttekintés nem korlátozódik pusztán tartalmi ismertetésekre, hanem a politológiai kézikönyveket és monográfiákat is bevonó, szisztematikus elemzést és elméletkritikát valósít meg. A németországi weberiánus irányzatok és a Weberrel szembeni kritikák ilyen komplex, összefüggésrendszerben történő vizsgálata – amely a hatás és ellenhatás, az ok és okozat, valamint az állítás és reakció viszonyait egyaránt feltárja – a politikai filozófiai szakirodalomban egyedülállónak tekinthető.

A disszertáció emellett alternatív áttekintést is kínál a politológiai szempontból releváns „nyugati” Weber-kritikákról. Ez az elemzés rávilágít az elméleti adaptációk korlátaira, és számos példán keresztül szemlélteti, hogy a szemantikai kérdések – különösen a német fogalmak angolra, illetve a német és angol terminusok magyarra történő fordítása – milyen súllyal bírnak, és milyen meghatározó elméleti és koncepcionális következményekkel járnak.

Weberhez vezető út a kritikai elméletalkotás útja egyben, fontos, hogy a kritika nem eleve elrendelt rossz, hanem éppen ellenkezőleg azért él, mert a kritika alá vont eszmerendszer is. Eme politikai-filozófiai eszmerendszerek egymásra is (oda s vissza) hatást-ellenhatást váltanak ki, mintegy fenntartva az agendát (érdeklődést, napirendet) a téma, a tematika, azaz a weberi tézisek felett.

Ahogy egy olimpiára készülő futó saját teljesítményét a többi versenyző eredményeihez méri, úgy kerülnek Max Weber gondolatai és műveiben kifejtett tézisei összevetésre Polányi Mihály és Leo Strauss gondolati ritmusaival. Ebben az értelemben az összehasonlítás kiindulópontját, vagyis a comparatum kijelölését – annak eldöntését, hogy mi kerül egymással szembeállításra – az összehasonlító módszer első, meghatározó lépéseként lehet értelmezni.

A pragmatikus összehasonlítási módszertanból a kulturális összehasonlítást preferálom, mivel nézetek, eszmerendszereket hasonlítok össze egy-egy meghatározott szövegkorpuszban leírt

gondolatmátrixal – ennek okán a szerzők (Weber, Polányi és Strauss) egymáshoz való viszonyrendszerük vizsgálata elengedhetetlen szempontrendszer jelen disszertációban.

Esetünkben a comparandum maga a weberi toposzok, az összehasonlítás értelmét éppen a weberi tanoktól való különbségtétel eredményezheti (Polányi és Strauss viszonyrendszerében szemlélve). Hiszen amennyiben nem tárul fel szemünk előtt semminemű különbségtétel, ebben az eshetőségben nem összehasonlításról, hanem adaptációról beszélhetünk. Ekkor lép képbe a *tertium comparationis*, vagyis az az ismérv, amely alapján eldönthető, hogy két jelenség mennyiben hasonlít egymásra, illetve milyen eltérések figyelhetők meg közöttük. A hasonlóság megítélése így szükségszerűen szubjektív elemet is tartalmaz, ugyanakkor a módszer alkalmazásának előre meghatározottnak és következetesnek kell maradnia. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kiértékelés is objektív mutatókon kell alapulnia, különben veszít tudományos jelentőségéből, relevanciájából.

Az összehasonlításnak meghatározott lépései vannak: (1) információszerzés, feltérképezés (elsődleges (primer) és másodlagos (szekunder) kutatások és tudományterületek kerülnek/kerülhetnek bevonásra a disszertáció írása közben – amely tényezők a kutatási jelenlegi szakaszában - relevanciával bírnak.

A jogot nem elszigetelten, hanem a társadalmi viszonyok összefüggésében érdemes vizsgálni. Konrad Zweigert szerint az összehasonlító jog alapvető módszertani elve a funkcionalitás, ami azt jelenti, hogy az elemzésnek interdiszciplinárisnak kell lennie, és nem hagyhatók figyelmen kívül a kulturális, földrajzi, nyelvi, vallási vagy egyéb társadalmi tényezők. Hasonló elvet követek a Weber–Polányi–Strauss triumvirátus gondolatainak vizsgálatakor is, különös tekintettel kritikáikra és észrevételeikre.

Mint korábban említettük, az összehasonlító elemzés során problémát jelenthet, ha a jogon túli tényezők körét túl szélesre vagy túl szűkre szabjuk. Intézményi összehasonlítás esetén a leghatékonyabb megközelítés, ha csupán azokkal a tényezőkkel foglalkozunk, amelyek a vizsgálat szempontjából, azaz a *tertium comparationis* alapján, valóban jelentős hatással vannak az eredményre. A funkcionális összehasonlítás sikerének kulcsa tehát a releváns jogon túli elemek pontos meghatározása.

Összehasonlító módszer jelentősége

Ahogy Alexis de Tocqueville is kifejtette, elménk tehetetlen, ha nincs viszonyítási alapunk a vizsgált jelenséghez¹⁸. Más társadalmak politikai rendszereinek tanulmányozása lehetőséget ad arra, hogy a politikai alternatívák szélesebb spektrumát ismerjük meg, így saját intézményeink előnyei és hátrányai tisztábban kirajzolódnak. Az összehasonlító elemzés révén kiléphetünk az elfogadott axiómák és megszokott eljárások kereteiből, és tudatosabban láthatjuk a politika lehetőségeit. Így érthetjük meg Polányi és Strauss Weber kritikáit, valamint Weber kutatásához tett erőfeszítéseit is.

2.1.5. Recepcióanalízis a XX. századi államelméleti gondolkodásban: Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály.

Az alapkérdés az, hogy a Max Weber által megfogalmazott eszmerendszert értelmezhetjük-e Leo Strauss és Polányi Mihály által megalkotott weber kritikák tükrében. A weberi kritikák weberi tanok keresztüztüében születtek meg, de önálló entitásként is megállják a helyüket a politikai-filozófia terepasztalán.

A XIX. század végére kiderült, hogy a piaci integráció teljes körű uralma – amely a társadalmi problémákat a „láthatatlan kéz” működésére bízta – nem bizonyult életképesnek. Ennek következtében szükségessé vált az állami integráció, a szabályozás és az ellenőrzés bevezetése, mégpedig úgy, hogy ezek a piaci mechanizmusok mellett, nem azok helyett működjenek. E megoldás testesítette meg a bismarckiánus állam modelljét. Hosszú távon azok az országok találtak fenntartható és előremutató megoldást, amelyek a közintézmények működését alapvetően átalakították, és a piaci szemléletet és módszereket integrálták működésükbe.

2.1.5.1. Kutatási hipotézisek

1. Strauss és Polányi elméleteit Max Weber „posztmodern kritikai interpretációjaként” értelmezem.
2. Weber, Strauss és Polányi értelmezhetőek egy politikaifilozófiai-társadalomfilozófiai-államelméleti diskurzus aktív résztvevőiként.
3. Strauss és Polányi végkövetkeztetése: „a weberi elmélet kritikai reflexiót kíván”.

---

¹⁸ PIERSON 1938.

4. Leo Strauss és Polányi Mihály politikai-és társadalomfilozófiája (Weber kritikájuk által) a weberi elmélet továbbgondolásához, annak mélyebb megértéséhez - XXI. századi adaptálásához - vezet.

2.1.5.2. Kutatási kérdések

1. Leo Strauss és Polányi Mihály társadalomfilozófiai-politikafilozófiai felfogása értelmezhető-e az államelmélet nézőpontjából?
2. Vajon kritika, avagy „téves/hibás olvasat eredménye” a Strauss és Polányi értelemben felfogott „Weber kritika”?
3. Milyen szerepet tölt be az államtudomány és a politikafilozófia terepasztalán szemlélve a kritika, mint műfaj? Miben ragadható meg a kritika és a vádirat közötti különbségtétel? Mi az alapkonfliktus a három szerzőt vizsgálva?
4. Hogyan lehetséges a modernség válságának talaján szakítani a modernnel és visszatérni a klasszikus politikai filozófiához (Straussi értelemben – szakítani a Weberi toposzokkal), ezzel „önkéntesen negligáljuk Webert”, avagy csupán egy másik kontextusban lévő vitapartnerre konvergálódik?
5. Lehetséges-e a tudomány Polányi általi revidiálása?

A fentiekben feltett kutatási hipotézisekre és kérdésekre tekintettel a kutatás alapkérdése összefoglalóan: Leo Strauss, Polányi Mihály (és Eric Voegelin) tudomány- és tudáselméletének alapjául szolgáló társadalomfilozófiai felfogás értelmezhető-e politika- és államelméleti nézőpontból? A tudományelméleti és más írások társadalomfilozófiai elemzéseiben megjelenik-e egy rekonstruálható politika- és államelmélet? Feltevésem szerint ezzel összefüggésben politika- és államelméleti nézőpontból is meg lehet fogalmazni Polányi tudomány- és tudáselméletének az eredetiségére irányuló kérdést, ami az eddigi Polányi-kutatásban lényegében ismeretlen terület. Polányi Mihály nem írt ugyan önálló monográfiát államtudományi szempontból releváns téziseiről, azonban a tudományelméletének alapjául szolgáló társadalomfilozófiai felfogásból rekonstruálható egy önállóan tekinthető politika- és államelméleti koncepció, melynek körvonalai a Weber-kritikák összefüggésében rajzolódnak ki. Meggyőződésem szerint „hallgatólagos tudás” (tacit knowledge) és a „személyes tudás” (personal knowledge) elméletének társadalomfilozófiai kontextusában rejlő politika- és államelmélet önállóan is megállja a helyet az államról szóló szigorúan tudományos diskurzusokban, és ebben az értelemben is aktualitással és relevanciával bír a 21. században. Jelen kutatásnak módszertanilag nem kifejezett célja a

szakirodalomban fellelhető fordítási problémák tárgyalása. Ezt a nálam avatottabb szakértők kompetenciájába sorolom, de a dolog elméleti súlyát érzékeltetendő a kutatás elején jelezni kell, hogy a magyar szakirodalomra jellemző terminológiai bizonytalanság miatt komoly konceptuális problémák adódhatnak. Itt példaként a „legitim uralom” weberi ideáltípusainak a fordítását szükséges megemlíteni. Az angolszász szakirodalomban az uralom (Herrschaft) fogalmát gyakran és sokáig félrefordították, amennyiben azonosították az uralom (Herrschaft) és autoritás (Autorität) Weber által egyébként megkülönböztetett fogalmait. Weber angolszász recepcióját intő példának szántam a konceptuális elemzés fontosságának bizonyítására.

A kutatás egyik legfontosabb forráscsoportját a kortárs német és angolszász politológiai, valamint politikafilozófiai irodalom alkotja, mivel ezek rendszerszerű összegyűjtése, feldolgozása és elemzése indította el a vizsgálatot, és ösztönzött a kutatási probléma megfogalmazására. A kijelölt szakirodalmi körbe a szerző magyar nyelvű műveket és fordításokat, valamint nem kifejezetten politológiai tárgyú munkákat is bevont. Ennek oka, hogy a nyelvi és politikai korlátok miatt a magyarra fordított szövegek gyakorlatilag a hazai szakirodalom részeként funkcionáltak, továbbá a kortárs magyar politológia kezdeti időszakában általános volt az interdiszciplináris szemlélet, és nyitottság mutatkozott más tudományterületek – így a filozófia, a szociológia, a társadalomelmélet és a közgazdaságtan – eredményei iránt.

A magyar nyelvű források közül elsősorban a politikafilozófiai monográfiák és a politológiai kézikönyvek kerülnek elemzésre a jelentőségüknek megfelelő mélységben. A kutatás másik lényeges forráscsoportját a témához kapcsolódó Polányi-szövegek, valamint a politikai és államelméleti nézeteit tárgyaló „nyugati” szakirodalom képezi.

A vizsgálat alapját a Polányi-szövegek elemzése adja, amely során a legnagyobb kihívást, ugyanakkor a tudományos feldolgozás legfőbb indokát is Polányi politika- és államelméleti fejtegetéseinek rendszertelensége és széttagoltsága jelenti. A szövegelemzés módszertani alapját a hermeneutikai megközelítés képezi. A kutatás – eltérően a Polányi-irodalom jelentős részétől – nem minősíti leegyszerűsítő címkékkel Polányi gondolkodását, ismeretelméletét vagy társadalomfelfogását. Ehelyett arra törekszik, hogy feltárja és racionálisan rekonstruálja azokat az érveket, amelyekkel Polányi saját megoldásait igyekezett alátámasztani.

2.2. A wilsoni-weberi közigazgatási modell, mint az állambarát közigazgatás előzménye és kiindulópontja

A szakirodalom a klasszikus, hierarchikus közigazgatás, mint intézményesített racionalitás modelljét jogosan köti Max Weber nevéhez. Ugyanakkor Woodrow Wilson már 1885-ben megjelent *Congressional Government* (Kongresszusi kormányzat) és 1887-es *The Study of Administration* (Az igazgatás tanulmányozása) című munkáival részben megelőzte a 1864-ben született Webert a központosított, hierarchikus közigazgatás leírásában és alapvető tulajdonságainak elemzésében. Wilson fő elmélete szerint minden államban van egy hatalmi középpont – az Egyesült Államok esetében szerinte ez a Kongresszus –, még a klasszikus hatalommegosztási törekvések ellenére is. A közigazgatás feladata, hogy ennek a hatalmi központnak engedelmességgel szolgáljon. Az a rész, amely nem politikai kinevezettekből áll, szigorú munkafegyelmel és érdemeken alapuló előmeneteli rendszerrel működjön, világosan elkülönítve a politikai felépítménytől¹⁹.

A politika feladata, hogy kialakítsa a jogi kereteket és kidolgozza a szakpolitikákat, míg a közigazgatásé ezek következetes végrehajtása. Wilson szerint bár a politikai irányzatok között jelentős különbségek léteznek, a jó közigazgatás alapelvei mindenütt azonosak, univerzális érvényűek. Noha a közigazgatás legmagasabb színvonalú megvalósítására Napóleon Franciaországában és Nagy Frigyes Poroszországában került sor, a modell átvétele nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államoknak is monarchiává kellene válnia. Elég, ha a hatalmi középpontot a demokratikusan megválasztott Kongresszus jelenti, így a hatékony európai államapparátus ötvözhető a demokratikus berendezkedéssel.

Wilson hangsúlyozza, hogy a közigazgatás működése nem feltétlenül demokratikus jellemző, még akkor sem, ha a hatalmi központ az. A közigazgatásban szakmailag felkészült, képzett, speciálisan toborzott tisztviselőkre van szükség, akik fegyelmezetten végzik feladataikat, és illeszkednek a szervezeti hierarchia struktúrájába, elvárásaitól nem térnek el. A hatékonyságot az biztosítja, hogy minden feladathoz a megfelelő szakértelemmel rendelkező személy áll rendelkezésre. Wilson szerint ez biztosítja a lehető legnagyobb teljesítményt a legkisebb költség és energiabefektetés mellett. Összességében közigazgatás-képe szerint a közigazgatás a politikai irányítás legfőbb eszköze a hatékony és eredményes közjó eléréséhez.

A közigazgatás univerzális elvek²⁰ mentén szerveződik, amelyek központi elemei a hierarchikus struktúra, a politika világos elválasztása, valamint a szakmaiság. Ugyanakkor a politika és

---

¹⁹ OSTROM 1989: 21-22.

²⁰ Érdekes megfigyelni, hogy az amerikai gondolkodásban a legjobb gyakorlat univerzalitása itt éppúgy megjelenik, mint a New Public Management esetében.

a közigazgatás eltérő tartalmú feladatai – például a demokrácia és a hatékonyság – összehangolhatók egymással. Míg Wilson elmélete elsősorban államelméleti keretbe illeszthető, Max Weber munkássága jóval szélesebb spektrumot ölel fel, és a társadalom egészének összefüggéseit vizsgálja. Weber számára a bürokrácia nem csupán szervezeti forma, hanem a jogi, gazdasági és technikai racionalitás érvényesítésének elengedhetetlen kerete.

Wilsonhoz hasonlóan Weber is úgy látta, hogy a modern állam egységes, központosított (monokratikus) felépítésű, és a szervezetek közötti hierarchikus kapcsolatok biztosítják a mindent átható racionalitást. A bürokrácia a racionalitás és a logikai tisztaság legfőbb eszköze, valamint szervezeti megjelenési formája, ahol a szakmai és technikai tudás érvényesül.

Weber szerint az érett bürokráciák fő jellemzői a precizitás, gyorsaság, szakértelem, a folyamatosság mérlegelése, az egység, a szigorú alá-fölérendeltségi viszonyok, a belső súrlódás minimalizálása, valamint a személyi és tárgyi erőforrások optimális felhasználása. A bürokratikus szervezet biztosítja az objektív, személyektől független, célracionális működést, amely szabálykövető és ezáltal rendkívül kiszámítható. Ez viszont megköveteli, hogy a szabályok maguk is stabilak és ellentmondásmentesek legyenek.

Weber szerint a szabályokon alapuló, jól felépített bürokratikus gépezet a fejlett emberi civilizáció sajátja: a társadalom saját fejlődése érdekében igényli, létrehozza és folyamatosan fejleszti azokat a szervezeti rendszereket, amelyek kiszámítható következményeket biztosítanak.

A világos és szigorú hierarchikus felépítés lehetővé teszi a munkamegosztás optimalizálását a szakmai képzettséggel rendelkező köztisztviselők között, akik saját területükön a fejlődés és a tökéletesedés lehetőségeit is kihasználhatják. A bürokratikus szervezetek folyamatos működése alapvető pillére a társadalom békés fejlődésének. Ha azonban egy hivatalnok vagy maga a szervezet nem képes ellátni feladatait, vagy külső zavaró tényezők akadályozzák a működésüket, káosz alakulhat ki. Ilyen esetekben nehéz megfelelő személyt találni kívülről. Ezért a bürokratikus struktúrák integritása elengedhetetlen a társadalom stabilitása érdekében, és azok felszámolása vagy megszüntetése Weber szerint utópisztikus elképzelés²¹.

---

²¹ OSTROM 1989: 27-28.

A pontosan meghatározott munkaköri leírások és hatásköri elhatárolások képezik a munkamegosztás gyakorlati megvalósulását. Mivel a hivatali struktúrák kialakítása alapvető jelentőségű, egy átalakítás vagy reform szervezeti és szerkezeti változásokat is magával hoz²².

A feladatok elvégzéséhez szükséges emberi képességek koncentrált alkalmazása összhangban van F. W. Taylor tudományos munkaszervezésének elveivel. Így a közigazgatás fejlesztésének célja Weber keretein belül is a hatékonyabb, eredményesebb és gazdaságosabb működés biztosítása volt²³. Weber szerint, bár az egyes bürokraták hatalma korlátozott, a bürokratikus apparátus mindig információs és intellektuális fölényben áll a hatalmat gyakorló személyekkel szemben, legyenek azok monarchák, elnökök, arisztokraták, parlamenti testületek vagy a nép.

Weber helyesen hangsúlyozta, hogy a hierarchikus irányítás és a felülről lefelé történő munkamegosztás mélyen gyökerezik az emberi kultúrában, és univerzális kulturális örökséget képvisel. Ezt később csoportpszichológiai kutatások is alátámasztották. A weberi modell kritikái viszont arra figyelmeztetnek, hogy a munkamegosztás nem egyetlen helyes módon határozható meg, és a közigazgatástudományt nem lehet pusztán a weberi modell szellemi folytatásaként értelmezni.

2.3. New Public Administration mint közvetítő irányzat

Frederickson értelmezésében a közigazgatás alapvető feladata az, hogy érvényesítse az egyének, társadalmi csoportok, rétegek, valamint a társadalom egészének értékeit és preferenciáit²⁴. E megközelítés az állami berendezkedéshez kötődő szemléletet tükröz, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a közigazgatási reformok fő irányának azt kell szolgálnia, hogy az állam működése a társadalom ellenőrzése alatt álljon. Frederickson szerint a közigazgatásnak továbbra is a hatékonyság, az eredményesség és a gazdaságosság alapelvei mentén kell működnie, mégpedig a közjó szolgálatában. Érvelése alapján tehát nem az a kérdés, hogy e hagyományos elveknek meg kell-e felelni – hiszen ez magától értetődő –, hanem az, hogy a közigazgatási beavatkozások mely társadalmi csoportokra hatnak, illetve mely, a közösség által elfogadott értékeket erősítik.

---

²² FREDERICKSON 1980: 20.

²³ FREDERICKSON 1980: 6., vö. STUMPF–GELLÉN 2009: 15.

²⁴ FREDERICKSON 1980: 31-111.

Az általa „New Public Administration”-ként, vagyis Új Közigazgatásként megjelölt irányzat olyan közigazgatási modellt vázol fel, amely szorosan kapcsolódik a társadalomhoz, érzékenyen reagál annak változásaira, és aktívan előmozdítja a társadalmi méltányosság érvényesülését. Ez a szemlélet több ponton rokonítható a magyar szakirodalomban ismert társadalompolitikai kormányzás fogalmával, ugyanakkor Frederickson elsősorban az új közigazgatási reform szervezeti és működési aspektusait hangsúlyozza²⁵.

A közigazgatásnak fel kell készülnie a változásokra, különösen a gyors ütemű társadalmi átalakulásokra. A működési környezetet jellemző bizonytalanság, összetettség és felgyorsult változási dinamika jelentős szervezeti beruházásokat tesz szükségessé mind a struktúra, mind a növekedés és a fejlesztés területén. Ezzel párhuzamosan a közigazgatásnak képesnek kell lennie arra is, hogy kedvezőtlen körülmények között gyors leépítést és decentralizációt hajtson végre. A változások időszakában elengedhetetlen a határozott vezetés, valamint az, hogy a vezetők elsajátítsák a közigazgatási átalakulások menedzselésének módszertanát.

Frederickson hangsúlyozza, hogy a közigazgatásnak folyamatosan olyan megoldásokat kell kínálnia a vezetés számára, amelyek a lehető legnagyobb hatékonyságot és eredményességet biztosítják. A tervezésnek a végrehajtás során beépített monitoringra kell épülnie, miközben a tervezési folyamatban való részvétel a döntés-előkészítő és végrehajtó munka szerves részét kell, hogy képezze. A vezetői rugalmasság alapját ebben az értelemben a végrehajtásból származó empirikus, tapasztalati tudás adja. Fredericksonnál a tervezés elsősorban közpolitikai tervezést jelent, nem pedig pusztán pénzügyi tervezést: célja az állami feladatok tartalmi irányainak kijelölése és fenntartása a közigazgatási vezetés reszponzivitásán keresztül, nem kizárólag a politikai vezetés döntései révén.

A közigazgatás érzékenységének és alkalmazkodóképességének növelését Frederickson úgy tartja megvalósíthatónak, hogy a hierarchikus államszervezeten belül demokratikus működésű munkacsoportok jönnék létre. Ezekben a csoportokban nem szükséges minden esetben konszenzusra jutni; a véleménykülönbségek inkább hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a tervezési és végrehajtási folyamatok rugalmasabban reagáljanak a változásokra. A munkacsoportok feladata az élénk belső diskurzus ösztönzése és az innovatív javaslatok elismerése.

A gyorsan változó külső környezethez alkalmazkodó, ugyanakkor hatékony közigazgatás kialakításához Frederickson szerint az is szükséges, hogy a közigazgatási képzés ne elsősorban a

---

²⁵ FREDERICKSON 1980: 55.

politikatudomány vagy a jogtudomány irányába mozduljon el, hanem a gyakorlati problémák megoldására összpontosítson. Ennek érdekében a közigazgatási képzési programokat más közszolgálati területek – például az egészségügy, az oktatás vagy a szociálpolitika – képzéseivel kell integrálni.

Frederickson álláspontja szerint a valódi hatékonysági potenciál nem csupán az egyes közigazgatási technikák fejlesztésében rejlik – mint a humánerőforrás-menedzsment, a pénzügyi igazgatás, a tervezés, az elektronikus technológiák alkalmazása vagy a beszerzési folyamatok javítása –, mivel ezek fejlesztése magától értetődő elvárás. A hatékonyság kulcsa sokkal inkább abban áll, hogy a közigazgatás tevékenysége a közpolitikai döntések révén minél teljesebb mértékben feleljen meg a társadalom explicit és implicit igényeinek, vagyis a közigazgatás szakmai tartalmának pontosabb meghatározásában.

Mindezt Frederickson a klasszikus, weberi bürokrácia keretein belül tartja megvalósíthatónak, mivel a hierarchikusan szervezett állami autoritás képes megakadályozni azt, hogy a közigazgatás rugalmas és alkalmazkodó elemei a külső változások hatására eltávolodjanak a kiszámíthatóság, a jogállamiság és a stabilitás alapvető értékeitől²⁶.

Kritikai irányzatok: a.) human relations iskola, b.) institucionalista iskola, c.) public choice iskola

2.3.1. Human Relations Iskola

A human relations irányzat elemzéseinek középpontjában az egyén áll, aki szervezeti és csoportos keretek között fejti ki tevékenységét. A megközelítés elsősorban az egyének közötti kapcsolatrendszeret vizsgálja, különös tekintettel a vezető–beosztott viszonyra, valamint arra, hogy ezek miként befolyásolják az egyéni teljesítményt. A kutatási területek közé tartozik a szervezeten belüli csoportmagatartás elemzése, a kommunikáció szerepének feltárása, továbbá annak vizsgálata, hogy a szankciók, ösztönzők és képzési formák mint motivációs eszközök milyen hatást gyakorolnak az egyéni és csoportos viselkedésre. Emellett hangsúlyos témát jelent a szervezeti változások elemzése, a felelősség megosztásának kérdése, az eljárási szabályokhoz való viszony, valamint a konszenzusképzés folyamata.

---

²⁶ FREDERICKSON 1980: 31-111.

A human relations iskola alapvető tétele szerint az eredményesség, a hatékonyság és a gazdaságosság céljai nem elsősorban a formális, weberi értelemben vett szervezeti struktúrák és munkaszervezési elvek mentén érhetők el. Éppen ellenkezőleg: a kevésbé szigorú ellenőrzési mechanizmusok, a hierarchia lazítása és a tekintélyelvű vezetési formák háttérbe szorítása teremthet kedvező feltételeket a magasabb teljesítmény és eredményesség eléréséhez. Elméleti szempontból mindez azért jelentős, mert arra utal, hogy a hagyományos bürokratikus szervezeti modell bizonyos körülmények között nemhogy elősegíti, hanem akár gátolhatja is a hatékonyság és az eredményesség növelését. Az irányzat meghatározó képviselői közé tartozik Herbert A. Simon, James G. March és Richard Cyert.

Herbert A. Simon kritikája szerint a klasszikus szervezetelméleti iskola alapvető elvi tévedést követ el, amikor aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonít a munkamegosztás strukturális elemeinek. Simon úgy véli, hogy ennél sokkal lényegesebb – és nagyobb hatékonysági potenciált hordoz – a hivatalnokok konkrét magatartásának befolyásolása. A közigazgatás-tudomány feladata ezért elsősorban annak feltárása, hogy milyen módon növelhető a szervezeti hatékonyság, különösen abban a tekintetben, miként egyeztethetők össze a közjó egymással versengő szempontjai²⁷. Ehhez képest a munkamegosztás, a specializáció vagy a vezetés egységességének kérdései másodlagos jelentőségűek. A közérdeket érintő döntéshozatal során ugyanis elkerülhetetlen az eltérő érdekek és nézőpontok mérlegelése az adott információs szint figyelembevételével²⁸..

2.3.2. Intézményi (institucionalista) iskola

Az intézményi (vagy institucionalista) iskola vizsgálódásainak középpontjában a racionális és inkrementális döntéshozatal, a szervezeten belüli emberi magatartások, az egyéni és szervezeti viselkedés, valamint ezek kölcsönhatása és összehasonlítása áll. Jellegzetessége, hogy szilárd empirikus alapokra épít, és kiemelt figyelmet fordít a kontextus vizsgálatára, különösen a közigazgatás kulturális beágyazottsága szempontjából. Az irányzat érdeklődése kiterjed a racionalitás kérdéskörére és az intézményi politikai folyamatokra. A hozzá tartozó szerzőkre (például Lindblom, J. Thompson, Crozier, Etzioni, Downs, Selznick, V. Thompson, Riggs, Blau, Mosher) a kritikai szemlélet és a tények semleges, empirikus megközelítése jellemző.

---

²⁷ FREDERICKSON 1980: 24.

²⁸ HERBERT 2007: 85-87.

Míg a klasszikus és az újbürokratikus iskola normatív jellegű, az institucionalista megközelítés leíró és kritikai hangvételű. A közigazgatási reformok szempontjából nem az számít jelentősnek, hogy eltérő célokat vagy hangsúlyokat határozott volna meg az egyéb irányzatokhoz képest, hanem az, hogy új, kritikai perspektívát hozott, és kifinomult, a szociológia más területein kidolgozott, nagy tudományos értékű módszertanával érvényes következtetéseket tett.

Az iskola rámutatott, hogy a bürokratikus intézmények gyakran rugalmatlanok és ellenállnak a társadalmi és politikai reformkezdeményezéseknek. Kiemelte, hogy a jogállami kontrollmechanizmusok a gyakorlatban csak részben érvényesülnek, míg a szervezeti kultúra, amely az intézmény tényleges jogértelmezését tükrözi, sokkal nagyobb szerepet játszik. Az intézmények elsődleges célja a fennmaradás, a növekedés és az állami források maximalizálása. Ebből két következtetés vonható le: vagy 1) a közigazgatás hibás, és ezért a felette gyakorolt kontrollt kell újraszervezni, vagy 2) a közigazgatás „hibái” az intézmény természetéből adódnak, és alapvetően a jóléti állam egyik sajátos alkotóelemét képezik.

Lindblom a döntéshozatal racionalitási dimenzióját vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a számos döntéstámogató eszköz ellenére, amelyeket az újbürokratikus iskola részletesen kidolgozott, a döntések valójában nagyrészt az elvi lehetőségek feltárásának hiányában születnek. Gyakran előfordul, hogy az alkalmazott technikai eszközök felszínesen működnek, miközben a nem kívánt következmények vizsgálata elmarad, és a kívánt eredmények hangsúlyozása túlzott. Mivel lehetetlen minden lehetséges következményt és a döntések teljes hátterét figyelembe venni, a gyakorlatban kielégítő döntések születnek, amelyek olykor csupán minimális különbséggel maradnak az irracionitástól²⁹.

2.3.3. *Public choice (közösségi választások) iskola*

A közösségi választások (public choice) elmélete a közigazgatás és a közszféra működését elsősorban közgazdasági szempontok szerint elemzi. Gyakorlati kutatásai olyan területekre fókuszálnak, mint az ügyfél és az ügyintéző közötti kapcsolat, a decentralizáció, a közszektor piaci logika szerinti értelmezése, a közjavak elosztásával kapcsolatos dilemmák, valamint a közigazgatási teljesítmény növelése a közfeladatok ellátásába bevont külső szereplők révén.

---

²⁹ LINDBLOM 1959: 79-88.

Az irányzat alapvetően antibürokratikus szemléletet képvisel: kiindulópontja, hogy a piaci mechanizmusokhoz hasonló ösztönzők és versenyfeltételek alkalmazása a közszférában is hozzájárulhat a hatékonyság növeléséhez. A public choice célja, hogy a közjavak felhasználói számára minél nagyobb választási szabadságot biztosítson, miközben fenntartja az egyenlő hozzáférés elvét, valamint versenyhelyzetet teremtsen a közszolgáltatások előállítói között, ezzel maximalizálva a működés hatékonyságát.

Frederickson értékelése szerint a public choice elmélet intellektuálisan következetes és elméletileg kifinomult, ugyanakkor empirikus megalapozottsága gyenge³⁰.. A közigazgatással szemben gyakran hangoztatott állítás – miszerint a bürokrácia szükségszerűen lassú, rugalmatlan és gazdaságtalan – szerinte inkább sztereotípiá, mint bizonyított tény³¹. Ha ezt az előfeltevést elfogadjuk, akkor magyarázatra szorul, miért maradt fenn a bürokrácia a modern államokban, és miért tölt be továbbra is meghatározó szerepet a közfeladatok ellátásában.

A public choice egyik legismertebb képviselője, William Niskanen, modelljeiben azt feltételezi, hogy a köztisztviselők racionális, haszonmaximalizáló szereplőként viselkednek, akik személyes és szervezeti hatalmuk növelésére törekednek, hasonlóan a piaci szereplők profitmaximalizáló magatartásához. Bár ezt a megközelítést a közigazgatás-kutatók gyakran bírálják, mégis rendelkezik bizonyos magyarázó erővel, és tartós hatást gyakorolt a tudományos és szakpolitikai gondolkodásra. Niskanen 1968-ban publikált modellje szerint a hivatalok arra törekednek, hogy költségvetésüket maximalizálják, miközben információs fölényben vannak a politikai döntéshozókkal szemben. A bürokraták kezdeményező szerepben jelennek meg, míg a választott politikusok többnyire passzívan viszonyulnak javaslataikhoz, csupán elfogadják vagy elutasítják azokat. E helyzetben a bürokrácia „birtokon belüli” információs előnye érvényesül³².

A modell szerint a hivatalok a közjavakat azon a maximális áron kínálják, amely megegyezik a szolgáltatást igénybe vevők által érzékelt teljes haszonnal. Mivel az állampolgárok alkupoziációja gyenge vagy gyakorlatilag nem létezik, a bürokraták alkupoziációja viszont erős, ez a logika szerint a társadalom kárára „többletforrások” felhalmozásához vezethet. Niskanen később finomította álláspontját, és arra a következtetésre jutott, hogy a köztisztviselők valójában nem az egész intézményi költségvetés növelésére törekednek, hanem elsősorban annak a diszkreci-

---

³⁰ FREDERICKSON 1980. 27-30.

³¹ MEIER-HILL 2005: 52.

³² NISKANEN 1968: 293-305.

onális részét igyekeznek maximalizálni, amely felett szabadabban rendelkezhetnek. Ennek következtében a bürokratikus magatartás nem a közjavak minőségének vagy mennyiségének növelésére, hanem a döntési autonómiát biztosító források bővítésére irányul³³.

Noha a public choice irányzat ma már nem tekinthető uralkodónak a közigazgatástudományban, erős közgazdaságtani megalapozottsága miatt továbbra is jelentős hatással van a gazdasági és fiskális döntéshozók gondolkodására. Ennek következményeként számos, pénzügyi megszorításokra vagy költségvetési kihívásokra válaszul megfogalmazott reform tartalmaz public choice ihletésű elemeket, például az adminisztratív terhek csökkentéséből származó gazdasági haszon számszerűsítésére irányuló törekvéseket.

Frederickson a különböző közigazgatási irányzatokat két nagy csoportba sorolja. Az egyikbe a klasszikus, az újbürokratikus és az institucionalista megközelítések tartoznak, amelyek megőrizték a hagyományos igazgatási értékeket, mint a hatékonyság, eredményesség, gazdaságosság, racionalitás és hatásosság. A másik csoportba a human relations iskola és a közösségi választások elmélete sorolható, amelyek a tisztviselők elégedettségét, az egyéni gyarapodást, a személyes méltóságot, valamint az ügyfelek elégedettségét helyezik a középpontba, még ha eltérő elméleti alapokon is³⁴.

2.3.4. *A New Public Management iskola tiszta formája*

Osborne és Gaebler igyekeztek munkásságukat elméleti alapokra helyezni, és az amerikai elmélettörténeti kontextusba illeszteni. Álláspontjuk szerint a klasszikus bürokratikus modell a maga idejében – a XIX. század második felében és a XX. század elején – haladónak számított. Ahogyan a termelésben a munkafázisok szétválasztása, úgy a közigazgatásban a feladatok elkülönítése is jól működött a hierarchikus struktúrán belül, lehetővé téve, hogy a rendszer összetett feladatokat is hatékonyan oldjon meg. A XIX. század végén az Egyesült Államok gyors fejlődésének időszaka volt ez, melyet kaotikus viszonyok kísértek. Az 1890-es évek kiemelkedő értelmiségi vezetői – például Woodrow Wilson és Theodore Roosevelt – úgy vélték, hogy a rend és a stabilitás az európai klasszikus közigazgatási modell adaptálásával biztosítható. Ekkor jelent meg az Egyesült Államokban a politikától független, szakértői közigazgatás, amely valóban képes volt komplex feladatokat ellátni, és amelynek alapvető célja a kontroll – különösen a közpénzek felhasználása tekintetében.

---

³³ NISKANEN 1975: 617-643.

³⁴ FREDERICKSON 1980: 27-30.

Bár a rendszer stabilitást biztosított és mérsékelte a visszaéléseket, valójában nem volt különösebben hatékony, lassú ügyintézészt kínált, és ügyfélkapcsolataiban személytelen maradt. A nyújtott stabilitás azonban különösen értékesnek bizonyult a nagy gazdasági világválság idején, amikor a közigazgatás viszonylag jól teljesített. Ebből a szempontból Zoltán Magyary a XIX. század végi amerikai közigazgatás centralizációját szükségesnek és racionálisnak ítélte.

Az 1980-as és 1990-es évekre azonban a hierarchikus, stabil rendszer előnyei átértékelődtek, mivel a külső körülmények gyorsan változtak. Osborne és Gaebler alapvető változásként az információs társadalom megjelenését azonosítják, amelynek következtében a piac globálissá vált, és a vállalatok soha nem látott mértékű versenynek vannak kitéve. A hierarchia már nem jelent előnyt, mivel a felső vezetők információs fölénye a szakértők szintjén nem érvényesül. A döntési helyzetben lévő, empowered állampolgárok elvárják, hogy egyéni igényeik szerint szolgálják ki őket, és nem fogadják el a standard parancsokat vagy kioktatást. Ennek következtében a közigazgatásnak sokkal nagyobb nyomás alatt kell működnie, különösen az ügyfélkapcsolatok³⁵ terén.

A szerzők szerint az alkalmazkodás az új társadalmi és állampolgári elvárásokhoz már elkezdődött, elsősorban a helyi önkormányzati és intézményfenntartási szinten. Érdeemes megjegyezni, hogy Ostrom is hangsúlyozta, hogy a madisoni-hamiltoni amerikai közigazgatásban a helyi közösségek mindig is jelentős szerepet játszottak, és ma is játszanak. Osborne és Gaebler a helyi közösségek önálló, erőforrásaikból és helyi kontrolljuk alapján működő intézményeit mutatja be, amelyek nyitottabbak az innovációra.

A települési innovációk gyűjtése, rendszerezése és a levonható tanulságok feldolgozása alapot adhat a szövetségi és állami szintű közigazgatás megújításához. Osborne és Gaebler ezt a rugalmas, újító magatartást vállalkozói szelleműnek nevezi, amelyet minden igazgatási vezető számára ajánlanak, tíz tanács formájában. A vállalkozói szellemű közigazgatás célja a közszolgáltatók közötti verseny ösztönzése a hatékonyság növelése érdekében, tevékenységének mérhetőségét a teljesítményre összpontosítva biztosítja, és az állampolgárokat tényleges döntési helyzetbe helyezi, hogy kontrollt gyakorolhassanak az igazgatás felett, és azt saját érdekeik, illetve a közérdek szerint orientálhassák³⁶.

---

³⁵ OSBORNE–GAEBLER 1992: 13-15.

³⁶ Fontos, hogy az intézményfenntartás területén Magyarországon is a helyi önkormányzatok alakították ki a legszámosabb és gyakorlatban is bizonyított innovációkat

A valódi döntési helyzetbe hozás nem csupán a naprakész és pontos információátadást jelenti, hanem a döntésekbe való tényleges bevonást és a döntéshozatal decentralizálását is. A közigazgatásnak az alapvető küldetésére kell koncentrálnia, nem saját önös érdekeire. A társadalmi problémákat proaktívan kell kezelni, még mielőtt túlzottan kiéleződnének. A közigazgatás feladata, hogy a közjó érdekében működő helyi közösségeket és magánintézményeket támogassa céljaik elérésében, anélkül, hogy korlátozná őket.

Osborne és Gaebler szerint ezek az elvek egy koherens közigazgatási és kormányzati modellt³⁷ alkotnak, amely lehetővé teszi, hogy a társadalmi jólét növekvő igényei a ráfordítások növelése nélkül, sőt, akár azok csökkentésével is kielégíthetők legyenek. A javaslatok nemcsak a közszférára, hanem a magán- és az önkéntes (civil) szektorra is irányadók. A kormányzás, amelyre szükség van, javítható és fejleszthető; az elavult intézményrendszer (a kormányzat) átalakítható a kormányzás céljaihoz igazodva. E szóhasználatban a kormányzás a közösség problémamegoldó folyamata és a társadalmi igények kielégítésének eszköze³⁸.

Mielőtt ismertetnénk Osborne és Gaebler tíz pontba sűrített javaslatait, fontos hangsúlyozni, hogy noha az NPM a köz- és magánigazgatás technikáit közelíti egymáshoz a hatékonyság érdekében, a szerzők külön kiemelik: a közigazgatást nem lehet teljesen üzleti vállalkozásként vezetni, mivel a közigazgatás jogilag kötött, demokratikus kontrollja hiányzik a vállalati menedzsmentből, ahol az információk exkluzivitása és a tulajdonarányos szavazati rendszer érvényesül³⁹.

2.3.5. *A közigazgatás az esélyteremtő (katalizáló) kormányzás szolgálatában*

Osborne és Gaebler azt javasolják, hogy a közigazgatás ne korlátozódjon csupán a hagyományos közfeladatokra, hanem ösztönözze a társadalomban meglévő kreativitást és kezdeményezőkézséget. Ennek egyik módja a közszolgáltatások részben magánszereplőkre történő bízása, akik nem feltétlenül üzleti vállalkozások. Az amerikai kultúrában gyökerező közösségi és önkéntes problémamegoldás számukra nyilvánvalóan működő megoldás. A közigazgatásnak emellett más eszközökkel is esélyteremtő, támogató szerepet kell betöltenie, például kedvezményes hitelek biztosításával az otthonteremtéshez, így a szűkös állami forrásokat kiegészítve

---

³⁷ OSBORNE–GAEBLER 1992: 19.

³⁸ OSBORNE–GAEBLER 1992: 24.

³⁹ OSBORNE–GAEBLER 1992: 20-22.

tik a magánszereplők hozzájárulásai. A tervezést és döntéshozatalt végző felső szintű közigazgatási funkció – az úgynevezett steering (irányítás) – elkülönül a végrehajtó funkciótól, amely a társadalomban működő szereplők közül a legalkalmasabbakat választja ki a feladatok ellátására.

1. Közösségi kézben tartott közigazgatás⁴⁰: esélyteremtés szolgáltatás helyett⁴¹

A szerzők példákon keresztül – például oktatás és társadalmi felzárkóztatás – mutatják be az esélyteremtés modelljét. Állításuk szerint a közösségi programok rugalmasabbak, empatikusabbak és költséghatékonyabbak, mint a közigazgatás által nyújtott közszolgáltatások, miközben a közösségi kontroll biztosítja a minőséget. A közigazgatás feladata tehát elsősorban az, hogy támogassa, ösztönözze és segítse ezeket a programokat, a központi szolgáltatások végrehajtása helyett.

2. Versenyképes kormányzat: verseny a közszolgáltatásokban

Osborne és Gaebler a közszolgáltatások terén a versenyt tekintik a leghatékonyabb és leginnovatívabb eszköznek, és felsorolják a verseny élénkítésének módszereit. Nem állítják, hogy a magánszereplők mindig versenyképesebbek, sőt, gyakorlati példákkal igazolják, hogy a közintézmények is eredményesen versenyezhetnek⁴². A szerzők a kontrollált verseny mellett érvelnek, hogy elkerüljék a teljesen szabad versenyből fakadó egyenlőtlenséget és méltánytalanságot. Gyakorlati tapasztalatok szerint a korlátlan verseny a közszolgáltatások piacán a legnagyobb nyereséget ígérő területekre fókuszál, míg a nagy erőfeszítést igénylő vagy költséges feladatokat elhanyagolja⁴³.

3. Küldetésalapú kormányzat⁴⁴: a szabályalapú rendszerek átalakítása

Az amerikai közigazgatás egyik kulcs gondolata a közpolitikai eredményorientáltság, amely szemben áll a szabályalapú, európai modell által preferált megközelítéssel. A küldetésalapú közigazgatás hatékonyabb, rugalmasabb, és eredményorientált, ezért elengedhetetlen az elavult szabályok eltávolítása (dereguláció) és a költségvetés olyan átalakítása, amely csak a küldetés szempontjából releváns tételeket tartalmazza, például a nulla bázisú tervezés alkalmazásával. A küldetésalapú működés rugalmassá teszi a közszolgálati szabályokat, biztosítja az erőforrások optimális rendelkezésre állását, és megszünteti a szigorúan formalizált karrierstruktúrát. A

⁴⁰ OSBORNE–GAEBLER 1992: 25-48.

⁴¹ OSBORNE–GAEBLER 1992: 49-75.

⁴² OSBORNE–GAEBLER 1992: 89.

⁴³ OSBORNE–GAEBLER 1992: 76-107.

⁴⁴ OSBORNE–GAEBLER 1992: 108-137.

szerzők szerint ezen rendszer átláthatóbb a szabályalapúnál, mivel az eredmények láthatóak, mérhetőek és könnyen ellenőrizhetőek.

4. Eredményorientált kormányzat⁴⁵: finanszírozzuk az eredményeket

A sikeres vagy sikertelen intézkedések értékeléséhez mérőeszközök szükségesek, amelyek a kívánt célokhoz igazodnak. A kudarcokból származó tapasztalatok is értékesek lehetnek a jövőbeli programok tervezéséhez. Az eredménymérések összekapcsolása a költségvetéssel és az egyéni teljesítménybérekkel szintén az eredményorientáció eszköze.

5. Ügyfélközpontú közigazgatás („vevőorientált kormányzat”)

Az ügyfelek igényeinek kiszolgálása az elsődleges cél, nem az intézmény önmaga. A visszajelzések értékes információt nyújtanak a közigazgatás és a szolgáltatók számára, ezért azokat be kell fogadni és feldolgozni. Az elektronikus megoldások lehetővé teszik az ügyfélszolgálat szinte teljes személyre szabását, így a közszolgáltatások az egyéni igényekhez igazíthatók, a területi szervezeti átalakítások minimális szükségessége mellett.

2.3.6. *A New Public Management iskolával szemben megfogalmazott kritikák*

Az NPM-et az 1990-es évek során számos kritika érte, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Egyes kritikák az NPM által kezdeményezett reformok konkrét hatásait vizsgálták, míg mások elméleti alapon vitatták az irányzat érvényességét. Az NPM kritikáinak összegzése azonban nehéz, mivel nincs olyan egységes definíciója, amelyet a közigazgatástudomány széles körben elfogadna. Már az is vita tárgya, hogy az adott szerző mit ért NPM alatt, és azt elméleti vagy gyakorlati aspektusból vizsgálja.

Az NPM kezdeti céljai ambiciózusak voltak: a hatékonyság növelését az átláthatóság erősítésével ígérték, miközben az állampolgári jogok bővítése, a jobb ügyfélszolgálat és a bevételek növelése is szerepelt a programban. A tudományos viták során felmerült, hogy az NPM valójában különböző, gyakran versengő értékeket kever össze, ahelyett, hogy azok harmonikus integrációját vagy magasabb szintre emelését biztosítaná. Az egyik központi kérdés az volt, hogy az NPM valóban paradigmaváltást jelentett-e Thomas Kuhn⁴⁶ értelemben, vagyis alapvetően új keretbe helyezte-e a közigazgatásról alkotott tudományos ismereteinket és elősegítette-e a je-

---

⁴⁵ OSBORNE–GAEBLER 1992:138-165.

⁴⁶ KUHN 1996: 6-22.

lenségek mélyebb megértését. E tekintetben Barzelay úgy látja, hogy igen, míg Pollitt, Bouckaert⁴⁷ és Peters⁴⁸ ezzel ellentétesen vélekednek⁴⁹. Az viszont nem állítható egyértelműen, hogy a kritikusok egységesen tagadták volna az NPM paradigmateremtő szerepét.

Minogue⁵⁰ empirikus és kritikai megközelítésében az NPM valóban paradigmaváltást jelentett a közigazgatás működésében. Újdonsága abban állt, hogy világosan elkülönítette a szakpolitikai döntéshozatalt az operatív végrehajtástól, előtérbe helyezte az eredményességet és a teljesítménymérést, valamint az ösztönző alapú szabályozást részesítette előnyben a részletes magatartási előírásokkal szemben. Ennek következtében az NPM nem csupán szervezeti és működési változásokat indított el, hanem alapvetően átalakította a közigazgatási kultúrát is.

Minogue hangsúlyozza, hogy az NPM-ellenes kritikák nem elsősorban az elméleti hiányosságok miatt jelentkeztek. Sokkal inkább az okozta a problémát, hogy az NPM nem egy belső, fokozatos fejlődés eredménye volt, hanem külső kényszerek hatására adaptált gyakorlatok összessége. Ezek a reformok sok esetben nem teljesítették a hatékonyságnövelés ígéreteit, és belső ellentmondásokkal, feszültségekkel terheltek voltak, ami a gyakorlatban új problémák felbukkanásához vezetett.

Zupkó Gábor hasonlóan azt emeli ki, hogy az NPM elterjedése elsősorban politikai szándékokkal magyarázható⁵¹. Szerinte a piacosító, privatizációs és üzleti logikát követő NPM-reformok nem hoztak átfogó sikert. Empirikus vizsgálatai alapján⁵² arra a következtetésre jutott, hogy a reformok elsődleges mozgatórugója nem a közvetlen gazdasági vagy hatékonysági kényszer, hanem a politikai akarat volt, így sok országban az NPM inkább politikai projektként jelent meg, semmint empirikusan igazolt reformprogramként.

Minogue az NPM megjelenését és elterjedését három fő kényszerhez köti:

- a) **Fiskális kényszer** – A nyugati társadalmak elöregedése, az orvosi beavatkozások drágulása és más tényezők miatt a II. világháború utáni jóléti modellek pénzügyileg fenntarthatatlanná váltak. Ez már az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején arra vezetett, hogy a közszféra méretét csökkenteni, illetve a belső hatékonysági tartalékokat kiaknázni szükséges.
- b) **A megszokott minőség kényszere** – A fogyasztói társadalmakban az állampolgárok elvárásai

---

⁴⁷ BOUCKAERT– POLLITT 2004: 2011. 15-18.

⁴⁸ PETERS 2001: 31.

⁴⁹ BARZELLAY 2001: 13-16.

⁵⁰ MINOGUE–POLIDANO–HULME 2001: 12-24.

⁵¹ ZUPKÓ 2001: 265.

⁵² ZUPKÓ 2001: 264-265.

a kereskedelemben megszokott minőségi kiszolgálás irányába is áttértek, növelve a közigazgatástól elvárt szolgáltatási színvonalat⁵³.

c) *Politikai kényszer* – Az NPM vonzereje a politikai szereplők számára abban rejlett, hogy egyszerre kínálta a közszféra működésének javítását és az államéret csökkentését, valamint lehetővé tette a középponti hatalmi pozíciók megerősítését, miközben a társadalommal való komplex kapcsolatrendszer más szereplőkre lehetett bízni. Ugyanakkor kockázatot jelentett, hogy bizonyos politikai érdekcsoportok a legjövedelmezőbb szolgáltatási területeket maguknak tartották fenn, míg a nyereséget nem termelő szolgáltatások elhanyagolódhattak.

Az NPM reformok gyakorlati megvalósítása országoként eltérő volt, a politikai retorikától kezdve az alapvető szerkezeti és működési változásokig⁵⁴. Kezdetben a donor szervezetek, majd az elemzők a privatizációt tekintették az NPM-reformok legmeghatározóbb elemének. Drechsler kétségbe vonja, hogy az NPM a bürokratikus modellhez képest valódi hatékonyságnövekedést hozott volna⁵⁵. A kritikusok gyakran a kontextus hiányát róják fel az NPM-nek: Drechsler a politikai kontextus érzéketlenségét, míg Pollitt inkább a társadalmi és kulturális kontextus figyelembe nem vételét látja problémának. A tiszta NPM kerülte bármely konkrét politikai, szakpolitikai vagy governance kérdés állásfoglalását⁵⁶. Az NPM támogatói ezt előnyként értékelték, bár az értéksemlegesség kérdésében nem volt teljes egyetértés. Barzelay megállapítja, hogy az NPM egyes ágai tágabb kormányzati filozófiaként is megjelentek⁵⁷. Felmerül a kérdés, hogy az értéksemlegesség problémája felvethető-e egy olyan elméleti irányzatnál, amely előfeltételezéseként a madisoni-hamiltoni közigazgatási kultúrát és a fejlett, sokszereplős szabad piacot veszi alapul.⁵⁸

2.4. Az Új „neo” Weberiánus koncepció fő jellemzői

Az NPM-mel szembeni empirikus kritikák alapját nagyrészt azok a kísérleti alkalmazások szolgáltatták, amelyeket újonnan függetlenné vált vagy kevés állami szervezési tapasztalattal rendelkező országokban hajtottak végre különféle nemzetközi szervezetek támogatásával⁵⁹. Ezek-

---

⁵³ MINOGUE–POLIDANO–HULME 2001: 20.

⁵⁴ JENEI 2008

⁵⁵ DRECHSLER 2005

⁵⁶ OSBORNE–PLASTRIK 2000: 2-3.

⁵⁷ BARZELLAY 2001: 1-13.

⁵⁸ PETERS–ROSE 1978: 6-14.

⁵⁹ MINOGUE–POLIDANO–HULME 2001: 9-24.

ben az államokban a helyi közösségek számára sürgősen szükséges közegészségügyi vagy élelmezési programok gyakran nem voltak kivitelezhetőek olyan pluralista végrehajtási modellben, amely az etnikai vagy törzsi feszültségeket esetenként tovább erősíthette⁶⁰.

A „neo-weberiánus” kifejezést Lynn szerint a politikatudomány, a szociológia és a közigazgatástudomány az 1970-es évektől használja, gyakran definíció nélkül, csupán annak hangsúlyozására, hogy az adott vizsgálati terület Weber valamely releváns gondolatával összhangban áll. Például egyes szerzők a Weberre jellemző történeti összehasonlító megközelítést alkalmazzák. A neo-weberiánus kifejezés további alkalmazási területe az államközpontú államelmélet, amely a tekintélyelvű döntéshozatalt és az állam kényszerítő szerepét hangsúlyozza.

Számos elemző az NPM-et és az NWS-t abból a szempontból definiálja, hogy milyen viszonyban állnak az állammal⁶¹. Az NPM-et gyakran bürokrácia-ellenes, míg az NWS-t állambarát irányzatként mutatják be. Az NPM egyes alpműveinek címei, például a *Banishing Bureaucracy* („A bürokrácia száműzése”⁶²), arra utalnak, hogy a szerzők a mozgalmat markánsan bürokrácia-ellenesként kívánták pozícionálni. Dunn és Miller szerint azonban ezek a harcos hangvételű jelszavak inkább a mozgalom népszerűsítését szolgálták, semmint a tényleges tartalmi irányvonalat. A szerzőpáros ezt OSBORNE és GAEBLER művére hivatkozva illusztrálja, amelyben a szerzők dicsérik a 1945 előtti amerikai bürokráciát, amely nehéz és instabil időszakokban szolgálta a kormányt és a társadalmat.

Dunn és Miller szerint a New Public Managementet – főként amerikai szerzők esetében – gyakran állítják szembe az európai közigazgatással, míg az európai elemzők saját irányzatukat, illetve az NPM-mel szembeni kritikáikat a Neo-Weberiánus Állam koncepcióként definiálják. A neo-weberiánus megközelítést gyakran az angolszász eredetű NPM európai közigazgatási hagyományokra épülő ellenpontjaként értelmezik.

Az európai közigazgatás közös alapértékei a megbízhatóság, kiszámíthatóság, a jogszabályok szerinti működés, a mérlegelés, a tisztességes eljárás, a pártatlanság, a szakmaiság, valamint az átláthatóság, a számonkérhetőség és a felülbírállhatóság biztosítása bíróságok vagy más hatóságok előtt. Az NWS mindezeket magában foglalja, de még ennél is tovább megy a közigazgatás minőségi, állambarát szerepének kiterjesztésében.

---

⁶⁰ BROWN 1978: 23, 365-382. Idézi: LYNN 2008/2009. 17-30.

⁶¹ MANN 1986 Idézi: LYNN 2008/2009: 17-30.

⁶² OSBORNE-PLASTRIK 2000: 75-300.

DUNN és MILLER a következőkben foglalja össze az NWS alapelveit, a „neo” elemeket némileg háttérbe szorítva.⁶³

- *Államközpontúság*⁶⁴: ez az alapelv az állam szerepét olyan módon határozza meg, hogy az állam az a szereplő, amelynek az a feladata, hogy a külső és belső fenyegetésekkel, kihívásokkal szemben megvédje a közösségeket. E fenyegetéseket, kihívásokat elsősorban a globalizáció korszakára jellemző tipikus kihívásokkal kell azonosítani, el kell választani az állam hagyományos, bevett feladataitól.
- *Jogállamiság*⁶⁵: A közigazgatási jog kiemelt szerepe, reformja és megerősítése: ez az alapelv az államszerep erősödésével együtt járó veszélyeket hivatott mérsékelni, kiiktatni a jogállamiság gondolatának újra hangsúlyozásával. Lényege, hogy az egyének és csoportok jog előtti egyenlőségét továbbra is biztosítani kell a megváltozott külső körülmények ellenére, minden jogi védelmet meg kell adni a nem megalapozott intézkedésekkel szemben az állami aktusok alapos vizsgálata útján.
- *A közszolgálat megóvása*: elkülönülő jogi státusszal, szervezeti kultúrával, foglalkoztatási feltételekkel rendelkező, politikai szempontok alapján nem elmozdítható vagy áthelyezhető közszolgálat hivatott az NWS által képviselt értékek és munkaszínvonal fenntartására. A közigazgatási jog mellett tehát a személyi állományt érintő elgondolás is azt a célt szolgálja, hogy az államszerep erősödése ne csupán a politikum megerősödését hozza, hanem erősödjenek vele párhuzamosan a kontrollszerpet ellátni képes szereplők is.
- *A képviseleti demokrácia szerepének megerősítése*: a működő képviseleti demokrácia az alapja annak, hogy az elkülönült, érték- és szakmai alapon álló közigazgatási bürokrácia kontrollja, legitimitása, stabilitása, valamint szakmai integritása fennmaradjon.

Bár az NWS iskola képviselői saját tevékenységüket az európai közigazgatási értékek újrafogalmazásaként és a modern kihívásokhoz való igazításként értékelték, más elemzők – így például DRECHSLER, Magyarországon pedig STUMPF és G. FODOR – azt hangsúlyozzák, hogy az NWS a New Public Management (NPM) antiteziseként értelmezhető. Ezzel szemben LYNN szerint a POLLITT és BOUCKAERT nevéhez kötődő neo-weberizmus valójában a tág értelemben vett közigazgatási reformok egy részhalmazát jelenti, amely az állam hagyományos, tekintélyelvű és jogalapú megerősítését tartja a jövő követendő útjának. LYNN ezért úgy véli,

---

⁶³ DUNN–MILLER 2007: 345-358.

⁶⁴ DUNN–MILLER 2007: 351.

⁶⁵ DUNN–MILLER 2007: 351.

hogy a fejlesztési pályák meghatározása nem teljesen összeegyeztethető a közigazgatástudomány történeti-összehasonlító módszereivel.

LYNN továbbá kiemeli az EU, mint államok feletti intézmény és a neo-weberiánus megközelítés közötti fontos kapcsolatot, valamint hangsúlyozza, hogy a reformokban érzékelhető a nemzetállamok adminisztratív elitjeinek reakciója a globális kapitalizmus kihívásaira.⁶⁶ Szerinte a neo-weberiánus reformok valódi próbája, hogy mennyire tekinthetők „neo”-nak⁶⁷: POLLITT és BOUCKAERT értelmezésében ezek a reformok a weberi közigazgatások múltbéli hibáit próbálják korrigálni jobb ügyfélkiszolgálás, hatékonyabb állampolgári részvétel és nagyobb átláthatóság révén⁶⁸. Ebből adódik a kérdés, hogy az adott reform mennyiben weberi, és mennyiben madisoni jellegű. LYNN ezt a problémát a Vincent OSTROM által korábban felállított MADISON-HAMILTON kontra WEBER-WILSON ellentétpárhoz kapcsolja.

Az NPM, mint menedzserialista reformtörekvés, minden ellenkező magyarázattal szemben, alapvetően nem demokratikus: sem az üzleti szférában, sem a kormányzat egyes privatizációs vagy NPM-ihlette reformjaiban nem jellemző a demokratikus elkötelezettség. Ezzel szemben a madisoni modell közigazgatása⁶⁹ a közösség ellenőrzése alatt áll, átlátható, és a közérdek szolgálatára törekszik, így közösség-centrikusabb, mint a weberi, államcentrikus koncepció. Mivel az NPM reformok nem tükrözik a madisoni értelemben vett demokratikus értékeket, a neo-weberiánus koncepciót nem az NPM-mel, hanem a neo-madisoni megközelítéssel kell összevetni.

Az értékközpontúság, amely a kihívások kezelésének alapvető eleme, számos szakértő szerint elengedhetetlen a gazdasági válságban működő állam stabilizálásához és fejlődésének biztosításához. VENTRISS Emile DURKHEIM-re hivatkozva hangsúlyozza, hogy az érdekkapcsolatok mulékonysága miatt a pusztán szerződéses rendszer önmagában nem elégséges a társadalom szervezéséhez⁷⁰.

Dunn és Miller szerint az NPM és az NWS irányzatokat nem érdemes szembeállítani, inkább párhuzamosan kell vizsgálni őket, mivel mindkettő elméleti alapú, gyakran homályos megkö-

---

⁶⁶ LYNN 2008/2009: 17-30.

⁶⁷ OSTROM 1989: 5-25.

⁶⁸ BOUCKAERT-POLLITT 2011: 75-125.

⁶⁹ LYNN 2008/2009: 17-30.

⁷⁰ DUNN-MILLER 2007: 345-358., vö. POZSÁR-SZENTMIKLÓS 2024: 9-17, 21-33, 45-59, 63-65, 73-78, 94-96

zelítést alkalmaz, és hajlamos figyelmen kívül hagyni a gyakorlati tapasztalatokból adódó negatív hatásokat. Mindkettő technikai, haszonelvű szemléletet képvisel, amely sok szempontból a Max Weber által leírt intézményi racionalitáshoz hasonló.

Stumpf István „A neo-weberianus állam vonzásában” című előadásában az állam, a gazdaság és a társadalom közös problémáit azonosítja: az állam feladat- és felelősségi körét nem tisztázták egyértelműen, jelen vannak a korrupció és hatékonysági hiányosságok, és a jóléti szolgáltatások kiszervezése miatt az állam visszahúzódik a társadalmi reprodukciós rendszerekből. Ugyanakkor az állam egyszerre leépített és onnipotens, hiányzik a számonkérhetőség, sérül a szolidaritás és a méltányosság, valamint nincs politikai hitelesség vagy konszenzus. Ezek az elemek az állam funkcionális válságához vezetnek, és jól mutatják, hogy a neo-weberianus állam nem csupán elméleti konstrukció, hanem a modern állami működés kritikai diagnózisát is szolgálja.

Stumpf szerint a fenti problémák kezelése paradigmaváltást igényel, amely magában foglalja: szakmai és politikai konszenzus kialakítását a public policy szemlélet mentén, az állam reorganizációját és „visszavételét”, egy erős, aktív, korlátozott és intelligens állam működtetését, a hatalom gyakorlását a good government elvei szerint, valamint a neo-weberianus államfelfogás megerősítését.

A neo-weberianus állam jellemzői a következők: erős, ami nem feltétlenül jelent nagyságot; aktív, azaz kiegyensúlyozottan cselekvő és beavatkozó; intelligens, vagyis képes integrálni a különböző érdekeket; korlátozott, a többi hatalmi ág és a civil társadalom által. Jellemzi a legalizmus és menedzserializmus ötvözete, a jogállamiság és a hatékonyság-szakértelem egyensúlya. A kormányzati cselekvés az alkotmányosság és a jogrend betartásán alapul, betartva a fair-play normáit. Harmonikus kapcsolatot ápol a privát szektorral, és bevonja a civil szférát a közpolitikai döntésekbe.

A weberi jelleget az adja, hogy megerősíti az állam szerepét, hangsúlyozza a képviselői demokrácia szintjeit, erősíti a jogszerűséget és normativitást, valamint megőrzi a köztisztviselői ethoszt. A „neo” jelző arra utal, hogy a hagyományos bürokratikus logikát polgárbarát, szolgáltatásorientált szemlélettel (pl. e-government) egészíti ki, civil konzultációkat és polgári részvételt biztosít, javítja a kormányzati erőforrások felhasználását az ex-post ellenőrzés irányába, és törekszik a közszolgálat professzionalizációjára.

Stumpf a jó kormányzás feltételei között kiemeli: a politikai erőter átalakítását, konszenzus-képes, szakpolitikailag orientált hosszú távú stratégiát, a kormányzás-tudás visszanyerését az egydimenziós logikától való elszakadással, a társadalmi támogatottság és közbizalom helyreállítását, a normativitás erősítését („law and order”), valamint az állam „visszavételét”, amely a good government és a neo-weberiánus állam megvalósítását jelenti⁷¹.

---

⁷¹ STUMPF–FODOR 2008: 5-26.

3. MAX WEBER „ETHOSZA”

Max Weber interpretációs problematikájával, kiemelten Leo Strauss és Polányi Mihály Weber kritikáival foglalkozom. Kulcskérdés, hogy a kritika önmagában is alkothat egy, vagy akár több különálló elméletet, avagy csak a kritika alá vont elmélet viszonyrendszerében tekinthető relevánsnak. Kritikák, avagy vádiratok eme „Weber interpretációk”?

Max Weber elmélete kiemelt figyelmet fordít a (a) politika, a (b) párt és pártszervezet „professzionizált bürokratikus gépezet”, valamint a (c) karizmatikus vezér feladatának meghatározására a karizma fogalom bevezetése által.

3.1.A Politika feladata

(a): A politika feladata: Weber megkülönbözteti egymástól az állampolgári tömeget, amely szervezetlen, valamint a politikailag szervezett kisebbséget, mely társadalmi csoport hatékonyabban tudja képviselni csoportszintű akaratkinyilvánításait és ennek hatására a szavazatmaximalizálás mechanizmusai révén patronázs pozíciókra valamint mandátumokra tehet szert a képviselőjelöltjeikre leadott voksok alapján.⁷² A weberi elméletében a középponti kategória a „konfliktus”, Weber magát a politika világát úgy írta le, mint a „hatalomért folytatott harc”, s eme csatateret fővezére a „karizmával rendelkező politikai vezér”. A politika weberi feladata komplex folyamat eredménye: egyrészt a politikailag szervezett kisebbség(ek) megformálódása és létrejötte a társadalmon belül. Másrészt a „politikailag szervezett kisebbség(ek)” társadalmi megszilárdulásukkal egyidőben harcba szállnak a hatalomért folytatott politikai csataterén. Ezen politikai arénák által kialakulnak a politikát hivatásként gyakorlók csoportja(i), kikből alakot ölthet a politikai vezér, aki személyes karizmája révén nem csupán szavazathoz és mandátumhoz juttatja pártját, hanem a politikai arénán megküzdve patronázspozíciókat kínálhat a zsákmányszerző politikusoknak és párthíveknek egyaránt. A politika „a hatalomért folytatott harc” és ebben a harcban kristályosodik ki, hogy mely politikailag aktívabb csoport szerzi vagy szerezheti meg magának a szavazatmaximalizálás, valamint a patronázspozíciók révén az adott állam politikai hatalmát.

---

⁷² KÖRÖSÉNYI ANDRÁS ezt nevezi a „kis számok törvénye” érvényesülésének.

3.2. *Párt- és párt szervezet feladata*

(b): Párt –és párt szervezet feladata: Hogyan is ragadható meg egyrészt a politikai vezetés kialakulása, előtérbe kerülése, melyek a politikai kormányzás, politikai vezetés hatékony feltételei. Weber Németországot egy nagyfokú bürokratizálódással jellemezte, mely – idézve Webert „A hivatalnoki karrier egy autoriter államban azonban egyszerűen nem adott lehetőséget a politikai művészetének gyakorlására”⁷³.

Németország: a császár csupán egy „hivatalnok-kormányt nevezett ki, az általános választójog ellenére kvázi súlytalan gyenge parlamenti jelleg okán nem választódott ki egy a politikai vezetésre is alkalmas elit, ebben az értelemben a német Reichstag csupán népképviselői intézmény lehet. A hivatalnokuralomnak nem alakultak ki markáns ellensúlya, ennek hatására a szakhivatalnoki réteg a közigazgatási pozíciók mellett a politikai igazgatás kulcspozícióira is igényt formált. A német pártok az osztályérdekek képviselőjére szorítkoznak csupán. A hagyományos politikai aktorok egyrészt negligálva vannak a német politikából melynek egyik oka a szakhivatalnoki réteg túlzott megerősödése, másrészt magában a politikacsínálásban az ügy ki-munkálásának művészetében, „politikaivá válásában” sem tudnak meghatározó szerepre szert tenni.

Anglia: a „párthonorációrok uralma” helyett kialakul a parlamentáris kormányzás a caucus párt-típus bevezetésével által. Azaz a parlamenti többség politikusaiból megalakul a kormány, mely kormány alá van rendelve a parlamenti felelősségnek. A parlamenti többség brit egyéni választókerületi rendszerben méretteti meg magát, ahol a hivatásos politikusok személyes karizmájukról, vonzerejükről, illetve rátermettségükről adnak tanúbizonyosságot a választók részére. Az angolszász pártpolitika egyik meghatározó jellemzője, hogy „az egész nemzet előtt álló kérdésekkel foglalkoznak”⁷⁴. Angliában a szakhivatalnokok uralma helyett a főbb pártpolitikai pozíciókat hivatásos politikusok töltik be.

Amerikai Egyesült Államok: A kialakuló „plebiszcitárius jelleg” okán, kialakult a népszavazás útján megválasztott elnök „intézménye”, aki egyszersmind a végrehajtó hatalom feje. Mindenemű hivataladományozás az elnök jogköre, kinek hivatala független a „parlamenttől”.⁷⁵ Eme kiérlelt „pártgépezetben” lép színre a boss, a politikai tőkés vállalkozó, aki saját kockázatára választási szavazatokat szerez. A boss-hoz hasonlatos az angliai election agent is. Míg az

---

⁷³ KÖRÖSÉNYI 2005: 212.

⁷⁴ KÖRÖSÉNYI 2005: 214.

⁷⁵ WEBER használja a parlament kifejezést, viszont az Amerikai Egyesült Államokra tekintve helytállóbb a „kongresszus” szó használata a „parlament” szó mellőzésével, mivel az európai kontinenstől eltérő politikai berendezkedést figyelhetünk meg, vö. KÖRÖSÉNYI 2005: 215.

election agent a választás tisztaságát felügyeli, addig a boss kizárólag hatalmat akar gyakorolni. A boss az election agent mellett ellentéte a brit leadernek is, amennyiben a háttérben tevékenykedik. Weber ezt nevezi „sötétben dolgozik”⁷⁶-nak. A „politika” weberi értelemben a hatalomra való törekvés, amely a hivatásos politikusok választás útján történő felemelkedésével válik normatívvá, e küzdelemből kiválik a „politikai vezér alakja”, aki karizmája révén „a választási csatater hőségé válik”.

Eme „weberi agóra” semmit sem érne modern pártok nélkül. A párt(ok) egy összehangolt politikai légkör megalkotása törekednek, amelyben a választáson induló hivatásos politikusok és a bürokratikus elemet megtestesítő hivatalnoki háttérintézmények találkozhatnak. Ezen hivatali gépezetben tevékenykedő hivatalnokok/szakhivatalnokokkal, a párt élére álló pártvezérrel, a pártot támogató szimpatizánsok, pártpolitikusok és párthívek összefogása révén kovácsol egyiséget és hozza létre a politikailag szervezett kisebbség(ek) professzionizált és egyúttal bürokratizált komplex pártgépezetét, amelyet az „ügy” szolgálatába állítanak.

A Weber által előidézett mentalitásváltás alapvetően hozzájárult a megbecsülés jelentésének és fontosságának fokozásához a modern társadalomban. Elemzésében Weber megállapítja, hogy a megbecsülés alapvető fontosságú volt a gyülekezetek társadalmi életébe való elfogadáshoz és beilleszkedéshez. A protestáns etikán keresztül megvalósított racionális életszervezésről szóló elemzése⁷⁷ számos releváns megjegyzést tartalmaz a megbecsüléssel kapcsolatban: a közösség által gyakorolt társadalmi befolyás és kontroll⁷⁸, másrészt a protestáns etika szerepének hangsúlyozása az egyéni autonómia erősítésében és a személyiségformálásban⁷⁹. A megbecsülés és az önbecsülés kapcsolatának kérdésköre azonban nem csak a köztük fennálló kapcsolatra vonatkozik egy történelmi korszakban és összefüggésben, amely hangsúlyozta relevanciájukat, hanem rávilágít egy olyan magatartási mintára is, amely az élet más összefüggéseiben és szféráiban is alkalmazható. Azon „kapcsolat”, amelyet Weber a protestáns etika által felfogott életszervezésben megállapít, egyben a hivatásos politikusra is alkalmazható magatartásmintát képvisel. Weber a politikai etikáról alkotott felfogását a felelősség elvére összpontosítja, és bírálja a meggyőződés ellentétes etikáját. Mindazonáltal a megbecsülés és az önbecsülés polaritása nem elhanyagolható szerepet játszik a hivatásos politikus magatartásában, tevékenységének

---

⁷⁶ WEBER 1998: 189.

⁷⁷ A többes szám itt indokolt, mert Weber összehasonlító módszerrel vizsgálja a lutheránus, kálvinista, pietista és metodista elveket.

⁷⁸ ETZRODT 2008

⁷⁹ FARRIS 2013

méltóság és érték adásában⁸⁰. A modernitásban a protestáns etika bevonása által értéket és jelentést adott a hivatás fogalmának. A hivatás vállalása egy személyes feladat felvállalását, és annak egész életen át tartó rendszeres és állandó elvégzését jelenti. Ebből következően a szakmai kötelesség alatt az elhivatottság követésének feladatát kell érteni. Max Weber a bürokratikus szervezetelmélet atyja. Úgy vélte, hogy az adminisztrátor jogkörének az egyén csoporton belüli pozícióján, egyenrangú hozzáértésének és a felügyelőnek a kifejezett szabályoknak és szabályoknak való engedelmségén kell alapulnia. A kifejezés, bürokrácia. Eredete a francia bureau szóból származik. Valójában a kormányra és a kormányzati bürokratákra vonatkozó uralmhoz kapcsolták. A bürokrácia "egyfajta történelmi szervezet, amelyet racionálisan úgy alakítottak ki, hogy koordinálja sok egyén munkáját nagyszabású adminisztratív felelőségek betöltése érdekében.". A bürokráciák racionális elvek szerint szerveződnek, a tisztviselőket hierarchikus sorrendbe sorolják, a működést pedig személytelen szabályok jellemzik. Eme bürokratikus szervezetek racionális-jogi tekintélyre épültek⁸¹. A Weber-féle ideáltipikus bürokráciát hierarchikus felépítés, meghatározott összegű szakember-alakzatok, írásos szabályok alapján felvett és rögzített teljesítmények, az adminisztrátorok szakértői gyakorlása, a szabályok semleges alkalmazása jellemzi. hivatalnokok, a karrierfejlesztés a szervezetek által megítélt technikai tapasztalatoktól függjön, nem pedig az egyénektől. Weber a bürokráciát a legbefolyásosabb szervezeti formaként, a modern állam számára nélkülözhetetlenként azonosította.

3.3. Karizmatikus vezér feladata

(c): Karizmatikus vezér feladata⁸²: A politikai pártküzdelmek által kialakul egy (párt)vezető-szelekciós folyamat, amely egyrészt a weberi karizmafogalom meghonosításával, másrészt pedig a politika perszonalizált jellegének kihangsúlyozása révén érhető tetten.

A vezérdemokrácia alapvető sajátossága, hogy egyszerre jelenik meg benne a vezetés képessége és az értelmes politikai cselekvés, valamint a vezető erkölcsi kötelességei és politikai etikája⁸³. A politikai vezetőt a felelősségvállalás etikai elvei kötik⁸⁴. Weber – hasonlóan Georg Simmelhez – úgy fogalmazott, hogy a pozitívista, leíró tudomány nem mondhatja meg, mit kell tenni, csupán azt, hogy mi lehetséges.

---

⁸⁰ SENIGAGLIA 2020: 353–364.

⁸¹ TARMIN-RAFINUL 2021: 374-381.

⁸² Lásd erről bővebben: Cs. KISS– GALLÓ 1996: 31-49.

⁸³ LÁNCZI 2007: 81.

⁸⁴ A vezér politikai felelősége a kettős a felelősségetika által: egyrészt felelőséggel tartozik a kitűzött cselekvési célokért, másrészt a cselekvések következményeiért.

Weber a karizma fogalmát Sohmtól kölcsönözte⁸⁵, de használata jelentősen eltér Sohmétól. Míg Sohm főként a névtelen, korai keresztény vezetőkre koncentrált⁸⁶, addig Weber elsősorban politikai és etikai vezetőket vizsgált. A „Religiöse Gemeinschaften” című részben a *Wirtschaft und Gesellschaft* művében Weber így ír: a „próféta” alatt itt egy tisztán személyes karizma hordozóját értjük. Sohm jelentős hatással volt Weber gondolkodására⁸⁷: Weber számos jogi írásában hivatkozott Sohm munkáira, például az 1880-as *Fränkisches Recht und Römisches Recht* és az 1888-as *Die Deutsche Genossenschaft* tanulmányokra. Weber szerint Sohm volt az első tudós, aki a karizmat történeti szempontból vizsgálta.

Sohm tézise provokatív volt, és később Adolf Harnack egyháztörténész vitatta. Harnack érvelése szerint az egyházi jog a korai egyház része volt, és az egyház fennmaradásához hierarchiára, hivatalokra és tanokra épülő tekintélyre volt szükség. Ez a vita nagy hatással volt Weberre. Mind Wilfried Nippel, mind Thomas Kroll úgy látja, hogy Weber a karizma fogalmát a Sohm–Harnack vita kontextusában dolgozta ki.

Sohm számára a karizmatikus személy Isten különleges kegyelmével felruházott vezető, az igazi „Ecclesia” vezetője. Az Ecclesia nemcsak méretében, hanem vezetési logikájában is különbözik az intézményes egyháztól, a karizmatikus vezető feltétlen elismerést követel, míg az egyházi hivatalok engedelmességet. Sohm szerint a kánonjogon alapuló egyházi tekintély nem rendelkezik teológiai igazolással; az igazi keresztény tekintély kizárólag Isten adományából, karizmából ered.

Weber ezzel szemben a karizmat politikai szempontból értelmezte: a próféták példáján keresztül mutatta be a karizmatikus vezetőt. A jogi tekintély a szabályokon és kompetencián alapul, tudásközpontú, modern jelenség, amely felváltja a hagyományos tekintélyt. A hagyományos tekintély a személyhez kötődik, és a vezető döntési mozgástere a múlt hagyományai által korlátozott. Weber szerint a törvényes hatalom személytelen, a hagyományos pedig személytelenül épül hosszú történeti hagyományokra, de mindkettő normákra támaszkodik: a jogi normák elvontak, a hagyományos normák konkrétak és szentek. A hagyományos vezetőt a múlt szigorúan

---

⁸⁵ NIPPEL 2000: 10.; KROLL 2001: 53–54.

⁸⁶ SOHM 1892: 6, 54.

⁸⁷ SOHM 1892: 18.

köti, önkényes döntésre nem jogosult. Weber a pátriárkát „a hétköznapiak természetes vezetőjének”, a jogi tekintélyt pedig a „kiszámítható, folyamatos szükségletek rendszerének” fenntartójaként jellemzi.

A hagyományos és bürokratikus tekintély a mindennapi életben működik, míg válság idején rendkívüli emberekre és karizmatikus vezetőkre van szükség. A karizmatikus tekintély radikális, forradalmi jellegű, és Weber szerint a történelem egyik legnagyobb forradalmi hatalmát képviseli. Ellentétes a jogi tekintéllyel: míg az jogi, személytelen és szabályos, a karizmatikus tekintély személyes és kivételes, hagyományellenes, minden korábbi normát és értéket felülír. Weber hangsúlyozza, hogy a karizmatikus vezető új parancsokat ad, és „az örökké új” radikalitása különlegessé teszi. A karizma rendkívüliségét Weber az „außertägliche Qualität” (rendkívüli minőség) és az „außeralltägliche Charakter” (rendkívüli jellem) fogalmával írja le, kiemelve, hogy a hatalom kizárólagos személyes jellemzőn alapul.

3.4. Weber öröksége

Weber örökségét reprezentáló két irányzat alakult ki: a Weberológia és a Weberizmus. A weberizmus Weber koncepcióinak és módszereinek kreatív alkalmazása a kortárs társadalmi problémákra. A weberológia Weber „klasszikus” szociológusi pozíciójával, életrajzi és szerkesztői újraértelmezéseivel és revízióival összefüggésben értelmezi koncepcióit és módszertanát (Werkgeschichte).⁸⁸ Elméletének esetleges és kontextuális jellege válik láthatóvá, amely inkább az egyedit hangsúlyozza, mint az univerzalist (Gordon 2020). Az értelmezések, kommentárok eklektikus bősége létezik a legkülönbözőbb kutatási témákhoz, ahogy Caldwell írta, "annyi Weber van, ahány tolmácsa van munkájának"⁸⁹. Weber atomizálásának és kontextualizálásának módjától, valamint a fordítások elérhetőségétől függően megkülönböztethetünk weberi, neoweberi és posztweberi. A weberológia és a weberianista tudományosság is bizonyítja a Weber gondolat időben és térben átívelő folyamatos alkalmazhatóságát a második világháború utáni korszakban⁹⁰. Elméleteinek és koncepcióinak homogén jellege, valamint szelektív, olykor ellentmondásos fordításai és publikációi Weber opusának töredezett megértéséhez és alkalmazásához vezettek. Weber gondolatainak állandó helytállása, valamint a tudományos oktatásban és tudományosságban való népszerűsítése a trivializációs trendeket is elindított. Az elméletek, fogalmak, kifejezések és idézetek eredeti kontextusukból való szelektív használata

---

⁸⁸ HANKE, SCAFF és WHIMSTER 2019: 3, vö. BRUUN 2011: 145., vö. JOOSSE 2018, vö. STRAZZERI 2016

⁸⁹ CALDWELL 2016: 215.

⁹⁰ GERHARDT 2016

gyakran túlértelmezéshez vagy banalizáláshoz, hamisításhoz vezethet⁹¹. Weber kritikus betekintést nyújtott a „modern” nyugati kapitalizmus felemelkedésébe a nem nyugati civilizációkhoz képest, és rámutatott annak fontosságára, amit az emberi ágensek tulajdonítanak társadalmi cselekvéseiknek. Munkája új megértést inspirált (Verstehen) a múlt és a jelen társadalmairól⁹². Weber rámutatott a modern kapitalista társadalmak antiutópisztikus természetére és gyengeségeire, mint például a morális relativizmusra, a zűrzavaros értelemre és a tekintélyelvűség örökké jelenlévő kísértetére⁹³. Strauss és Polányi a weberi tézisek sarokköveit vették kritika alá: a historizmus, a pozitivizmus, illetve az „értékítéletek”⁹⁴ kiemelt szerepe a tudományos objektivitás cáfolatában. Strauss és Polányi weber kritikájuk révén a weberi elmélet teljes ignorálása helyett, annak mélyebb értelmezési keretbe illesztésével hozzájárultak Weber téziseinek megértő olvasatához a modern társadalomtudomány számára.

3.5. A „Vezérdemokrácia”, mint eszme

Weber számára az uralom legitimitásának három oka lehetséges: (1) szokáserkölcstekintélye (a tradicionális uralom), (2) a mindennapi személyes kegyelmi adomány (charisma, vagy karizmatikus uralom), illetve az előírászerű kötelezettségek engedelmes teljesítésén alapuló uralom. E három legitimitás-felfogásból témám szempontjából csupán a (2.) a karizmatikus uralom és vezér altípusát elemzem, mint a weberi hármaspolitikatudomány – feladatfelfogás végső, ám nélkülözhetetlen aspektusaként. Felvetődik az a kérdés (mint egy gondolati szálként), hogy: Miért csupán egy uralmi kategóriát emelek be a weberi gondolkodás főáramlatába? A választ maga a weberi eszmerendszer teremti meg a számomra, ugyanis Weber úgy vélekedik, hogy a vezér tisztán személyes karizmáján alapuló uralom a hivatás gondolatának legkifejlettebb formáját nyújtja és tárja elénk. Tehát a politika, mint hivatásként felfogott „üzem” legvégső céljait és feladatait a karizmatikus uralomban, és egy karizmával rendelkező vezér megjelenése révén érheti el, és válthatja valóra.

Weber a karizmatikus vezető alakját a hivatásos politikus személyiségjegyeivel kapcsolja össze: a vezér az ügy szolgálatának él, folyamatosan dolgozik „művén”, feltéve, hogy nem csupán korlátolt és hiú szerencsevadász⁹⁵. A politikai vezető Weber szerint csak akkor válik valódi

---

⁹¹ ELIAESON 2002: 128., vö. KÄSLER 1979: 228.

⁹² KALBERG 2008: 284.

⁹³ CALDWELL 2016: 214.

⁹⁴ TAYLOR 2002: 153-183

⁹⁵ WEBER 1998: 159.

vezérré, ha minden tettét kizárólag a saját felelősségére vállalja, és semmilyen körülmény között nem háríthatja el vagy tagadhatja meg döntéseit.

Weber hangsúlyozza, hogy kizárólag azokból lehet szó szerinti értelemben vett vezér, akiket a politikai „gépezet” – például a párton belül, vagy akár a parlament megkerülésével – engedelmeskedésre készítenek. A párton belüli vezér kiválasztása így elősegítheti a plebiszcitárius demokrácia terjedését. Körösi szerint ez a „karizmatikus uralom olyan típusa, amely a demokratikus legitimitáció álcáját ölti magára”.

A pártbeli hívek és a hivatalnokok szintén könnyen engedelmeskednek a politikai vezér karizmájának, mivel anyagi és ideológiai érdekeik összefonódnak a vezető hatásmechanizmusával: karizmája révén a vezér szavazatokat és mandátumokat szerez, amelyek nemcsak hatalomhoz, hanem hivatali pozíciók megszerzéséhez is átválthatók⁹⁶. Weber szerint a szakapparátus, vagyis a szakképzett hivatalnoki gépezet – amerikai értelemben vett „gépezetként”⁹⁷ – csak akkor válik a vezér javára, ha alárendeltjei vakon engedelmeskednek, és sem a hivatalnokok hiúsága, sem az ellenkező vélemények nem akadályozzák a vezetőt.

Weber nem kínál az engedelmeseknek ezerféle választást: számukra két út létezik. Az egyik a „vezéri demokrácia”, amelyet korábban bemutatunk, a másik a „vezér nélküli demokrácia”, amely Webernél a párton belüli, állandóan lázadó klikkekhez kapcsolódik.

Körösi András *Vezér és demokrácia* című könyvének előszava szerint: „Max Weber nem politikatudós, nem politikai filozófus, hanem a szociológia, illetve tágabban a társadalomtudomány klasszikusa. Bár nem írt szisztematikus politikaelméletet, munkásságának jelentős politikai elméleti relevanciája van.” Weber módszere, az ún. megértő szociológia célja, hogy megértsük és értelmezzük az intézmények működését, vizsgálva azok belső viszonyait és gondolati kapcsolatrendszerét is⁹⁸.

Az elméleti kapcsolatok és összefüggések szemléltetésére szolgál az alábbi kördiagram, amely a weberi politikatudomány-felfogás három aspektusát ábrázolja. A diagram úgy jeleníti meg

---

⁹⁶ WEBER 1998: 175.

⁹⁷ WEBER 1998: 193.

⁹⁸ KÖRÖSI 2005: 199.

ezeket az aspektusokat, mint egy „robbantott tortát”: az elemek egymásra épülve, egymást kiegészítve alkotnak összefüggő egységet Weber eszmerendszerében⁹⁹.

Hogyan is írható le eme, komplex és bonyolult eszmerendszer? Miben is ölt igazi formát a weberi politikatudomány hármas feladatfelfogása (a-c pontok), s mik ezen aspektusok lényegi feladatai a politika viszonylatában szemlélve?

Weber szerint „aki politizál, az hatalomra törekszik: vagy más (ideális vagy önző) célok eléréseért, vagy pusztán önmagáért, azaz a hatalommal járó presztízs élvezetért.”¹⁰⁰ Egyes hivatalos politikusok anyagi érdekeik kielégítésére használják a politikai pályát, míg mások – egy adott ügy szolgálatában – magáért a politikáért élnek. Az utóbbiak számára a hatalom létfontosságú tényező, nem csupán eszköz a megélhetéshez, így cselekvésük egyszerre cél- és értékorientált¹⁰¹.

A politikát hivatásszerűen űző, Weber által „politikai lángelmeknek” nevezett egyének rendkívüli képességekkel bírnak: kiemelkedő tudással, átfogó információkkal és kreatív problémamegoldó készséggel rendelkeznek. Ezek a személyek nemcsak résztvevői a politikai életnek, hanem aktív alakítói annak, ami a közösség és az állam működését meghatározza. A vezetés ebben az értelemben a politikai részvétel egy különleges formája, amely csak kevesek kiváltsága.

A demokrácia elméleti kerete csupán eszköz a választóknak arra, hogy kiválasszák azokat a vezetőket, akik képesek tényleges politikai döntéseket hozni és irányítani az állam ügyeit. A valódi politikai cselekvés – amely magában foglalja a stratégiai döntéshozatalt, a közösség érdekeinek képviseletét és a politikai akarat gyakorlati érvényesítését – tehát elsősorban a hivatalos politikusok, a karizmatikus vezetők privilégiuma.

A politikai verseny e rendszerben az állam irányításáért, illetve a legitim hatalmi monopólium megszerzéséért folyik. A vezetőnek nem csupán a formális hatalom megszerzésére kell törekednie, hanem alkalmasságát, képességeit, erényeit és döntésképeségét is folyamatosan bizonyítania kell. A karizmatikus vezető nem pusztán végrehajtója a politikai döntéseknek, hanem látásmódot, víziót és innovációt hoz a közösség életébe, képes meghirdetni a változást, a régi rend lebontását és egy új, stabil rendszer felépítését. A vezető szerepe abban is megnyilvánul,

---

⁹⁹ KÖRÖSÉNYI 2005: 196.

¹⁰⁰ WEBER 1998: 7.

¹⁰¹ WEBER 1998: 53–54.

hogy uralja a bizonytalanságot, és biztos pontot nyújt a követők számára a politikai és társadalmi életben. A követők érzelmi és szimbolikus alapon kötődnek a vezetőhöz, elfogadják karizmáját, engedelmeskednek döntéseinek, és így a politikai cselekvés forrása lényegében a vezető személyében koncentrálódik. A karizmatikus hatalom egyedüli belső korlátja azonban az, hogy a követés nem kényszeríthető ki: ha az engedelmesség önkéntelen, a karizmatikus kapcsolat elveszíti jelentőségét, a vezető legitimitása megkérdőjeleződik, és a politika dinamikája megszakad.

Weber hangsúlyozza, hogy a politikai vezetés és a tudomány működése alapvetően eltér. A tudomány, különösen a pozitivista, leíró megközelítésből, nem képes megmondani, mit kell tenni; csupán azt tárja fel, mit lehet megtenni. A tudományos ismeretek, elemzések és modellek tehát nem helyettesítik a politikai döntést, hanem biztosítják annak megalapozottságát és objektív kereteit. Míg a politikai vezető a karizmatikus tekintély és a gyakorlati képességek révén érvényesíti akaratát, addig a tudomány a lehetőségek feltárásával, az információk rendszerezésével és az előrejelzések biztosításával támogatja a döntéshozatalt. A tudomány nem cselekszik önállóan, de nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a politika döntései átgondoltak és racionálisak legyenek.

A karizmatikus vezetés és a tudomány viszonyát vizsgálva Weber rámutat, hogy a politika dinamikája és a tudomány objektivitása egymást kiegészítő, de alapvetően különböző erők. A politikai vezető a közösség iránti felelősség, a cselekvőképesség és a stratégiai vízió révén formálja a társadalmi valóságot, míg a tudomány biztosítja azt az intellektuális keretet, amely alapján a döntések következményei előre jelezhetőek, az erőforrások és intézményi lehetőségek optimálisan felhasználhatók. Weber szerint a politikai és tudományos szféra kapcsolata ezért dialektikus: a politika cselekszik, a tudomány feltárja és megalapozza a cselekvés lehetőségeit, miközben a politikai hatalomnak a tudomány eszközeit nem szabad a saját rövid távú érdekeihez alárendelnie.

Weber elképzelése szerint a vezetői szerep, a karizmatikus hatalom és a tudományos tudás együtt alkotják a modern politikai és társadalmi rend működésének alapját. A karizmatikus vezető a politikai akarat és a gyakorlati döntéshozatal kulcsa, aki a közösséget irányítja, inspirálja és stabilitást biztosít számára, míg a tudomány a döntések megalapozottságát, az objektív információkhoz való hozzáférést és a hosszú távú racionalitást garantálja. E két erő összehangolása teszi lehetővé, hogy a modern állam működése egyszerre legyen hatékony, előrelátó és

legitim, biztosítva a társadalmi rend stabilitását a politikai pluralitás és a bizonytalanság ellenére.

Weber, Georg Simmelhez hasonlóan „a pozitivista, leíró tudomány fogalmának szemszögéből mondta ki, hogy a tudomány nem mondhatja meg, mit kell tenni, csak azt, hogy mit képes megtenni.”¹⁰² Az eddigiekben felvázolt weberi koncepció a politikatudomány feladatáról számos filozófust kritikai ellenvélemény megfogalmazására késztetett, e szerzők sorába illeszthető bele Leo Strauss és Polányi Mihály is¹⁰³.

3.6. Max Weber és Robert Paul Wolff uralmi tipológiájának komparatív elemzése

Max Weber és Robert Paul Wolff uralomfelfogása¹⁰⁴ eltérő diszciplináris és módszertani keretben született, ami alapvetően meghatározza az általuk kidolgozott tipológiák jellegét és célját. Weber klasszikus szociológiai megközelítésben az uralmat empirikusan vizsgálható társadalmi viszonyként határozza meg, míg Wolff normatív politikafilozófiai álláspontból az uralom erkölcsi igazolhatóságát vonja kérdőre. Az összehasonlítás ezért nem pusztán tartalmi, hanem fogalmi és módszertani különbségeket is feltár. Weber az uralmat annak valószínűségeként definiálja, hogy egy adott parancs engedelmes követésre talál egy meghatározott csoporton belül. Elemzése középpontjában a legitimitáció társadalmi alapjai állnak, vagyis azok a hiedelmek és meggyőződések, amelyek az engedelmisséget elfogadhatóvá teszik. A tradicionális uralom esetében az engedelmisség a hagyomány szentségéből fakad, ahol a fennálló rend időbelisége és megszokottsága önmagában legitimáló erővel bír. A karizmatikus uralom olyan rendkívülinek tulajdonított személyes kvalitásokhoz kötődik, amelyek érzelmi azonosulást és feltétlen követést váltanak ki, ám éppen személyességük miatt strukturálisan instabilak. A legális–racionális uralom a modernitás sajátos formája, amelyben az engedelmisség személytelen normákhoz és formálisan kodifikált eljárásokhoz kapcsolódik, s amelynek ideáltipikus szervezeti megjelenése a bürokrácia. Weber tipológiája értékmentes: nem tesz állítást az egyes uralmi formák erkölcsi minőségéről, csupán azok működési logikáját írja le.

Robert Paul Wolff *Az anarchizmus védelmében* című művében az uralom problémáját az autonómia normatív fogalmából vezeti le. Kiindulópontja az erkölcsi autonómia kanti értelemben vett elve, amely szerint az egyén csak akkor tekinthető erkölcsileg felelősnek, ha saját ítélete

---

¹⁰² LÁNCZI 2007: 81.

¹⁰³ A weberi feladatkonceptió kritikáját adja továbbá Eric Voegelin is, ám témám szempontjából Strauss és Polányi kritikai meglátásai lesznek irányadóak.

¹⁰⁴ WOLF 1994: 218-251., vö. ROTHBARD 1994: 206-214.

alapján cselekszik. Wolff számára a politikai autoritás lényege abban áll, hogy az alattvalót kötelezi arra, hogy saját mérlegelését félretéve engedelmességen, ami szerinte összeegyeztethetetlen az autonóm erkölcsi cselekvés követelményével. Bár Wolff nem dolgoz ki formális uralmi tipológiát, érvelésében implicit módon elkülöníthetők azok az igazolási formák, amelyekre az uralom támaszkodhat. Ezek közös vonása, hogy az engedelmisséget külső forrásokra alapozzák, és ezáltal aláássák az egyéni önrendelkezést.

Wolff kritikája különösen élesen jelenik meg a demokratikus állam elemzésekor. Bár a demokrácia azt az ígéretet hordozza, hogy az állampolgárok saját maguk alkotják a törvényeket, Wolff szerint a többségi döntéshozatal nem oldja fel az autonómia és az engedelmisség közötti feszültséget. Az egyén továbbra is olyan normák betartására kényszerül, amelyeket nem feltétlenül tart erkölcsileg helyesnek, így a demokratikus uralom sem mentes az autoritás problémájától. E ponton Wolff radikálisan szembehelyezkedik mind a liberális, mind a republikánus államelméletekkel.

A Weber és Wolff közötti alapvető különbség a legitimitás eltérő értelmezésében ragadható meg. Webernél a legitimitás empirikus kategória, amely arra utal, hogy az uralom ténylegesen elfogadott-e az alávetettek körében. Wolffnál ezzel szemben a legitimitás normatív fogalom, amely az autonóm erkölcsi cselekvés feltételeihez kötődik. Ennek következtében Weber számára a legális–racionális uralom a modern társadalmak stabil és domináns uralmi formája, míg Wolff számára éppen ez a forma bizonyítja legvilágosabban az állami uralom erkölcsi problematikusságát. Weber uralmi tipológiája elsősorban analitikus eszközt kínál az uralom társadalmi működésének megértéséhez, míg Wolff elmélete az uralom normatív kritikáját fogalmazza meg az autonómia szempontjából. Wolff érvelése így értelmezhető Weber leíró tipológiájának radikális filozófiai ellenpontjaként: arra mutat rá, hogy az empirikusan legitim uralom és az erkölcsileg igazolható autoritás fogalma nem esik egybe, és hogy a modern politikai rend e feszültség tartós fennmaradására épül.

3.7. Wendy Brown és Molnár Attila Károly Weber értelmezése

Wendy Brown „*Nihilistic Times: Thinking with Max Weber*” című könyve egy kivételesen átfogó és mélyreható filozófiai és politikai diagnózist ad korunk szellemi válságáról. A mű nem pusztán elemzi a modernitásban kiteljesedő nihilizmust, hanem egy reflexív, mégis etikai-politikai elkötelezettségen alapuló alternatívát is megfogalmaz arra, hogyan gondolkodhatunk és cselekedhetünk „az értékek halála után”. Brown Webert nem klasszikus szerzőként olvassa,

hanem mint egy kritikus gondolkodót, akivel „együtt lehet gondolkodni” a jelen válságos viszonyaiban, és akinek eszméi a kortárs neoliberais racionalitás, technokratikus hatalomgyakorlás és a politikai közösségek morális dezintegrációjának tükrében különösen sürgető jelentőséget kapnak.

Brown kiindulópontja annak a felismerése, hogy a modern kor értékválsága – amit Brown „nihilista korszaknak” nevez – nem egyszerűen az értékek eltűnését jelenti, hanem azok gyökeres trivializálódását, kisajátítását és hiperinstrumentalizációját. Ez a nihilizmus azonban – Weber nyomán – nem abszolút hiányt, hanem értelmi és politikai dezorientációt jelent: az értékek nem tűntek el, hanem elveszítették normatív erejüket, és politikai erőforrássá, manipuláció tárgyává váltak. Az így felfogott nihilizmus nem csupán kulturális tünet, hanem az értékek ontológiai és episztemológiai alapjainak elvesztéséből fakadó mélystruktúra. Ebben az értelemben a modernitás nem a felvilágosodás ígéreteit valósította meg, hanem azok talajának pusztulását gyorsította fel: „Post-nihilist value is without foundations that would secure its truth and without a homogenous culture everywhere generating and reflecting it” – írja Brown, utalva arra, hogy sem Isten, sem hagyomány, sem univerzális ész nem képes többé normatív alapként működni¹⁰⁵.

Brown alapvető hipotézise az, hogy a politika – különösen Max Weber „felelősség etikájára” (Ethik der Verantwortung) épülő felfogásában – képes lehet nem megszüntetni a nihilizmust, hanem annak belső megértésén keresztül új etikai-politikai pozíciókat létrehozni. A politika nem az igazság tere többé, hanem a „végső értékekért folytatott küzdelem” színtere, ahol nem az abszolútum, hanem az elkötelezett, ugyanakkor reflexív állásfoglalás jelenthet kiutat. Weber „Politics as a Vocation” című előadását értelmezve Brown kiemeli, hogy a modern állam és politika nem az absztrakt erkölcsi elvek érvényesítése, hanem olyan cselekvési tér, ahol a „diabolikus erők” – erőszak, hatalom, véletlen – állandó jelenlétében kell értékekhez hűen cselekedni. A politikai cselekvés etikai irracionálisága éppen abban áll, hogy az eszközök és célok közötti kapcsolat nem garantálható¹⁰⁶.

Ezért Weber politikai etikája három fő típust különböztet meg, és ezek közül a „felelősség etikája” az, amit Brown a leginkább politikailag érvényes és morálisan reflexív pozícióként emel ki. Az „abszolút etika” (vagy „meggyőződés etikája”) dogmatikusan ragaszkodik erkölcsi alap-

---

¹⁰⁵ BROWN 2023: 30.

¹⁰⁶ BROWN 2023: 41.

elvekhez, miközben nem veszi figyelembe a politikai világ kontingenciáit, így rendre ressentimentba és felelőtlenségbe torkollik. Ezzel szemben az „etika az utolsó célokért” (Ethik der Gesinnung) – melynek fő példája Webernél a bolsevizmus – egy eszkatológiai vagy utópikus cél érdekében igazol minden eszközt, így morálisan felmenti a politikai erőszakot¹⁰⁷. Mindkét etika egyoldalúan viszonyul a politikához: vagy a célok abszolútizálásával, vagy az eszközök cinikus alkalmazásával. A felelősség etikája viszont arra épít, hogy a politikai cselekvő teljes tudatossággal és reflexivitással vállalja a tettei következményeit – akkor is, ha azok eltérnek a szándékától: „Relentless responsibility for consequences, especially unintended effects, is necessary” – hangsúlyozza Brown Weber szövegét értelmezve¹⁰⁸.

A felelősség etikája ugyanakkor nem egy relativista vagy utilitarista pragmatizmus. Ellenkezőleg: Weber elvárja, hogy a politikai cselekvő „teljes odaadással” vállalja saját értékeit, még akkor is, ha tudatában van azok kontingens és nem univerzális jellegének. A politika így nem az értékek „megvalósítása”, hanem azok kockázatos és soha nem végleges érvényesítése, a világban való formálása. A „tragédia” ebben a kontextusban nem egyszerűen kudarc, hanem a cselekvés és szándék közötti elkerülhetetlen rés. A politikai cselekvőnek vállalnia kell a „szenvédelyt”, „mértéktartást” és az „ítélőképességet” – ez a három erény alkotja azt az ethoszt, amely képes lehet újra elkötelezni a politikát a közösségi értékek szolgálatára¹⁰⁹. A pedagógiai dimenzió sem elhanyagolható. Brown kifejti, hogy a tudomány és az oktatás nem lehet többé értéksemleges, ha valóban reflektálni akarunk a nihilizmus problémájára. A tanításnak és tudásformálásnak olyan térként kell működnie, ahol az értékeket nem dogmaként, hanem elemzés tárgyaként vizsgáljuk: Brown szerint az iskolák olyan helyek, ahol az értékeket nem csupán véleményekként, ideológiákként vagy párt- és vallási elköteleződés-ként lehet tanulmányozni, hanem lehetőség nyílik arra is, hogy ezek mélyebb, átfogó világképekké formálódjanak –, megfogalmazva egy poszt-nihilista pedagógia programját¹¹⁰. Weber koncepciója szerint a modernitás legnagyobb kihívása nem az igazság keresése, hanem annak elismerése, hogy nincs többé „egyedüli igazság”, hanem versengő értékek „háborúja”, melyekben a politika az egyetlen közös tér, ahol ezek sorsa eldőlhethet: „politics becomes ever more important in mediating or brokering value conflicts” – összegzi Brown¹¹¹. A politikai tér így kettős: egyszerre a nihilizmus játszótere és annak lehetséges meghaladása.

---

¹⁰⁷ BROWN 2023: 45.

¹⁰⁸ BROWN 2023: 44.

¹⁰⁹ BROWN 2023: 49–50.

¹¹⁰ BROWN 2023: 102–103.

¹¹¹ BROWN 2023: 19., vö. SZABADFALVI 2024: 222, 254, 373.

Wendy Brown tehát nem kínál megnyugtató válaszokat vagy új fundamentumokat. A könyv tétje éppen abban áll, hogy egy olyan etikai-politikai pozíciót alkot, amely nem háritja el a nihilizmus felismerését, hanem ezen keresztül törekszik új formában elköteleződni az értékek mellett. A cél nem az, hogy „megoldjuk” a válságot, hanem hogy „végigjárjuk” azt – reflexíven, felelősségteljesen, szenvedéllyel és tudással. Ez az, amit Brown a „poszt-nihilista etosz” új politikai és intellektuális formájaként fogalmaz meg.

Molnár Attila Károly *A protestáns etika Magyarországon – A puritán erkölcs és hatása* című művének központi kérdése az, hogy Max Weber híres tézise – miszerint a protestáns etika összefügg a kapitalizmus szellemével – érvényesíthető-e a magyar történeti viszonyokra. A szerző kiindulópontja, hogy bár a kora újkori Magyarországon jelentős református (kálvinista) jelenlét és a 17. században számottevő puritán mozgalom is működött, a nyugati értelemben vett kapitalizmus mégsem fejlődött ki. Ez a történeti feszültség adja a könyv fő problémáját.

A kötet első része Weber elméletének bemutatására és kritikai elemzésére épül. Molnár részletesen tárgyalja az olyan kulcsfogalmakat, mint az evilági aszkézis, a hivatás (Beruf) etikája, valamint a gyakorlati és intellektuális racionalizáció. Kiemeli, hogy Weber szerint a puritanizmus fegyelmezett életvitele, önkontrollja és szorgalma egy olyan mentalitást alakított ki, amely támogatta a modern kapitalizmus kibontakozását. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ez az összefüggés nem mechanikus, és a történeti kontextustól függően változó módon érvényesül.

A könyv második, empirikus jellegű része a magyar puritanizmus gondolkodás- és erkölcsvilágát elemzi. Molnár kimutatja, hogy a 17. századi magyar puritánok etikájában valóban jelen volt a szigorú erkölcsi fegyelem, a hivatástudat és az üdvösséghez kapcsolódó szorongás. Ezek azonban elsősorban vallási és közösségi célokat szolgálták, és kevésbé indukáltak olyan gazdasági racionalizációt vagy vállalkozói mentalitást, mint Nyugat-Európában. A puritán erkölcs hatása főként az életvitel szabályozásában, az önfegyelemben és a vallási elköteleződésben nyilvánult meg.

Molnár munkája egyik legfontosabb tanulsága, hogy a „protestáns etika” nem homogén, és hatása nem univerzális. A magyar puritanizmus erkölcsi világa eltért az angolszász modelltől, és bár számos weberi vonást mutatott, társadalmi és gazdasági következményei más irányt vettek. Így Molnár Attila Károly műve nem csupán Weber elméletének magyarországi újraértelmezése, hanem jelentős hozzájárulás a vallás, az erkölcs és a társadalmi változások összefüggéseinek árnyaltabb megértéséhez is.

3.8. Weber normativitásának negatív (apofatikus) elmélete

Weber politikai gondolkodásában a normativitás nem rejtett vagy kétértelmű, hanem szándékosan negatív jellegű. Ez a negativitás nem hiányosság, hanem tudatos elméleti választás: Weber abból indul ki, hogy a modern világban a politika számára nem létezik olyan végső értékhorizont, amelyre normatív rend építhető lenne anélkül, hogy dogmatikussá vagy önfelmentővé ne válna. A politikai pluralizmus nem csupán empirikus tény, hanem normatív kihívás: az értékek összeegyeztethetlensége miatt nincs egységes definíciója a „jó politikának”.

Ebben a keretben Weber normativitása nem célelv, hanem határfogalomként értelmezhető. A felelősség etikája nem azt mutatja meg, mely döntések helyesek, hanem azt, mely döntési módok elfogadhatatlanok. A politikai szereplő akkor lépi túl a legitim politikai határt, amikor döntéseit olyan elvekkel indokolja, amelyek megszüntetik személyes felelősségét: legyen az abszolút erkölcsi parancs, történelmi szükségszerűség, a „nép akarata” vagy a rendszer logikája. Weber normativitása így dezillúziós szerepet tölt be: leleplezi azokat a narratívákat, amelyek elfedik a politika tragikus természetét.

Ez a negatív dimenzió különösen markánsan jelenik meg a karizmatikus vezér esetében. Webernél a karizma nem erkölcsi felsőbbrendűséget jelent, hanem egzisztenciális kitettséget. A karizmatikus vezető nem azért különleges, mert mindig igazat mond, hanem mert vállalja a döntés kockázatát egy olyan világban, ahol nincs garantált igazság. A karizma nem normatív ideál, hanem a politikai cselekvés végső redukciója: a döntés visszavezetése arra a pontra, ahol nincs mögötte sem eljárás, sem hagyomány, sem végső erkölcsi autoritás.

Itt válik a negatív normativitás igazán hangsúlyossá. Weber nem állítja, hogy szükség van karizmatikus vezetésre, hanem hogy a politikai döntés nem delegálható teljesen intézményekre. A bürokrácia, a jogi racionalitás és az intézményi eljárások csupán arra szolgálnak, hogy a döntés személyes terhét szétosszák vagy elrejtse. A karizma viszont láttatja a döntés tragikus magját, nem igazolja, hanem feltárja a hatalmat.

Ez az értelmezés magyarázatot ad Weber hallgatásaira is: nem dolgozott ki intézményi fékeket a karizmatikus uralom korlátozására, mert normativitása egzisztenciális szinten működik. A politika nem lesz jobb attól, hogy „jó intézményekkel” rendelkezik; legfeljebb kevésbé káros lehet. A felelősség etikája nem reformprogram, hanem morális minimum: követeli, hogy a politikai cselekvő ne hivatkozzon cselekvései elkerülhetetlenségére.

3.9. A karizma intézményesülése és Weber normativitásának problematikája

Max Weber karizmafogalmának egyik legfeszültebb és egyben legkevésbé stabil momentuma a karizmatikus uralom „rutinba fordulása” (Veralltäglicung). A karizma weberi értelemben eleve rendkívüli jelenség: olyan személyes kvalitás, amely válsághelyzetekben, a fennálló rend legitimitásának megrendülésekor lép működésbe, és amely éppen irracionalitása, szabálytalansága és hagyományellenessége révén képes új politikai és társadalmi rendet alapozni. A karizma tehát nem pusztán egy uralmi típus a sok közül, hanem a weberi elméletben a történelem egyik legfontosabb dinamikus ereje, amely képes „megtörni a régi törvényt” és új normatív horizontot nyitni. Éppen ebből fakad azonban az a belső paradoxon, amely a karizmatikus uralom fennmaradását strukturálisan lehetetlenné teszi.

Weber hangsúlyozza, hogy a karizma önmagában nem képes tartós uralmi rendet létrehozni. A karizmatikus vezér személyes kivételessége nem örökíthető át közvetlenül, nem intézményesíthető maradéktalanul, és nem tartható fenn folyamatosan rendkívüli állapot nélkül. Amennyiben a karizmatikus uralom stabilizálódni kíván, szükségszerűen átalakul: vagy hagyományos uralommá merevedik, vagy jogi–racionális keretek közé rendeződik. Ez az átalakulás nem külső torzulás, hanem a karizma belső logikájából következik. A karizmatikus uralom fennmaradásának feltétele éppen az, ami eredeti erejét felszámolja: a kiszámíthatóság, az adminisztratív racionalitás, a szabályozottság.

A „rutinba fordulás” ezért nem egyszerűen technikai folyamat, hanem normatív veszteség is. A karizma eredetileg értékteremtő, forradalmi és jelentésadó erő, amely képes új politikai ethoszt és közösségi orientációt létrehozni. Intézményesülése során azonban e jelentésteremtő képesség fokozatosan elhalványul, és a karizmatikus vezér körül kiépülő apparátus – pártgépezet, bürokrácia, patronázsrendszer – már nem a rendkívüli cselekvést, hanem a hatalom reprodukcióját szolgálja. A karizma így paradox módon saját ellenfelévé válik: az a rendkívüli erő, amely a bürokratikus racionalitás ellenében lépett fel, végül annak legitimációs forrásává válik.

Ez a dinamika különösen élesen jelenik meg Weber vezérdemokrácia-konceptiójában. A plebiszitárius legitimitációval rendelkező politikai vezér kezdetben a tömegek közvetlen támogatására és személyes karizmájára támaszkodik, ám uralma fenntartásához elengedhetlenné válik a professzionizált pártszervezet és az adminisztratív apparátus. A vezér és a „gépezet” közötti viszony azonban eleve ambivalens: a vezér a gépezet engedelmességét követeli, miközben annak működése fokozatosan deperszonalizálja a politikai döntéshozatalt. A karizmatikus

uralom így strukturálisan instabil, és állandó feszültségben áll saját intézményi feltételeivel. A karizma fennmaradásának ára a karizma kiüresedése.

E ponton válik elkerülhetetlenné Weber normativitásának kérdése. Vajon Weber pusztán leírja ezt a folyamatot, vagy implicit módon normatív állásfoglalást is tesz? A weberi szövegek ambivalenciája abból fakad, hogy Weber módszertanilag ragaszkodik az értékmentesség elvéhez, miközben politikai írásaiban – különösen a *Politik als Beruf* előadásban – erőteljes értékválasztások jelennek meg. A karizmatikus vezér alakja nem csupán empirikus típus, hanem egyben normatív ideál is: a felelősséget vállaló, szenvedéllyel cselekvő, mértéktartó politikai személyiség mintája.

Weber politikai etikája ebben az értelemben nem semleges. A felelősség etikája egy olyan normatív pozíciót jelöl ki, amely a politikai cselekvést magasabb rendű emberi teljesítményként értékeli, szemben a hivatalnoki rutinnal vagy a meggyőződés abszolutizmusával. A karizmatikus vezér Webernél nem pusztán a hatalom technikusa, hanem a modern világ értékvesztésére adott tragikus válasz. E tragikum azonban nem mentesíti a vezért a következmények alól; épp ellenkezőleg, a politikai nagyság mércéje a felelősség vállalásában rejlik.

Ugyanakkor Weber normativitása nem kínál biztos alapot a karizmatikus uralom korlátozására. Mivel a karizma legitimitása a követők elismeréséből fakad, és nem normatív elvekből, a vezér hatalma csak addig áll fenn, amíg a követés fennmarad. Ez a belső korlát azonban törekeny, és nem zárja ki a karizmatikus uralom autoriter torzulását. Weber leíró apparátusa itt eléri határait: képes megmutatni a karizmatikus uralom működését és instabilitását, de nem ad normatív kritériumot arra, mikor válik a karizma destruktívvá.

Ebből a feszültségből fakad Weber politikai gondolkodásának maradandó aktualitása. A karizma intézményesülésének problémája nem pusztán történeti jelenség, hanem a modern politika strukturális dilemmája: miként lehet a rendkívüli politikai cselekvést tartóssá tenni anélkül, hogy elveszítené értelmi és morális erejét. Weber válasza nem megnyugtató, de következetes: a modern politika tragikus vállalkozás, amelyben nincs végső megoldás, csak felelősségteljes cselekvés. A karizmatikus vezér ebben az értelemben nem megváltó, hanem kockázat – olyan kockázat, amely nélkül azonban a politika kiüresedik, és pusztán adminisztratív igazgatássá válik.

3.10. A karizma, mint rejtett politikai teológia

A weberi karizmafogalom politikai teológiai olvasata nem egyszerű analógia, hanem strukturális megfeleltetés. A karizma nem véletlenszerűen hasonlít teológiai kategóriákra, hanem azért, mert a modern politika egyik alapvető problémáját – a rendkívüli legitimitációját – csak olyan fogalmi készlettel képes megragadni, amely eredetileg teológiai kontextusban alakult ki. Weber szociológiája itt a modernitás egyik vakfoltját teszi láthatóvá: a racionális–jogi uralom nem szünteti meg a kivétel iránti igényt, csak áttolja azt személyekre.

A karizmatikus uralom teológiai szerkezete elsősorban időfelfogásában ragadható meg. A karizma mindig válságidőben jelenik meg, amikor a normális rend működése felfüggesztődik. Ez az idő nem kronologikus, hanem kairotikus: a döntés pillanata, amelyben a cselekvés nem halasztható el. A karizmatikus vezér ebben az időben nem egyszerű politikai szereplő, hanem a rend újraindításának médiuma. Legitimitása nem a múltból (tradíció), nem az eljárásból (jog), hanem a jelen rendkívüliségéből fakad.

Ez a struktúra magyarázza a karizma messianisztikus vonásait. A karizmatikus vezér nem egyszerűen megoldásokat ígér, hanem jelentést. Követői nem azért követik, mert programja koherens, hanem mert személye értelmezési keretet kínál a válságra. A karizma így nem pusztán hatalomtechnika, hanem hermeneutikai esemény: a politikai valóság újraértelmezése egy kivételes személy körül.

A „rutinba fordulás” ebben a perspektívában nem pusztán intézményesülés, hanem **deszakralizáció**. A karizmatikus rendkívüli profanizálódik, a kivétel szabállyá válik, a személyes legitimitás pedig eljárásokba és szervezetekbe szivárog át. Ez a folyamat azonban soha nem teljes: az intézményesült rend mindig visszautal saját karizmatikus eredetére, mintegy mitikus alapként. A karizma így nem tűnik el, hanem emlékezetté válik, amely időről időre újraaktiválható.

Ez az elemzés világossá teszi, miért instabil a vezérdemokrácia. A plebiszcitárius legitimitáció nem a karizma demokratizálása, hanem annak periodikus megerősítése. A választás aktusa nem ellenőrzés, hanem akklamáció: a nép újra és újra megerősíti a vezér kivételes státuszát. A demokratikus forma itt nem semlegesíti, hanem ritualizálja a karizmatikus hatalmat.

Weber politikai teológiai érzékenysége azonban nem normatív jóváhagyást jelent. A karizma teológiai szerkezetének feltárása egyben annak kritikája is. Weber megmutatja, hogy a modern politika nem tud véglegesen megszabadulni a megváltás iránti vágytól, de azt is, hogy e vágy

politikai kielégítése szükségszerűen torzuláshoz vezet. A karizma vagy eltűnik, vagy intézményesül – és mindkét esetben elveszíti eredeti értelmét.

Ebben az értelemben Weber nem a politikai teológia teoretikusa, hanem diagnosztája. A karizma nem megoldás, hanem tünet: annak jele, hogy a racionális modernitás nem képes önmagát kizárólag immanens módon legitimálni. A karizmatikus vezér ezért nem a politika megváltója, hanem annak visszatérő kísértete.

Max Weber politikai gondolkodásának mélyén két, látszólag ellentétes, ám egymást kiegészítő dimenzió található: a normativitás negatív, korlátozó jellege és a karizma teológiai szerkezetű politikai jelentése. Ezek együtt rajzolják ki a modern politika tragikus, ambivalens természetét. Weber ebben a perspektívában nem kínál „megoldást”, hanem feltárja a politikai cselekvés határait és visszatérő kísérteteit.

A normativitás negatív jellege nem hiányosság, hanem tudatos elméleti állítás: a modern világban nincsen abszolút politikai érték, amelyre a jó politika építhető lenne anélkül, hogy az ne válna dogmatikussá. A felelősség etikája ezért nem útmutató a helyes döntéshez, hanem minimumkövetelmény: arra figyelmeztet, hogy a politikai cselekvő ne hivatkozzon döntéseinek elkerülhetetlenségére, ne rejtsen felelősséget elvek vagy történelmi szükségszerűség mögé. A karizmatikus vezető alakja ebben a kontextusban nem ideális példakép, hanem az emberi döntés tragikus kitettségeinek láthatóvá tétele: a politika személyes döntés, amelyet sem tradíció, sem bürokrácia nem helyettesíthet teljesen.

Ezzel párhuzamosan a karizma politikai teológiai olvasata mutatja, hogy a modern politika intézményi racionalitása nem képes teljesen megszüntetni a rendkívüli legitimáció iránti igényt. A karizmatikus vezető a válság pillanatában jelenik meg, amikor a normális rend felfüggesztődik: ő az, aki a döntés kairoszi pillanatában értelmet ad a politikai cselekvésnek. Legitimitása nem jogból vagy tradícióból származik, hanem a rendkívüli helyzet érzékelt valóságából, amelyet ő személyes jelenlétével alakít át és ritualizál. Az intézményekbe való beágyazódás során a karizma profanizálódik, de az eredeti mitikus-forrás mindig visszautal saját karizmatikus gyökereire.

A két dimenzió együtt mutatja Weber politikai gondolkodásának tragikus szintjét: a modern politika egyszerre megfosztva van végső normatív igazságoktól, és nem tud lemondani a rend-

kívüli legitimáció iránti vágyáról. A felelősség etikája a normatív korlátokat jelzi, míg a karizma diagnosztizálja a válságot, amely miatt ezek a korlátok folyamatosan visszacsengenek a politikai gyakorlatban.

Ez a szintézis nem pusztán elméleti játék: Weber rávilágít arra, hogy a modern politika nem problémamentes vagy lineárisan fejlődő, hanem konfliktusok, ellentmondások és újraaktiváló karizmatikus kísértetek láncolata. A normativitás és a karizma együttes vizsgálata lehetővé teszi, hogy a politikai döntéseket ne idealizáljuk, de ne is pusztán intézményes technikákként szemléljük: a politikai cselekvés egzisztenciális, felelősségteljes és mindig történelmi kontextusban zajló folyamat, amely egyszerre racionális, morális és dramatikus.

Végső soron Weber ebben a kettősségben találja meg a modern politika esszenciáját: a tragikus realizmusét. A normativitás korlátai és a karizma rendkívüli szerepe együtt mutatják meg, hogy a politika soha nem válhat teljesen ártalmatlanná, de a tudatos felelősségvállalás és a rendkívüli helyzet felismerése lehetővé teszi, hogy a cselekvés emberi maradjon, és ne váljon pusztá hatalmi machinációvá vagy történelmi determinációvá.

4. MAX WEBER KRITIKUSAI, AVAGY SZEMELVÉNYEK LEO STRAUSS ÉS POLÁNYI MIHÁLY MUNKÁSSÁGÁBÓL

Max Weber munkásságának és elméleteinek hatása a társadalomtudományokban rendkívüli, ám számos elméleti és metodológiai vitát is generált, amelyek közül kiemelkednek a Leo Strauss és Polányi Mihály által megfogalmazott kritikák. Weber társadalomelmélete, különösen a racionalizációról, a bürokráciáról és a vallás szerepéről vallott nézetei számos más gondolkodó számára alapot adtak a válaszokhoz, átértelmezésekhez és kritikákhoz. Strauss és Polányi kritikái nemcsak Weber társadalomelméleti munkásságát értékelték újra, hanem szélesebb kontextusban is hozzájárultak a modern társadalomtudományok filozófiai alapjainak átgondolásához.

Leo Strauss és a politikai racionalizmus kritikája: Leo Strauss, a politikai filozófia neves képviselője, különösen a modern politikai racionalizmus és a vele járó pozitívizmus ellen fogalmazott meg kritikai és filozófiai észrevételeket. Strauss számára Max Weber különösen fontos, mivel Weber politikai és társadalomtudományi munkásságában a modern racionalizálás és a tudományos megközelítések előretörését hangsúlyozta. Weber a társadalmat a racionális bürokrácia és az érdekek mentén való működés logikájában látta, és ezt a racionalizálást alkalmazta társadalmi jelenségekre, mint a vallás, a gazdaság és a politika vizsgálatára is.

Strauss Weber munkáit kritikusan szemlélte, mivel úgy látta, hogy a modern társadalomtudományok – köztük Weber elméletei – elfelejtették a politikai és társadalmi élet szoros kapcsolatát az emberi természet örök kérdéseivel, mint az erkölcs és a politika közötti viszony, vagy az igazság keresése. Strauss szerint Weber a társadalom megértésére szánt racionális megközelítéseket olyan mértékben absztrahálta, hogy figyelmen kívül hagyta a politikai közösség és az emberi élet vallásos, erkölcsi és transzcendens dimenzióit. A racionális magyarázatok, amelyeket Weber a modern világban a társadalom működésének leírására használt, Strauss szerint veszélyesek lehetnek, mivel figyelmen kívül hagyják a filozófiai és politikai élet alapvető értékeit.

Polányi Mihály: A gazdasági racionalizmus kritikája: Polányi Mihály, a modern gazdaság- és társadalomelméletek egyik fontos kritikus, szintén Weber egyik jelentős kritikus volt, különösen Weber gazdaságról és racionalizációról alkotott nézeteivel szemben. Polányi úgy érvelt, hogy Weber gazdaságra vonatkozó racionalista felfogása figyelmen kívül hagyja a társadalmi és gazdasági viszonyok történelmi, kulturális és társadalmi gyökereit. Weber a kapitalizmust a racionális gazdasági magatartás és a protestáns etika összefüggésében értelmezte, míg Polányi ezt a megközelítést kritikával illette, mivel úgy látta, hogy Weber nem vette figyelembe, hogy

a gazdaság nem csupán racionális alapokon működik, hanem mélyebb társadalmi és kulturális hálózatok, intézmények és hagyományok eredményeként formálódik.

Polányi munkássága hangsúlyozta a gazdasági intézmények szoros kapcsolatát a társadalmi struktúrával, és arra figyelmeztetett, hogy a gazdasági élet elvonatkoztatása a társadalmi kontextustól, mint azt Weber tette, a társadalom széteséséhez vezethet. Polányi „decentralizált” gazdasági rendszerekre és a társadalmi normák integritására épülő alternatívákban hitt, szemben Weber racionális, piaci logikán alapuló társadalomképével.

Strauss és Polányi munkássága, Weber elméleteinek kritikájaként, nem csupán elméleti vitákat generált, hanem mélyebb társadalmi és filozófiai kérdéseket is felvetett a modern társadalom működéséről. Strauss Weber racionalista politikai és társadalomfelfogását a politikai közösség transzcendens értékeinek figyelmen kívül hagyásával vádolta, míg Polányi gazdasági elméleteit a társadalom valóságos kapcsolataitól való elvonatkoztatás miatt kritizálta. Mindkét gondolkodó fontos hozzájárulásokat tett a modern társadalomelméletek kritikájához, és elméleti megközelítéseik ma is jelentős hatással vannak a politikai filozófia és a társadalomtudományok fejlődésére.

4.1. Leo Strauss és a „modernség válsága”

Vajon miben is rejlik a modernség¹¹² straussi értelemben vett válsága¹¹³? Strauss, „aki száraz, akadémiai elnevezéssel filozófiatörténész volt”¹¹⁴ a modernséget (vagy modernitást) megkülönböztetett kategóriaként kezeli és elválasztja a premodern gondolkodásmódtól: azon két tényező, amely megkülönbözteti őket egymástól: egyrészt a feltétlen hit a tudomány végtelen progresszivitásában és a történetiség végső magyarázóerejében – állítja Láncki. Míg a modern tudomány és történelem eszmeisége erkölcsi értékrelativizmushoz vezethet (és Strauss szerint vezet is el), addig a filozófia, amely a premodernben gyökeredzik az úgynevezett történelemfeletti kérdésfeltevésekkel (és kérdésekkel) foglalkozik, veszi őket górcső alá.

A straussi modernség válságának előzményének tekinthető a Spengler által írt *A nyugat alkonya* c. könyve, amelyben Spengler „...a modernitás hanyatlását vagy alkonyát jövendölte

---

¹¹² Strauss a modernség kezdetét a politikai filozófia vonatkozásában Machiavelli munkásságától számítja. Ám ez csupán a modernitás első hulláma, amelyet Machiavelli képvisel a straussi értelmezésben, ide tartozik további két modernitás hullám: egyrészt a Rousseau-val folytatódó, másrészt pedig a Nietzschehez köthető harmadik modernitás stádium is.

¹¹³ STRAUSS 1999: 29.

¹¹⁴ LÁNCKI 1999: 36.

meg.”¹¹⁵ Strauss ezt bontotta tovább elemzésében (lásd Strauss *A modernitás három hulláma* c. tanulmánya). Eme kétfajta egymástól eltérő gondolkodásmód kérdésfeltevései is eltéréseket mutatnak: a modern gondolkodásmód és tudományos kérdésfeltevés: a „Hogyan van az, hogy?”, illetve a premodern filozofikus kérdésfeltevés, mely ekképpen hangzik: Mi a ... Milyen a...? Strauss eszmerendszerében e két megismerési folyamat között éles eltérések, konfliktusok figyelhetők meg: - straussi értelemben - „Törés van a modern és a premodern között” és eme törés élesen elválasztja a két gondolkodásmódot egymástól. Strauss számára a modernség válsága a modern és a premodern közötti ellentétben ötvöződik, ám ezen válság Strauss részéről filozófiai, mi több politikai filozófiai válság is egyben: „...mivel a hogyan éljünk? kérdése megelőzi a modern ismeretelméleti kérdést”¹¹⁶. Strauss úgy véli, hogy a két gondolkodásmód közötti mély (már-már feloldhatatlannak látszó ellentét), mely ellentét (modernség és premodern között) a straussi gondolkodás egyik kulcskategóriája: „csak úgy lehet továbblépni, ha az ember megpróbál visszalépni”¹¹⁷. Mit is jelent a „visszatérés” aktusa Strauss számára? Strauss a modern értékrelativizmusra építkező tudományos gondolkodást elutasítja – mondván a modern tudomány alapok nélküli, mivel minden egyes a pozitívizmus tudományossági normájának nem megfelelő megismerési formát elutasít. A modern tudományfelfogás elutasítását követően Strauss kijelöli azt a csapásirányt, amelyen előre haladva eljuthatunk az igazi megismerés formájához, amely nem más, mint visszatérés a klasszikus politikai gondolkodáshoz.

Fontosnak tartom – a politikai gondolkodással kapcsolatosan – itt megjegyezni, hogy a politikai filozófia nem jelent egyet a politikai gondolkodással. Míg a politikai gondolkodás egyidős magával az emberiséggel, addig a politikai filozófia első alakja Szókratész volt. Strauss szókratészi fordulata is erről az első politikai filozófiai gondolatkörről számol be, jelen idézetben is:” A politikai filozófia viszont egy meghatározott közösség politikai életén belül – Görögországban – keletkezett, a múltnak egy olyan szakaszában, amelyről írásos feljegyzések vannak.”¹¹⁸ Szókratész volt az első politikai filozófiával foglalkozó gondolkodó, (mondhatni Strausshoz hasonlatosan) éles határvonalat húzott (nem a modern és premodern), hanem a politikai és az ettől elkülönülő nem politikai világa közé. A politika sui generis van, vagyis nem levezethetőek a nem politikai gondolatok és dolgok által. Vagyis egy elkülönült létformát, továbbá az ehhez társítható elkülönült gondolkodásmódot és kérdésfelvetési módozatokat is jelent a politika sui generis volta (különös tekintettel a politikai filozófiára fókuszálva). A szókratészi fordulat

---

¹¹⁵ STRAUSS 1996: 60.

¹¹⁶ LÁNCZI 1999: 12.

¹¹⁷ LÁNCZI 1999: 19.

¹¹⁸ STRAUSS 1994: 13.

ratészi fordulat értelme, hogy a társadalom és a filozófia (politikai filozófia) között feloldhatatlan ellentét van, mely konfliktus nem szüntethető meg a két fél között, csupán elkerülhető. „A politikai gondolkodás hagyományos formája a politikai filozófia, míg a modern politikatudomány, a politológia a 20. század diszciplínája.”¹¹⁹. A straussi politikai filozófia munkásság lényege – maga a politikai filozófia rehabilitálása volt. A huszadik században élesen szembekeült egymással a hagyományos történetírás és politikai filozófia a modern pozitívizmus tudományeszményével. Ám miért is kell rehabilitálni a politikai filozófiát? Mi a létjogosultsága a klasszikus politikai filozófia alapvetéseinek jelenkorunkban, napjainkban szemlélve? Erre választ maga Strauss ad számunkra: „Ma a „politikai filozófia szinte ugyanazt jelenti, mint az ideológia, vagy a mítosz.”¹²⁰ Valamint ugyanerre tesz utalást Strauss a *The City and The Man* c. könyvében is – melyben azt állítja, hogy amit eddig politikai filozófiának neveztek az mára már ideológiává vált. Ki kell emelni, hogy a politikai filozófia se nem ideológia, se nem mítosz, ám nem is azonos a modern politikatudománnyal sem mivel a filozófia és a modern tudomány két egymástól „mély szakadékkal” elválasztott dolog Strauss értelmezési keretében, mely szakadék feloldhatatlan ellentétek forrása a két tábor között.

4.1.2 *A straussi „szoros olvasat”*

A „straussi interpretációs módszer nélkül nem lehet értelmezni politikai tanítását sem.”¹²¹ Az alábbiakban a straussi szoros olvasat módszertanának lényegét mutatom be. A straussi szoros olvasat kiindulásában hasonlatos Gadamer hermeneutika felfogásához, melynek lényege abban áll, hogy a hagyomány elfeledett vagy eltorzított értelmét kell újra megtalálni és megújítani. Eme szövegértelmezési módszernek Strauss nézőpontjából két fontos aspektusa van. Egyrészt a ragaszkodás a szoros olvasathoz, amely annyit jelent, hogy Strauss szerint egy szöveget csupán úgy szabad és lehet értelmezés alá vonni, ahogyan a szerző értelmezte önmagát. Másrészt, a filozófia története nem mentes az üldöztetésektől sem, mely tény birtokában kétfajta tanítást is kidolgoztak a filozófusok, egyet a szélesebb közönség számára (*exoterikus tanítás*), és egyet a szűk kiválasztottak csoportjának (*ezoterikus tanítás*). A kettős tanítás és az üldöztetés kapcsolata.

Allan Bloom ezzel kapcsolatosan állítja azt, hogy Straussnak sikerült kiküszöbölnie a historista megközelítési mód „torzító hatásait” – vagyis Strauss bemutatta a dolgokat önnön természetükben és nem általánosításokat vagy eltorzított jelentéstartalmakat látott beléjük.

---

¹¹⁹ LÁNCZI 1999: 64.

¹²⁰ STRAUSS 1994: 13.

¹²¹ LÁNCZI 1999: 64.

Strauss politikai filozófiai egyedisége abban rejlik, hogy az adott szerző gondolatritmikáit nem a mából visszatekintve, a gondolatok történeti kifutásának tükrében kell értelmezni. Azaz a straussi interpretáció jellegénél fogva hamissá tette azon tételt mely szerint - a mindenkori interpretátor felülmúlhatatlan előny birtokában lenne a régi szerzővel szemben. Vagyis a szerzőt úgy kell értelmeznie az előadónak értelmeznie, ahogyan önmagát értette. Strauss szövegértelmezésében az interpretáció¹²² (amely a szöveg kontextus szerinti olvasását jelenti) megelőzi a magyarázatot (amely feltárja a szöveg azon implikációit, melyekre a szerző az írás és megfogalmazás pillanatában nem is gondolhatott vagy nem is gondolt). A straussi szoros olvasat komplex egymásra épülő folyamat-együttes. A szoros olvasat rejtett értelme az adott szöveg nyilvánvaló és esetleges mondanivalójának megfejtése. Strauss elismeri, hogy teljesen elvonatkoztatni nem tudunk saját korunktól, amelyben élünk, ám tudomásunkra hozza azt, hogy ismerjük fel minden értelmezésünkből fakadó hiba (a felvilágosodásban gyökeredző változásra), a 17. századtól a 19.-20. századra teljesen kiformalódott téves felfogásra eredetezhető vissza, miszerint a későbbi korok embere jobban megértheti egy korábbi szerző műveit, mint ahogyan saját korában érte önmaga. Strauss eme hibás tételmondatlall állítja szembe a „történeti megértés” kontextusba ágyazott jellegét. A következő idézet jól illusztrálja a straussi szoros olvasat mibenlétét: „Helyzetünk ahhoz a régészhez hasonlít, aki egy ismeretlen nyelven írt feliratra bukkan, majd rögtön ezután fölfedez egy másik feliratot is, amely szintén ismeretlen nyelven az első felirat szövegének a fordítása.”¹²³ Strauss ezzel a képies megfogalmazással (a két egymástól elkülönült nyelven íródott felirattal) csupán arra akar utalni, hogy az eredeti szövegeket lefordítók nem kellő alaposággal járnak el a fordításkor. Ennek hatására a nem megfelelő fordítás olyan eszmerendszereket eredményezhet, melyeknek szemtanúivá válhatunk (olvasóként, elemzőként és kutatóként egyaránt), amelyek nem tükrözik hűen az eredeti mű szellemiségét, ezáltal megváltozik a mű kontextuális keretrendszere. Strauss gondolkodásának alapját a modernség válsága teremti meg, mely válság a felvilágosodásban meghonosodott fejlődésbe vetett hit megingásával, és ezzel együttesen a modern (Machiavelli utáni) tudományos koncepciók megkérdőjelezésével megy végbe a straussi életmű egészén. Strauss kritika alá vonja értelmezésében a pozitivizmust, az ebből kinövő és táplálékot szerző historizmust, valamint a modern tudományt és benne a weberi tudományfelfogást, melynek értelmezése révén kiviláglik a straussi politikatudományi-feladatkonceptió lényeges összetevői. A modernség válsága a felvilágosodásban létrejött racionalizmus válságtüneteit is magán viseli. Rosen szerint, aki Strauss

---

¹²² Két részre osztható: a szerző explicit kijelentéseire, másrészt azon implikációira, amelyeket szándékosan nem mondott ki, de odagondolt (lásd üldöztetés konfliktusa a filozófusok és a társadalom között (kettős tanítás szükségessége).

¹²³ LÁNCZI 1999: 51.

tanítványa volt így vélekedik a felvilágosodás straussi értelmezéséről: „Strauss azt a feladatot vállalta, hogy miközben dekonstruálja a felvilágosodást, a felvilágosodás nyelvét használja.”¹²⁴. Strauss kiindulópontja, hogy a modern tudomány nem tudta és nem is tudja teljesíteni megfogadott ígéretét, mivel a 17. századtól a 19. századig eltelt évszázadok alatt világossá vált, hogy a modern tudomány nem tudja megoldani az univerzum, valamint az emberiség rejtélyét, ennek okai a modern tudomány (melybe beletartozik Straussnál a politikatudomány is) kérdésfeltevésében és legfőbb alapgondolatában az értéksemlegességben rejlenek, melyet maga Strauss sohasem tudott elfogadni.

4.1.3 Strauss historizmus kritikája

Strauss felfogásában a historista alapkoncepció magában hordozza a progresszivitás¹²⁵ eszméiségét, mely már kiindulópontjaként belefűzi értelmezésébe a torzítás eszméjét (amelyet mind Gadamer hermeneutikája, mind pedig Strauss politikai filozófia felfogása ellenzett, és a torzító hatásmechanizmusok kiküszöbölését tűzték ki célul).

A historizmus straussi felfogásban nem más, mint korunk szelleme, amely elhomályosítja a múlt jelenben történő megismerését (a torzító effektusok révén). Megváltozik egyúttal a historizmus kérdésfeltevése is, mely a politika világára irányul: immáron nem azt kérdezi a historista, hogy: (Mi a politika? Avagy miben rejlenek a politikai dolgok (egy állam) természete?) inkább az válik számára fontossá, hogy: (Miként működik a modern állam – és társadalom?). Strauss eme megváltozott kérdésartikuláció során arra a következtetésre jut, hogy modern politikai jelenségeink vizsgálat alá helyezése nem lesz kellőképpen megalapozott ismeretekre épülő, ha nem a hagyományos politikai gondolkodás talaján állnak. Vagyis a modern politikatudomány tudományos érvényességű vizsgálata, elemzése semmissé válhat, ha nem alapul a modernitást megelőző hagyományos politikai gondolkodás elemeire (lásd kérdésfeltevéseire). Ebben a felismerésben Strauss nézetrendszerével értek egyet, ugyan hogyan is lehetne tanulmányozható egy állam politikai berendezkedése, kormányának és politikájának rezdülései a politika színterén, ha nem tudjuk mi is az állam, mi a politika, és nem utolsó sorban mik számítanak politikainak (tények és dolgok tekintetében) egy adott állam, vagy politikai berendezkedés vonatkozásában. Tehát a „Miként működik a modern állam?” kérdésfelvetést meg kell előznie a „Milyen az állam természete?”-nek. Így lehet csak megalapozott ismeret együtteshez

---

¹²⁴ LÁNCZI 1999: 56.

¹²⁵ Eme megközelítési módozat a jelen koncepcióját magasabb rendűnek tekinti, mint a múltban benne rejlő korábbi (esetleg) eltérő nézőpontokat és felfogásokat.

jutni straussi értelemben. Láncki András ekképpen írja le a straussi klasszikus-politikai gondolkodás alapkérdéseinek felvetését – szembeállítva őket modernitás új kérdésfelvetéseivel: „...a „Mi az állam?“, „Mi az ember?“ stb. kérdések felvetése nélkül nem lehetséges kielégítő választ adni a modern állam, a modern ember kérdéseire sem.”¹²⁶ A historizmus jellemzője a megismételhetetlenség, vagyis tagadja a régi szerzők és műveik tanításának, tanításaiknak rekonstruálhatóságát. Szerintük a művek korhoz kötöttek, adott történelmi szituációk termékei – így értendő a historizmus megismételhetetlen tézise. Strauss ezzel a megállapítással szemben is lánckitör, mikor úgy érvel, hogy egy szerző (s művének) tanítása igazán akkor lesz megérthető számunkra, ha megismételjük azt. Strauss számára a klasszikus értelemben vett természetjog, a kettős tanítás és az üldöztetés (mint a filozófusok és a társadalom közötti feloldhatatlan ellentét), valamint a megismételhetőség kulcskérdéssé válnak elméletében. A modern historista interpretátorok ugyan történetileg kívánnak rekonstruálni, ám történelmietlenné válnak Strauss érvelése nyomán. Eme straussi értelemben vett historizmus nihilizmusba torkolhat, ez annyit jelent, hogy többé nincs objektív mérce annak eldöntésére, hogy valami jó-e vagy rossz (minden erre vonatkozó különbségtétel relativizálódott).

Strauss kimondja a historizmus önellentmondásos jellegét. Mivel a historizmus egyik alapgondolata az, hogy minden emberi gondolat, elképzelés, felfogás és koncepció történeti, ennek tudatában a historisták szerint megérdemli az elenyészést. Ugyanakkor Strauss arra a gondolati szálra alapozva utasítja el végső soron a historizmust, hogy mivel maga a historizmus is emberi gondolat szülötte, vagyis magának a historizmusnak is egy adott történeti korszakban van relevanciája, (straussi értelemben időleges érvényessége), ennek okán a historista tan önellentmondásba keveredne saját alapkoncepciójaként elfogadott nézeteivel, mely magát a historizmust szünteti meg véglegesen. A történelem és a modern tudomány „ikertestvérek” Strauss elméletében. Amíg a modern tudomány (a progresszivitás és a historizmus előbb bemutatott tanai alapján) egyrészt tagadja az egészre vonatkozó végső megismerés lehetőségét, másrészt pedig elfogadja azt ténymegállapítást, hogy a tudomány állandó fejlődésben áll – ellenben a filozófia világával, amely (az egészre vonatkozó igazságokat keresi) kudarcra van ítélve (a modern tudomány – a historizmus, valamint e kettőt meghatározó progresszivitás által).

Az eddigiekben csupán a straussi gondolkodás lényegi aspektusait jártam körül, mindezt annak tudatában, hogy jobban és mélyebben megérthessük miben is rejlik Strauss Weber kritikája és egyedi politikatudomány-feladatfelfogása. Mivel véleményem szerint a szerző (mind Strauss, mind a későbbiekben Polányi) sajátos, csak rá jellemző kulcsfogalmi és meghatározó

---

¹²⁶ LÁNCZI 1999: 40.

ténymegállapításai nélkül nem válik értelmezhetővé sem a kritikai viszonyulásuk a weberi elmélethez, sem az eltérő feladatkonceptiók lényegileg (meghatározó) elemei.

4.1.4 Strauss Weber kritikája

Strauss az 1953-ban megírt: Természetjog és Történelem¹²⁷ (Natural Right and History) c. könyvében fejti ki részletesen Weber kritikáját. Ebben a művében Strauss egy önálló fejezetet szentelt a weberi tanok kritika alá vonására, a fejezet címe: II. Természetjog, valamint a tények és értékek megkülönböztetése.

Weberi értelemben a társadalomtudományok csupán abban az eshetőségben objektívek és egyetemesen elfogadhatóak (mind a nyugati mind a keleti ember számára egyaránt), ha – straussi megfogalmazásban – az „igaz tételek alkotják”. Ám Strauss ezen túlmenve a kérdésfeltevést és az érdeklődési kör irányának meghatározó jellegét hangsúlyozza ki, melyek egyéni – csak ránk jellemző nézőpontjainkból fakadnak – s eme egyénileg konstruált nézetrendszerek összefüggésben állnak ugyancsak az egyénre vonatkozó (elkülönült tartalmú) értékfogalmainkkal. Strauss arra utal, hogy mind az értékfogalmaink mind pedig az érdeklődési körünk meghatározza és irányt is mutat a társadalomtudományok művelői számára (egyfajta keretet képezve a „kutatás” kívánt mederben tartásához). Strauss ezen a ponton Weber tézisével ellentétben azt állítja, hogy az értéksemleges társadalomtudományi kritérium, csak utópikus illúzió, mivel már az adott kutatási terület legfőbb kérdésfeltevései, maguknak a módszereknek a kiválasztása is magán viseli „értéktelített jellegét”, mely értékfogalmak Strauss elméletében „történelmileg relatívak”.¹²⁸ Weber azon tézise, mely szerint a tények és értékek teljes heterogenitása teszi szükségessé a társadalomtudományok számára alapot kínáló etikai semlegesség mércéjét, csak a tényekre és a bennük felfedezhető okokra tud a társadalomtudomány reflektálni és válaszokat adni. Weber a „Van” és „Legyen” ellentétpár által vélte teljes mértékben igazoltnak az értéksemlegesség kritérium helytállóságát.

Ezen helytállóságot vonta kritika alá Strauss, amikor úgy érvelt – mintegy a weberi megközelítéssel szemben –, hogy a semleges társadalomtudomány – (ellentétben a weberi Van és Legyen feloldhatatlan konfliktusával) abban gyökeredzik, hogy nem szerezhethetünk a Legyenről valódi tudást.

---

¹²⁷ Strauss könyve Joseph Cropsey tipologizálása alapján a straussi életmű első szakaszának végére tehető). A második szakasz 1958-tól kezdődően tart Strass 1973-ban bekövetkezett haláláig.

¹²⁸ STRAUSS 1999: 35.

Weber állítása, miszerint „minden értékválasztást, bármennyire gonosznak, aljasnak vagy örültnek tűnik, az értelem ítélőszéke elé kell vinni, amely ugyanolyan legitim, mint bármely más értékválasztás”¹²⁹, Strauss értelemben nihilizmushoz vezethet – pontosabban nemes nihilizmushoz. Strauss szerint azonban ahhoz, hogy valaki a weberi nézőpontot nemes nihilizmusként értelmezze, el kell távolodni magától Weber felfogásától. E kontextusban Strauss felidézi Weber klasszikus gondolatát: „Legyél, ami vagy!” – és ebből arra következtet, hogy Weber azért utasította el az objektív normákat, mert ezek összeegyeztethetetlenek lettek volna az emberi szabadsággal és cselekvéssel.

Strauss úgy véli, hogy – a sok mai társadalomtudós – a nihilizmust csupán csekély kényelmetlenségként fogja fel, s emellett megelégszenek mindenféle tudományos eredményekkel, amelyek nem lehetnek többek a meddő igazságoknál, mely igazságok kinyilatkoztatásai „szubjektív értékítéletek és tetszőleges értékválasztások eredményeként állnak elő”¹³⁰. Strauss továbbá kritika alá vonja a weberi „legitim uralmi típusokat”¹³¹ is, mivel Strauss úgy vélekedik, hogy Weber azzal azonosította (ezen típusokat), amikről azt állították, hogy legitim uralmi típusok. Eme straussi értelemben vett korlátozás magában hordozza azt a veszélyt, melyet maga Strauss eképpen ír le: „az illető áldozatul esik minden délibábnak és a tanulmányozott nép minden önbecsapásának”¹³². Strauss a társadalomtudós legfőbb jellemvonásaként emeli ki a (társadalmi viszonyok) megértésére való képességét, ennek a megértésnek az alapja egyfajta (szükségszerű) konceptuális, vagy vonatkozási keret, ami megkönnyíti a megértési folyamatot.

Strauss arra a következtetésre jutott, hogy Weber alapelvei károsan hatottak munkásságára, ugyanis az értékítéletek elutasítása veszélyt jelent a történeti objektivitásra. Mit is jelent ez a veszélyszituáció? Egyrészt az értéksemlegesség weberi alapgondolatának elfogadása révén nem tudjuk – straussi fogalomhasználatban „nevén nevezni a dolgokat”. Másrészt pedig az értékítéletek elutasítása (a weberi értéksemlegesség talaján állva) veszélyezteteti továbbá az értelmezés objektivitását.

Strauss alábbi idézete is tanúskodik számunkra Weber felfogásának kritikai szemléletéről:

„Úgy tűnik fel tehát, hogy amire Weber az értékítéletek elutasításakor valójában gondolt, azt a következőképpen kellett volna megfogalmazni: A társadalomtudományok tárgyai értékutalásos-

---

¹²⁹ STRAUSS 1999: 37.

¹³⁰ STRAUSS 1999: 41.

¹³¹ Strauss számára azon weberi kritériumrendszer, amely a karizmatikus vezér kiválasztásának követelményeit tartalmazza, amiben az a fontos, hogy a „karizmával rendelkező vezér személyét” miként ítélik meg, akik hatalma, karizmája alatt élnek (lásd a vezér követői, tanítványai) „könnyelmű” kritériumokra alapozott elmélet.

¹³² STRAUSS 1999: 46.

kat foglalnak magukban. Az értékekre való utalás föltételezi az értékek méltánylását. Ez a méltánylás képessé teszi és rá is kényszeríti a társadalomtudóst, hogy értékelje a társadalmi jelenségeket, azaz, hogy különbséget tegyen valódi és hamis, magas és alacsony között: valódi és hamis vallás, igazi vezetők és sarlatánok, valódi tudás és pusztá ismeret vagy szofisztika, erény és véték, erkölcsi érzékenység és erkölcsi tompaság, művészet és értelmetlen vacak, életerő és elkorcsosulás, stb. között.”¹³³

Fontosnak tartom itt kiemelni, hogy a „semlegesség hiánya” nem jelentett sem helyeslést sem elutasítást. Strauss megemlíti (a weberi értéksemlegesség kritikája kapcsán), hogy mivel az egymástól elkülönülő értékek összeegyeztethetetlenek, ennek hatására bármely érték elfogadása egyúttal magában rejti a vele szembenálló eltérő értékek azonnali elutasítását. Strauss érvelése további kritika alá vonja a weberi értéksemlegesség alapkoncepcióját, annak is azt a tézisé, melyet maga Weber magától értetődőnek fogadott el, miszerint: minden érték azonos rangú a többivel, tehát ebben az értelemben nem beszélhetünk értékhierarchiáról. Ám a straussi érvelés (Weber kritika) lényege pontosan abban mutatkozik meg a számunkra, hogy a weberi alapkoncepció legfőbb tévedése magából a weberi alapkoncepció feltétlen elfogadásából – az értékek azonosságának téziséből - ered.

A weberi kritika ekképpen jelenik meg összegzésszerűen a straussi sorokban: „Bármilyen észszerű volt is Weber mint gyakorló politikus, bármennyire is elborzaszthatta a szűklátókörű pártfanatizmus szelleme, Weber mint társadalomtudós olyan szellemben közelítette meg a társadalmi problémákat, amelynek semmi köze sincs az államirányítás művészetéhez, és semmilyen más gyakorlati célt nem szolgált, mint hogy bátorította a szűklátókörű makacsságot.”¹³⁴ Bár Weber rámutatott arra, hogy a társadalomtudomány evilági szempontok alapján kívánja megérteni a társadalmi folyamatokat, melynek fénye a természetes fény, amely racionális válaszokat (megoldásokat) kínál a társadalom megannyi problémáira. Weber addig tudott eljutni elméletében, hogy a tudomány célja a világosság, vagyis a nagy kérdésekben való tisztánlátás képessége, melynek végcélja az emberre vonatkozó világosság. A tudomány és a filozófia a téveszméktől, a szűklátókörű makacsságtól való megszabadulás útja, egy olyan élethez vezető út, mely szembe mer nézni a valósággal, amely komor, és amelyben csakis az igazság betűje érdekli, függetlenül attól a tényről, hogy tetszik e számunkra vagy sem – mindazonáltal érvényes. Lánczi András jegyezte meg, hogy Strauss értelmezése emlékeztethet minket a szörszálhasogatáshoz is, amikor Strauss minden egyes szót, logikai összefüggést górcső és kritika tárgyává

---

¹³³ STRAUSS 1999: 50.

¹³⁴ STRAUSS 1999: 52.

tesz. Strauss a weberi módszertannal kapcsolatban úgy érvelt, hogy a valóság egy nagyon sajátos szemléletén alapul. Weber a straussi kritikában úgy lép színre, mint egy társadalomtudós, akit kevésbé foglalkoztatnak a valóság jellegei, ám annál nagyobb hatást gyakorolnak rá és elemzésére is azon számtalan absztrakciós elem (lásd tudománytípusok, módszertan, uralmi tipológia), amelyek átformálják és alakítják a valóságot. Csakhogy Weber módszertani tézisei – ahogyan Strauss fogalmazza meg: „...mindaddig értelmetlenek maradnak, vagy legalábbis irrelevánsak, amíg ezeket a téziseket valaki nem fordítja le a valóság jellegét kifejező tézisekre.”¹³⁵ Strauss tudatosítja bennünk, hogy a világ, mely körbevesz minket tudomány által teremtett világ, vagy (a tudomány által erőteljesen befolyásolt világ). Ekképpen összegezhető Strauss Weber kritikája. Tegyük most egy bepillantást a straussi politikatudomány – feladat felfogás lényegi aspektusaira is.

4.1.5 Strauss politikatudomány-interpretációja

Mint már arra utaltam, Strauss sohasem fogadta el az értéksemlegesség weberi koncepcióját, továbbá kritika alá vonta mind a weberi uralmi tipológiát (különös tekintettel a karizmatikus vezér kiválasztására), mind a modern tudomány eszméjét, amelynek úttörőjét látta Weberben Strauss. Ebből a kritikai ellenállásból származik Strauss modern politikatudomány ellenessége (amely tudósi ellenzést jelent Lánczi András számára): a politológusok hasztalan dolgokkal foglalkoznak, miközben Róma (vagyis a liberális demokrácia támasza) lángokban áll – így fogalmazza meg Strauss egyedi nézetrendszerét. Eme straussi alapokra épített politikatudomány-feladatfelfogást tekinthetjük úgy is, mint a politikai filozófia feladatfelfogásának straussi érvelését. A feladat adott Strauss számára: a politikai filozófiát meg kell szabadítani a modernitás válságmechanizmusaitól (a pozitivizmusba és a historizmusba vetett megingathatatlan hitétől), amely áthatja a 17. század óta kialakult tudományfelfogást és teret hódított magának a tudományok területén, mely térhódítás hatására a filozófia (egyben a politikai filozófia is) értékterhelté vált, amely nem lehet tudomány a szó modern értelmezése révén. A straussi feladatfelfogás lényege tehát nem más, mint a politikai filozófiának a rehabilitálására tett kísérlet – mely egyben a klasszikus politikai filozófia alapkérdéseire, szemléletmódjához és módszertanához való visszatérést jelent Strauss feladatfelfogásában. A klasszikus politikai filozófia érvényessége mellett áll ki Strauss, amely a klasszikus politikai filozófia védelmére kel mintegy megkérdőjelezve a modern pozitivisták tudomány által életre keltett tanokat, mely tanok igazságai

---

¹³⁵ STRAUSS 1999: 58.

Weber téziseinek straussi interpretációja során (kártyavárként dőlnek össze és roskadnak egymásba – a szerző.).

Strauss az 1959-ben megjelent „Mi a Politikai Filozófia?” (What is Political Philosophy?) című tanulmányában így határozza meg a politikai filozófia tárgyát: „A politikai filozófia az emberiség legnagyobb céljaival foglalkozik: a szabadsággal, a kormányzással és a hatalommal, amelyek képesek az embert saját szűk énjé fölé emelni.” Érvelését továbbfejti: „A politikai filozófia célja”¹³⁶, hogy a politikai dolgokról alkotott vélekedést a politikai dolgok természetének tudása váltsa fel.”¹³⁷ Eszerint a politikai filozófia folyamatos erőfeszítés a politikai jelenségek megértésére.

Strauss szerint a politikai filozófia alapfeltevései a következők: (1) a társadalmi jelenségek vizsgálata elképzelhetetlen az értékítéletek figyelembevétel nélkül; (2) az értékítéletek elutasítása mögött az a feltevés áll, hogy az értékek és értékrendszerek közötti konfliktus megoldhatatlan az emberi értelem számára – ezt Weber is elfogadta –, Strauss szerint azonban ez sosem bizonyított állítás; (3) a modern tudomány által alkalmazott és elfogadott tudományos tudást csupán alárendeltnek, hiteltelennek és leértékeltnek tekinti a filozófia szempontjából – itt bukkan fel Strauss pozitivizmus- és historizmus-kritikája; (4) a pozitivizmus historizmussá válik, ami a történelmi művek megismételhetetlenségének veszélyét hordozza, és Strauss ezért hangsúlyozza a történelmi megértés, a szoros olvasat elvét és a megismételhetőség szükségességét; (5) az objektívnek tekintett válaszok valójában szubjektív kérdésekből erednek.

Ezzel Strauss alapjaiban kérdőjelezi meg a modern tudomány tiszta, értékmentes és szoros értelemben vett tudományos felfogását, bemutatva, hogy az valójában szubjektív tényekre épülő konstrukció, amely legfeljebb a szűklátókörű makaesságot erősíti. Spengler munkásságát túlélve Strauss már nemcsak a modernitás hanyatlásának szükségességét látta előrevetítve, hanem tényként kezelte a modernség jelenlegi válságát, amelyből csak a klasszikus politikai filozófia felelevenítésével lehet kimozdulni, és újra rangjára emelni. Rosen szerint: „Strauss politikai programja a filozófia ‘szigorú’ vagy ‘klasszikus’ értelemben vett megőrzését tűzte ki célul.”¹³⁸

---

¹³⁶ Strauss politikai filozófia témáihoz kapcsolódik továbbá az ember és haza kapcsolatrendszer is, ezt a nézetét a *The City and Man* bevezetőjében külön kihangsúlyozza.

¹³⁷ STRAUSS 1994: 21.

¹³⁸ STRAUSS 1994: 21.

Strauss úgy vélte, hogy a modern politikai jelenségek értelmezéséhez elengedhetetlen a hagyományos politikai gondolkodás. Ugyanakkor hangsúlyozta: „minden politikai filozófia egyszermind politikai gondolkodás is, de nem minden politikai gondolkodás politikai filozófia.”¹³⁹ Bírálataiban az volt a célja, hogy a filozófia világát, amely a modernitás során összeolvadt a történelem eszméjével, újra különválassza, megtisztítva a torzításoktól és hiedelmektől. Strauss eredetisége nem csupán a modernség válságtüneteinek felismerésében rejlik, hanem abban, hogy munkássága révén a politikai gondolkodásban vált meghatározóvá, egyértelművé téve: a klasszikus politikai filozófia felelevenítése ma aktuális és fontos.

Strauss rámutatott, hogy sem a historizmus, sem a pozitivizmus nem tudta megoldani „a társadalom és a filozófia közötti örök konfliktust” (lásd a szókratészi fordulatot Strauss elméletében), ezért a klasszikus érvelés továbbra is érvényes maradt. A modern politikai filozófia válsága, amely egyben a modern természetjog válsága is, azért alakult ki, mert a filozófia teljesen átítatódott a politikával – és ez a folyamat teremtette meg a 17. századi légkört, ahol a filozófia fegyverré vált. Strauss a klasszikus természetjog és a klasszikus politikai gondolkodás talaján állt, és Láncki András szerint: „a klasszikus gondolkodás racionalizmusa tette őt ‘haladó konzervatív’”, ami kifejezi Strauss politikatudományi feladatfelfogását és Weber kritikáját.

4.1.6 Leo Strauss és a hermeneutika

Strauss gondolkodásában a modernitás nem a klasszikus filozófia folytatása, hanem annak megszakítása¹⁴⁰. A modern és a premodern nem ugyanazon fejlődési ív két pontja, hanem egymással szemben álló szellemi rendek. A modern önértelmezés középpontjában a tudomány feltartóztatlan haladásába vetett hit áll, amely nem csupán episztemológiai tétel, hanem normatív előfeltevés is: azt sugallja, hogy a megismerés előrehaladása önmagában igazolja saját eredményeit¹⁴¹. Strauss szerint ez a hit szükségszerűen együtt jár az erkölcsi rend felbomlásával, mivel az értékek többé nem rendelkeznek természetes alapokkal, csupán történeti vagy funkcionális igazolásokkal. A klasszikus filozófia ezzel szemben nem a változást, hanem az állandót keresi: nem történeti problémákra reagál, hanem olyan kérdésekre irányul, amelyek minden korszakot megelőznek és túlélnek.

---

¹³⁹ STRAUSS 1994: 22.

¹⁴⁰ LÁNCKI 1999: 19.

¹⁴¹ LÁNCKI 1999: 12.

Strauss számára a modernitás válsága nem másodlagos jelenség, hanem strukturális következmény. A modern gondolkodás alapvető tévedése abban áll, hogy az ismeretelméleti és módszertani kérdéseket a normatív alapok elé helyezi. A „hogyan ismerünk?” kérdése kiszorítja azt a kérdést, hogy „hogyan kell élnünk”, holott ez utóbbi nemcsak elsődleges, hanem elkerülhetetlen is. A modern filozófia ezzel saját feltételeit számolja fel, mivel normatív állásfoglalás nélkül nem képes megindokolni sem a tudomány, sem a politika legitimitását.

Ebben az összefüggésben válik érthetővé Strauss provokatív tétele, miszerint a továbblépés csak visszalépés révén lehetséges. A visszatérés azonban nem a múlt restaurálása, hanem a modern önelégültség felszámolása. Strauss elutasítja azt a tudományfelfogást, amely kizárólag a pozitívizmus által elfogadott megismerési formákat tekinti legitimnek, mivel ez a felfogás önkényesen szűkíti le a racionalitás fogalmát. A modern tudomány éppen azért válik alap nélkülivé, hogy kizár mindent, ami nem illeszthető be saját normatív és metodológiai sémáiba. A kizárás aktusa itt nem módszertani szükségszerűség, hanem dogmatikus döntés.

Ez a kritika közvetlenül kihat Strauss politikai filozófiáról alkotott felfogására is. Strauss élesen elválasztja a politikai gondolkodást a politikai filozófiától. A politikai gondolkodás az emberi együttélés velejárója, míg a politikai filozófia egy radikális törés eredménye: Szókratész fellépése. Szókratész nem egyszerűen új kérdéseket tett fel, hanem új viszonyt hozott létre gondolkodás és közösség között¹⁴². A politikát önálló szféraként azonosította, amely nem vezethető le sem erkölcsi konvenciókból, sem vallási hagyományokból. A politika Strauss értelmezésében sui generis jelenség: saját racionalitással, saját konfliktusokkal és saját kérdéslogikával rendelkezik.

A szókratészi fordulat legfontosabb következménye, hogy a filozófia és a társadalom viszonya eleve antagonisztikus¹⁴³. A filozófus igazságkeresése szükségképpen feszültségbe kerül a politikai közösség önfenntartó rendjével. Ez az ellentét nem oldható fel kompromisszummal, legfeljebb elfedhető vagy időlegesen kezelhető. Strauss politikai filozófiai vállalkozása ezért nem a konfliktus megszüntetésére, hanem annak tudatosítására irányul. A klasszikus politikai filozófia rehabilitációja ebben az értelemben nem történeti érdeklődés, hanem normatív szükségszerűség.

---

¹⁴² STRAUSS 1994: 13.

¹⁴³ STRAUSS 1994: 13.

Strauss és Joseph Cropsey közös állítása szerint a modern korban a politikai filozófia fogalma kiüresedett: ideológiává vagy politikai mítosszá torzult. Strauss ezt a diagnózist következetesen képviseli, amikor amellet érvel, hogy a politikai filozófia nem azonos sem az ideológiával, sem a modern politikatudománnyal.¹⁴⁴ A filozófia és a modern tudomány között nem fokozati eltérés, hanem áthidalhatatlan szakadék húzódik. Ez a szakadék nem hiba, hanem feltétel: a politikai filozófia csak akkor maradhat önmaga, ha nem simul bele a modern tudományos racionalitás kereteibe.

Ennek megfelelően Strauss központi szerepet tulajdonít a klasszikus természetjog eszméjének, valamint a kettős tanítás elméletének, amely a filozófus és a politikai közösség közötti strukturális feszültséget fejezi ki.¹⁴⁵ A filozófiai igazság nem közvetlenül kommunikálható a közösség egészének, ezért a politikai filozófia sajátos nyelvi és retorikai stratégiákhoz folyamodik. A tanítások megismételhetősége pedig nem mechanikus reprodukciót jelent, hanem a gondolkodás aktív újrarájátszását.

A szoros olvasat Straussnál nem filológiai aprólékosság, hanem filozófiai fegyelem¹⁴⁶. A modernitás válsága ebben az összefüggésben a felvilágosodás racionalizmusának összeomlásaként jelenik meg. Strauss kritikája egyaránt irányul a pozitívizmusra, a historizmusra és a weberi értékmentesség eszméjére, amelyek közös vonása, hogy eltagadják saját normatív előfeltevéseiket. A historizmus Strauss számára „korunk szelleme”¹⁴⁷, amely relativizálja a múltat, miközben abszolutizálja saját perspektíváját.

A historista felfogás egyik alaptétele a megismételhetetlenség, Strauss azonban ezzel szemben azt állítja, hogy a gondolkodás csak az ismétlés révén válik érthetővé. A historizmus végpontja a nihilizmus, mivel felszámolja az objektív különbségtétel lehetőségét. Strauss rámutat arra az önellentmondásra, hogy ha minden gondolat történetileg relatív, akkor maga a historizmus sem tarthat igényt kivételes érvényességre¹⁴⁸.

Ugyanez a kritikai logika érvényesül Strauss Max Weberrel folytatott vitájában is. Bár Strauss elismeri Weber rendkívüli jelentőségét, elutasítja azt a feltevést, hogy az egyedi jelenségekből

---

¹⁴⁴ STRAUSS 1994, vö. POLÁNYI 1958 a személyes és hallgatólagos tudáskonceptiójával.

¹⁴⁵ STRAUSS könyve JOSEPH CROPSEY tipologizálása alapján a straussi életmű első szakaszának végére tehető. A második szakasz 1958-tól kezdődően tart STRAUSS 1973-ban bekövetkezett haláláig.

¹⁴⁶ LÁNCZI 1999: 51., vö. LÁNCZI 1999: 40.

¹⁴⁷ STRAUSS 1999: 35.

¹⁴⁸ Historizmus megismételhetetlen tézise: a művek korhoz kötöttek, adott történelmi szituációk termékei.

közvetlenül levezethető lenne az egész megértése. Az értékmentes társadalomtudomány eszménye Strauss szerint fikció, mivel már a kérdésfeltevés és a módszerválasztás is értékek által strukturált. A modern társadalomtudomány éppen akkor válik problematikussá, amikor saját normatív alapjait próbálja láthatatlanná tenni¹⁴⁹.

Strauss politikai filozófiai projektje végső soron nem a modernitás elutasítása, hanem annak radikális kihívása. A klasszikus politikai filozófia nem történeti relikvia, hanem a modern politikai gondolkodás kritikai mércéje. Strauss szerint a modern állam és a modern ember kérdései csak akkor válhatnak érthetővé, ha újra fel merjük tenni azokat a kérdéseket, amelyeket a modernitás következetesen elhallgatott.

Weber azon tézise, mely szerint a tények és értékek teljes heterogenitása teszi szükségessé a társadalomtudományok számára alapot kínáló etikai semlegesség mércéjét, csak a tényekre és a bennük felfedezhető okokra tud a társadalomtudomány reflektálni és válaszokat adni. Weber a „Van” és „Legyen” (*Sein und Sollen*) ellentétpár által vélte teljes mértékben igazoltnak az értéksemlegesség kritérium helytállóságát. Strauss érvrendszerében, a semleges társadalomtudomány abban gyökeredzik, hogy nem szerezhethünk a „Legyenről” valódi tudást. Strauss szerint el kell távolodni a weberi állásponttól. Strauss ezen a helyen felidézi Weber klasszikus idézetét: „Legyél, ami vagy!” ebből arra a következtetésre jut, hogy Weber azért utasította el az objektív normákat, mivel ezen normák összeegyeztethetetlenek lettek volna az emberi szabadsággal és cselekvéssel. Strauss kritika alá vonja a weberi „legitim uralmi típusokat”¹⁵⁰ is, mivel Strauss meghatározásában Weber azzal azonosította, amikről azt állították, hogy legitim uralmi típusok: „az illető áldozatul esik minden délibábnak és a tanulmányozott nép minden önbecsapásának”¹⁵¹. Strauss a társadalomtudós legfőbb jellemvonásaként emeli ki a társadalmi viszonyok megértésére való képességét, ennek a megértésnek az alapja egyfajta szükségszerű, konceptuális, vagy vonatkozási keret, amely formálja a megértési folyamatot. Az értékítéletek elutasítása veszélyt jelent a történeti objektivitásra. Az értéksemlegesség weberi alap gondolatának elfogadása révén nem tudjuk straussi értelemben „nevén nevezni a dolgokat”, e mellett pedig az értékítéletek elutasítása veszélyezteti az értelmezés objektivitását. Az egymástól elkü-

---

¹⁴⁹ STRAUSS 1999: 35.

¹⁵⁰ STRAUSS számára azon weberi kritériumrendszer, amely a karizmatikus vezér kiválasztásának követelményeit tartalmazza, amiben az a fontos, hogy a „karizmával rendelkező vezér személyét” miként ítélik meg, akik hatalma, karizmája alatt élnek (lásd a vezér követői, tanítványai) „könnyelmű” kritériumokra alapozott elmélet. vö. STRAUSS 1999: 50., vö STRAUSS 1999: 52., vö STRAUSS 1994: 21.

¹⁵¹ STRAUSS 1999: 46.

lönülő értékek összeegyeztethetetlenek, ennek hatására bármely érték elfogadása egyúttal magában hordozza a vele szembenálló eltérő értékek azonnali elutasítását. Minden érték azonos rangú a többivel, tehát ebben az értelemben nem beszélhetünk értékhierarchiáról. A weberi alapkoncepció legfőbb tévedése magából a weberi alapkoncepció feltétlen elfogadásából az értékek azonosságának téziséből ered. Weber rámutatott arra, hogy a társadalomtudomány evilági szempontok alapján kívánja megérteni a társadalmi folyamatokat, melynek fénye a természetes fény, amely racionális válaszokat, megoldásokat kínál a társadalom megannyi problémáira. Weber addig tudott eljutni elméletében, hogy a tudomány célja a világosság, vagyis a nagy kérdésekben való tisztánlátás képessége, melynek végcélja az emberre vonatkozó világosság. Weber módszertani tézisei Strauss megfogalmazásában: „mindaddig értelmetlenek maradnak, vagy legalábbis irrelevánsak, amíg ezeket a téziseket valaki nem fordítja le a valóság jellegét kifejező tézisekre.”¹⁵². A „világ” és a benne létrejövő „kontextus” is tudomány által determinált. Strauss sohasem fogadta el az értéksemlegesség weberi koncepcióját, kritika alá vonta mind a weberi uralmi tipológiát, mind a modern tudomány eszméjét, amelynek úttörőjét látta Weberben. Eme a kritikai ellenállásból származik. Strauss az 1959-ben közreadott „What is Political Philosophy?” c. műve: A politikai filozófia a politikai jelenségek megértésére irányuló szakszerű próbálkozás. A tudományos tudást, melyet a modern tudomány alkalmaz, mint alaplépcsőt Strauss elgondolásában csak negligálni, hitelteleníteni és leértékelni igyekszik a tudomány előtti tudást. A pozitivizmus átalakul historizmussá, mely magában rejteti azt a veszélyforrást, hogy a történelmi művek megismételhetetlenné válnak, mellyel szemben Strauss felhossa a történelmi megértés fogalmát, a szoros olvasat elvét, valamint a megismételhetőség szükség-szerű voltát. Az objektívnek tekintett és elgondolt válaszok szubjektív kérdésekből artikulálódnak. A straussi interpretáció alapjaiban rengette meg a modernség szószerét, s demonstrálta, hogy amit a modern tudomány letisztult, értékítéletektől mentes, szoros értelemben vett tudományfelfogásnak hitt az nem más, mint „szubjektív tényekre alapozott koholmány”, amely nem járt semmi egyébvel, mint a „szűklátókörű makacsság bátorításával.” Spenglert túlhaladva Strauss a modernitás hanyatlása vagy alkonyának eljövételében, tényként kezelte, hogy a modernség válságban van, mely válság tüneteiből csak úgy lehet megszabadulni, ha visszatérünk a klasszikus politikai filozófiához. „Strauss elmélete a filozófia „szigorú” vagy „klasszikus” értelemben vett megőrzését tűzte ki.” írja Rosen. Strauss úgy vélte, hogy a modern politikai jelenségek értelmezése nem nélkülözheti a hagyományos politikai gondolkodást: „minden politikai filozófia egyszersmind politikai gondolkodás is, de nem minden politikai gondolkodás

---

¹⁵² STRAUSS 1999: 58.

politikai filozófia.”¹⁵³. Strauss szerint a politikai filozófia világát, mely a modernitásban összeolvadt a történelem eszmeiségével meg kell szabadítani a ráakódott torzításoktól és hiedelmektől „a modernitás válságmechanizmusaitól”, mely egyben a „klasszikus politikai filozófiának rehabilitálására tett kísérlet”.

Strauss végkövetkeztetése a klasszikus politikai gondolkodás (klasszikus politikai filozófia) felelevenítése aktuális és meghatározó érvényre tehet szert. Sem a historizmus, sem a pozitivizmus nem tudta megoldani straussi értelemben „a társadalom és a filozófia közötti örök konfliktust”, ennek hatására maga a klasszikus érvelés is érvényben maradt. A modern politikai filozófia válsága (amely egyben a modern természetjog válsága is) csupán azért válhatott filozófiai válsággá, mert a filozófiát teljesen átítatta a politika. Eme átpolitizálódás teremti meg a 17. században azt a légkört, melyben a filozófia fegyverré vált.

Leo Strauss *Persecution and the Art of Writing* című műve a politikai filozófia és a filozófiai hermeneutika egyik kiemelkedő alkotása, amely a filozófiai szövegek természetét a politikai hatalommal és az elnyomással fennálló összetett viszonyrendszerben vizsgálja. Strauss érvelése szerint a filozófia nem csupán az absztrakt igazságok feltárásáról szól, hanem aktív létforma is a történelmi-politikai kontextusban, ahol a gondolkodók kénytelenek alkalmazkodni a hatalmi nyomáshoz, miközben igyekeznek megőrizni autonómiájukat és az igazság továbbadásának lehetőségét¹⁵⁴. Így a mű olyan dimenziókat tár fel, amelyek a hagyományos filozófiai értelmezésekből gyakran rejtve maradnak.

Strauss szerint nem pusztán stiláris eszköz, hanem a filozófiai túlélés és ellenállás módszere. A politikailag üldözött vagy cenzúrázott környezetben élő filozófusoknak kettős kommunikációs stratégiát kellett alkalmazniuk: egy nyilvános, a hatalom számára elfogadható réteget, és egy rejtett, belső jelentésréteget, amelyet csak a hozzáértő olvasók érthetnek meg. Ez a kettősség lehetővé tette, hogy az igazság fennmaradjon anélkül, hogy a filozófus nyílt üldöztetésnek lenne kitéve¹⁵⁵.

A mű egyik legjelentősebb hozzájárulása a klasszikus szerzők – például Platón és Maimonidész – írásainak hermeneutikus elemzése. Strauss feltárja, miként alkalmaztak tudatosan ellentmondásokat, rejtett utalásokat és különleges retorikai eszközöket az esoterikus jelentés közvetítésére. Ebből világosan látszik, hogy a „titkos filozófia” nem pusztán egyéni stiláris választás,

---

¹⁵³ STRAUSS 1994: 22.

¹⁵⁴ STRAUSS, 1952, 14–18.

¹⁵⁵ STRAUSS, 1952, 34–50.

hanem a politikai fenyegetettség elleni védekező mechanizmus, amely megőrzi a filozófiai gondolatok fennmaradását és szabadságát¹⁵⁶. Az esoterikus írásmód így a filozófus aktív politikai szerepvállalását is tükrözi, hiszen tudatosan pozicionálja magát a fennálló hatalmi viszonyok között.

Strauss integratív megközelítése történeti, filozófiai és hermeneutikai elemzést egyaránt ötvöz. Nemcsak a filozófiai szövegek belső logikáját és retorikai szerkezetét vizsgálja, hanem feltérképezi a szerzők életének és korának történelmi-politikai háttérét is. Ez a holisztikus szemlélet hangsúlyozza, hogy a filozófiai szövegek értelmezése elválaszthatatlan a keletkezésük idején fennálló politikai és társadalmi kontextustól, mivel az elnyomás, cenzúra és fenyegetettség meghatározóan befolyásolta a szövegek formáját és jelentését.¹⁵⁷

Strauss kiemeli, hogy a filozófia politikai dimenziója nem pusztán passzív reflexió, hanem stratégiai cselekvés: az írás kettős jelentése révén a filozófus megőrzi szellemi szabadságát, még ha fizikailag vagy jogilag korlátozott is. Ez alapjaiban módosítja a filozófiai művek funkciójáról alkotott hagyományos képet: nem csupán elméleti értekezések, hanem a hatalmi struktúrákkal folytatott dialógus és ellenállás eszközei is.¹⁵⁸

A filozófiai szövegek értelmezése nem merülhet ki felszínes nyelvi vagy stilisztikai elemzésben, hanem mély hermeneutikai erőfeszítést igényel, amely képes feltárni a rejtett esoterikus rétegeket, valamint a szerzők intellektuális és politikai szándékait. Ez az olvasat hangsúlyozza, hogy az igazság megőrzése gyakran a látszólagos ellentmondások és tudatosan elrejtett jelentések dekódolásán múlik. Így a „titkos filozófia”¹⁵⁹ nemcsak a múlt gondolkodásának kulcsa, hanem az intellektuális szabadság egyik alapvető paradigmája a mai napig.

Végső intellektuális üzeneteként Strauss azt hangsúlyozza, hogy a filozófia művelése – különösen olyan környezetben, ahol a hatalom korlátozza a gondolkodás szabadságát – radikálisan politikai aktus, amelyben az írásmód az ellenállás és túlélés eszközévé válik. Ez a felismerés mély hatással volt a politikai filozófia modern értelmezésére, rámutatva, hogy a filozófia nem elszigetelt tevékenység, hanem a hatalmi viszonyok közepette is fennálló dialógus és stratégia¹⁶⁰. Ennek fényében *Persecution and the Art of Writing* nem csupán egy történeti elemzés,

---

¹⁵⁶ STRAUSS, 1952, 58–67.

¹⁵⁷ STRAUSS, 1952, 75–95

¹⁵⁸ STRAUSS, 1952, 102–120.

¹⁵⁹ STRAUSS, 1952, 135–160.

¹⁶⁰ STRAUSS, 1952: 160–175.

hanem egy élő intellektuális paradigma, amely ma is inspirálja a politikai filozófia és hermeneutika kutatóit, valamint a gondolkodás szabadságáért küzdő közösségeket.

Leo Strauss műve a politikai filozófia, a hermeneutika és az intellektuális történetírás metszéspontján helyezkedik el, és egy olyan komplex olvasási stratégiát kínál, amely egyszerre veszi figyelembe a filozófiai szövegek belső szerkezetét és a történelmi-politikai kontextus dinamikáját. Ez a szemléletmód nemcsak a múlt filozófiai gondolkodásának újraértékelését teszi lehetővé, hanem a jelen és a jövő intellektuális szabadságának fenntartásához is nélkülözhetetlen elméleti alapot biztosít¹⁶¹.

4.2. Polányi Mihály társadalomfilozófiája; Egy posztkritikai filozófia ténymegállapításai

A tudomány „természetét” vizsgálva kiindulópontja, hogy a megismerés mindig valamilyen előzetesen létező, azaz ontológiai értelemben „valóságos dolgot” feltételez, így a tudományos tételek, ismeretek lényegüket tekintve eleve részei a valóságnak, illetve eleve a valóságra vonatkoznak. A személyes ítélet minduntalan szerephez fog jutni annak eldöntésében, hogy: „...a bizonyítékok valamely csoportja milyen mértékben befolyásolja egy konkrét állítás érvényességét.”¹⁶²

Az „ítéletek közötti választásban” létezik egy morális aspektus Polányi számára¹⁶³, amely a tudós ítéleteit lelkiismereti kérdéssé formálja. E tudományos lelkiismeretet nevezi Polányi „harmadik félnek”, melynek hatására a tudós „felülbíráhatja saját kreatív impulzusait és kritikus óvatosságát”¹⁶⁴.

Célja felé a hit vezeti a tudóst¹⁶⁵, annak reményében, hogy érdemes nagy energiákat befektetnie a társadalomban jelenlévő „dolgok” mélyebb s pontosabb megértésére érdekében. Az értékítéletek Polányi értelmezésében megteremtik a tudomány egységességének alapját, minden egyes tudós, akik megoldandó problémák után kutatnak és a társadalmi dolgok mélyebb megértére törekszenek a reájuk jellemző személyes ítéletre hagyatkozva alakítják ki egyéni véleményüket, ahol nézeteik egyszerre válhatnak kritika, elfogadás vagy elutasítás tárgyává. A tudomány egységességének alapját Polányi értelmezésében az értékítéletek lelkiismerethez

---

¹⁶¹ STRAUSS, 1952: 175–185.

¹⁶² POLÁNYI 1997: 33.

¹⁶³ POLÁNYI 1992B: 13.

¹⁶⁴ POLÁNYI 1997: 43.

¹⁶⁵ POLÁNYI tudomány értelmezésének középpontjában a kutató (a tudós áll), kinek függetlensége egyben a tudományos élet motorja is.

(vagy érzülethez) kapcsolása teremti meg. Az a és b pontban rögzített tézisek írják le a tudomány hagyományát, amely csak akkor lehet és lesz továbbra is működőképes, amennyiben azt teljesen eredeti értelmező ítéletekkel egészítik ki. Polányi tudományelméletnek, pontosabban hivatásfelfogásának az alapgondolata a tudományos gondolkodás és megismerés, a kutatás és diskurzus szabadsága: „A tudományról való eszmecserének szabadnak kell lennie”! A szabadságésszmének ez az értelmezése vezet át a politika- és államtudomány problématerületére, ahol e tudományok hivatásfelfogásában hasonlóképpen kulcsszerepet játszik a „szabadság kategóriája”¹⁶⁶. Polányi a saját filozófiai-tudományos felfogását három kritikából – (a) objektivizmuskritika, (b) historizmuskritika, (c) pozitívizmuskritika – kiindulva alakította ki. A Weberkritika külön tárgyalást igényel.

(a): „Az ember szüntelenül az objektív, önmagában megálló tudásra akar rátalálni, de amint reflektál saját tudására, azon kapja magát, hogy éppen tudását próbálja valahogy megtárogatni. Azon kapja magát, hogy tudásának igazságát bizonygatja, ez a bizonygatás és ez a hit pedig olyan cselekvés, mely hozzátesz valamit ahhoz a világhoz, melyre tudása vonatkozik.”¹⁶⁷. Hangzik fel Polányi objektivizmus kritikája. De vajon mi ennek a lényege? Milyen megoldást kínál az objektivitásra, mint torzító problémára Polányi? Tudásunk egyik fele explicit tudás, mely Polányi meghatározásában annyit jelent: az, amit általában tudásnak nevezünk, amely számtalan módon megjelenhet (térképekben, matematikai képletekben, valamint írott szavakban). Míg tudásunk másik alkotóeleme a hallgatólagos tudás, amely formát ugyan nem öltött magára, ám a cselekvés közben rendelkezünk eme tudással. Polányi számára a hallgatólagos tudást, minden tudás legfőbb eleme. E két Polányi által felvázolt tudástipológia között szembe-tűnő a különbség, ugyanis amíg egy explicit tudással nyert kifejezésre vagy gondolati szálra kritikai reflexióval élhetünk, addig ugyanezt nem tehetjük meg a tapasztalatra alapuló hallgatólagos tudás esetében. Esetünkben tehát az explicit tudás sajátos teret ad a kritikai megnyilatkozásokra.

(b): „A historizmusként ismert történeti módszer létrejötte átalakította a történelemről alkotott fogalmainkat, amennyiben a múltbeli cselekedetekre a vizsgált kor normáit kezdték alkalmazni. Ez a módszer, szélsőséges esetben, tökéletes idomulást jelentene, s értelmetlenné tenné egy kor normáinak bármiféle felülbírálatát. Ennek következménye egy szélsőséges, teljességgel elhibázott relativizmus.”¹⁶⁸. Polányi a historizmus bírálatával csupán arra akar utalni,

---

¹⁶⁶ vö. POLÁNYI MIHÁLY: A polgári szabadságjogok továbbörökítése a demokratikus államok berendezkedésében és intézményrendszerükben. In POLÁNYI 1997: 104., vö. POLÁNYI 1997: 169., vö. POLÁNYI 1992b: 98.

¹⁶⁷ POLÁNYI 1997: 106.

¹⁶⁸ Ehhez lásd például Leo Strauss és Polányi Weber kritikáját. STRAUSS1999, Strauss1994: 21.; vö. POLÁNYI 1997: 153.

hogy amennyiben egy múltbeli korszakra vagy cselekvésre a vizsgált korszak normái lennének minden eshetőségben irányadóak, ebben az esetben megszűnne a tanulmányozott korszak kritikai reflexiók tárgyává tétele. A historizmus kritikánál szeretnék röviden említést tenni Polányi modern nihilizmusáról, amely elméletében „a történelemben mindaddig példa nélkül állóan kiterjedt morális protestálás egyik összetevőjeként érthető meg.”¹⁶⁹

A következő hajókikötő Polányi számára a pozitívizmusban benne rejlő kritikai viszonyulás.

(c): „A múlt század néhány filozófusára oly nagy hatással volt ez a fajta megfogható teljesítmény, hogy teljesen fel akarták számolni a filozófiát, tárgyát a különböző tudományágak között osztva fel.”¹⁷⁰ Ettől a felszámolástól akarta megmenekíteni Strauss a klasszikus értelemben vett politikai filozófiát. Ezt a filozófiának véget vető filozófiai irányzatot nevezi Polányi pozitívizmusnak. A modernitásban létrejövő pozitívizmus főiránya az, hogy: értelmezési keretében az igazság csupán a tudományos igazsággal mutathat azonosságot. A pozitívizmus Polányi által felvetett kritikája azzal a ténnyel szembesíti magát a pozitívizmust, hogy mivel már maga a tudomány is „pozitív”, így nem tartalmazhatja a személyes vélekedések (személyes tudás) megőrzését sem. Polányi főtézise, melyet a Személyes Tudásban fejtett ki – s melynek lényege a tudás megkettőzött értelmében rejlik, mintegy kívül esik a pozitívizmus határmezsgyéjén, és így nem tudomány a szó modern értelmében. A pozitívizmus nem vett számot a személyes és implicit tudás „tényeivel”, a pozitívítás, az értékmentesség, az objektivista igazság fogalmi elfedik a tudás kettős természetét, így nem képes kiszabadulni sem az objektívizmus, sem a historizmus csapdájából, nem képes a „modern tudomány végcéljának, a szigorúan részrehajlásmentes objektív tudásnak a megalapozására”.¹⁷¹ A végső következményt tekintve a pozitívizmus a tudomány és a tudós szabadságának a természetét érti félre, amely a személyes és a hallgatólagos tudáson alapul. Polányi pozitívizmuskritikája végkövetkeztetéseként arra a megállapításra jut, hogy: „az a pozitívista mozgalom, mely a tudományt először az egyetemes döntőbíró trónjára ültette, most a tudomány trónfosztásával és elpusztításával fenyeget.” Polányi a pozitívista törekvések és a tudomány valódi természete között éles konfliktust fedezett fel. A pozitívizmus magának a tudománynak a megdöntésében éri el „csúcspontját”. Egy másik helyen pedig Polányi leírja, hogy „A modern tudomány végcélja a szigorúan részrehajlásmentes objektív tudás megalapozása”¹⁷². Weber tézisének következetlennek írja le „az a tudomány, amely

---

¹⁶⁹ POLÁNYI 1997: 70. Vele szemben áll a straussi eszmeiségben benne rejlő nemes nihilizmus.

¹⁷⁰ POLÁNYI 1992a: 139.

¹⁷¹ „Saját főtézisem, melyet a Személyes Tudásban fejtettem ki – s melynek lényege a tudás megkettőzött értelmében rejlik, mintegy kívül esik a pozitívizmus határmezsgyéjén, és így nem tudomány a szó modern értelmében.” POLÁNYI 1997: 183., vö. POLÁNYI 1997: 50., vö. STRAUSS 1999: 41., vö. SCAFF 2015.

¹⁷² POLÁNYI 1997: 182-183.

ugyan azt vallja, hogy értékítéletek nélkül is képes minden emberi cselekedetet megmagyarázni, mégis elismeri, hogy a tudóst, mint magánembert gyakran indítékok motiválják¹⁷³. Polányi hét kritikai ellenérvet fogalmaz meg Weber álláspontjával szemben: (a) Minden ember hivatásától függetlenül (utalva a politika, mint hivatás weberi leírására) erkölcsi ítéletet alkot. (b) Amikor azt állítjuk, hogy erkölcsi megfontolásainkból cselekszünk, ugyanez áll abban az esetben is, amikor másokat erkölcsi alapon ítélünk meg, ezen esetekben is olyan általánosan elismert erkölcsi mércékre teszünk hivatkozási alapot, melyet érvényesnek tartunk. (c) Szükségképpen meg kell tennünk a morális illúzió és a morális igazság fogalmi elkülönítését egymástól. Míg a (d) morális igazság „tudata” egy követelmény érvényességének a felismerésére épül, addig a (e) morális illúzió kényszeres, mint az érzékcsalódás. (f) Vagyis amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy léteznek érvényes morális ítéletek, ennek hatására azt is el kell ismernünk, hogy léteznek morális emberi értékek, és amennyiben az embereket motiválja ezen értékek ismerete – s Polányi érvelése itt érkezik el a tetőpontjához – a motiváció meglétével elvethetővé válik minden olyan állítás, amely arra irányul, hogy az emberi cselekedetek megmagyarázhatóak erkölcsi ítéletekre alapozott hivatkozások nélkül. (g) S végül Polányi leszögezi, hogy a politikatudomány, mint viselkedéstudomány, nem lehet mentes az értékítéletektől, amennyiben a lázadók (forradalmárok) viselkedését tanulmányozza. Az a tudomány, amely minden egyes emberi cselekedet értékmentes magyarázatát kívánja nyújtani, s erre törekszik az a tudományfelfogás megkérdőjelezi – a szabadságukért küzdő embereknek – mind erkölcsi indítékait mind céljait is egyaránt. A modern politikatudomány azt az elméletet támasztja alá, mely szerint az emberi eszmék nem független ható tényezők a közéletnek. „Értelmezéseinket az értékmentes szociológia, a historicista történetírás és a mélylélektan nyelvén fogalmazzuk meg.”¹⁷⁴ Az elmúlt csaknem fél évszázad alatt a gondolkodásmód olyan mértékű radikális változásainak lehettünk tanúi, amelyeket minden esetben az értékek szenvedélyes igenlése motivált. Ez az egyedisége Polányi Politikatudomány-feladatfelfogásának, mely a személyes tudásra alapozva úgy gondolja, hogy a politika világa nem lehet mentes azon értékítéletektől, amelyeket mind Weber mind az oroszországi szocializmus egyaránt elutasított.

Polányi álláspontja a tudomány és az állam viszonyáról nem egyszerű normatív követelésként jelenik meg, hanem egy olyan diskurzív pozícióként, amely a liberális társadalom önfenntartó

---

¹⁷³ POLÁNYI 1997: 50., vö. POLÁNYI 1992b: 98., vö. POLÁNYI 1997: 70.

¹⁷⁴ POLÁNYI 1992b: 118-119.

logikáját kívánja feltárni. A tudomány támogatása ebben az értelemben nem instrumentális kérdés¹⁷⁵: nem az anyagi megtérülés időhorizontja határozza meg legitimitását, hanem az a szerep, amelyet a tudomány a nyitott társadalom episztemikus stabilitásában betölt. Az állami racionalitás és a tudomány autonómiája közötti feszültség Polányinál nem feloldandó ellentmondásként, hanem határkérdésként jelenik meg, ahol a tudomány szabadsága normatív elsőbbséget élvez.

A tudomány és a liberális társadalom viszonya Polányinál kölcsönösen konstitutív: a tudomány nem csupán a társadalom egyik alrendszere, hanem annak egyik alapfeltétele, miközben maga is csak egy nyitott társadalmi térben képes fennmaradni. A totalitárius rendszerek történeti tapasztalata – különösen a náci Németország és a sztálini Szovjetunió példája – e kapcsolat negatív ellenpróbájaként jelenik meg, ahol a tudomány politikai alárendelése együtt járt a szabadságjogok felszámolásával¹⁷⁶.

Ebben az összefüggésben Polányi kritikája a tudomány gazdasági racionalitás alá rendelésével szemben nem pusztán szakmai autonómiát védő érvelés, hanem a tudomány társadalmi státuszára vonatkozó diskurzív elhatárolás. Amennyiben a kutatás elsődleges funkciója a materiális haszontermelésre szűkül, a tudós szerepe végrehajtói pozícióvá alakul, az önszabályozás lehetősége pedig megszűnik. Ez a folyamat Polányi szerint nemcsak intézményi, hanem etikai értelemben is kiüresíti a tudományt¹⁷⁷. Érvelését a totalitárius rendszerekkel szembeni fenyegettség tapasztalata strukturálja, amely nem háttérelmeként, hanem implicit motivációként határozza meg a szöveg tónusát.

A magyarországi Polányi-recepció e diskurzív térben egy folyamatosan alakuló értelmezési mezőként ragadható meg. A recepció így nem a teljességre törekszik, hanem nyitott marad, lehetővé téve, hogy az életmű jelentése újabb olvasatokban aktualizálódjon. Egy szöveg relevanciája ebben az értelemben nem inherens tulajdonság¹⁷⁸, hanem az olvasói közösségekben konstituálódó jelentés.

Polányi tudományfilozófiai gondolkodása a szakmai diskurzus peremén helyezkedik el, amennyiben nem illeszkedik maradéktalanul a domináns episztemológiai irányzatokhoz¹⁷⁹. A vele

---

¹⁷⁵ POLÁNYI 1994a: 291.

¹⁷⁶ POLÁNYI 1997: 35-36.

¹⁷⁷ POLÁNYI 1998: 123.

¹⁷⁸ POLÁNYI 1994a: 291; POLÁNYI 1994b: 108.

¹⁷⁹ POLÁNYI 1998: 117.

szemben megfogalmazott kritikák – nihilizmus, relativizmus, elitizmus vagy irracionális vádja¹⁸⁰ – nem pusztán értelmezési különbségeket jeleznek, hanem azt a nehézséget is, amellyel a logikai empirizmus saját határait érzékeli. Polányi válasza ezekre a kritikákra a módszertani magabiztosság retorikájának leleplezése: amikor a tudományt tények semleges leírására redukálják, az „egyszerűség” és a „praktikum” fogalmai elfedik a megismerés tényleges komplexitását.

Episztemológiai érvelésének egyik központi eleme a „hamis objektívizmus” kritikája. Polányi szerint a modern tudomány nem választható el azoktól az előfeltevésektől, amelyek a tapasztalat értelmezését strukturálják. A kritikai módszerek önmagukban nem magyarázzák meg a tudományos felfedezés aktusát; a tudományos intuíció nem irracionális mozzanat, hanem a kritika kreatív alkalmazása. Ebből következően Polányi elutasítja mind az induktív adatfelhalmozás, mind a falszifikáció kizárólagosságát, mivel ezek a tudományos gyakorlat komplexitását leegyszerűsítve ábrázolják.

A tudományos intuíció Polányinál nem formalizálható szabálykészletként jelenik meg, hanem olyan hallgatóságos tudásként, amely a hosszú tanulási folyamat során internalizálódik. A tudósok a tudomány közösen elfogadott fogalmi és értelmezési keretein belül sajátítják el azt az érzékenységet, amely lehetővé teszi tapasztalataik jelentéssel való felruházását. Az egyéni kreativitás ebben az értelemben nem a hagyomány tagadása, hanem annak produktív továbbírása.

Polányi episztemológiájának záró tétele a tudás társas természetének hangsúlyozása. Az észlelés nem privát aktus, hanem interszubjektív gyakorlat, amely közös normák és elvárások mentén szerveződik. A tudományos problémák meghatározatlansága így nem hiányként, hanem strukturális sajátoságként jelenik meg: az ismeretek tartalma nem véglegesen rögzített, a felfedezések koherenciája csak részben artikulálható, és az empirikus alapok soha nem rekonstruálhatók teljes teljességükben.

4.3. Polányi Mihály a tudásról és annak személyes jellegéről

Polányi sajátos tudományfelfogásáról az alábbi idézet ad számunkra némi eligazítást, útmutatást: „A tudomány természetéről és feladatáról kialakított elképzelésem, a marxista elmülethez hasonlóan, a gondolkodás társadalmi szerepének egész kérdéskörét érinti. Későbbi írásaimban

---

¹⁸⁰ POLÁNYI 1994b: 108-112.

pedig ez a kontextus már kozmikus léptékűvé válik. Tudományos vélekedésem igazolását azonban végső soron mindig önmagamban találtam meg. A miértekre egy ponton túl már csak azt tudom válaszolni: „mert így hiszem”¹⁸¹. Polányi úgy véli, hogy a tudományos kutatások-tanítások előfeltételeit a tudósnak a dolgok átfogó rendszeréhez kapcsolódó hitrendszere adja, teremti meg.

Polányi elemzése kezdetén felteszi a kérdést: Mi a tudomány természete? A tudomány mindig valamilyen létező (valóságos) dolgot feltételez, s eme feltételezésekből kirajzolódó és alakot öltő tudományos tételek lényegüket tekintve a valóságra vonatkoznak – állítja Polányi. A már meglévő ismeretanyagot folyamatosan a valóság új megismerési formáival próbáljuk meg kiegészíteni, ám az új megismerés vagy felismerés vonatkozhat egy meglévő ismeret kritikai elemzése is. A tudományos vizsgálódásban olyan kijelentések tesznek néha a tudósok és kutatók, amelyek csupán – Polányi szóhasználatában – „munkahipotézisek”, melyekről készek lemondani, ha érvelésük és megfigyelési adathalmazaik nem támasztják alá ezen felvetődött kérdéseket. Ám Polányi később megjegyzi, hogy egy elmélettel szemben támasztott ellenvetés végül nem vezet el a kritika alá vont tétel negligálásához, hanem éppen ellenkezőleg további elmélyült kutatómunkát, gondolatritmikát és fejlesztést igényel. Polányi úgy véli, hogy a személyes (csak a tudóst meghatározó) ítélet minduntalan szerephez fog jutni annak eldöntésében, hogy: „...a bizonyítékok valamely csoportja milyen mértékben befolyásolja egy konkrét állítás érvényességét.”¹⁸². Vagyis a tudós maga döntheti el, hogy mit fogad el számára igazságként és mit utasít el és tekint hamisnak. Láthatóvá válik, hogy az „ítéletek közötti választásban” létezik egy morális aspektus is Polányi számára, amely munkálkodik azon, hogy a tudós ítéleteit lelkiismereti kérdéssé avassa. Ám ne feledjük el azt a tényt sem – emeli ki Polányi -, hogy minden egyes tudós (akik megoldandó problémák után kutatnak és a társadalmi dolgok mélyebb megértére törekszenek) a reájuk jellemző személyes ítéletre hagyatkozva alakítják ki egyéni véleményüket, melyet sajátos módjukon látnak és tesznek közzé a tudomány terepasztalán, ahol nézeteik egyszerre válhatnak kritika, elfogadás és elutasítás tárgyává. A viták sohasem szüntethetők meg, azonban Polányinál az a paradox helyzet áll elő, hogy a tudósok közötti egyetértés, a közöttük lévő nézeteltérésekben ölt testet: vagyis a tudósok mindegyike meg akarja győzni tudóstársait saját állításának helyességéről. Ezen hagyomány csak akkor lesz és lehet működőképes, amennyiben teljesen eredeti értelmező ítéletekkel egészítjük ki. Polányi szerint ez mind a jog mind pedig a politika területén kiválóan illusztrálható. Vajon eme paradox helyzet kiküszöbölhető lehet-e? A tudomány világában döntéseink ennek hatására szuverének. A szabadság,

---

¹⁸¹ POLÁNYI 1997: 10.

¹⁸² POLÁNYI 1997: 33.

mint a Polányi elmélet alapgondolata, melynek lényege az, hogy „a tudományról való eszmecserének szabadnak kell lennie”. Ám nemcsak a tudományfelfogásában találunk a szabadság eszmeiségére, hanem politikatudomány-feladatfelfogásában is kulcsszerepet játszik a „szabadság kategóriája”¹⁸³.

Polányi Mihály a tudományfilozófiai felfogását összegző főműve, az 1958-ban megjelent Személyes Tudás (*Personal Knowledge*) az emberi tudás minden formáját a maga mindenkori személyhez kötött meghatározottságában ragadja meg. Polányi sajátos tudományfelfogásának kiindulópontjáról az alábbi idézet ad felvilágosítást: „A tudomány természetéről és feladatáról kialakított elképzelésem, a marxista elmülethez hasonlóan, a gondolkodás társadalmi szerepének egész kérdéskörét érinti. Későbbi írásaimban pedig ez a kontextus már kozmikus léptékűvé válik. Tudományos vélekedésem igazolását azonban végső soron mindig önmagam-ban találtam meg. A miértekre egy ponton túl már csak azt tudom válaszolni: ’mert így hiszem’¹⁸⁴. Polányi úgy véli, hogy minden tudományos kutatás, fogalom- és elméletalkotás, tanítás előfeltételét a tudós személyes hite és meggyőződése képezi, amely által egyáltalán kapcsolódni tudna „dolgok” átfogó rendszeréhez. A tudomány „természetét” vizsgálva abból indul ki, hogy a megismerés mindig valamilyen előzetesen létező, azaz ontológiai értelemben „valóságos dolgot” feltételez, így a tudományos tételek, ismeretek lényegüket tekintve eleve részei a valóságnak, illetve eleve a valóságra vonatkoznak. A tudomány a már meglévő ismeretanyagot folyamatosan a valóság új megismerési formáival próbálja meg kiegészíteni, de az új megismerés vagy felismerés alapulhat a már meglévő ismeretek kritikai elemzésén is. Ezért a tudományos megismerés normálformájában a kutatók feltételes kijelentéseket tesznek, amelyek Polányi szóhasználatában csupán „munkahipotézisek”. Egy munkahipotézis csak annyiban érvényes, amennyiben azt megfigyelési adatok, illetve érvek alátámasztják.

Ehhez kapcsolódva írja Polányi, hogy egy elmélettel szemben támasztott ellenvetés végül nem vezet el a kritika alá vont tétel figyelmen kívül hagyásához, hanem éppen ellenkezőleg további elmélyült kutatómunkát, gondolatritmikát és fejlesztést igényel. Polányi meg van arról győződve, hogy a személyes, azaz csak a tudóst meghatározó ítélet minduntalan szerephez fog jutni annak eldöntésében, hogy „a bizonyítékok valamely csoportja milyen mértékben befolyásolja egy konkrét állítás érvényességét”¹⁸⁵. Ebből az következik, hogy a tudós maga döntheti el, mit fogad el a maga számára igazságként és mit utasít el, mit tekint hamisnak. Ezen a ponton

---

¹⁸³ Lásd a polgári szabadságjogok továbbörökítése a demokratikus államok berendezkedésében és intézményrendszerükben.

¹⁸⁴ POLÁNYI 1997: 10.

¹⁸⁵ POLÁNYI 1997: 33.

nyilvánvalóvá válik, hogy az „ítéletek közötti választásban” létezik egy erkölcsi, etikailag reflektálható aspektus is, amely a tudós ítéleteit a lelkiismeret (vagy érzület) problémaszintjéhez kapcsolja. A megismerés célja felé az a hit és meggyőződés vezeti a tudóst,¹⁸⁶ hogy érdemes és fontos nagy energiákat fordítania társadalomban felmerülő problémák értelmes megfogalmazására és megoldására, a „dolgok” mélyebb és pontosabb megértésére. A tudomány egységességének alapját Polányi értelmezésében az értékítéletek lelkiismerethez (vagy érzülethez) kapcsolása teremti meg. A tudományos megismerés, mint kutatás és diskurzus alapvető ténye tehát, hogy minden egyes tudós a reá jellemző személyes ítéletre hagyatkozva alakítja ki és kommunikálja egyéni látásmódját és végső soron kutatási eredményeit, azaz a tudósok nézetei, elméletei csak e személyhez kötöttségükben válhatnak tudományos kritika, elfogadás vagy elutasítás tárgyává. Mindebből két dolog következik: (a) A tudományos viták sohasem szűnhetnek meg és nem is szüntethetők meg anélkül, hogy magát a tudomány ne semmisítenék meg. (b) Polányi egy paradoxon mellett érvelve állítja, hogy a tudósok közötti egyetértés szükségképpen a közöttük lévő nézeteltérésekben ölt testet: vagyis a tudósok mindegyike meg akarja győzni tudostársait saját állításának helyességéről, így minden tudományos konszenzus csak az alapvető disszenzus lehetőségének a horizontján nyerhet értelmet. A tudomány Polányi értelmezésében, tehát csak úgy maradhat életképes, ha a tudósok a személyes tudáshoz kötöttségük alapján mindig egyéni nézeteiket képviselik, s a tudomány világában ezáltal válnak teoretikus döntéseik „szuveréné”.

Polányi (akárcsak Strauss) pozitívizmuskritikája végkövetkeztetéseként arra a megállapításra jut, hogy: „az a pozitívista mozgalom, mely a tudományt először az egyetemes döntőbíró trónjára ültette, most a tudomány trónfosztásával és elpusztításával fenyeget.” Polányi (*Strauss-hoz hasonlatosan*) a pozitívista törekvések, valamint a tudomány valódi természete között éles konfliktust fedezett fel. A pozitívizmus magának a tudománynak a megdöntésében éri el „csúcspontját”.

Egy másik helyen pedig Polányi leírja, hogy „A modern tudomány végcélja a szigorúan részrehajlásmentes objektív tudás megalapozása”¹⁸⁷. Polányi érvelése kihúzza a talajt a modern pozitívista tudományfelfogás alól. Érvelését a pozitívizmusról Polányi azzal tekinti lezárt kérdéskörnek, hogy nem lehetséges pozitívista és részrehajlásmentes tudomány. Hiszen minden egyes emberi aktusban benne rejlik a csak az adott személyre jellemző cselekvési módozat, az

---

¹⁸⁶ POLÁNYI tudomány értelmezésének középpontjában a tudós-kutató áll, akinek függetlensége feltétele és motorja a tudományos élet szabadságának és teljesítményeinek.

¹⁸⁷ POLÁNYI 1997: 182-183.

egyéni kérdésfelvetései. Az így kialakult nézetrendszerek a tudományos szabadság által válnak meghatározottá, mely szubjektív tények artikulálása révén realizálódik.

4.3.2. Polányi Weber kritikája – a „negyedik” kritika?

„A közlemény megjelenésével lehetővé válik, hogy megismerkedjenek vele mindazok a tudósok, akik véleményt fognak formálni értékéről, és esetleg kifejezésre is juttatják véleményüket. Kétségbe vonhatják vagy mindenestől elvethetik egy közlemény állításait, szerzőjük pedig védelmükre kelhet.”¹⁸⁸ – vélekedik a kérdésről Polányi. Vajon mely aspektusaiban vonja kétségbe a weberi gondolatokat Polányi?

Polányi (ahogyan Strauss is) kritikailag viszonyult egyrészt a pozitivizmushoz, másrészt a historizmushoz, harmadrészt pedig a tudományos objektivitáshoz, amely az értékítéletek száműzte a tudományos megismerés folyamatából.

Polányi a Weber által felállított elméletet nem találja teljességgel konzisztensnek. Weber téziséét következetlennek írja le – eszerint – „az a tudomány, amely ugyan azt vallja, hogy értékítéletek nélkül is képes minden emberi cselekedetet megmagyarázni, mégis elismeri, hogy a tudóst, mint magánembert gyakran indítékok motiválják”.

Polányi a weberi tézisek cáfolataként hét kritikai ellenérvet fogalmazott meg:

- (1) Minden ember hivatásától függetlenül (utalva a politika, mint hivatás weberi leírására) erkölcsi ítéletet alkot.
- (2) Amikor azt állítjuk, hogy erkölcsi megfontolásainkból cselekszünk, ugyanez áll abban az esetben is, amikor másokat erkölcsi alapon ítélünk meg, ezen esetekben is olyan általánosan elismert erkölcsi mércékre teszünk hivatkozási alapot, melyet érvényesnek tartunk.
- (3) Szükségképpen meg kell tennünk a morális illúzió és a morális igazság fogalmi elkülönítését egymástól. Míg a (4) morális igazság „tudata” egy követelmény érvényességének a felismerésére épül, addig a (5) morális illúzió kényszeres, mint az érzékszalódás.
- (6) Vagyis amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy léteznek érvényes morális ítéletek, ennek hatására azt is el kell ismernünk, hogy léteznek morális emberi értékek, és amennyiben az embereket motiválja eme értékek ismerete – s Polányi érvelése itt érkezik el a tetőpontjához – a motiváció meglétével elvethetővé válik minden olyan állítás, amely arra irányul, hogy az emberi cselekedetek megmagyarázhatóak erkölcsi ítéletekre alapozott hivatkozások nélkül.

---

¹⁸⁸ POLÁNYI 1997: 50.

S végül (7) Polányi leszögezi, hogy a politikatudomány nem lehet mentes az értékítéletektől, amennyiben a lázadók (forradalmárok) viselkedését tanulmányozza (politikai viselkedés tudománya).

Az a tudomány, amely minden egyes emberi cselekedet értékmentes magyarázatát kívánja nyújtani, s erre törekszik az a tudományfelfogás megkérdőjelezi – a szabadságukért küzdő embereknek – mind erkölcsi indítékait mind céljait is egyaránt. A modern politikatudomány azt az elméletet támasztja alá, mely szerint az emberi eszmék nem független ható tényezői a közéletnek. Ezen modern politikatudomány értelmezés Polányinál élesen szembekerül (nem csupán absztrakciós fokon) a magyar forradalom célkitűzéseivel („az igazság és igazságosság szempontjai újra érvényre jussanak a közügyek területén”¹⁸⁹), amit maga Polányi 1848 eszmeiségéhez véli hasonlatosnak.

4.3.3. Polányi politikatudomány-feladatfelfogása

„Alighogy elindult az emberiség új reményei megvalósításának útján, a haladásra vonatkozó elképzelések eltérő volta máris két, egymással halálos ellenségként szemben álló táborra osztotta az emberiséget”¹⁹⁰ – Polányi kérdésfeltevése így hangzik: „A progresszióra való törekvés miként idézte elő és teremtette meg Földünk hatalmas területén az eszmék olyan rendszerét, amely végzetesen szemben áll az emberi fejlődés eredeti reményeivel”. E két egymástól szöges ellentétben álló (eszmék és államok) a bipoláris világrend szereplői egyrészt az Amerikai Egyesült Államok és nyugati szövetségesei, másrészt a Szovjetunió.

Polányi a haladást gátló tényezőként emeli ki a Szovjetunióban meghonosodott „tudományos szociológiát” és szembeállítja a nyugati modellekkel. A tudományos szociológia modell alapjait képezik az alábbiak: (1) a fennálló társadalom lerombolása útján válik lehetségessé a társadalom gyökeres megváltoztatása, (2) melyhez az erőszak monopóliumán kívül más tényezőre nincs szükség, valamint (3) a hatalom forradalmi megragadását nem korlátozhatja semmiféle erkölcsi megfontolás. Vagyis az erkölcsi mércék kívül esnek a modell adta keretek hatókörén. Tehát Polányi érvelésében a Szovjetunióban „a politikai befolyásolás csak árthat a tudománynak”¹⁹¹. Polányi kiemelt problematikaként kezeli a személyes tudás személytelenedésének folyamatát Szovjet-Oroszországban, ahol az „ideológia bekebelezi a tudományt”¹⁹².

---

¹⁸⁹ POLÁNYI 1992b: 131.

¹⁹⁰ POLÁNYI 1992b: 98.

¹⁹¹ POLÁNYI 1997: 150.

¹⁹² POLÁNYI 1997: 169.

Polányi kiemelt problematikaként azonosítja a személyes tudás személytelenedésének folyamatát Szovjet-Oroszországban, ahol az ideológia bekebelezi a tudományt.

Politikatudomány-feladatfelfogásának gyökereit az 1956-os magyar forradalomra adott egyedi válaszreakcióinak alapos áttanulmányozása révén érthetjük meg. A magyar és a lengyel forradalmak (felkelések) lerombolták az addig fennálló morális inverzió egész rendszerét – jegyzi meg Polányi, aki a magyar forradalom „diadalmasságát” nem csupán kezdeti lelkesedésének sikerében látta meg, hanem abban az értelemben is, hogy eme forradalom nem volt más, mint a kommunista értelmiség korábbi felfogásának felülvizsgálata. Polányi szerint a totalitárius állam erősen fegyvelmezett fegyveres apparátusra alapozott szervezete egyik napról a másikra szertefoszlott, mihelyt az addigi meggyőződés helyét átvette az új. Ez az új meggyőződés pedig nem más, mint a szabad társadalomban kitörő igazságvágy iránti szenvedély. E mellett ható tényező továbbá az, hogy kezd elterjedni egy világosabban látható politikai lelkiismeret. A marxizmus az emberi haladás eszméjét az erőszak doktrínává egyszerűsítette le, s a moralitást alapvetően a gazdasági szükségszerűségek szintjére redukálta le, melynek hatására a morális tényezők illuzórikussá váltak¹⁹³.

A politikatudomány Polányi által képviselt felfogása az egyéni értékítéletekre alapozott szabadságfelfogással jár együtt, mely szabadságfogalom csak a demokratikus országokban válik lehetségessé. Polányi a demokratikus kritériumok alapjain álló országok közé sorolja többek között: Nagy-Britanniát, Hollandiát, Amerikát és Svájcot. S hozzáteszi még Polányi, hogy egy liberális társadalomban, melyben a nagyközönséget minduntalan az igazság őszinte keresése vezeti, nem nélkülözheti az igazság, a demokrácia és a szabad eszmecsere talaján álló „demokratikus intézmények” jelenlétét sem a társadalmi folyamatokban: ilyen lehet példának okáért Nagy-Britanniában a parlament két háza, a bíróságok, a helyi önkormányzatok, politikai kulturális és humanitárius szervezetek, protestáns egyház, stb.

4.3.4. Polányi Mihály elmélete a tudás személyes jellegéről, avagy útmutató Polányi szabadság-felfogásának jelenkori értelmezéséhez

Polányi tézise alapján a tudományos kutatás, fogalom, elméletalkotás, tanítás előfeltételét a tudós személyes hite és meggyőződése képezi, amely által kapcsolódni tud a „dolgok” átfogó rendszeréhez. A tudományos megismerés normálformájában a kutatók feltételes kijelentéseket

---

¹⁹³ POLÁNYI MIHÁLY 1992b: 92.

tesznek, Polányi ezeket nevezi „munkahipotézisek”.¹⁹⁴ A személyes (csak a tudóst meghatározó) ítélet minduntalan szerephez fog jutni annak eldöntésében, hogy: „a bizonyítékok valamely csoportja milyen mértékben befolyásolja egy konkrét állítás érvényességét.”¹⁹⁵ Vagyis a tudós maga döntheti el, hogy mit fogad el számára igazságként, és mit utasít el és tekint hamisnak. Célja felé (a társadalomban jelenlévő „dolgok” mélyebb s pontosabb megértésére érdekében) a hit vezeti a tudóst. Az értékítéletek Polányi értelmezésében megteremtik a tudomány egységességének alapját. Minden egyes tudós a reájuk jellemző személyes ítéletre hagyatkozva alakítják ki egyéni véleményüket, melyet sajátos módjukon látnak és tesznek közzé a tudomány terepasztalán, ahol nézeteik egyszerre válhatnak kritika, elfogadás és elutasítás tárgyává. A tudomány egységességének alapját Polányi értelmezésében az értékítéletek lelkiismerethez, érzülethez kapcsolása teremti meg. A tudomány csak úgy maradhat életképes, ha a tudósok a személyes tudáshoz kötöttségük alapján mindig egyéni nézeteiket képviselik, s a tudomány világában ezáltal válnak teoretikus döntéseik „szuverénnek”. Személyhez kötöttségükben válhatnak tudományos kritika, elfogadás vagy elutasítás tárgyává. Polányi tudományelméletnek, pontosabban hivatásfelfogásának az alapgondolata a tudományos gondolkodás és megismerés, a kutatás és diskurzus szabadsága: „A tudományról való eszmecserének szabadnak kell lennie!” A szabadságeszmének ez az értelmezése vezet át a politika- és államtudomány problématerületére, ahol e tudományok hivatásfelfogásában hasonlóképpen kulcsszerepet játszik a „szabadság kategóriája”¹⁹⁶. E két egymástól szöges ellentétben álló eszmék és államok a bipoláris világrend szereplői egyrészt az Amerikai Egyesült Államok és nyugati szövetségesei, másrészt a Szovjetunió. Polányi a haladást gátló tényezőként emeli ki a Szovjetunióban meghonosodott „tudományos szociológiát”, és szembeállítja a nyugati modellekkel. A tudományos szociológia modell alapjait képezik az alábbiak: a fennálló társadalom lerombolása útján válik lehetségessé a társadalom gyökeres megváltoztatása, melyhez az erőszak monopóliumán kívül más tényezőre nincs szükség, valamint a hatalom forradalmi megragadását nem korlátozhatja semmiféle erkölcsi megfontolás. Az erkölcsi mércék kívül esnek a modell adta keretek hatókörén. A Szovjetunióban „a politikai befolyásolás csak árthat a tudománynak”.¹⁹⁷ Az elmúlt csaknem fél évszázad alatt a gondolkodásmód olyan mértékű radikális változásainak lehettünk szemtanúi, amelyeket minden esetben az értékek szenvedélyes igénylése motivált. Az egyéni értékítéletekre

---

¹⁹⁴ vö. POLÁNYI 1992b: 13., vö. POLÁNYI 1997: 10., vö. POLÁNYI 1997: 320., vö. POLÁNYI 1992b: 92., vö. NAGY 2018: 62.

¹⁹⁵ POLÁNYI 1997: 33.

¹⁹⁶ POLÁNYI 1997: 104., vö. POLÁNYI 1997: 169.

¹⁹⁷ POLÁNYI 1997: 150.

alapozott szabadság csak a demokratikus országokban válik lehetségessé Polányi érvrendszerében.

Polányi úgy értelmezte, hogy a 20. századi totalitárius rendszerek nem a francia forradalmat megelőző állapotok visszaállítására törekedtek, hanem előre haladnak, belső ellentmondásaik kibontakoztatásával a végső cél felé. A szabadság fogalma ebben a kontextusban egyszerre választja el és kapcsolja össze a politikát és a tudományt. Ha létezik a tárgyi igazságnál magasabb rendű igazság, vagy ha az igazság mércéje a pillanatnyi politikai hasznosság, akkor a hazugság is lehet „igaz”, hiszen ideiglenesen hasznos lehet, és akár egy konstruált politikai per is hozhat komoly előnyöket a hatalom számára.

Ez a szemlélet nemcsak a hamis perek megszervezőit fertőzte meg, hanem gyakran az áldozatokat is érintette, és mély hatással volt a közéletre. Megmérgezte a társadalmi légkört, behatolt a gondolkodásunk legeldugottabb részeibe, elhomályosította ítélőképességünket, gátolta a kritikai gondolkodást, és sokunkat végül a valóság egyszerű észlelésére is alkalmatlanná tett. Ez a helyzet tény, tagadása értelmetlen¹⁹⁸.

Polányi egyik kulcsfontosságú állítása, hogy „tudjuk, hogy tudunk valamit, anélkül, hogy ezt képesek lennénk teljes mértékben kifejezni vagy tudatosítani”. Például, amikor egy személy kerékpározik, nem tudja pontosan megmagyarázni, hogyan tartja meg az egyensúlyát, de mégis képes végrehajtani azt. Ez a tudás tehát nem explicit, hanem hallgatólagos, azaz személyes, intuitív és gyakran nem tudatos formában létezik

Polányi az elméletében arra is rámutat, hogy a tudás gyakran a cselekvés és a tapasztalat közvetlen következménye. A hallgatólagos tudás aktívan részt vesz a problémák megoldásában, és jelentős szerepet játszik az innovációban és a kreativitásban. Ezért a tudás teljes megértéséhez szükséges a személyes tapasztalat és az aktív részvétel. Polányi hangsúlyozza, hogy a hallgatólagos tudás átadása nem egyszerű, mivel az alapvetően személyes és egyéni élményeken alapul. Ezért a tudás megosztása során a társadalmi és kulturális összefüggések, valamint a közvetlen interakciók elengedhetetlenek. A hallgatólagos tudás átadása gyakran példák, demonstrációk és közvetlen tapasztalások révén történik. Polányi munkássága gyakran összekapcsolódik a társadalmi kérdések filozófiai vizsgálatával, különösen az etika és a tudomány területén. Az ő elméletei szerint az erkölcsi döntések nem kizárólag logikai vagy objektív alapokon nyugodhatnak,

---

¹⁹⁸ POLÁNYI 1992b: 92.

hanem az emberi tapasztalatokon és az egyéni elköteleződésen is. Ez a megközelítés különösen fontos az erkölcsi és politikai filozófiában, ahol a döntések gyakran túlmutatnak az egyszerű racionális érveken. Polányi kiemeli, hogy a tudás szubjektív, személyes elemei elkerülhetetlenek, még a tudományos felfedezésekben is. Kritikusai szerint azonban ez a megközelítés nehezen fogható össze az objektív tudományos standardokkal. Polányi maga is elismeri, hogy a tudományos állítások mindig tartalmaznak egyéni interpretációt és elköteleződést az adott elmélet igazsága mellett.

A hallgatólagos tudás magában foglalja azokat az ismereteket, amelyekre nem vagyunk teljesen tudatosak, de amelyek elengedhetetlenek a cselekvésekhez és az ismeretszerzéshez. Kritikusai szerint a „hallgatólagos” elemek egy része explicitté tehető, és Polányi nézeteinek alkalmazhatósága vitatott a pedagógiai és gyakorlati átadás során. Polányi elmélete erősen támaszkodik a Gestalt pszichológiára, amely szerint az egyes elemek egésze többet nyújt, mint azok összege. Ez azonban nehézkessé teszi a pontos definíciókat és a fogalmi precizitást, ami problémás lehet bizonyos tudományos és filozófiai alkalmazásokban

Polányi hallgatólagos tudásról szóló elmélete jelentős inspirációt nyújtott más tudományágak számára, például a társas episztemológia és a fenomenológia területén¹⁹⁹. Polányi Mihály társadalomfilozófiai megítélése a Polanyiana folyóiratban a filozófia, a tudományfilozófia és az etika területén kifejtett munkásságára összpontosít. Polányi nézeteit különösen a tudás, az erkölcs és a társadalom kapcsolatának komplex vizsgálata jellemzi. Kiemeli, hogy a tudás nem pusztán objektív tények összessége, hanem mélyen személyes és hallgatólagos alapokra épül. Szerinte a tudás átadása és megismerése nem választható el a személyes részvételtől és az érzelmi elköteleződéstől, amelyek nélkül a tudományos és erkölcsi döntések nem lennének teljesek. A folyóiratban Polányi társadalomfilozófiáját gyakran az erkölcsi intuicionizmushoz kapcsolják, amely a tudományos és erkölcsi ítéletalkotásban is fontos szerepet kap. Kiemelik, hogy Polányi szerint az igazság és az erkölcs iránti elköteleződés transzcendens eszményeket szolgál ki, amely az egyes emberi döntésekben és közösségi normákban megnyilvánul. Az erkölcsi normák, az egyetemes érvényesség keresése és az értékek megismerése Polányi filozófiájában nem bizonyítható, de mégis fontos és szükséges. Polányi elméletei tehát nemcsak a tudományos, hanem az etikai és társadalmi kérdésekre is kiterjednek, hangsúlyozva a személyes elköteleződés és az átfogó megértés fontosságát.

---

¹⁹⁹ Collins 2010, vö. Gray 1996: 13-118.

Polányi és a liberalizmus – A szabadság és a társadalmi igazságosság feszültsége

A modern liberalizmussal kapcsolatos nézetei is sok vitát gerjesztettek. A szabadság és a szociális igazságosság közötti feszültségre építő elméletei nem mindenki számára voltak elfogadhatóak. Kritikusai szerint Polányi túlzottan idealizálta a szociális piacgazdaságot, miközben nem adott elég hangsúlyt az egyéni szabadság kérdésére, ami a liberalizmus alapja.

Polányi munkáiban folyamatosan küzdött a liberalizmus két alapvető értéke között: a gazdasági szabadság és a társadalmi igazságosság között. Bár Polányi nem tagadta a személyes szabadság fontosságát, arra figyelmeztetett, hogy a szabad piacok túlságosan kiemelkedő szerepe hosszú távon alááshatja az igazságos társadalom elveit. A gazdasági szabadság jegyében a társadalom egyes tagjai, különösen a szegények és a munkások, jelentős hátrányba kerülhetnek.

A szabad piac elve, amelyet a 19. századi klasszikus liberalizmus támogatott, azt eredményezte, hogy a gazdaság a legnagyobb hasznot hozó rétegek számára kedvezett, miközben a munkások és a szegények egyre inkább marginalizálódtak. Polányi ezzel szemben a gazdaság társadalmi céljait és az egyenlőségre való törekvést helyezte előtérbe, így támogatta az állami beavatkozást, amely biztosítja a társadalmi jólétet és igazságosságot. A tudományos kutatás, a szabad kutatás és a tudományos közösség szabadsága körüli diskurzusokat is elemzett. A tudományos tudás piaci alapú hasznosítása Polányi szerint súlyos etikai kérdéseket vet fel. A tudományos ismereteket nemcsak gazdasági célokra kellene felhasználni, hanem a társadalom fejlődése és a közjó érdekében.

Polányi figyelmeztetett, hogy a tudományos tudás kizárólag gazdasági haszonszerzésre való felhasználása, mint például a vállalatok által finanszírozott kutatások, csökkentheti a tudományos kutatás etikai és társadalmi értékeit, és csak a gazdagok számára biztosíthat hozzáférést a tudományos eredményekhez, míg másokat elzárhat tőlük.

Polányi Mihály munkásságát több szempontból is kritikák érték. Az ő társadalomelméleti és gazdasági gondolkodásának mélyebb megértése hozzájárulhat a modern társadalom gazdasági és politikai problémáinak átgondolásához. Kritikusai gyakran azzal vádolták, hogy nem biztosít elég hangsúlyt az egyéni szabadságra és a gazdasági hatékonyságra, miközben a társadalmi jólét és a kulturális dimenziók fontosságát emelte ki. Az ő elméletei azonban mind a mai napig relevánsak, mivel felhívják a figyelmet a piac és az állam közötti feszültségekre, valamint arra, hogy a gazdasági döntések nem mentesek a társadalmi és politikai következményektől.

Polányi szerint a tudás jelentős része nem explicit, hanem hallgatólagos, és a cselekvés közben érvényesül. Ez a tudás olyan ismereteket foglal magában, amelyek nem artikulálhatók könnyen, például a kerékpározás vagy egy szakmai diagnózis felállítása során használt intuitív tudás. Polányi hangsúlyozza, hogy a tudás mindenképpen személyes, és az egyén szubjektív tapasztalatain alapul. Az objektív tudományos megközelítések mellett ő a személyes és intuitív tudás fontosságát is kiemelte, különösen az etikai és tudományos döntések során. Polányi Mihály legnagyobb filozófiai újítása a tacit tudás (hallgatólagos tudás) fogalma, amely azt a tudást jelöli, amely implicit módon létezik, és nem formalizálható teljes mértékben. Ez a tudás gyakran intuitív, tapasztalatokon alapuló, és nem mindig lehet explicit szabályokba vagy elméletekbe önteni.

Polányi jelentőségét a filozófia és a tudományelmélet terén az teszi kiemelkedővé, hogy felismerte és leírta az implicit, kimondatlan tudás szerepét a megismerésben. Az általa megalkotott „tacit tudás” (rejtett vagy hallgatólagos tudás) fogalma alapvetően alakította át a tudomány és a megismerésről alkotott modern gondolkodást.

A tacit tudás Polányi szerint az a tudás, amelyet nem lehet teljesen explicit módon közölni vagy megfogalmazni, de amely nélkülözhetetlen a tudományos felfedezésekhez és az emberi tevékenységekhez. E gondolat jelentőségét az adja, hogy szembehelyezkedett a 20. század elejének pozitivistá tudományfilozófiájával, amely szerint minden tudást formálisan és objektíven meg lehet fogalmazni. Polányi hangsúlyozta, hogy a tudományos megismerés nem csupán logikai következtetések és empirikus adatok összessége, hanem az intuíció, a személyes tapasztalat és az alkotó képzelet is lényeges szerepet játszik benne.

Polányi állítása „Minden tudás személyes” politikai–filozófiai szempontból úgy értelmezhető, hogy megkérdőjelezi a tudás technokratikus és értéksemleges felfogását, amely a modern államigazgatás és tudománypolitika egyik alapfeltevése. A tudomány és a művészet közötti határ újraértelmezésével Polányi arra mutat rá, hogy a megismerés nem redukálható pusztán formalizált eljárásokra vagy intézményileg szabályozott módszerekre, hanem elválaszthatatlan a személyes elköteleződéstől, az intuitív ítélőképességtől és a kreatív felelősségtől.

Politikai filozófiai értelemben ez az álláspont a centralizált, bürokratikus tudásirányítással szembeni kritika is: Polányi szerint a tudományos igazság nem felülről meghatározott, hanem egy önszabályozó, pluralista közösség gyakorlatában alakul ki. Az intuíció és a kreativitás hangsúlyozása így normatív jelentőséget kap, mivel a tudomány autonómiáját és a szellemi

szabadságot védi az ideologikus vagy politikai beavatkozással szemben. Ebben az értelemben Polányi felfogása a liberális tudásrend védelmeként is értelmezhető, amelyben a tudomány és a művészet közös alapja a felelős, alkotó emberi cselekvés. E cselekvés élharcosa²⁰⁰ maga Polányi is a személyes tudás megalkotójaként.

4.3.5. A „tudományos szabadság” védelme

A totalitárius rendszerek és a központosított tudománypolitika bírálata is Polányi filozófiai munkásságának fontos része. Rávilágított arra, hogy a tudományos kutatásban a központi tervezés és a politikai kontroll nemcsak korlátozza az új felfedezések lehetőségét, hanem alapvetően ellentétes a tudományos módszer természetével. A „tudományos szabadság” eszméje Polányi szerint elengedhetetlen a kreatív és innovatív gondolkodáshoz.

Polányi Mihály tudományos jelentősége abban rejlik, hogy munkássága hidat épített a természettudományok és a humán tudományok között. Tudományos és filozófiai munkái a kémia, a tudáselmélet, a társadalomtudomány és a szabadság kérdéseit egyaránt érintették, és máig érvényes gondolatokat fogalmaznak meg az emberi megismerés természetéről. Polányi öröksége különösen fontos a mai világban, ahol a tudomány és a társadalom közötti kapcsolat újra és újra kihívások elé kerül. Polányi Mihály gondolatrendszere, amely átfogja a kémia, a filozófia és a társadalomtudományok területét, máig releváns. E három fő fogalom – a tacit tudás, a személyes tudás, valamint a tudományos szabadság – Polányi filozófiai és politikai gondolkodásának sarokpontjai. Elemzésem célja bemutatni e fogalmak tartalmát, kapcsolódási pontjait és hatását a tudományos gondolkodásra és a társadalompolitikai vitákra.

Polányi szerint a tudományos felfedezések jelentős része a tacit tudáson alapul. Egy tudós intuíciója, kreativitása és egyéni megérzései – amelyek sokszor nem rögzíthetők explicit módon – kulcsfontosságúak az innovációban. Ez a megközelítés szemben állt a korabeli pozitivisták tudományfilozófiájával, amely a tudást teljes mértékben objektívnek, formálisnak és empirikusnak tekintette.

Polányi érvelése szerint a tudományos gyakorlat nem lehet teljesen mechanikus vagy determinisztikus. A tudományos kutatás olyan komplex folyamat, amely az objektív tényeken kívül magában foglalja a tudós szubjektív döntéseit, értékeit és a problémák megoldására irányuló belső motivációját. Polányi *Personal Knowledge* („Személyes tudás”) című művében kifejti,

---

²⁰⁰ FARKAS 2013: 155.

hogy minden tudás inherensen személyes, azaz magában foglalja a tudást létrehozó személy tapasztalatait, intuícióit és szubjektív értékeit. Polányi úgy érvelt, hogy a tudás nem függetleníthető a megismerő személyétől: a tudós nemcsak objektív tényeket gyűjt, hanem kreatívan értelmezi és formálja azokat. Ez a gondolat radikálisan új fényben mutatta meg az objektivitás természetét. Polányi nem tagadta az objektivitást, de hangsúlyozta, hogy az objektív tudás elválaszthatatlan a személyes tapasztalatok és megítélések dimenziójától. Például egy tudományos hipotézis felállítása és tesztelése mindig magában foglalja a kutató döntéseit, hogy milyen kérdéseket tart érdemesnek, és milyen módszereket alkalmaz. Polányi szerint a személyes tudás a tudományos felfedezések motorja, mivel a tudósok elköteleződése és szenvedélye nélkülözhetetlen az új elméletek megalkotásában. Ezt az elköteleződést nem lehet objektív normák alapján mérni, de nélkülözhetetlen a tudományos haladáshoz. Polányi különös figyelmet fordított a tudományos szabadság védelmére, amelyet a kreatív tudományos munka egyik alapfeltételének tekintett. Úgy vélte, hogy a tudomány csak akkor lehet sikeres, ha a kutatók szabadon választhatják meg kutatásaik irányát, és nincsenek kitéve politikai vagy gazdasági nyomásnak. A tudományos szabadságot Polányi nem csupán a kutatók egyéni jogának tekintette, hanem a társadalmi fejlődés elengedhetetlen feltételének is. A totalitárius rendszerekben – például a náci Németországban vagy a sztálini Szovjetunióban – a tudományt központilag irányították, és politikai célokra használták fel. Polányi ezekkel a rendszerekkel szemben a szabad tudományos közösségek önszerveződésének fontosságát hangsúlyozta.

Polányi gondolkodása erősen befolyásolta a spontán rend elméletét, amely szerint a tudományos közösségek olyan önszabályozó rendszerek, amelyek külső beavatkozás nélkül képesek irányítani saját működésüket. Ez az elmélet párhuzamba állítható Friedrich Hayek közgazdasági gondolataival, aki a piacok önszerveződését vizsgálta. Polányi szerint a tudományos közösségek szabadsága a társadalmi haladás kulcsa, mivel lehetővé teszi a kreatív együttműködést és a különböző nézőpontok ütköztetését. Polányi társadalomtudományi gondolkodásának egyik alapvető eleme a spontán rend fogalma, amely az önszabályozó rendszerek működésére vonatkozik. Ezt a fogalmat a tudományos közösségek működéséből származtatta, de kiterjesztette a társadalmi és gazdasági rendszerekre is. Polányi úgy vélte, hogy az egyének szabad együttműködése, amelyet nem szabályoz központi autoritás, hatékonyabb és kreatívabb eredményeket hoz, mint a központosított rendszerek. Ez a gondolat szoros rokonságot mutat Friedrich Hayek piaci renddel kapcsolatos elméleteivel, ugyanakkor Polányi nem korlátozta ezt kizárólag gazdasági dimenziókra. A társadalmi és kulturális rendszereket is olyan hálózatként képzelte el, amelyek az egyének tevékenységeinek összefonódásából alakulnak ki.

Polányi hangsúlyozta, hogy a tudományos szabadságot nemcsak a totalitárius rendszerek, hanem a jóléti állam túlzott központosítása is fenyegetheti. Úgy vélte, hogy ha a tudományos kutatást kizárólag politikai vagy gazdasági érdekek irányítják, az a felfedezések sokszínűségének és innovációs potenciáljának súlyos korlátozását eredményezi. Polányi életműve arra emlékeztet, hogy a tudományos haladás nemcsak technikai kérdés, hanem mélyen emberi és filozófiai probléma, amely a szabadság, a kreativitás és a közösségi együttműködés elvein alapul. Polányi tézise alapján tudományos kutatás, fogalom, elméletalkotás, tanítás előfeltételét a tudós személyes hite és meggyőződése képezi, amely által kapcsolódni tud a „dolgozók” átfogó rendszeréhez. „Az eltérő jellegű előfeltevéseken alapuló álláspontok közötti választás ily módon inkább intuitív és végső soron lelkiismereti döntés kérdése, nem pedig azonos vagy hasonló előfeltevéseken alapuló értelmezések közötti választásé”²⁰¹ – jegyzi meg Polányi. Szeretném ezúton is kihangsúlyozni, hogy dolgozatomban nem a „Melyik paradigma jobb a másiknál?” kérdésre kerestem a választ, hanem arra, hogy „Miben is áll a három paradigma egymásra gyakorolt hatásmechanizmusai?” – s úgy vélem, hogy erre a kérdésre kielégítő választ kaptam Weber, Strauss és Polányi eszmerendszereinek ütköztetése révén. Az összeütközéseik (konfliktusaik és kritikai elemeik) hatására egyaránt beszélhetünk e három paradigma egymásra hatásáról és nézetrendszeri elkülönüléseikről is.

Az egymásra hatás leginkább megfigyelhető jellegzetességei a weberi kritikai reflexiók tárgyalása kapcsán merül fel, melyben mindkét Weber kritikusunk: Strauss és Polányi is a weberi elmélet ugyanazon sarokköveit támadták meg és zúzták porrá gondolatritmikájuk segítségével: ezek nem mások, mint a historizmus, a pozitivizmus, illetve az értékítéletek kiemelt szerepe a tudományos objektivitás cáfolatában. További egymásra hatást figyelhetünk meg Strauss és Polányi tudományfelfogásában is. Strauss szerint: „Egyre többet tudunk az egyre kevesebb-ről”²⁰², addig Polányi tézise így hangzik: „Az emberi tudás újragondolásakor abból a tényből indulok ki, hogy többet tudunk annál, mint amit el tudunk mondani”²⁰³. Ezen összefüggéseket leszámítva a két kritikai reflexió különbségéről számolhatok be. Eltérnek egymástól egyedi, csak rájuk jellemző fogalomhasználatuk által (lásd Polányinál kettős tudás, szemüveg összetörés, vagy éppen Strauss modernség válsága, szoros olvasata és szókratészi fordulatára utalva) nem is beszélve a két eltérő nihilizmus felfogásukról (modern (Polányi) illetve nemes (Strauss) nihilizmus, s végezetül eltérő politikatudomány – feladatfelfogásukról. Dolgozatomban, mely-

---

²⁰¹ POLÁNYI 1997: 70.

²⁰² LÁNCZI 1999: 21.

²⁰³ POLÁNYI 1997: 170.

ben arra tettem elméleti kísérletet, hogy bemutassam Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály eszmerendszereikben benne rejlő összefüggések komplexitását, különös tekintettel a weberi gondolatok kritikai reflexióira fókuszálva egyrészt Strauss, másrészt pedig Polányi szemüveglencséjén keresztül.

Hipotéziseim, - melyek szerint (1) három, egymástól elkülönült paradigmával állunk szemben Weber, Strauss és Polányi műveinek tanulmányozása, valamint értelmezése során, (2) Strauss és Polányi által kialakított egyedi eszmerendszerek értelmezhetővé válnak úgy is, mint – a weberi tézisekkel szemben kritikai elemeket, ellentétes állásfoglalásokat megfogalmazó társadalomtudományos aktoroké – elemzéseim során tanúbizonyságot nyertek. Továbbá a kutatás folyamán kiderült, hogy (3) eme kritikai reflexiók egymásra is gyakorolnak hatás – ellenhatás mechanizmusokat, melynek értelmében kritikai nézőpontjaik (pozitivizmus, historizmus és progresszivitás tekintetében) egyezést mutatnak, míg egyedi nézetrendszerük markáns különbségekre mutat rá. Mindazonáltal a Strauss és Polányi által emelt kritikai észrevételek ellenére (4) a weberi elmélet nem szűnt meg létezni és a társadalomtudomány térképéről sem távozott el csendesen, - nem is kell neki ezt megtennie – ugyanis Strauss és Polányi weber kritikájuk révén a weberi elmélet teljes ignorálása helyett, annak mélyebb értelmezési keretbe illesztésével hozzájárultak Weber gondolatainak és téziseinek, valamint a bennük lévő egyediségnek megértő olvasatához a társadalomtudomány számára.

Polányi szerint minden tudás személyes, és ennek társadalmi következményei is vannak. A tudományos és társadalmi innovációt az egyének személyes elköteleződése és kreativitása vezérli. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi fejlődés nem írható le egyszerűen objektív törvényekkel, hanem figyelembe kell venni az egyének szubjektív tapasztalatait és hozzájárulását. Ez a megközelítés szemben állt a 20. század közepének strukturalista és rendszerelvű társadalomtudományi felfogásaival, amelyek a társadalmi folyamatokat nagy, általános szabályok szerint próbálták magyarázni. Polányi hangsúlyozta, hogy a társadalom szerves és dinamikus jelenség, amely az egyének kreatív tevékenységéből és kölcsönhatásaiból épül fel.

Polányi társadalomtudományi gondolatai között kiemelkedő helyet foglal el a tudományos szabadság védelme, amelyet a társadalmi haladás egyik alapfeltételének tekintett. Úgy vélte, hogy a tudomány fejlődése nem választható el a társadalom szabadságától: egy totalitárius rendszer, amely korlátozza a szabad gondolkodást és kutatást, hosszú távon megbénítja a társadalmi innovációt is. Ez a gondolat különösen aktuális volt a hidegháború idején, amikor a szovjet típusú tervgazdaságok és a nyugati liberális demokráciák közötti ideológiai konfliktus kiéleződött.

Polányi elmélete azonban túlmutatott ezen az időszakon, és a tudományos szabadság általános társadalmi jelentőségét hangsúlyozta.

Polányi implicit vagy tacit tudásról szóló elmélete nemcsak a tudományra, hanem a társadalom működésére is alkalmazható. A társadalmi rendszerekben számos olyan normát, gyakorlatot és hagyományt találunk, amelyeket nem lehet explicit módon szabályokba foglalni, de amelyek alapvetően meghatározzák a közösségek működését. Polányi szerint ezek a hallgatólagos elemek kulcsszerepet játszanak a társadalmi kohézióban és a kulturális örökség fenntartásában.

4.3.6. A Polányi recepciókutatás múltja, jelene és jövője Magyarországon

Polányi Mihály, a 20. század kiemelkedő társadalomtudósa és filozófusa, olyan jelentős társadalom- és gazdaságelemző hagyományt hozott létre, amelyet a magyar tudományos közeg a 20. század közepétől egészen a rendszerváltás utáni időszakig figyelemmel kísért. Polányi a piacok és a társadalmi intézmények közötti összefüggéseket, valamint a gazdaság és a politika közötti feszültségeket vizsgálta, és munkássága nemzetközi szinten is jelentős hatást gyakorolt a gazdasági és politikai elméletekre. Magyarországon különösen fontos szerepet játszott életművének értelmezése és továbbadása, bár a különböző politikai rendszerek alatt a Polányi-olvasatok eltértek egymástól, és ezek a különbségek nagyban befolyásolták munkásságának recepcióját.

A második világháború utáni években, a szocialista rendszer idején, amikor a központi tervezés és a piacgazdaság elutasítása volt a meghatározó, Polányi bizonyos nézetei – különösen azok, amelyek a piac korlátozásának szükségességét hangsúlyozták – kedvező fogadtatásra találtak. Ezzel szemben azok az elméletei, amelyek a piac és a szabadság viszonyát vizsgálták, és kritikát fogalmaztak meg a kapitalizmus különböző vonatkozásaival szemben, az ideológiai keretek között, például a neoliberalizmus előretörésével, nehezebben voltak befogadhatók.

A rendszerváltást követően a Polányi-értelmezések újraértékelése vált szükségessé, hiszen a gazdasági és társadalmi környezet jelentősen átalakult. Az új politikai és gazdasági viszonyok új kihívásokat jelentettek Polányi elméleteinek alkalmazásában, miközben a társadalmi és gazdasági rendszerváltás, valamint a globalizáció kérdései új megvilágításba helyezték munkáit. Polányi fogadtatása Magyarországon nemcsak intellektuális, hanem társadalmi és politikai szempontból is kiemelkedő. Munkásságának értékelése és újragondolása folyamatos, figyelembe véve mind a múlt, mind a jelen tudományos és politikai kihívásait.

Polányi Mihály gondolkodása hosszú ideig kevésbé volt ismert Magyarországon, részben azért, mert életének nagy részét külföldön töltötte, és műveit főként angol nyelven publikálta. A 20. század második felében, különösen a rendszerváltást követően, azonban egyre nagyobb figyelem irányult rá.

A magyar társadalomtudományokban Polányi gondolatainak recepciója több szempontból is jelentős:

1. *Tudományfilozófiai hatás:* Polányi művei hozzájárultak a pozitívizmus kritikájához és a személyes perspektívák hangsúlyozásához.
2. *Társadalomelméleti relevancia:* Polányi elméletei a spontán rendről és a tacit tudásról új értelmezési keretet nyújtottak a társadalmi dinamika megértéséhez.
3. *Történeti összefüggések:* Polányi gondolatai a tudományos szabadságról és a totalitarizmus kritikájáról különösen fontosak voltak a rendszerváltás utáni időszakban, amikor Magyarország újra integrálódott a nemzetközi tudományos közösségbe.

Jelenlegi helyzet

Magyarországon Polányi Mihály életművét elsősorban a filozófiai és társadalomtudományi közösségekben kutatják. Egyre több tanulmány foglalkozik a tacit tudás és a személyes tudás fogalmának alkalmazásával különböző területeken, például az oktatásban, a szervezetelméletben és a közösségkutatásban. Ugyanakkor a Polányi-recepció még nem érte el azt a szintet, amely lehetővé tenné, hogy gondolatai szélesebb körben is befolyásolják a magyar társadalompolitikai és kulturális vitákat.

Polányi Mihály munkásságának recepciója Magyarországon az utóbbi évtizedekben fokozatosan újra felfedezésre került, különösen a rendszerváltás után, amikor a globális gazdasági és társadalmi változások új perspektívákat adtak Polányi elméleteinek. A jövőben a Polányi-recepciókutatás számára számos lehetőség és kihívás adódik, amelyek nemcsak az ő életművének további feltárására irányulnak, hanem arra is, hogy a jelenlegi társadalmi és gazdasági folyamatokban hogyan találhatók releváns párhuzamok a Polányi által felvetett problémák és elméletek között. Polányi művei a piac, a társadalom és az állam közötti összefüggéseket vizsgálják, különösen a gazdasági liberalizmus és a társadalmi rend viszonylatában. A jövőben a kutatásnak lehetősége van arra, hogy ezeket az elméleteket a 21. századi gazdasági és politikai való-

sághoz igazítsa, különösen az új gazdasági globális kihívások, mint a pénzügyi válságok, a globalizáció és a digitális gazdaság fényében. A neoliberalizmus és a szabályozott piacgazdaság közötti feszültségek, amelyek Polányi korában is kulcsszerepet játszottak, a jelenben is központi problémát jelentenek, így a kutatásnak szüksége van a Polányi-elméletek új, modern kontextusban való alkalmazására.

Interdiszciplináris megközelítés

A Polányi-recepció egyik legígéretesebb iránya az interdiszciplináris kutatás lehet. Polányi gondolatai különösen alkalmasak arra, hogy hidat képezzenek a társadalomtudományok, a filozófia és a természettudományok között. Például a tacit tudás fogalmának alkalmazása a mesterséges intelligencia, az innovációmenedzsment vagy az oktatási reformok területén új perspektívákat nyithat. Polányi munkássága elsősorban társadalomelméleti, gazdaságtudományi és filozófiai szempontból jelentős, de a jövőben a kutatásnak nagyobb hangsúlyt kell fektetnie az interdiszciplináris megközelítésekre is. A társadalmi és gazdasági kérdések szoros összefonódása azt igényli, hogy Polányi elméleteit a szociológia, a politológia, a filozófia, valamint az ökológia és a környezetgazdaságtan területén is újraértelmezzék. Polányi figyelmeztetései a gazdaság túlzott racionalizálásával és a társadalmi intézmények aláásával kapcsolatban különösen fontosak lehetnek a fenntarthatóság, a globális igazságosság és a társadalmi kohézió kérdéseiben.

Nemzetközi együttműködés

Polányi Mihály magyarországi recepciója tovább erősíthető nemzetközi együttműködések révén. Külföldön, különösen az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban, Polányit a 20. század egyik legjelentősebb gondolkodójaként tartják számon. Magyar kutatóknak lehetőségük nyílik arra, hogy munkásságát globális kontextusban is továbbfejlesszék. A globalizáció folyamata, amely egyre inkább alakítja a világ gazdasági, politikai és kulturális viszonyait, központi szerepet kap a Polányi-recepció kutatásában. Már a 20. század közepén figyelmeztetett arra, hogy a globális piacok autonómiájának növekedése veszélyeztetheti a társadalmi jólétet és a demokratikus intézmények működését. A mai globális gazdasági válságok, a nemzetállamok szerepének átalakulása és a nemzetközi kereskedelem dinamikája új megvilágításba helyezhetik Polányi elméleteit. A jövőbeni kutatásoknak kiemelt feladata lesz, hogy elméletét a globális piacokra, a nemzetközi intézményekre és a társadalmi igazságosság kérdéseire alkalmazzák.

Közpolitikai alkalmazások

Polányi társadalomtudományi gondolatainak gyakorlati alkalmazása a magyar közpolitikai vitákban szintén fontos terület lehet. A tudományos szabadság védelme, a kreatív közösségek szerepe és a spontán rend elmélete mind releváns kérdések a magyar tudománypolitika és társadalomfejlődés szempontjából. Polányi Mihály társadalomtudományi gondolatai mélyrehatóan alakították a tudományos és társadalmi gondolkodást. Magyarországon a Polányi-recepció további fejlődése fontos lehetőségeket kínál, mind az elméleti kutatások, mind a gyakorlati alkalmazások terén. Az interdiszciplináris kutatás, a nemzetközi együttműködés és a közpolitikai vitákban való aktív részvétel hozzájárulhat ahhoz, hogy Polányi életműve a magyar tudományos és társadalmi diskurzus meghatározó részévé váljon. A Polányi által képviselt kritikai gazdaságelmélet és társadalomfilozófia különösen fontos a mai politikai tájban, amikor a piacgazdaság dominanciájával kapcsolatos kérdések ismét előtérbe kerültek. Az olyan politikai áramlatok, amelyek a piaci liberalizmus kritizálására építenek, és a gazdasági globális egyenlőtlenségek csökkentésére irányulnak, könnyen párhuzamba állíthatók Polányi figyelmeztetéseivel a gazdaság társadalmi intézmények áldozatává válásáról. A kutatás jövője tehát nemcsak intellektuális, hanem politikai szerepet is betölthet, különösen a szociális piacgazdaság, a munkaerőpiac és a társadalmi védelmi rendszerek modern megközelítései kapcsán.

Polányi öröksége

Polányi Mihály tacit tudásról, személyes tudásról és tudományos szabadságról alkotott elméletei a modern tudományfilozófia alapvető kérdéseit érintik. Gondolatai ma is relevánsak, különösen a tudomány és a politika viszonyáról folytatott vitákban.

Hatás és jelentőség

- *Tudományfilozófia:* Polányi munkássága alapvetően új irányt adott a tudományfilozófiának, megmutatva, hogy a tudás nemcsak objektív tények gyűjteménye, hanem személyes és közösségi alkotófolyamat.
- *Társadalomelmélet:* Polányi a szabad közösségek önszerveződésének fontosságát hangsúlyozta, amely nemcsak a tudományban, hanem a társadalom más területein is alkalmazható.

- *Politikai filozófia:* A tudományos szabadság védelme és a totalitárius rendszerek kritikája fontos üzenet a mai világ számára, ahol a politikai és gazdasági érdekek gyakran befolyásolják a kutatást.

Magyarországon a Polányi-recepciókutatásnak van egy gazdag hagyománya, amely a rendszerváltás után ismét fellendült, de a jövőben a kutatásnak szüksége lesz arra, hogy friss impulzusokat és új perspektívákat kínáljon. A rendszerváltás után Polányi egyes gondolatai – különösen a piac és a társadalom viszonyával kapcsolatos elméletei – érdeklődésre tartanak számot, de a gazdasági transzformáció és a politikai változások újragondolásra ösztönözik Polányi munkásságát. Az új generációk számára Polányi munkássága lehetőséget ad arra, hogy egy komplex, globalizált világban is releváns válaszokat kínáljanak a társadalmi és gazdasági problémákra. A Polányi-recepció jövője szoros kapcsolatban áll az ő munkásságának népszerűsítésével és oktatásban való alkalmazásával. A tudományos közösség, az oktatási intézmények és a közéleti diskurzusok szerepe kulcsfontosságú abban, hogy Polányi elméletei a jövő társadalomtudósai és politikai döntéshozói számára is központi tanulmánytémává váljanak. Az interdiszciplináris kurzusok, a kutatócsoportok és a nemzetközi együttműködések segíthetnek abban, hogy Polányi örökségét újraértelmezzük és átadjuk a következő generációknak. A Polányi-recepciókutatás jövője Magyarországon gazdag lehetőségeket tartogat, amelyek a globális gazdasági és politikai változások, az interdiszciplináris megközelítések, valamint a társadalmi kihívások fényében új értelmezéseket adhatnak Polányi elméleteinek. A jövőben a Polányi-munkásság nemcsak a tudományos diskurzusban, hanem a politikai és társadalmi életben is fontos szerepet kaphat, mivel képes választ adni a modern gazdasági és társadalmi problémákra.

Polányi Mihály társadalomfilozófiája a 20. századi politikai gondolkodás egyik legfontosabb és legmélyebb hatású megközelítése. A politikai döntéshozatal és annak morális vonatkozásai kiemelt szerepet kapnak Polányi elméleti munkásságában, amely az egyéni cselekvés, társadalmi struktúrák és a közpolitikai rendszerek közötti interakciókat vizsgálja. A politikai döntés morális tengelye, amely a politikai pszichológia és a politikai filozófia határvonalán helyezkedik el, egy olyan terület, ahol Polányi elméleti munkássága különleges szerepet játszik.

Polányi filozófiája a morális választás problémájára összpontosít, miközben a társadalom működését nem csupán a gazdasági, hanem a szociális és politikai dimenziók összefonódásában is értelmezi. A politikai döntéshozatal során nemcsak racionális, hanem morális és etikai szempontok is meghatározó szerepet kapnak, hiszen a döntések nem csupán a társadalom strukturális logikáját követik, hanem az egyének és csoportok értékrendjét is kifejezik.

Polányi elméletében a politikai döntés morális dimenziója nemcsak egy elméleti konstrukció, hanem a szubjektív és objektív tényezők összefonódásának következménye. E döntések meghozatalakor az egyének és csoportok nemcsak a társadalmi és gazdasági környezetre reagálnak, hanem morális meggyőződések és politikai ideológiáik is alapvető iránytűként szolgálnak. A politikai döntés és a társadalmi igazságosság kérdései így elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a társadalomfilozófiai és politikai pszichológiai problémákkal, és ez a határterület az, ahol Polányi különleges elméletei kibontakoznak. Polányi filozófiája nem csupán a politikai intézmények, hanem az azok mögött álló egyéni és kollektív morális választások megértésére is irányul. E gondolkodásmód révén világosan kirajzolódik egy olyan politikai modell, amely az egyéni szabadság és a közösségi felelősségvállalás harmóniájára épít.

Polányi Mihály önmagát társadalomfilozófusként azonosította, elkülönítve magát a többi politikai filozófiai irányzattól. Hannah Arendt-hez hasonlatosan életpályájának meghatározó mozzanata volt az első majd a második világháború borzalmai. A háború viszontagságaiból kitörni igyekvő tudós utolsó kiáltása volt a társadalomtudományok, a filozófiatudományok, a politikatudományok, az államtudomány felé 1958-ban megjelent Személyes Tudás (Personal Knowledge) című műve. Az alábbiakban arra a gondolatkísérletre vállalkozom, hogy a politikai pszichológia és a politikai filozófia eszköztárának felhasználása által minél jobban megismerhetővé tegyem Polányi Mihály társadalomfilozófiáját, annak lényegi gondolatait. Polányi Mihályt nagymértékben áthatotta a korszellem politikai pszichológiája, amely érződik a Személyes Tudásban leírtak hangvételen és mondatközi összefüggéseiben is egyaránt. E fejezetben a politikai pszichológia hatását vizsgálom Polányi Mihály személyes tudás elméletében. Az ok-okozati összefüggésmátrix szignifikánsan kimutatható.

Polányi Mihály politikai és társadalomfilozófiai koncepciójában a szabadság újradefiniálása központi szerepet kap. A totalitarizmus, különösen a náciizmus és a kommunizmus tapasztalatai rámutattak arra, hogy a szabad társadalom alapvető jellemzői a liberális értékekhez való ragaszkodásban és a társadalmi intézmények pluralitásában rejlenek. A szabadság számára nem pusztán az egyéni cselekvés korlátlan lehetőségét jelenti, hanem az elvek szabadságán alapul, amelyek biztosítják a politikai, tudományos, vallási és művészeti autonómiát. Az individuum szabadsága e keretek között a transzcendens normákhoz való felelősségteljes alárendelődésben valósul meg. Polányi kritikusan viszonyul Weber értékmentességi ideáljához, és hangsúlyozza, hogy a tudomány és a társadalomtudomány nem működhet szubjektum nélkül. Szerinte a tudás

mindig intencionális, elkötelezett és hallgatólagos elemeket is tartalmaz. A megismerés folyamata során a kutató kiindul egy jó sejtésből, kísérletezik, majd intuitív felfedezést él át, amely a hallgatólagos tudás révén az egyéni belátás és a közösségi normák összekapcsolódását tükrözi, lehetővé téve a szabad társadalom értékeinek megőrzését. A tudás megszerzése és alkalmazása Polányi szerint kétirányú folyamat: egyrészt a bennlakozás révén az egyén a tudást integrálja saját praxisába, összekapcsolva a nyomjelzőket és részleteket, például betűket, zenei motívumokat vagy eszközhasználati tapasztalatokat, tudatos vagy járulékos figyelemmel. Másrészt a kitörés során az intellektuális szenvedély lehetővé teszi a meglévő sémák, tradíciók és társadalmi korlátok áttörését, új felismerésekhez és innovációkhoz vezetve. A társadalmi tudás és normák átvitele a közösségen belül történik, és ebben a folyamatban a gyermek és a felnőtt, a tanítvány és a mester, valamint a polgár és a társadalmi intézmények közti bizalmi viszony kulcsfontosságú. Ezt a kölcsönhatást Polányi a konvivialitás fogalmával írja le, amely a társadalmi együttélés, a hagyomány és a közös értékek átfogó keretét jelenti, és amely meghatározza az egyéni és kollektív cselekvést.

Polányi a nacionalizmus két formáját különbözteti meg. A romantikus nacionalizmus az univerzális értékek fölé helyezi a nemzetet, önigazolásra használja azt, és a belső egységet erőszakkal fenntartva érvényesíti akaratát. Ezzel szemben a racionális nacionalizmus a nemzeti tradíciókat a transzcendens értékek helyi megtestesüléseinek tekinti, amelyek az igazságosság, a szabadság és a méltóság gyakorlati fenntartását szolgálják. Polányi felfogásában a szabad társadalom és a szabad tudomány kölcsönösen feltételezik egymást. A társadalom feladata, hogy támogassa a tudományt, a művészetet, a vallást és az oktatást, mind anyagi, mind erkölcsi értelemben. A szabadság és a felelősség gyakorlása az egyén számára a transzcendens kötelezettségek elfogadásán keresztül valósul meg, biztosítva ezzel a közösség integritását és a társadalmi együttélés tartós alapjait²⁰⁴.

---

²⁰⁴ NAGY J. 2018: 45-53., 83-100.

5. AZ ERŐSZAK DEMARKÁCIÓS PROBLÉMÁJA²⁰⁵ HANNAH ARENDT, CARL SCHMITT ÉS POLÁNYI MIHÁLY MŰVEIBEN

Az egyén számára a földi lét legfőbb célja a soha teljesen el nem érhető boldogságra való méltóság elnyerése. A háborúk és katasztrófák ebben az értelemben szükségszerűek, mivel hiányukban az emberiség visszasüllyedne az ösztönös, pusztán állati kielégülés szintjére. Kant politikai szabadságfogalma – dr. Sándor Pál értelmezésében – az ész minden kérdésben való nyilvános használatának szabadságát jelenti. A gondolkodás képessége csak e nyilvános használat keretében érhető meg igazán.

Kant jogról, államról és politikáról alkotott elképzeléseit elsősorban történelemfilozófiai összefüggésbe helyezte. Nézetrendszere különösen hangsúlyosan jelenik meg *Az emberiség egyetememes történelmének eszméje világpolgári szemszögből* című művében. A természet törvényei arra ösztönzik az embert, hogy értelmét használja, ugyanakkor Kant szerint e képességek nem az egyénben, hanem kizárólag a faj egészében bontakozhatnak ki tökéletes formában. Az ész használata kanti értelemben olyan emberi alkotás, amely túlmutat a természet szükségszerűségein.

Noha az ember testi és lelki értelemben természeti meghatározottság alatt áll – hiszen halandó lény –, mégis arra kényszerül, hogy tudását, tapasztalatait és gyakorlati ismereteit a társadalom szolgálatába állítsa. Ez tanulás, kísérletezés és tanítás révén történik, miközben az ember fokozatosan meghaladja a pusztán természeti törvények által kijelölt kereteket. Bár az ember a természeti törvények uralta világba születik, annak alakítására kizárólag a gondolkodó értelem képes²⁰⁶.

Az ész kiművelése során az embernek úgy kell eljárnia, hogy minden, amit létrehoz, önmaga okán és önnön felelősségére jöjjön létre. A teremtő mindössze értelmet és kezet adott az embernek; minden más az ember saját döntésein múlik, sikereivel és kudarcaival együtt. A természeti törvényszerűségek arra ösztönzik az embert, hogy tanulás és önnevelés révén méltóvá váljon a jó és erényes életre.

---

²⁰⁵ A demarkációs problémáról és a tudományos korrektségről: CS. KISS 2021: 96.

²⁰⁶ KANT 1781, vö. KANT 1784, vö. Kant 1943, vö. POGONYI 2004: 143.

Amennyiben elfogadjuk, hogy az ember alapvetően társas lény, belátjuk azt is, hogy törekszik a közösségi együttélés intézményes formáinak kialakítására. A külső fenyegetettségtől való félelem arra készteti az embereket, hogy társadalmakat hozzanak létre, ugyanakkor e folyamat során megjelenik egy általános ellenállás is. Ez az ellenállás – dacolva az ember „zoon politikon”^{207,208} mivoltával – a társadalmi struktúrák módszeres szétbomlásának veszélyét hordozza. A természeti állapotból fakadó félelem azonban egyben az emberi civilizáció fejlődésének mozgatórugója is²⁰⁹.

A kezdeti vad állapotból az emberiség fokozatosan, bizalom és racionalitás mentén jut el a kultúra szférájába. A poliszok és városállamok létrejöttével megszületnek a társadalmi együttélés alapjai. Míg a természet a konfliktus forrása, az ember az egyetértésre törekszik; végső célja egy olyan, jog által szabályozott polgári társadalom kialakítása, amely biztosítja a szabadságot és a biztonságot. Ez kizárólag egy tökéletesen igazságos polgári alkotmány keretein belül valósítható meg.

A polgári alkotmány elengedhetetlen eleme az állami erőszakmonopólium, amely Kant szerint nem zsarnoki uralmat jelent, hanem a jogrend fenntartásának eszközét. Az ilyen alkotmányos rendszer fennmaradásának és terjedésének kulcsa a törvényszerűen működő külső államközi viszonyrendszer. A társadalmaknak az elkerülhetetlen konfliktusok ellenére is meg kell találniuk a nyugalom és biztonság egyensúlyát, különben nem beszélhetünk valódi alkotmányos államról²¹⁰.

Ebben az összefüggésben a háború és a forradalom olyan kísérletekként értelmezhetők, amelyek az államformák átalakítását célozzák. Ezek során a régi berendezkedések lebontása vagy átszervezése révén új, modernebb viszonyrendszerek jönnek létre²¹¹. Az állam így képes betölteni az átalakulás során keletkező strukturális hiányokat. A szabadság megőrzése érdekében az

---

²⁰⁷ ARISZTOTELÉSZ 1969: 36. Arisztotelész szóhasználatában: „az ember természet szerint közösségi lény”.

²⁰⁸ CORNING 2021

²⁰⁹ KANT, IMMANUEL, i.m. hetedik tétel

²¹⁰ A polgári alkotmányhoz kötött vezérszerep (amely az állami erőszakmonopóliumon alapszik) a legproblematicusabb az emberi faj számára. Kant utal rá, hogy meg kell akadályozni, hogy a vezér önös és aljas érdekektől vezérelve kormányozzon a társadalom felett. A vezéri szerepfelfogás eltorzítja az emberi ítélőképességet és kihozza, vagy az esetek többségében kihozhatja az ember állati mivoltát, a természeti tényezők és az ész felfedezése és uralma előtti korszakik visszanyúlva. Végső cél: az emberek megzabolázása emberek által.

²¹¹ A kanti értelemben az „állam általános biztonságának világpolgári állapotában” sem negligálhatóak teljesen a társadalomból a veszélyek és az állami berendezkedést érő torzító hatásmechanizmusok. Ugyanakkor létrehozható általa egy kölcsönös függés állapota, melyben hatás-ellenhatás és ok-okozati kölcsönhatások is megfigyelhetővé válnak a társadalom aktorai közötti relációkban. Az emberiségnek ki kell magát emelnie saját korának kaotikus állami berendezkedéseinek sodrából. Ez az út vár ránk: gondolkodó emberekre.

ember államokat és államszövetségeket hoz létre, amelyek az erőszakmonopólium intézményesített alkalmazásával biztosítják az általános biztonság világpolgári állapotát²¹².

Kant felismerte, hogy az egyéni szabadság csak meghatározott mértékben korlátozható. Amennyiben a polgár szabadsága csorbul, az egész közösség működése és ereje is gyengül. Az eszme vezérfonálként szolgál az emberi cselekvések látszólag rendezetlen sokaságának értelmezéséhez. Kant ezt az elgondolást *Az örök béke* című írásában is megerősíti, amikor rámutat arra, hogy a természet az emberek meghasonlásán keresztül – akár akaratuk ellenére – is az egyetértés irányába tereli őket²¹³.

Kant Arendt-hez hasonlóan elutasítja a háborút, és a békét állítja középpontba. Ugyanakkor a háborút a haladás paradox eszközének tekinti: minél elviselhetlenebbé válik, annál inkább ösztönzi az emberiséget olyan nemzetközi megállapodások kidolgozására, amelyek a tartós béke megteremtését szolgálják²¹⁴.

A józan ész, vagyis a *sensus communis* hiányában az ítéletek nem lennének általánosíthatók, csupán szubjektív érzetek maradnának (*sensus privatus*). Enélkül az ész gyakorlati ítéletei nem ölthetnének törvényi formát, és nem felelnének meg Kant maxima-fogalmának. A *sensus communis* elvesztése a világtól való elidegenedést vonja maga után, amelyben a közösségi dimenzió felbomlik, és az egyéni perspektíva kerül előtérbe.

Az erőszak és annak politikai szerepe a filozófiai gondolkodás egyik állandó problémája. A demarkációs kérdés arra irányul, hogy milyen feltételek mellett válik az erőszak legitim politikai eszközzé, illetve miként különíthető el a jogszerű hatalomgyakorlás az illegitim, romboló erőszaktól. A politikai filozófia különböző irányzatai eltérő módon értelmezik e jelenséget.

Hannah Arendt a 20. század meghatározó politikai gondolkodójaként az erőszak és a hatalom közötti különbséget hangsúlyozza. Felfogása szerint az erőszak nem lehet a politikai legitimitás alapja, mivel a hatalom az emberek közötti egyetértésen és közös cselekvésen nyugszik. Carl Schmitt ezzel szemben a szuverenitás és a politikai döntés fogalmán keresztül közelíti meg a kérdést: számára az erőszak legitimitása azon múlik, ki jogosult meghatározni a barát és ellenség közötti különbségtételt. Polányi Mihály társadalomfilozófiájában az erőszak gazdasági és társadalmi összefüggései kerülnek előtérbe, különös tekintettel a piacgazdaság és a társadalmi

---

²¹² ARENDT 2002: 313.

²¹³ POGONYI 2004: 146.

²¹⁴ KANT, IMMANUEL, i.m. harmadik tétel

igazságosság viszonyára. E fejezet célja annak bemutatása, miként értelmezik e gondolkodók az erőszak és a politikai hatalom kapcsolatát, hogyan különítik el a legitim és illegitim erőszak formáit, valamint milyen történeti és társadalmi kontextusban helyezik el e problémát. Az interdiszciplináris megközelítés lehetővé teszi, hogy feltárjuk az eltérő elméletek hatását a 20. századi politikai filozófiára, és megértsük az erőszak szerepét a társadalmi rend fenntartásában és átalakításában.

Az emberiség által – a természeti törvények korlátain való túllépés igényével – megfogalmazott, eszméiben és cselekvéseiben egyaránt vágyott szabadság az erőszak közvetítésével alakul át politikai szabadsággá. Az így létrejövő politikai szabadság kizárólag az erőszak által meghatározott térben értelmezhető, ugyanakkor éppen ez válik az erőszak elleni küzdelem legerőteljesebb eszközévé is. E ponton szükségszerűen felmerül az állami erőszakmonopólium kérdése: miként értelmezhető, mi tekinthető legitim forrásának, valamint vajon a modernitás körülményei között hasznos vagy inkább problematikus-e az alkalmazása.

Az ember természetében mélyen gyökerezik az a vágy, hogy szabadon cselekedhessen²¹⁵, és elutasítsa mindazokat a külső korlátozásokat, amelyek egyéniségét beszűkítik. Ez a törekvés azonban hosszú évszázadokon keresztül nem érvényesülhetett²¹⁶. Az ókori politikai és vallási elvek nemcsak gátolták e vágy megvalósulását, hanem sok esetben magát az igényt is elfojtották az emberek jelentős részében. Bencsik megállapítása szerint ott, ahol a mesterségesen tagolt társadalom nem képes nemzetté szerveződni, a szabadság sem bontakozhat ki²¹⁷.

Politikai tér hiányában nem beszélhetünk a szabadság ösztársadalmi diskurzusáról. Ennek hiányában pedig sem a demokrácia, sem az Arendt által leírt béke- és szabadságállapot nem értelmezhető a politikai tér alkotóelemeként. Ebből adódóan alapvető kérdéssé válik, miként határozható meg az arendti értelemben vett politikai tér és szabadság viszonya, illetve konfliktusa a politikai filozófia és az államtudomány számára. Ugyanígy vizsgálandó, mit jelent a modernitás számára Arendt és Schmitt gondolkodása az erőszak és a háború problémakörének elemzése során²¹⁸.

A mindenkori politikai térben kialakuló társadalmi berendezkedés eredményeként formálódik meg az az általános társadalmi akarat, amely egyes csoportok, alrendszerek és politikai aktorok

---

²¹⁵ MILL 2003, vö. KÁLLAY 1993

²¹⁶ BEKSICS 1879: 29.

²¹⁷ BEKSICS 1879: 1–6, 20–23, 30–32.

²¹⁸ PONGRÁCZ 2019: 11.

számára létrehozza a politikai szabadság által meghatározott nyilvános szférát, vagyis a hasonló pozícióban lévők közötti diskurzus terét. Az osztársadalmi diskurzus révén a társadalom tagjaiban kialakulhat a politikai szabadsághoz való hozzáférés elfogadása – amely Kant fogalomrendszerében a protagonizmusnak feleltethető meg –, vagy annak elutasítása, amely antagonizmus formájában jelenik meg.

Ez a „társadalmi állapot” határozza meg, hogy egy adott államon belüli vagy államok közötti konfliktus eléri-e, illetve meghaladja-e a háború és a politikai szabadság kontextusában értelmezhető határt. Politikai szabadság nem létezhet az állami erőszakmonopólium nélkül; e két elem egymástól elválaszthatatlan egységet alkot. Ott, ahol a nyilvános politikai tér nem teszi lehetővé a politikai szabadság érvényesülését, a demokrácia sem képes gyökeret verni a társadalmi megrázkódtatások által feldúlt politikai környezetben²¹⁹.

A politikai tér és az abban kibontakozó politikai szabadság mind a politikai filozófia, mind az államtudomány számára sajátos, önálló jelenségként értelmezhető, amelyet a bizonytalanság és a félelem vesz körül²²⁰. A bizonytalanság az emberi lét alapvető tapasztalata: az ember folyamatosan szorong, állandóan fenyegetettséget érzékel. Amennyiben ezek a félelmek önálló életre kelnek és önbeteljesítővé válnak, a társadalmi és politikai identitás részévé lesznek, meghatározva az adott közösség érzelmi klímáját.

A késő modernitásban a társulások létrejötte nagyrészt a félelem logikáját követi. Az emberek nem pusztán azért szerveződnek közösségekbe, hogy egy jövőbeli, fenyegető eseménytől megvédjék magukat, hanem azért is, mert a félelem az identitás egyik alapvető összetevőjévé válik²²¹. A félelem univerzális tapasztalat, amely valamilyen formában minden ember identitásának részét képezi, és ebből fakadóan politikai jelentőséggel is bír²²².

Az állami erőszakhoz hasonlóan a félelem is az emberi természet és a politikum szerves részeként értelmezhető. Alapvetően olyan érzelemről van szó, amelyet egy kellemetlen, jövőbeli esemény lehetősége vált ki. A félelem szorosan kapcsolódik az időbeliséghez, elsősorban a jövő felé irányul. A változás mindig aggodalmat kelt, hiszen a negatív kimenetel – a testi vagy lelki sérülés esélye – reális lehetőségként jelenik meg.

---

²¹⁹ ELIAS 2004 [1937]: 550.

²²⁰ ARENDT 1978: 158.

²²¹ WATTS 1999: 60-75.

²²² DE RIVERA 1992: 197–218.

A kultúra segítségével az egyén olyan világgépet sajátít el, amely a világot stabilnak és kiszámíthatónak mutatja, ezáltal az állandóság és egyfajta szimbolikus halhatatlanság érzetét nyújtja. Ennek következtében az emberek közösségekbe tömörülnek, és vallási, ideológiai, nemzeti vagy politikai identitásokkal ruházzák fel magukat. A félelem így nemcsak egyéni, hanem csoport szinten is megjelenik, jelentős társadalmi és politikai szerepet betöltve.

Bár a félelem és az élvezet átélésének képessége az emberi természet állandó adottsága, az egyéni félelmek konkrét formáját és intenzitását végső soron a történelmi környezet és az egyén társadalmi kapcsolatrendszere határozza meg²²³. Politikai és társadalmi szempontból a félelem elsősorban a hatalmi struktúrák hiányosságaihoz táplálkozik, és különösen erőteljesen érinti a kiszolgáltatott vagy alávetett helyzetben lévő csoportokat²²⁴.

A jelen korszak a bizonytalanság és a félelem időszaka²²⁵. A kockázat és bizonytalanság szociológiája arra a felismerésre épül, hogy mindaz, amit korábban stabilnak és állandónak tekintünk, mára nagymértékben meggyengült vagy elvesztette hitelességét. Ennek következtében a mindennapi élet szilárd alapok és biztos társadalmi keretek nélkül zajlik. Zygmunt Bauman ezt a jelenséget a folyékony modernitás és a folyékony félelem fogalmaival ragadta meg: olyan világban élünk, ahol a változások gyorsasága nem teszi lehetővé a megszokások kialakulását, az életstratégiák gyorsan elavulnak, és a jövőre vonatkozó megbízható előrejelzések szinte lehetetlenné válnak²²⁶.

5.1. Arendt és a cselekvés politikai ontológiája – The Human Condition komplex politikai filozófiai elemzése

Hannah Arendt *The Human Condition* (1958/1998) című műve a politikai filozófia egyik legeredetibb, legprovokatívabb újragondolása. A szerző célja nem politikai receptek megfogalmazása, hanem a modernitás politikai egzisztenciális diagnózisának felállítása²²⁷. A könyv középpontjában az emberi cselekvés (action) értelmezése áll, amely a szabadság forrása és egyúttal a politika lényege – szemben a hagyományos filozófiai hagyományokkal, amelyek a politikát vagy igazságra irányuló kontemplatív bölcselkedésként, vagy technikai-gyártói eszközként értelmezték²²⁸.

---

²²³ BARBALET 2001: 69.

²²⁴ SÍK 2019: 4–24.

²²⁵ PYSZCZYNSKI–SOLOMON–GREENBERG 2002

²²⁶ BAUMAN 2005: 56., BAUMAN 2006: 69.

²²⁷ ARENDT 1998: 5.

²²⁸ ARENDT 1998: 14–16.

A „vita activa” hármas tagolása, mint politikai alapstruktúra

Arendt a *vita activa* három alapvető formáját különbözteti meg: a munkát (labor), az alkotást (work) és a cselekvést (action), amelyek az emberi lét különböző aspektusaihoz kötődnek: biológiai élet (labor), mesterséges világiság (work), és pluralitás (action)²²⁹. A három szféra szigorúan elválasztandó: a munka a túléléshez szükséges, ciklikus és múlandó tevékenység; az alkotás tartós objektumokat hoz létre, amelyek világot adnak az embernek; míg a cselekvés a másokkal való együttlét révén teszi lehetővé az új kezdeteket és politikai szabadságot²³⁰.

A cselekvés ontológiai forrása a natalitás, vagyis a születés²³¹. A politikai cselekvés tehát nem eszköz valamilyen célhoz, hanem önálló jelentéssel bíró kezdeményezés. Arendt szerint ez teszi lehetővé a politikai világot és az emberi szabadság újraalkotását²³².

Arendt politikai gondolkodása középpontjában a „plurality” fogalma áll²³³. Ez a sokféleség – az a tény, hogy minden ember másként látja a világot – nem akadály, hanem a politikai tér lehetősége. A cselekvés lényege, hogy a világ közös legyen, ahol ezek a különbségek megmutatkoznak. A „space of appearance”²³⁴ ennek a politikai térnek a metaforája: egy közös hely, ahol az egyének diskurzus és cselekvés révén önmagukat nyilvánítják meg. Arendt így a politika eredetét nem az uralomban, hanem a nyilvános megjelenés lehetőségében látja²³⁵.

A *The Human Condition* egyik legerősebb gondolati íve a politikai filozófia kritikai újraértelmezése. Arendt szerint Platón óta a filozófusok „mesterségesen készítették” a politikát – az idea világából levezetett mintákat akartak a világra kényszeríteni, figyelmen kívül hagyva az emberi pluralitást és spontaneitást²³⁶. Arendt különösen Marxot kritizálja, aki szerinte összekeverte a politikai cselekvést az alkotással és a munkával. Marx „történelmi szükségszerűsége” épülő gondolkodása tagadja a politikai cselekvés kontingenciáját, amely Arendt szerint a szabadság forrása. A történelem „csinálása” helyett Arendt a „cselekvésbe való belépést” hangsúlyozza, ahol az egyén nem eszköz, hanem kezdeményező aktor.

---

²²⁹ ARENDT 1998: 7–9.

²³⁰ ARENDT 1998: 8.

²³¹ ARENDT 1998: 9.

²³² ARENDT 1998: 246.

²³³ ARENDT 1998: 7.

²³⁴ ARENDT 1998: 199–207.

²³⁵ ARENDT 1998: 175–181.

²³⁶ ARENDT 1998: 220.

A modern kor Arendt szerint két irányú elidegenedéssel jellemezhető: „world alienation” és „earth alienation”. Az előbbi az ember alkotta világ elértéktelenedését jelenti – a tárgyak, az emlékek, az intézmények elvesztik tartósságukat. Az utóbbi a természeti világtól való eltávolodást²³⁷. E két tendencia különösen veszélyes, mivel az emberi társadalom közben nem fejlesztette ki azt a politikai képességet, amely az így felszabadult tudományos és technikai hatalom kontrollját lehetővé tenné²³⁸.

Ez a probléma azzal kapcsolódik össze, amit Arendt „thoughtlessness”-nek nevez²³⁹. A politikai cselekvés és a gondolkodás közötti kapcsolat megszakadása morális kockázatot is jelent – ahogy azt Arendt korábban az Eichmann-ügyről szóló munkájában is leírta.

A politikai cselekvés legnagyobb értéke Arendt szerint a kezdet lehetősége – de ez egyben veszélyforrás is. A cselekvés visszafordíthatatlan²⁴⁰, kiszámíthatatlan²⁴¹, és interszubjektív szövetben történik²⁴². A politikai világ fennmaradását csak két emberi képesség biztosíthatja: a megbocsátás (forgiveness) és az ígéretadás (promise). Előbbi megszakíthatja a hibás cselekedetek láncolatát²⁴³, utóbbi pedig „islands of predictability” nyújt az emberi sokféleség óceánjában²⁴⁴. Ezek teszik lehetővé, hogy a pluralitás politikai közösséggé váljon, ne pusztán érdekcsoportok gyülekezete legyen.

5.2.1. A politika, mint egzisztenciális lehetőség

A *The Human Condition* végső üzenete, hogy a politika nem csupán intézmények és döntések rendszere, hanem egzisztenciális és ontológiai lehetőség: az emberi szabadság megnyilvánulása a pluralitás világában. A politikai szabadság nem autonóm célok elérése, hanem az a tény, hogy képesek vagyunk „újrakezdeni” a történelmet²⁴⁵.

Margaret Canovan monográfiájának valódi tétje nem egy új „Arendt-rendszer” összeállítása, hanem annak megmutatása, miként fonódik össze Hannah Arendt gondolkodásában mindaz a

---

²³⁷ ARENDT 1998: 126.

²³⁸ ARENDT 1998: 257–268.

²³⁹ ARENDT 1998: 5.

²⁴⁰ ARENDT 1998: 236.

²⁴¹ ARENDT 1998: 243.

²⁴² ARENDT 1998: 181.

²⁴³ ARENDT 1998: 236–240.

²⁴⁴ ARENDT 1998: 243–246.

²⁴⁵ ARENDT 1998: 246.

tapasztalat – elsősorban a totalitarizmus sokkja –, amelyet a szerző egyszerre igyekszik megérteni és meghaladni. A könyv ezért – Arendt munkamódját követve – nem lineáris érvelést, hanem gondolatfolyamok hálózatát bontja ki. Az alábbi kifejtés e gondolatfolyamok főbb csomópontjait követi végig, részletesen bemutatva a részeredményeket és azok belső összefüggéseit.

A totalitarizmus Arendt-féle fogalma radikálisan szakít a zsarnokság hagyományos leírásával. Amit újként és példátlanul veszélyesként azonosít, az a modern determinizmus és a határtalan cselekvőképesség illúziójának sajátos egyesülése: a totalitárius uralkodó egyszerre hirdeti, hogy „minden előre el van rendelve” és hogy „minden lehetséges” – s e paradox hit révén teszi magát a természeti vagy történeti „szükség” eszközévé²⁴⁶. Canovan hangsúlyozza, hogy Arendt nem elsősorban ideológiákat, hanem olyan gyakorlatokat vizsgál, amelyek már a náciizmus előtt is aláásták az európai politikai teret: a nemzetállami keretek szétmállását, az imperialista expanziót és a fajelméleteket, vagyis azokat a „pseudo-természeti” folyamatokat, amelyekre a totalitarizmus később rátelepedett²⁴⁷.

E modern önfelszámolás logikája Marx viszonylatában is megjelenik. Canovan rekonstruálja, hogyan fordul Arendt a *Totalitarian Elements in Marxism* címen tervezett, de soha el nem készült könyvben a marxizmus belső ambivalenciái felé. A „történelemkészítés” humanista programja – az a meggyőződés, hogy az ember kézbe veheti kollektív jövőjét – nála mindig erőszakot és kiszámíthatatlan következményeket hordoz, mert az „alkotás” hereuszi gesztusával szükségképp együtt jár a kezdettől elszabaduló folyamat²⁴⁸. A marxizmusban így a determinizmus (történelmi szükségszerűség) és a voluntarista cselekvéskultusz ugyanabban a csapdahelyzetben találkozik, amely Arendt szerint a totalitarizmus magva.

Innen érthető, miért nem nosztalgikus görög-romantika a *The Human Condition*. Azzal, hogy Arendt a *labour–work–action* hármasságában különválasztja a biológiai szükség, a tartós emberi világépítés és a spontaneitás szféráit, valójában az emberi lehetőségek és korlátok térképét rajzolja fel. A „pluralitás” kiemelése – az, hogy „nem az ember (Man), hanem emberek (Men) lakják a földet” – egyszerre antropológiai tény és normatív követelmény: a politika igazi tere ott nyílik meg, ahol a cselekvő individuumok nyilvánosan felfedik magukat egymás előtt²⁴⁹. A

---

²⁴⁶ CANOVAN 1994: 13.

²⁴⁷ CANOVAN 1994: 23.

²⁴⁸ CANOVAN 1994: 165.

²⁴⁹ CANOVAN 1994: 103-106.

cselekvés dicsérete mellett azonban ott áll a figyelmeztetés is: a kezdeményezés mindig „folyamatokat szabadít el”, amelyek – mint a nukleáris láncreakció vagy a felgyorsult gazdasági növekedés – könnyen kicsúsznak kezünkől²⁵⁰.

A morális dimenzió e ponton kapcsolódik be. A náci korszakban Arendt számára nem az elkövetők „ördögi” gonoszsága volt a legmegrendítőbb élmény, hanem az, hogy hétköznapi, tisztességes polgárok szinte akadálytalanul igazodtak az új „erkölcsi parancshoz”, miszerint ölni kötelesség²⁵¹. A hagyományos lelkiismereti gátak összeomlása arra vezette, hogy a politika elleni védelem nem pusztán az egyéni belátás ügye: intézményes biztosítékokat – „tartós kerítéseket” – kell építeni a pluralitás terében. Innen ered az a látszólag provokatív arendti állítás, hogy a könyörület vagy a részvét politikává téve veszélyes, mert az intézményes korlátok helyére a hullámzó érzelmeket állítja²⁵².

E negatív tapasztalatokból nő ki Arendt „új republikánus” modellje. Canovan részletesen bemutatja, hogyan ötvöződik az ókori köztársasági ethosz, az egzisztencialista szabadságfelfogás és a 20. századi válságtudat. A klasszikus republikánus erénykatalógus – bátorság, kiválóság, gloria – Arendtnél már nem a spártai fegyelmet, hanem a „különbözőségben megmutatkozó egyenlők” nyilvános kooperációját jelenti²⁵³. A politikai egyenlőség így nem természetes adottság, hanem mesterséges alkotás: a törvényekben és alkotmányos szerkezetekben megteremtett közös világ, amely mindenkinek teret ad az önfeltáráshoz²⁵⁴.

A filozófia és politika viszonyát Arendt soha nem tudta véglegesen lezárni. A platonikus hagyományt azért bírálja, mert a vita és cselekvés sokszínű tere helyett „egy igazság” egyeduralmát hirdeti, és így hajlamos a politikai tapasztalat meghamisítására. Heidegger tragikus példája – a „gondolkodó génius” politikai tévelygése – végig arra emlékezteti, hogy a „spekulatív magány” és a nyilvános felelősség között nincs biztos híd²⁵⁵.

Canovan elemzésének talán legfontosabb hozadéka az, hogy Arendt „spider-web” módszerét – az állandó visszakerdezést, a gondolatmenetek között feszülő, gyakran láthatatlan szálakat – láthatóvá teszi. Így válik érthetővé, miként vezet a totalitarizmus tapasztalata a pluralitás elvi elsőbbségéhez, a morálpolitikai szkepszis az intézményesített megbízhatóság követeléséhez, s

---

²⁵⁰ CANOVAN 1994: 104.

²⁵¹ CANOVAN 1994: 159-160.

²⁵² CANOVAN 1994: 197-198.

²⁵³ CANOVAN 1994: 205-206.

²⁵⁴ CANOVAN 1994: 239-240

²⁵⁵ CANOVAN 1994: 255-257.

miként oldódik fel az ókori republikánus tradíció a modern szabadságotragédiák tanulságaiban. Arendt politikája nem menedék a múltban, hanem „új kezdet” ajánlata: a közös világ tudatos építése, amelyben az emberek – egymásnak teret hagyva – egyszerre védelmezik és korlátozzák a határtalan emberi kezdeményezőképeséget²⁵⁶.

E hálózat logikája szerint végül minden szál egy helyre fut össze: az emberi pluralitás elfogadásához és a rá válaszként létrehozott tartós politikai intézményekhez. Arendt – Canovan olvasatában – nem pusztán diagnosztája a 20. század katasztrófáinak, hanem olyan gondolkodó, aki a sötét tapasztalatokból a cselekvéshez nélkülözhetetlen reményt kovácsol.

5.2.2. A totalitarizmus, mint politikafilozófiai kiindulópont

Margaret Canovan újraértelmezésének fundamentuma, hogy Arendt politikai gondolkodásának centrumában nem a részvételi demokrácia idealizálása vagy a klasszikus görög városállam nosztalgikus felelevenítése áll, hanem a totalitarizmus tapasztalatára adott intellektuális válasz. Arendt nem politikai rendszerelméletet vagy normatív alkotmányfilozófiát kívánt kidolgozni, hanem megkísérelte megragadni azt a radikális törést, amely a modern politikai cselekvés lehetőségeit és korlátait újrafogalmazta a 20. század második harmadában.

Canovan szerint *The Origins of Totalitarianism* nem pusztán egy történeti esszé a náciizmus és a sztálinizmus genezisére vonatkozóan, hanem egy új politikai antropológia szisztematikus előkészítése. E műben Arendt nem a zsarnokság történeti változatait vizsgálja a hagyományos politikaelméleti taxonómiák (tűrannisz, diktatúra, autokrácia) mentén, hanem olyan új politikai formát próbál körülírni, amely az emberi pluralitás, a spontaneitás és a politikai szabadság feltételeit semmisíti meg. A totalitarizmus lényege – Canovan értelmezésében – abban áll, hogy a történelem determinisztikus ideológiává redukálódik, amely egyúttal instrumentálissá teszi az embert, eszközzé egy előre meghatározott cél érdekében²⁵⁷.

Ebben a konstrukcióban a totalitárius rendszer sajátos kettős logika szerint működik: egyrészt abszolút történelmi szükségszerűséget hirdet (például a fajbiológiai vagy osztályharcú fejlődéstörvények jegyében), másrészt az emberi akarat és technikai eszközrendszer totális mobilizációját követeli meg annak érdekében, hogy ezen törvényeket „felgyorsítsa”. Canovan hangsúlyozza, hogy e kettősség – a determináltság és a voluntarista aktivizmus paradox egysége – az

---

²⁵⁶ CANOVAN 1994: 437-439.

²⁵⁷ CANOVAN 1994: 98-104.

arendti totalitarizmuselmélet origója²⁵⁸. A politika itt már nem a közös világ alakítása, hanem az emberi cselekvés megszüntetése, annak leváltása egy ideologikusan vezérelt történelmi gépezettel.

A totalitarizmus elmélete egyúttal Arendt egész politikai filozófiájának strukturális háttérévé válik. Canovan e ponton különösen fontos distinkciót vezet be: míg a korabeli politikatudományi diskurzus hajlamos volt a totalitárius rendszerek elemzését rendszerfunkcionális szempontok szerint végezni (pl. Carl Friedrich–Zbigniew Brzezinski-féle modell), Arendt a fenomenológiai megértés módszerével él: azt kívánja megragadni, miként élhető meg emberként az a világ, amelyben a hagyományos politikai és morális normák már nem érvényesek²⁵⁹.

Canovan interpretációjában a *The Human Condition* (1958) mű Arendt azon kísérletét reprezentálja, amely a totalitarizmus által megrendített politikai antropológia helyreállítására törekszik. A híres háromszintű emberi aktivitásmodell – *labour*, *work*, *action* – valójában nem egy történeti-tipológiai elemzés, hanem egy normatív hierarchia: az emberi tevékenységek közül a „cselekvés” (*action*) az, amely egyedül képes realizálni az emberi szabadságot a politikai térben.

A „cselekvés” (*praxis*) azonban csak egyetlen előfeltétel teljesülése esetén valósulhat meg: ez az emberi pluralitás. Arendt – Canovan szerint – éppen itt tör el a klasszikus nyugati politikafilozófiai hagyománytól, amely az *anthropos* egyetemességére, az észre vagy az emberi természetre építette politikai következtetéseit. Arendtnél az ember nem „az ész lényeként” jelenik meg, hanem mint nyelvi és cselekvő lény, aki csak mások között, egy sokaság részeként válik politikailag jelentéssé²⁶⁰.

Ez a pluralitás azonban nem csak tényleges sokféleségként értendő: normatív strukturáló erő, amely a politikai tér alkotmányos feltétele. Canovan hangsúlyozza, hogy Arendt a pluralitást nem tekinti megelőző, természetes adottságnak – az emberi egyenlőség például nem „természetes” állapot –, hanem mesterségesen létrehozott közösségi formának, amelyet intézmények, törvények és a közös cselekvés aktusai hoznak létre. Ezért az arendti politikaelmélet elutasítja mind a naturalizmus, mind a transzcendens jogelmélet formáit²⁶¹.

---

²⁵⁸ CANOVAN 1994: 101.

²⁵⁹ CANOVAN 1994: 23, 99.

²⁶⁰ CANOVAN 1994: 103–106.

²⁶¹ CANOVAN 1994: 205–206.

A morál és politika viszonyának újraértelmezése az Eichmann-per tapasztalataiból indul ki. Canovan részletesen bemutatja, miként válik az Eichmann-figura Arendt számára annak példájává, hogyan képes az ember – a gondolkodás, az önreflexió és a felelősség teljes hiányában – részesévé válni a legbrutálisabb politikai bűncselekményeknek. Az úgynevezett „a gonosz banalitása” épp abban áll, hogy az elkövető sem nem szadista, sem nem démoni: „csak” nem gondolkodik.

Canovan itt Arendt gondolatát morálfilozófiai mélységében is feltárja: nem az erkölcsi elvek ismerete vagy az empátia képezi a politikai jó alapját, hanem a reflektív ítélőképesség, amely lehetővé teszi az események összefüggésében történő cselekvést²⁶². A morális cselekvés politikai kontextusban csak akkor legitim, ha képes fenntartani a pluralitás és nyilvánosság követelményeit. Az együttérzés (*compassion*) vagy a sajnálat (*pity*) – amennyiben politikai programként jelenik meg – veszélyes, mivel a cselekvést érzelmi válaszokra redukálja, s ezzel aláássa az intézményes racionalitást²⁶³.

Az arendti politikaeszmény nem a modern liberális államelmélet vagy a szociáldemokrata jóléti állam modelljében keresendő, hanem egy újraértelmezett klasszikus republikánus hagyományban. Canovan hangsúlyozza, hogy Arendt politikai fogalomhasználata (pl. hatalom, tekintély, cselekvés) nem értelmezhető a modern szuverenitásfogalom vagy társadalmi szerződéselmélet keretei között. A hatalom nála nem kényszerrel operál, hanem „az emberek közötti konszenzuális együttlét” produktuma²⁶⁴.

A hatalom Arendt szerint „ott van, ahol emberek együttesen cselekszenek”, s addig marad fenn, amíg ez a közös cselekvés tart. Az ilyen politikai közösség szükségszerűen „alkotmányozó”, azaz új kezdetet (*natalitást*) hoz létre, amelyet az amerikai forradalom tapasztalata példáz²⁶⁵. A politikai szabadság nem az egyéni jogok védelme, hanem a „közös világban való részvétel” kollektív aktusa. Canovan itt Arendt különbségtételét hangsúlyozza a „szabadság, mint felszabadulás” (negatív szabadság) és a „szabadság, mint kezdeményezés” (pozitív szabadság) között.

A filozófia és politika viszonyát illetően Canovan részletesen rekonstruálja Arendt ambivalens viszonyát a nyugati filozófiai hagyományhoz. Platón barlanghasonlata, amelyben az igazság

---

²⁶² CANOVAN 1994: 159–160, 197–198.

²⁶³ CANOVAN 1994: 198.

²⁶⁴ CANOVAN 1994: 206.

²⁶⁵ CANOVAN 1994: 240–242.

fénye felé forduló filozófus elfordul a politikai közösségtől, Arendt számára a politikai felelőtlenség allegóriája. A filozófia Arendt olvasatában veszélyesen hajlamos arra, hogy a politikai valóságot egy „igazságelmélet” logikája alá rendelje, ezzel ellehetetlenítve a politikai pluralitás elismerését²⁶⁶.

E konfliktus különösen élesen vetődik fel Heidegger alakján keresztül, aki Arendt tanára és szerelmi partnere volt, ám aki politikai naivitásának következményeképp a nemzeti szocialista rezsimhez csatlakozott. Canovan e relációban nem elsősorban személyes dimenziókat tár fel, hanem a filozófia ontológiai igényének politikai következményeit mutatja be: azt a veszélyt, amelyet az abszolút jelentés iránti sóvárgás jelent a politikai nyilvánosság nyitottságára nézve²⁶⁷.

Canovan zárómegállapításai különösen jelentősek a politikai filozófia kortárs horizontján, mivel túlmutatnak a pusztán értelmezésen: Arendt politikai gondolkodásának új pozicionálását és normatív lehetőségeit vázolják fel a 20. század történelmi tapasztalataira adott válaszként. E következtetések három fő dimenzióban artikulálódnak: (1) a politikai cselekvés újjáértelmezése, (2) a politikai filozófia szerepének átrendeződése, valamint (3) a pluralitásra és intézményességre épülő politikai rend normatív ígérete.

Canovan egyik legalapvetőbb következtetése, hogy Arendt politikai filozófiája minden látszat ellenére mélyen gyakorlati orientációjú, hiszen a totalitarizmusra adott válaszként egy olyan politikaelméletet dolgoz ki, amely képes újraértelmezni az emberi kezdeményezés, felelősség és közös világalkotás lehetőségeit. A totalitarizmus nemcsak destruktív rendszertípusként jelenik meg, hanem olyan történelmi tapasztalatként, amely radikálisan felveti a kérdést: miként lehetséges egyáltalán a politika, ha az emberi szabadság – Arendt értelmezésében a cselekvésre és beszédre irányuló képesség – ilyen mélységben sérülhet?

Arendt válasza nem a jogállamiság formális újjáépítésében vagy a morális normák erősítésében keresendő, hanem a pluralitásra épülő nyilvános tér újratelentésében. Canovan szerint ez a megközelítés különösen figyelemre méltó, mert nem rekonstrukció, hanem újkezdés. A politikai kezdet fogalma (*natality*) itt nem elvont filozófiai konstrukció, hanem a totalitárius világ összeomlásából következő gyakorlati imperatívusz: minden politikai közösség csak akkor lehet

---

²⁶⁶ CANOVAN 1994: 253–257.

²⁶⁷ CANOVAN 1994: 259–260.

életképes, ha képes újra és újra „kezdetet” mondani – nem az öröklött ideológiák, hanem a közös cselekvés és emlékezet révén²⁶⁸.

A második kulcsfontosságú zárómegállapítás Arendt filozófiafelfogásának sajátos karakterére vonatkozik. Canovan hangsúlyozza, hogy Arendt a nyugati filozófiai hagyomány (különösen Platón és Heidegger) belső kritikáját fogalmazza meg, anélkül, hogy teljesen elvetné annak örökségét. A politikai filozófia hagyományosan arra törekedett, hogy a politikai életet egy végső, igazságalapú normarendszerre vezesse vissza. Arendt ezzel szemben elutasítja a „metafizikai biztonság” vágyát, és arra mutat rá, hogy a politika világa mindig kontingens, pluralisztikus és nyitott – ezért az abszolút igazságok politikai alkalmazása szinte elkerülhetetlenül totalizáló, ha nem egyenesen totalitárius irányba vezet.

A politikai gondolkodás Arendt szerint nem alapozás, hanem megértés: nem az a feladata, hogy rendszert építsen, hanem hogy értelmezze az emberi cselekvés és együttélés új tapasztalatait. Canovan megfogalmazása szerint: „Arendt politikai gondolkodása nem egy lezárt elméleti építmény, hanem egy nyitott, fragmentált reflexióháló, amelynek célja nem a rend stabilizálása, hanem a politikai lét lehetőségességének újra és újra történő felfüggesztése és újraindítása”²⁶⁹.

Ez a filozófia tehát önkorlátozó: tudatában van saját határainak, és nem kíván a politikai cselekvés fölé emelkedni. A gondolkodás célja nem az irányítás, hanem a megértés és a tájékozódás a közös világban.

Canovan zárókövetkeztetései harmadik dimenziója a pluralitás eszméjéhez kapcsolódik, amely Arendt politikai filozófiájának normatív tengelyét képezi. A pluralitás nála nem pusztán deskriptív kategória (az emberek különbözőek), hanem politikai-etikai elv is: a politika csak akkor legitim, ha a különbségeket nem eltüntetni, hanem láthatóvá tenni, és közös világba integrálni törekszik. Ezért Arendt elutasítja a társadalmi egyenlőséget abszolutizáló modelleket – legyenek azok marxisták vagy liberálisok –, mivel azok épp a politikai egyenlőség (*isonomia*) megvalósításának lehetőségét számolják fel azzal, hogy eltüntetik a köztes intézményeket, vagy az individuumot kizárólag fogyasztóként és termelőként értelmezik.

Canovan megállapítja, hogy Arendt nem volt illúziók rabja: világosan látta, hogy a pluralitásra épülő politika törékeny, nehezen intézményesíthető és állandó fenyegetettségnek van kitéve.

---

²⁶⁸ CANOVAN, 1994: 437–439.

²⁶⁹ CANOVAN, 1994: 278–279.

Mégis, számára ez az egyetlen alternatíva a modernitás antihumánus tendenciáival – különösen a totalitárius mozgásokkal – szemben. A nyilvánosságban megmutatkozó, szabad és egyenlő polgárok közötti vita és cselekvés nem garantálható, de megteremthető: „A politika sosem végleg adott, hanem mindig újrakezdhető” – ez a gondolat, állítja Canovan, Arendt politikai gondolkodásának végső normatív summája²⁷⁰.

Margaret Canovan könyvének zárlata tehát nem csupán értelmezői gesztus, hanem a politikai filozófia önreflexióját megnyitó állásfoglalás. Arendt munkásságának újraolvasása révén a szerző olyan intellektuális örökségre mutat rá, amely egyszerre kritikai és kreatív, destruktív és konstitutív: kritikát gyakorol a modernitás egységesítő, homogenizáló politikai törekvéseivel szemben, és egy új politikai antropológia alapjait veti meg, amely az emberi pluralitást, a nyilvánosságot és a cselekvés erejét helyezi előtérbe. E konklúziók révén Canovan megerősíti Arendt helyét nemcsak a 20. század történelmének, hanem a politikai gondolkodás jövőjének is egyik legnagyobb jelentőségű elméleti alakjaként.

5.2.3. A gondolkodás politikai gyakorlatai – Hannah Arendt politikafelfogásának újraértelmezése Robaszkiewicz és Weinman, valamint Carlos Eduardo Gomes Nascimento nyomán

Robaszkiewicz és Weinman újszerű módon közelítenek a 20. század egyik legnagyobb hatású politikai gondolkodója, Hannah Arendt filozófiai hagyatékához. Elemzésük nem egy lezárt politikai rendszer vagy normatív elmélet rekonstruálására irányul, hanem Arendt szövegeit olyan nyitott és performatív gondolkodási gyakorlatokként értelmezik, amelyek az autonóm ítéletalkotás fejlesztését és a cselekvő politikai részvétel erősítését szolgálják²⁷¹. E felfogásban Arendt filozófiája nem formális, logikai következtetésekre épülő tanításként jelenik meg, hanem olyan interaktív politikai ethoszként, amely a nyilvános térben való részvételre és a pluralitás elismerésére épül.

A szerzők alaptézise szerint Arendt politikai gondolkodásmódja nem rendszerszerű, hanem fragmentált, nyelvi és episztemikus gyakorlatsor, amely épp töredékességében képes megőrizni a politika nyitottságát és kontingenciáját²⁷². Az Arendt-féle politika ugyanis nem egy tárgyasult állapot, hanem egy eseményszerű tér, amely mindig cselekvés és megjelenés révén jön

---

²⁷⁰ CANOVAN, 1994: 275–279.

²⁷¹ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 1–5.

²⁷² ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, p. 10.

létre²⁷³. E gondolkodási struktúra különösen a kötet első fejezetében („Action!”) válik világossá, ahol a szerzők részletesen elemzik a natalitás, pluralitás és cselekvés egymásra épülő fogalmait²⁷⁴. A natalitás, Arendt fogalomhasználatában, az emberi szabadság ontológiai alapja: a születés az újrakezdés lehetősége, mely által az ember túlléphet a történeti determinizmuson. A pluralitás a politikai létezés előfeltétele, mert csak mások jelenlétében válik lehetővé a megszólalás, az önfeltárás és a kollektív világalkotás. A cselekvés (action) pedig nem célirányos beavatkozás, hanem önmagáért való nyilvános megmutatkozás, amely új politikai valóságokat képes létrehozni²⁷⁵.

A politikai tér azonban nem magától adott: a szerzők hangsúlyozzák, hogy Arendt szerint a politikai színtér mindig emberi interakció révén épül fel, és e tér törekeny volta a totalitárius rendszerek egyik fő célpontjává válik²⁷⁶. E politikai tér nem rögzített helyszín, hanem egyfajta világképzési gyakorlat (world-making), amelynek alapja a beszéd és a cselekvés szabadsága. Ebben az értelemben a politika nem intézményes jogrend, hanem nyelvi és interperszonális aktus, amely a közös világ létrehozására és újratermelésére irányul.

A kötet külön fejezete („*The Philosopher and Politics*”) a filozófiai gondolkodás és a politikai cselekvés viszonyát vizsgálja, és erőteljes kritikát fogalmaz meg azzal szemben, ahogyan a kontinentális filozófia gyakran elidegenedik a politikai kontextustól. Arendt számára Heidegger esete paradigmikus: a filozófus, aki az „egzisztenciális mélységek” kutatása közben képtelen volt politikai felelősséggel viszonyulni a nemzeti szocializmushoz. A szerzők e ponton hangsúlyozzák, hogy az elméleti absztrakció – különösen a létfilozófiai mélyrétegek preferálása – gyakran ellehetetleníti a morális ítélőképességet és a történeti szituáltság iránti érzékenységet²⁷⁷. Arendt ezzel szemben a politikai gondolkodás gyakorlatait olyan nyilvános felelősségvállalásként értelmezi, amely éppen a pluralitás és a nyelvi interakció révén képes ellenállni a totalizáló ideológiáknak.

A totalitás logikája azonban nemcsak az ideológiai dogmatizmusban, hanem az adminisztratív engedelmességben is megjelenik. A kötet ötödik fejezete az Eichmann-per²⁷⁸ kapcsán Arendt

---

²⁷³ ARENDT, 1958/1998

²⁷⁴ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 11–30.

²⁷⁵ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 20–24

²⁷⁶ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, p. 71.

²⁷⁷ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 80–85

²⁷⁸ ARENDT 2006

híres „a gonosz banalitásáról” szóló tételének újraértelmezésére vállalkozik²⁷⁹. Eichmann példája azt mutatja meg, hogy a politikai gonosz nem démonikus intencióból fakad, hanem a gondolkodás hiányából. Arendt itt nem azt állítja, hogy Eichmann ártatlan volna, hanem azt, hogy nem volt képes gondolkodni a saját cselekedeteiről: nem mérlegelt, nem kérdezett vissza, nem képzelte el magát mások helyébe – azaz nem gyakorolta az ítélőképesség erényét²⁸⁰. A szerzők megerősítik, hogy ez a fajta morális vakság strukturális termék: a totalitárius rendszerek olyan intézményes környezetet hoznak létre, amelyben a döntések automatizmusa felszámolja a politikai cselekvés lehetőségét²⁸¹.

Ezt a struktúraelemzést tovább mélyíti a kötet későbbi része, ahol a szerzők a kortárs igazságossági diskurzusok – a feminizmus, a rasszizmus elleni küzdelem és a jogokhoz való jog kérdései – felől olvassák újra Arendt politikai filozófiáját. A feminista olvasatokkal kapcsolatban Robaszkiewicz és Weinman nem rekonstrukciós szándékkal közelítenek Arendt-hez, hanem azt vizsgálják, hogyan képes az Arendt-féle politika fogalom befogadni az alulreprezentált csoportok tapasztalatait²⁸². Az emberi jogokhoz való jog kérdésében különösen hangsúlyos az a tétel, miszerint az ember nem jogai révén ember, hanem politikai tagsága révén válik „jogokhoz való alannyá” – vagyis politikai cselekvőképessé²⁸³. Ennek hiánya – például menekültek vagy honfoglalók esetében – a „politikailag halott” státuszát eredményezi.

A rasszizmus kritikájánál a szerzők elismerik Arendt eurocentrikus hiányosságait, de rámutatnak, hogy a „kiterjesztett gondolkodás” (enlarged mentality) fogalma lehetőséget teremt a morális képzelet és az empatikus politikai ítélkezés gyakorlására²⁸⁴. A gondolkodás itt nem pusztán kognitív aktivitás, hanem etikai-politikai gyakorlat: egyfajta mentális vendégszeretet, amely lehetővé teszi, hogy más perspektívákat befogadjunk, és közösségi térként újraalkossuk a nyilvánosságot.

A kötet utószava különösen fontos filozófiai reflexiót tartalmaz a politikai tér törékenységéről. Robaszkiewicz és Weinman hangsúlyozzák, hogy Arendt közös világa (*common world*) nem objektív tér, hanem interakcióban létrejövő világképzési folyamat, amelyet meg kell őrizni,

---

²⁷⁹ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 96–118

²⁸⁰ Arendt, 1963/2006

²⁸¹ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, p. 105

²⁸² ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 136–154

²⁸³ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 160–165

²⁸⁴ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 175–185

fenntartani és újrateremteni²⁸⁵. Ennek alapja nem az egységes vélemény vagy konszenzus, hanem a pluralitás elfogadása és az ítélőképesség gyakorlása. Ezért Arendt politikafelfogása nem utópisztikus normákban gyökerezik, hanem a politikai jelenlét radikális gyakorlásában, amely a demokratikus kultúra legmélyebb struktúráit érinti.

Robaszkiewicz és Weinman kötete új olvasási stratégiát kínál Arendt számára: nem interpretálja, hanem aktiválja a gondolkodását. Az olvasót nem tudóként, hanem politikai szereplőként kezeli, aki a saját gondolkodása révén válik képessé a közös világ megőrzésére. Ezzel a kötet nemcsak Arendt filozófiájának aktuális recepciójához járul hozzá, hanem új normatív horizontot nyit a politikai filozófia kortárs diskurzusaiban.

Carlos Eduardo Gomes Nascimento *Hannah Arendt Education as Friendship between Generations* című munkája egy megalapozott és átfogó politikai filozófiai vizsgálat, amely a nevelés és oktatás problematikáját nem csupán pedagógiai kérdésként, hanem az emberi társadalom politikai szövetének alapvető elemeként tárja fel. A szerző művében arra vállalkozik, hogy Arendt gondolkodásán keresztül rekonstruálja a nevelés politikai dimenzióját, különös tekintettel a generációk közötti kapcsolatra, amelyet barátságként fogalmaz meg. Ez a megközelítés lehetőséget ad arra, hogy a nevelés ne csak a tudás közvetítésének vagy a készségfejlesztésnek a tere legyen, hanem egy politikai aktus, amelyben a pluralitás, a natalitás és a közös világ koncepciói összefonódnak és egymást feltételezik.

Nascimento elemzésének kiindulópontja Arendt *The Crisis in Education* című írása, amelyben a filozófus a modern nevelés válságát az autoritás elvesztésében, a hagyomány feldarabolódásában és a közös világ széttöredezettségében látja²⁸⁶. A nevelés válsága e szöveg szerint nem pusztán pedagógiai vagy intézményi kudarc, hanem mélyebb politikai válság, amely az emberi együttélés alapvető feltételeit fenyegeti. Az oktatás elveszíti azt a szerepét, amelyben a fiatal nemzedékek aktív részesei lehetnének a politikai közösség megújításának, ezáltal a társadalmi reprodukció nem egyszerűen információátadást, hanem a politikai közösség újrateremtését is jelenti.

Ebben a kontextusban Nascimento kritikai figyelmet fordít az oktatás instrumentális, technokrata jellemére, amely a tudást kizárólag gazdasági hasznosság és piaci logika mentén értékeli.

---

²⁸⁵ ROBASZKIEWICZ & WEINMAN, 2023, pp. 196–201.

²⁸⁶ NASCIMENTO, 2023, 40–48

Ez a szemléletmód a nevelés politikai dimenziójának elhalványulását eredményezi, mivel idegeníti a fiatalokat a közös világ iránti elköteleződéstől, s így a politikai felelősségvállalás képességétől²⁸⁷. A mű rámutat arra, hogy ez a válság nem pusztán oktatáspolitikai kérdés, hanem a demokratikus társadalmak egészének fenntarthatóságát veszélyezteti, hiszen a nevelés – Arendt nyomán – az aktív polgárság alapja.

Nascimento szerint a válság kezelésének kulcsa Arendt nevelésfilozófiájában a generációk közötti barátság fogalma, amely egy új, kölcsönösségen és felelősségen alapuló nevelési paradigmát kínál. Ebben a paradigmában a nevelő nem csupán tudásközvetítő, hanem példakép és narrátor, aki a múlt tapasztalatait és értékeit a jelen és jövő generációival megosztja, s ezzel aktívan hozzájárul a politikai közösség fenntartásához²⁸⁸. A barátság, mint a politikai kapcsolatok egy alapvető formája, itt a nevelés politikai aktusának metaforájaként szolgál, amelyben a generációk közti párbeszéd és kölcsönös gondoskodás biztosítja a közös világ újrateremtését.

A kötetben különösen nagy hangsúlyt kap Arendt natalitásfogalmának értelmezése, amely a politikai kezdet, az újjászületés lehetőségét ragadja meg²⁸⁹. A nevelés tehát nem egyszerűen a múlt átörökítése, hanem egy aktív, kreatív folyamat, amelyben a fiatalok nemcsak befogadók, hanem a közös világ új formálói is. Ez a perspektíva összekapcsolódik a pluralitás elvével, amely Arendt politikai filozófiájának alapvető kategóriája: a különbözőség és a párbeszéd feltételezi a generációk közti barátság és együttműködés fenntartását²⁹⁰. A pluralitás ebben az értelemben a demokratikus politikai közösség dinamizmusának és fenntarthatóságának kulcsa.

Nascimento elemzése továbbá kitér arra, hogy a nevelés és oktatás nem elszigetelt pedagógiai jelenség, hanem a politikai közösség reprodukciójának és megújításának színtere, amelynek keretében a hagyomány megőrzése és az újítás lehetőségei folyamatosan egyensúlyban vannak. Ez az egyensúly olyan politikai filozófiai kihívást jelent, amely a stabilitás és a változás, a múlt és a jövő, valamint az autoritás és az autonómia viszonyát egyaránt érinti²⁹¹. A mű kimutatja, hogy Arendt pedagógiája nem a hierarchikus, merev autoritásra épül, hanem a kölcsönös tiszteleten, bizalmon és felelősségen alapuló politikai kapcsolatok új formáját ajánlja, amelyben a nevelés, mint baráti aktus jelenik meg.

---

²⁸⁷ NASCIMENTO, 2023, 61–74.

²⁸⁸ NASCIMENTO, 2023, 95–110.

²⁸⁹ NASCIMENTO, 2023, 112–123.

²⁹⁰ NASCIMENTO, 2023, 125–139.

²⁹¹ NASCIMENTO, 2023, 140–154.

A kötet végkövetkeztetése egy olyan politikai filozófiai ajánlás, amely a mai demokratikus társadalmak számára is releváns. Arendt gondolkodása – Nascimento értelmezésében – nem csupán történeti érdeklődés tárgya, hanem egy élő paradigma, amely újraértelmezi a nevelést mint politikai gyakorlatot. A generációk közötti barátság, amelyben a nevelő és a tanuló kölcsönösen alakítják egymást és a közös világot, kulcsfontosságú az aktív polgári részvétel, a pluralitás és a közösség megőrzése szempontjából²⁹². Ez a paradigma radikálisan eltér az oktatás modern, technokrata szemléletétől, és hangsúlyozza, hogy a nevelés nem pusztán egyéni fejlődés vagy szakmai képzés kérdése, hanem egyben a politikai közösség fenntarthatóságának feltétele.

Carlos Eduardo Gomes Nascimento műve nemcsak Hannah Arendt nevelésről alkotott elképzeléseit világítja meg újra, hanem szélesebb értelemben járul hozzá a politikai filozófia és a pedagógia összefüggéseinek megértéséhez. A generációk közötti barátság mint nevelési modell a demokratikus társadalmak megújulásának kulcsát kínálja, amelyben a nevelés politikai aktusként jelenik meg, s így hozzájárul a pluralitás, a natalitás és a közös világ folyamatos megőrzéséhez és alakításához²⁹³. Ez a komplex, koherens és tág értelmezés bővíti az Arendt-i filozófia alkalmazhatóságát, és lehetőséget teremt arra, hogy a nevelés ne csak egyéni vagy intézményi feladat legyen, hanem a politikai élet egyik központi tényezője, amely nélkülözhetetlen a demokratikus társadalmak fenntarthatóságához.

Hannah Arendt szerint a lelkiismeret nem érzelem és nem is külső erkölcsi szabály, hanem a gondolkodásból fakad. A gondolkodás lényege a szókratészi értelemben vett belső párbeszéd: az ember „kettő az egyben”, aki önmagával beszélget. Ez a belső dialógus az ész működése, amely nem igazságokat állít meg, hanem a dolgok jelentésére kérdez rá, és megszakítja a megszokott, reflektálatlan vélekedéseket. Aki gondolkodik, az nem tud következmények nélkül rosszat tenni, mert együtt kell élnie önmagával, és nem akar egy bűnössel közösséget vállalni.

A lelkiismeret legfontosabb feladata Arendtnél a gondolatlanság megelőzése. Az Eichmann-eset azt mutatja, hogy a súlyos bűnök nem feltétlenül gonoszságból, hanem a gondolkodás hiányából fakadnak. Arendt ezért elutasítja, hogy az érzelmek – például a szánalom vagy a felháborodás – vegyék át az ész szerepét, különösen a politikában, mert ez könnyen erőszakhoz és

---

²⁹² NASCIMENTO, 2023, 155–167.

²⁹³ NASCIMENTO, 2023

fanatizmusához vezethet. A lelkiismeret arendti fogalma így normatív: azt követeli, hogy az ember folyamatosan gondolkodjon, vizsgálja meg véleményeit, és ne engedje át magát sem kliséknek, sem pusztá érzelmi indulatoknak²⁹⁴.

Olay Csaba „*Hannah Arendt a politika értelméről*”²⁹⁵ című tanulmányában Hannah Arendt politikai filozófiájának központi tételét járja körül: azt az állítást, hogy a politika értelme a szabadság. Arendt sajátossága, hogy nem a politika részfunkcióit vagy intézményeit elemzi, hanem magát a politika értelmét próbálja megragadni. Ezt antiinstrumentális módon teszi: a politikát nem valamely magasabb cél (jólét, rend, igazgatás) eszközének tekinti, hanem önálló, autonóm emberi tevékenységnek, amelynek értelme önmagában a szabadság megjelenése.

A szabadság Arendtnél nem belső lelki állapot vagy akaratszabadság, hanem nyilvános, politikai tapasztalat: emberek közötti, erőszak- és uralommentes együttlét egy olyan térben, ahol egyenlők szólnak és cselekszenek egymás előtt. A politika alapfeltétele ezért a pluralitás: az emberek egyszerre hasonlóak és különbözők, és cselekvéseikben képesek megmutatni egyedi „kicsoda-létüket”. A politikai cselekvés ebben az értelemben nem kiszámítható ügyintézés, hanem kezdeményezés, amelynek értelme csak mások jelenlétében bontakozik ki.

A tanulmány hangsúlyozza Arendt kritikáját a modern politikával szemben: a politika ügyintézőssé és képviselletté válása eltorzítja a szabadság nyilvános terét. A képviselő szerint nem képes a szabadságot „helyettesíteni”, mert a cselekvés és a véleményalkotás nem delegálható. Ezért Arendt a részvételen alapuló politikai formákat – például a tanácsrendszert – tartja a modern kor egyetlen komoly alternatívájának. A politika így nem a közjó technikai menedzselése, hanem az a tér, ahol az emberek szabadon megjelenhetnek egymás előtt, és ahol maga az emberi szabadság válik tapasztalhatóvá.

5.3. A „barát-ellenség” Carl Schmitt általi megkülönböztetése a háború fogalmi tükrében

Az értelmező-diszkurzív politikaelmélet egyik korai és meghatározó alakja Carl Schmitt, aki a 20. század politikai valóságának megragadására vezette be a „politikai” (das Politische) sajátos fogalmát. Ezzel a politikát nem pusztán intézményekhez vagy normákhoz kötötte, hanem a politika szereplőinek definíciós tevékenységéhez: ahhoz a folyamathoz, amelyben a politikai közösség kijelöli saját határait és önazonosságát. Schmitt szerint a politikai világ eleve plurális:

---

²⁹⁴ SÜMEGI 2006: 306-313., vö. SÜMEGI 2012.

²⁹⁵ OLAY 2024: 7-23.

nem egy kozmikus, univerzális rend, hanem egymással szemben álló, önálló közösségek sokasága alkotja²⁹⁶.

Schmitt politikai elméletének kulcsfogalma a barát–ellenség megkülönböztetése²⁹⁷. A politikai cselekvés végső kritériuma az, hogy egy adott helyzetben²⁹⁸ a közösség kit tekint barátnak, és kit ellenségnek. Az ellenség Schmittnél nem erkölcsi (jó–rossz), nem pszichológiai (szimpátia–antipátia) és nem is pusztán jogi kategória, hanem egzisztenciális értelemben vett „Másik”²⁹⁹: olyan kollektív szereplő, akivel szemben a konfliktus lehetősége szélsőséges esetben fizikai megsemmisítésig terjed. Az ellenség megnevezése nem pusztán leírás, hanem döntés, amely létrehozza a politikai közösség határvonalait, és kijelöli, ki tartozik „belülre” és ki „kívülre”³⁰⁰. Schmitt tézise szerint ellenség nélkül nincs politika³⁰¹, mert maga a politikai tér a barát–ellenség megkülönböztetés aktusában jön létre.

E döntéscentrikus felfogásban az állam, a jog és az intézményesített erőszak szorosan összefonódik. A modern állam egyik alapfunkciója Schmitt olvasatában, hogy fenntartsa a rendet és biztonságot, miközben képes legyen az ellenség azonosítására és a kivételes helyzetek (Ausnahmezustand) kezelésére. A háború ebben a keretben nem a politika célja, de mindig adva lévő lehetősége: az ellenségesség végső formája, amely az egymással szemben álló állami létformákból fakad. Schmitt elutasítja azt az eszmét, hogy a háborút jogi–morális normák révén teljesen „kiközösíthetjük” a nemzetközi térből, mert szerinte ezzel maga a politika válik értelmetlenné: ha nem marad meg a barát–ellenség oppozíció lehetősége, eltűnik a politikai döntés tétje is³⁰².

Schmitt szerint a 20. század új nemzetközi jogrendje – különösen a „támadó háború” kriminalizálása és az „emberiség ellensége” fogalmának térnyerése – gyökeresen átalakította a háború jelentését³⁰³. A klasszikus ius publicum europaeum keretében a háború az egymással formailag egyenrangú államok „párbajaként” volt felfogható: a fegyveres konfliktus a rivalizáló érdekek végső ütközése volt, de az ellenfelet nem fosztották meg teljesen jogi–morális státuszától. Az új, univerzalista retorika viszont – Schmitt szerint – lehetővé tette, hogy a legerősebb államok saját érdekeiket „egyetemes érdeknek”, saját értékeiket (liberális demokrácia, emberi jogok

---

²⁹⁶ SCHMITT 2002: 11.

²⁹⁷ SCHMITT 2002: 19.

²⁹⁸ SCHMITT 2002:19, 21, 26., 34., vö. LÁNCZI 2004: 37-47, 105-111., 205-223., vö. VARGA 2015: 71-80., 191-205.

²⁹⁹ SCHMITT 2010: 58., vö. EDELMAN: Politikai ellenségek konstruálása. = Az ellenség neve. Szabó 1998: 90.

³⁰⁰ vö. UMBERTO 2011: 9–36., vö. SCHMITT 1992: 16., vö. SCHMITT 2002: 19.

³⁰¹ UMBERTO 2011: 35.

³⁰² CARTY 2001: 48.

³⁰³ MARK 2005: 101.

stb.) „egyetemes értéknek” tüntessék fel, és ellenfeleiket az „emberiség ellenségeként” bélyegezzék meg³⁰⁴. Így a háború célja többé nem „párbaj” útján eldönteni egy konfliktust, hanem az ellenség totális megsemmisítése.

Schmitt álláspontja szerint a háborút az államok létéből levezethető jelenségnek, formájában pedig az államok közötti párbajnak kell tekinteni. A háború indításának joga (*ius ad bellum*) a klasszikus európai jogrend központi eleme volt; ennek „kriminalizálása” – az agresszió általános elítélése – Schmitt szemében a politikai pluralizmus elleni csapás, mert a jó–rossz abszolút fogalmaiban mutatja fel az imperialista versengést, és elrejtje annak valós motivációit. Ezért bírálja az „igazságos háború” doktrínájának visszatérését és azt a hiedelmet, hogy a konfliktusok mindig békésen, normatív szabályok szerint rendezhetők. Mivel az ellenség „egzisztenciálisan valami más”, a vele való konfliktus Schmitt szerint nem dönthető el előzetes normák alapján, és nem bízható egy külső, „semleges”³⁰⁵ harmadik fél ítéletére.

Schmitt híres megfogalmazása szerint „a háborút egyáltalán nem lehet kiközösíteni”³⁰⁶: a háború lehetősége a politikai létezés strukturális sajátossága. Ha egy nép megtagadja, hogy ellenségeket ismerjen el, vagy kijelenti, hogy „nekünk nincsenek ellenségeink”, azzal a politikai teret számolja fel maga körül. Ahol nincsenek eltérő érdekekből fakadó konfliktusok – végső soron ahol háború sem lehetséges –, ott nincs szükség politikára mint szervezőerőre. Schmitt ellenségfogalma ezért mindenekelőtt politikát értelmező kategória: ott van politika, ahol az ellenséget meg tudják nevezni, vagyis ahol meg tudják vonni a politikai közösség határát³⁰⁷.

A schmitti gondolkodás későbbi szakaszában az ellenség fogalma differenciáltabbá válik: beszél konvencionális ellenségről (klasszikus államellenfél), abszolút ellenségről (aki a pusztában is fenyegetés), és megjelenik nála a semleges harmadik pozíciója is. A Partizánkönyv végén Schmitt hangsúlyozza, hogy a politikai lényege nem maga az ellenségesség, hanem a szembenállók és szembenállások „megkülönböztetése”^{308,309}. A politikai azért „komoly”, mert az embernek egzisztenciális súllyal bíró döntéseket kell hoznia: el kell döntenie, mit kíván magának és másoknak, milyen ideák mellett köteleződik el, ki vagy mi mellé áll, mit tesz és mit mulaszt el.

Az ellenség meghatározására vonatkozó téziseiben Schmitt módszertani szinten is állást foglal: az ellenség „különösen intenzív”, vagyis egzisztenciális módon idegen, és a vele való konfliktus

---

³⁰⁴ SCHMITT 2003: 321.

³⁰⁵ STRAUSS 1932: 732–749.

³⁰⁶ SCHMITT 2003: 35.

³⁰⁷ KOELLREUTTER 1935: 8.; KOELLREUTTER 1938: 2–3.

³⁰⁸ SCHMITT 2003: 23.

³⁰⁹ SCHMITT 2002: 160.

nem oldható fel sem előzetes morális kódex, sem egy pártatlan bíró döntése által. A „szellemi szféra” (kultúra, vallás, ideológia) fogalmai is csak a konkrét politikai létezésből kiindulva érthetők meg; önmagukban pluralisztikusak, és nem rendelkeznek semleges, univerzális jelentéssel. Az ellenség – Schmitt provokatív megfogalmazása szerint – az, „aki a legjobban ismer minket”^{310,311}: önnön valónk tükre és kihívója. A második világháború utáni magányában jegyezte fel: „Nem halok meg, mert ellenségem még él”; ha ellensége eltűnik, vele tűnik el ő maga is. Nem véletlen, hogy Schmitt egész elméletében az ellenség fogalma központibb szerepet játszik, mint a „bajtárs” vagy a „barát” – ezt katolikus természetjogi és nemzetiszocialista jogelméleti kritikái egyaránt kiemelték.

Schmitt értelmező-diszkurzív politikafelfogása így kettős örökséget hagyott a 20–21. századi gondolkodásra. Egyrészt radikálisan rávilágított arra, hogy a politika nem redukálható technikai igazgatásra vagy normatív konszenzusra: mindig döntésekről, határkijelölésekről, egzisztenciális elköteleződésekről szól. Másrészt veszélyeket is hordoz, mert a barát–ellenség logika abszolutizálása könnyen átcsúszhat olyan politikai gyakorlatba, amely az ellenfelet „emberiség-ellenesként” demonizálja, és a totális háború igazolásához szolgáltat érveket. Éppen ezért Schmitt elmélete máig vitatott: egyszerre tekintik a modern politikai valóság éles szemű diagnosztájának és egy olyan gondolkodónak, akinek kategóriái – kritikátlan átvétel esetén – súlyos normatív következményekkel járhatnak a nemzetközi rend és a belpolitikai diskurzus számára³¹².

A *The Challenge of Carl Schmitt* című kötet³¹³ a politikai filozófia egyik legnagyobb kihívásához nyúl vissza: miként értelmezhető és alkalmazható Carl Schmitt mélyen ellentmondásos politikai elmélete a mai liberális demokráciákban? A szerzők célja nem apologetikus Schmitt-recepció, hanem az általa felvetett, máig érvényes kérdések rekontextualizálása egy pluralista, demokratikus horizonton belül. A kötet különböző írásai eltérő hangsúlyokkal, de közös premisszából indulnak ki: Schmitt politikafelfogása – minden totalitárius tendenciája ellenére – radikálisan szembesít a liberalizmus strukturális hiányosságaival, és ezáltal új utakat nyithat egy önreflexív, konfliktusérzékeny demokráciaelmélet számára.

A 20. század politikai gondolkodásának egyik legmeghatározóbb és egyben legvitatottabb alakja Carl Schmitt, akinek politikai elméletei a liberális demokrácia elvi alapjait kérdőjelezzik meg. A *The Challenge of Carl Schmitt* című tanulmánykötet célja, hogy a Schmitt által kijelölt

---

³¹⁰ SCHMITT 2002: 19.,59., vö. CS. KISS 2021: 103., vö. TECHET 2012: 136., KARÁCSONY 2016: 13-125.

³¹¹ CS. KISS 2021: 104-105.

³¹² SCHMITT 1991: 199. vö. TECHET 2012: 139-140.

³¹³ MOUFFE, 1999

elméleti kihívásokra olyan válaszokat adjon, amelyek nem az autoriter politikai megoldásokba vezetnek, hanem egy mélyebb, reflexívebb, agonisztikus demokráciaelmélet alapjait képesek megvetni. Ahogy Mouffe hangsúlyozza, nem „left-wing Schmittism”-et kívánnak képviselni, hanem egy „thinking both with and against Schmitt” megközelítést³¹⁴.

Mouffe alapvető állítása szerint a liberális demokrácia jelenkori krízise³¹⁵ – amelyet posztpolitikai stagnálás, technokratikus diskurzus és egyre növekvő apátia jellemez – nem csupán gyakorlati problémákból fakad, hanem abból az elméleti naivitásból, amely tagadja a „politikai” sajátos természetét. A politika nem pusztán érdekegyeztetés vagy erkölcsi deliberáció terepe, hanem egy konfliktuális dimenzió, amely mindig az „us–them” relációban szerveződik³¹⁶. Ezt a feszültséget Schmitt a barát–ellenség megkülönböztetésként (Freund–Feind–Unterscheidung) írta le, amely nem a háborút vagy az erőszakot feltételezi, hanem azt, hogy a politikai entitások képesek az identitásuk határainak meghúzására az „idegen” kizárásával³¹⁷.

Ez a megkülönböztetés nem pusztán egy szélsőséges helyzet terméke, hanem a politikai közösségek alapvető logikájának része. Mouffe szerint a kortárs liberalizmus, különösen annak deliberatív változatai (pl. *Habermas, Rawls*), éppen ezt a konfliktuális dimenziót tagadják le azzal, hogy az érdekeket racionalizálhatóvá, a nézetkülönbségeket diszkurzív úton feloldhatóvá tételik³¹⁸. A konszenzuális demokráciaelméletek nem vesznek tudomást arról, hogy mindig is létezni fognak olyan antagonizmusok, amelyek nem oldhatók fel „érvelés” vagy „deliberáció” útján. A demokrácia nem a végső egyetértés megvalósulása, hanem az ellentétek intézményesített kezelése, vagyis a konfliktusok agonisztikus formába terelése. „Democratic consensus can be envisaged only as a conflictual consensus”³¹⁹ – írja Mouffe.

Ez az agonizmus azonban nem jelent relativizmust vagy cinizmust. Ellenkezőleg: az agonisztikus demokrácia nem tagadja az alapelveket, hanem olyan politikai teret hoz létre, amelyben azok jelentése és megvalósítása folyamatos vita tárgya lehet. A „legitimate enemy”³²⁰ – azaz az ellenfél – különbözik az ellenségtől: ő az, akit elismerünk a közös demokratikus keret részeként, még ha alapvetően vitázunk is vele. Ez a különbség, amely Schmittnél hiányzik – hiszen

---

³¹⁴ MOUFFE 1999: 16.

³¹⁵ POLÁNYI 1917: 175.

³¹⁶ MOUFFE 1999: 4.

³¹⁷ SCHMITT 1996 [1932]: 27–30.

³¹⁸ MOUFFE 1999: 5–6.

³¹⁹ MOUFFE 1999: 20.

³²⁰ MOUFFE 1999: 22.

nála minden antagonizmus totális konfrontációt implikál –, az, amelyre egy reflexív liberalizmus építhet.

Paul Hirst tanulmányában³²¹ a Schmitt-féle döntéelmélet (*Entscheidungslehre*) kritikáján keresztül mutatja be, hogy a liberális-demokratikus államfelfogás, amely a jog uralmára és a parlamenti reprezentációra épít, nem képes megfelelő választ adni a szuverenitás kérdésére. Schmitt klasszikus meghatározása szerint: „Souverän ist, wer über den Ausnahmezustand entscheidet” – „Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”³²². Hirst ennek kapcsán arra mutat rá, hogy a jogrend mindig feltételez egy „külsőt”, amely nem kodifikálható, de amelytől a rend legitimitása függ³²³. A kivételes helyzet nem a jog rendjének zavarát jelenti, hanem annak konstitutív feltételét. A Schmitt-féle döntéelmélet ezen keresztül megrendíti a modern alkotmányosság alapjait: nem létezik olyan normarend, amely teljes mértékben immunis volna a politikai döntés kontingenciájával szemben.

Slavoj Žižek a schmitti döntéelméletet egy pszichoanalitikus és teológiai horizontba helyezi. Véleménye szerint Schmitt legmélyebb paradoxona az, hogy bár elutasítja a normatív formalizmust, mégis egy sajátos „formális döntésvűségbe” csúszik: a politikai döntés – a rendkívüli állapot kihirdetése – független minden pozitív tartalomtól, s csupán a döntés, mint aktus az, ami számít³²⁴. Ez a formális döntés azonban nem morális vagy racionális érveken alapul, hanem önreferenciális – „I want it because I want it!”³²⁵. Ezáltal a szuverén az, aki a döntést hozza – és ezzel új rendet alkot –, miközben az általa hozott szabályok érvényességét semmi más nem garantálja, mint saját akarata. Žižek a „terrorizmus logikáját” látja ebben a döntéelméletben, amelyet csak egy „szuverén hit” képes legitimálni – egy olyan hit, amely önmagát is képes feláldozni az ügyért³²⁶.

David Dyzenhaus a kötet egyik kulcstanulmányában a pluralizmus és az állami legitimitáció kérdését Schmitt „Ethic of State and Pluralistic State” című kevésbé ismert esszéjén keresztül vizsgálja. Dyzenhaus szerint a pluralista államnak újra kell gondolnia saját normatív alapjait, mivel a liberális semlegesség képtelen a politikai közösség erkölcsi kohézióját biztosítani. Schmitt e

---

³²¹ HIRST 1999: 7–37.

³²² SCHMITT 2005 [1922]: 13.

³²³ HIRST 1999: 10.

³²⁴ ŽIŽEK 1999: 18–19.

³²⁵ ŽIŽEK 1999: 20.

³²⁶ ŽIŽEK 1999: 24.

szövegben kifejezetten elutasítja a liberális államot, amely „minden erkölcsi döntéstől tartózkodik”, és ehelyett azt javasolja, hogy az állam ismerje el saját etikai alapállását, amely képes a pluralizmust nem pusztán technikai, hanem politikai értelemben kezelni³²⁷.

Ulrich Preuss tanulmánya azt vizsgálja, hogyan élnek tovább Schmitt koncepciói – sokszor öntudatlanul – a német alkotmányjogban. A német Szövetségi Alkotmánybíróság döntéseiben többször is úgy értelmezik az Alaptörvényt, mint „konstitucionális döntést” egy alapvető politikai és erkölcsi rend mellett – ez pedig Schmitt szóhasználatára és elméleti kereteire emlékeztet³²⁸. Bár Preuss nem tagadja Schmitt náci kötődéseinek súlyát, mégis amellet érvel, hogy a schmitti kérdésfelvetés – ki dönt a politikai közösség alapelveiről – elkerülhetetlenül jelen van minden politikai alkotmányban, és e kérdés megkerülése csak illúziókat eredményezhet.

A kötet szerzői – bármennyire is különböző megközelítésekből indulnak – egyetértenek abban, hogy Schmitt elméletei nélkülözhetetlen eszközöket nyújtanak a politikai elmélet megújításához. Nem Schmitt követése a cél, hanem annak felismerése, hogy a politika nem számolható fel sem technokrata, sem morális eszközökkel – és hogy a liberális demokrácia csak akkor őrizheti meg önmagát, ha képes lesz konfliktusait nem elfojtani, hanem demokratikus formába önteni.

---

³²⁷ DYZENHAUS 1999: 78–82.

³²⁸ PREUSS 1999: 158–160.

5.4. A béke és a szabadság konstrukciója Polányi Mihály társadalomfilozófiájában

Polányi megközelítésében a béke feltételeinek meghatározása szükségszerűen együtt jár a háború strukturális kereteinek kijelölésével is³²⁹. Érvelése szerint alapvető tévedés annak az elképzelésnek a továbbélése, amely szerint a béketárgyalások résztvevői – mintegy technokrata „fiókdiplomatákként” – képesek lennének az európai államok szuverenitásán keletkezett mély töréseket pusztán tárgyalások útján helyrehozni. Polányi álláspontja szerint mindaddig, amíg az európai államok szuverenitását nem korlátozza egy fölérendelt nemzetközi intézmény, a háború a maga belső logikája szerint, megszakítás nélkül folytatódik.

Polányi a háború kiváltó okait több, egymással szorosan összefüggő tényezőben azonosítja. Mindenekelőtt az európai államok korlátlan szuverenitásában, továbbá abban a meggyőződésben, hogy minden állam népe önmagát más nemzetek fölé helyezi. Amennyiben egy külső hatalom fenyegeti e felsőbbrendűség érzetét, az államok készek fegyveres erővel elégtételt venni a szuverenitásukon esett sérelmekért. Bár két állam viszonya nem szükségszerűen állandó háborús állapot, Polányi hangsúlyozza, hogy közöttük mindig fennáll egy jogos bizalmatlanság, amely magában hordozza a fegyveres konfliktus csíráját. Ugyanakkor, ha az egymás elleni támadás nem azonnal kivitelezhető, hanem hosszabb időt igényel a hadseregek mozgósítása, akkor nem állítható komolyan, hogy az ellenséges betörés megelőzése erkölcsi kötelességgé tenné a megelőző támadást³³⁰.

A világháborút Polányi egy végzetszerű, példátlan katasztrófaként értelmezi, amely élesen elválnak minden korábbi fegyveres konfliktustól. E jelenség háttérében az európai államok azon képessége áll, hogy pusztító erejüket bármely pillanatban szomszédaik ellen fordíthatják – ez pedig a korlátlan szuverenitás eszméjének logikus következménye. Polányi szerint a háború elsődleges oka Európa elavult politikai szerkezete³³¹, nevezetesen az, hogy szűk földrajzi térben hat korlátlan nagyhatalom létezik egymás mellett. A háborúért – érvel – nem kizárólag az államok vezetői, hanem Európa népei is felelősek.

---

³²⁹ POLÁNYI 1917: 165.

³³⁰ Polányi e ponton az európai államok szuverenitás-problematikáját paritásba állítja a korszak fokozatos vasút-automobil és tűzérési technika fejlődésének ütemével (POLÁNYI 1917: 166.)

³³¹ Polányinál ez alatt az alábbiakat kell érteni: a fennálló nemzetközi jog rendezése, a népek önrendelkezési joga alapján kialakított nemzetközi egyezmények, amelyek gátat szabnak a türanniszi állami szuverenitásnak. POLÁNYI 1917: 175.

Polányi álláspontja szerint a nagyhatalmaknak kölcsönösen le kell mondaniuk szuverenitásuk szabad gyakorlásáról, ellenkező esetben minden béketörekvés szükségszerűen kudarcra ítélt, és csupán sziszifuszi erőfeszítés marad. Az a békeszerződés, amely figyelmen kívül hagyja ezt az összefüggést, legfeljebb a háborút megelőző állapotot állítaná helyre – vagyis éppen azt a helyzetet, amely a konfliktus kirobbanásához vezetett. Polányi meggyőződése szerint Európa nem képes a status quo alapján tartós békét létrehozni; ehhez gyökeresen új irányra van szükség.

Az állami szuverenitást Polányi a népek saját államuk nagysága és gazdasági ereje iránt érzett feltétlen lojalitásaként értelmezi. A háború azonban – hangsúlyozza – nem racionális vállalkozás: nem alkalmas arra, hogy területi vagy politikai kérdéseket eldöntsön. Míg egy gazdasági vállalkozás kalkulált befektetést igényel, addig az állam mint eszme véráldozatot követel. Az állam nem érdekek szövetségeként, hanem eszmei konstrukcióként lép háborúba, és ami egy érdekszövetség számára veszteség, az az eszme fennmaradásának tápláló erejévé válhat.

Amennyiben az állam valóban polgárai védelmét tekintené elsődleges feladatának, úgy elveszítené szuverén jellegét, és szomszédaival együttműködve állandó, közös döntéshozatali mechanizmusokat hozna létre. A világháború Polányi értelmezésében nem más, mint annak az eszmerendszernek a következetes következménye, amely szerint az állam saját szuverenitása révén önmagát minden másnál értékesebbnek tekinti. Ez az önmagát erősítő logika végső soron elkerülhetetlenül a háború kitöréséhez vezet³³².

Polányi szerint kizárólag egy egységes európai jogrend képes megakadályozni a háborúk és forradalmak megismétlődését³³³. A szuverenitás nemzetközivé tétele nélkül nincs tartós béke. A forradalom Polányi értelmezésében a népek lelkiismeretének megmozdulása, amely az állam mint szuverén eszméjétől való szabadulásra irányul. A történelem során számos válság zajlott le, amelyek során a tömegek akarata felülkerekedett az állami akaraton, szembefordulva a már megszilárdult államrezonnal.

Polányi zárógondolata egyben elméleti programként is értelmezhető az állami szuverenitás megfékezésére: civilizációnk fennmaradását kizárólag az egyesült Európa eszméje garantálhatja³³⁴. Békekoncepciójának központi eleme az európai államok szuverenitásának szervezett és jogilag szabályozott lebontása, valamint egy közös európai hadsereg – rendfenntartó erő –

---

³³² POLÁNYI 1917: 169.

³³³ POLÁNYI 1917: 167.

³³⁴ POLÁNYI 1917: 167.

létrehozása. Csak ezen az úton válhat biztosíthatóvá a forradalmaktól és háborúktól mentes, tartós béke az államok közötti viszonyrendszerben. Polányi végkövetkeztetése szerint mindaddig, amíg az állam maga gyakorolja a legfőbb végrehajtó hatalmat, semmilyen nemzetközi megállapodás nem képes hatékony korlátot szabni neki. A béke garanciális feltétele ezért az, hogy a nagyhatalmak kölcsönösen lemondjanak e végrehajtó hatalmi potenciálról a szupranacionális intézmények javára³³⁵.

5.5. Erőszakmátrix az államelméletben

Az erőszak az emberiség történetével egyidős jelenség. A modern állam kialakulásával – különösen Európában a modernitás hajnalán – az erőszak fogalma szorosan összekapcsolódott az állami hatalommal³³⁶. Ennek következtében az állam megszerezte az erőszak-monopóliumot, amely egyszerre korlátozta a szétszórt erőszak használatát és növelte a társadalom biztonságát. Bár az erőszak az állami hatalom kulcseszközévé vált, nem vált kizárólagossá³³⁷.

Thomas Hobbes kiemelkedő gondolkodója annak, hogy az állam és az erőszak kapcsolatát elméletileg megalapozza. A *Leviatán* című művében egy olyan rendszert vázolt fel, amely célul tűzi ki az erőszak korlátozását. Hobbes szerint, amennyiben nem létezik erős központi hatalom, az emberek saját biztonságuk érdekében önhatalmúlag alkalmazhatják az erőszakot. A *De Cive*³³⁸ című írásában úgy fogalmaz: a természeti állapot – a polgári társadalomtól mentes állapot – „mindenki háborúja mindenki ellen”, ahol mindenki egyforma jogot formál minden dologra. Ekkor az erőszak korlátlan és kiszámíthatatlan. Hobbes szerint az önkényes erőszak fénken tartásának eszköze a szervezett erőszak, a *Leviatán*, amely kizárólagos hatalommal rendelkezik az erőszak legitim formáinak alkalmazására³³⁹. Ehhez kijelölnek egy személyt vagy testületet, amely a közösség minden tagját képviseli, és akinek döntéseit közös akarattal egyenértékűként fogadják el. Hobbes filozófiájában az emberi félelem és a biztonság iránti vágy teremti meg az állam szükségességét, amely egyedül képes hosszú távon fenntartani a közrendet és biztosítani a biztonságot³⁴⁰.

A mai politikai konfliktusokban is jól érzékelhető Carl Schmitt „barát–ellenség” megkülönböztetése: a saját identitás csak az ellenség létezéséhez viszonyítva definiálható. Így az erőszak és

---

³³⁵ POLÁNYI 1917: 170.

³³⁶ SCHMITT 2002: 59.

³³⁷ GRIMM 2002: 1297–1313.

³³⁸ HOBBS 1999: 205.

³³⁹ HOBBS 1999: 208.

³⁴⁰ HOBBS 1839: 130-311.

a félelemkeltés napjaink politikai és filozófiai gyakorlatában, valamint a globális hatalmi viszonyokban is jelen van. Schmitt rámutatott, hogy az erőszak és a háború doktrínája szorosan összefonódik a politikával, míg Hannah Arendt hangsúlyozta, hogy a legpusztítóbb események az emberek között, a közösségekben és a politikai térben következnek be.

Giorgio Agamben a *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life* (1998) című művével – és az egész *Homo Sacer*-projekttel – arra tesz kísérletet, hogy a Hobbesra és Rousseau-ra visszavezethető klasszikus szuverenitásfogalmat a 20. századi és kora 21. századi tapasztalatok fényében alapvetően újraértelmezze. Érvelése szerint a modern állami szuverenitás rejtett szerkezete csak akkor érthető meg, ha a szuverén hatalmat a biopolitika – vagyis az „élet feletti hatalom” – logikájával együtt vizsgáljuk. A szuverenitás lényegéhez tartozik, hogy a jog normális működését felfüggesztheti, és olyan „kivételes teret” hozhat létre, ahol az emberek pusztá életként, jogfosztott testként jelennek meg³⁴¹.

Agamben kiindulópontja az, hogy a szuverén hatalom és a biopolitika között strukturális, de sokáig rejtve maradt kapcsolat áll fenn. A szuverén hatalom nem egyszerűen törvényalkotó és törvényalkalmazó hatalom, hanem mindenekelőtt az, aki „a kivételes állapotról dönt” – vagyis eldönti, mikor lép érvénybe egy olyan rendkívüli helyzet, amelyben a jog normális érvényesülését felfüggesztik. A szuverén paradox pozíciója, hogy egyszerre áll „a jogon belül” (ő adja a jogot), és „a jog fölött” (ő képes a jog felfüggesztésére).

Agamben szerint a szuverén hatalom önmagát úgy alkotja meg, hogy a politikai rendet a pusztá emberi élet kirekesztésére építi. Ez a kizárás nem egyszerű kirekesztettség: az érintettek jogi státuszukat veszítik el, de a hatalom fennhatósága alól nem kerülnek ki. Egy olyan „zónába” kerülnek, ahol az életük minden aspektusa a hatalom befolyása alatt áll, miközben a jog rendes garanciái nem védik őket. Ezt a sajátos állapotot ragadja meg a „pusztá élet” (*bare life*) fogalma: az a létforma, amelyben valaki már nem teljes jogú polgár, de még mindig a hatalom által megsemmisíthető, irányítható, szabályozható élet marad.

A pusztá élet így kettős funkciót tölt be: egyrészt a politikai közösség küszöbe – annak határán áll, hogy „emberként” számítson, de „polgárként” már nem; másrészt a szuverenitás eredeti alapja, mert a szuverén legvégső hatalma éppen abban áll, hogy dönthet arról, kinek az élete

---

³⁴¹ ANTAL 2021: 98-101.

számít megőrzendőnek, és kinek a léte válhat következmények nélkül feláldozhatóvá. Agamben ezt nevezi „biopolitikai testnek”: a szuverén hatalom eredeti aktusa az, hogy létrehozza azt a jogilag kiszolgáltatott testet, amely fölött teljes rendelkezéssel bír – még akkor is, ha formálisan „kívül” helyezi a politikai közösségen.

A biopolitikai megkülönböztetés érzékeltetésére Agamben a klasszikus görög fogalompárt hívja segítségül: zoé és biosz. A **zoé** a pusztá, „természetes” életet jelöli – azt a létet, amely a magánszféra, a család, a háztartás, a biológiai fennmaradás szintjén zajlik. A **biosz** ezzel szemben a minősített, formált élet: az az életmód, amely a polisz, a politikai közösség terében bontakozik ki, és amelyhez státusz, rang, részvétel, nyilvános jelenlét kapcsolódik.

Agamben olvasatában a nyugati politikai tradíció kezdettől fogva e kettősség köré szerveződik. A polisz nem minden életet fogad be, hanem válogat az életformák között: bizonyos életek „méltók” a politikai megjelenésre (biosz), más életek pusztán „fenntartandó” biológiai életként (zoé) maradnak a háttérben. Leo Strauss modernségkritikájára utalva Agamben úgy véli, hogy a modern politikai rend nem megtöri, hanem radikalizálja ezt a hagyományt: a modern állam egyre inkább az élet teljes körű igazgatásának, szabályozásának, statisztikai és adminisztratív kezelésének terepévé válik – vagyis biopolitikai hatalomként működik.

Ebben az értelemben a modernitás nem „elszakadás”, hanem fokozás: ami az antikvitásban a polisz és az oikosz különbségeként, majd a kereszténységben üdvösség–földi élet viszonyaként, később a szuverén jogalkotó és az alattvalók élethelyzetei közötti különbségként jelent meg, az a 19–20. századra a biopolitika formájában válik uralkodó struktúrává. Az állam nemcsak törvényeket hoz, hanem „életpolitikát” folytat: népesedéspolitika, közegészségügy, eugenika, szociálpolitika, biztonságpolitika – mind ugyanahhoz a logikához tartoznak.

Agamben szerint a modern állam biopolitikai logikájának csúcspontja a **kivételes állapot** (state of exception). A kivételes állapot az a konstelláció, amikor a jogrend formálisan fennmarad, de alkalmazását részben vagy egészben felfüggesztik – például rendkívüli állapot, szükségállapot, hadiállapot, terrorfenyegetettség miatti rendkívüli intézkedések esetén. Ilyenkor a szuverén nem a jog által kötött szereplőként lép fel, hanem mint az, aki dönt arról, hogy mire, mikor és mennyiben vonatkoznak a normák.

Agamben újdonsága az, hogy a kivételes állapotot nem egyszeri, ritka, „rendkívüli” eseményként érti, hanem a modern kormányzás strukturális mintázataként. Szerinte a 20. század totális

diktatúrái (nácizmus, fasizmus, sztálinizmus) azt mutatják, hogy a kivétel „tartóssá” válhat: a rendkívüli állapot jogi formában is normalizálható (pl. állandósított szükségállapot, rendeleti kormányzás, rendkívüli hatáskörök), így a kivétel lesz az új norma.

A kivételes állapot legtisztább megjelenési formája Agamben szerint a koncentrációs tábor. A tábor – Auschwitz, Gulag, internáló- és hadifogolytáborok, extraterritoriális fogva tartóközpontok – nem pusztán történeti vagy földrajzi „hely”, hanem jogi-politikai paradigma. A tábor az a tér, ahol a jog felfüggesztésének aktusa intézményes formát ölt: a bent lévők jogfosztottak, mégis teljes mértékben a hatalom rendelkezésére állnak; életük és haláluk felett a szuverén diszkrecionális módon dönthet.

A tábor ezért Agamben számára nem a múlt lezárt fejezete, hanem a modern politika „árnyékstruktúrája”: olyan modell, amely mindig újrászervezhető, amikor emberek egy csoportját „kívülre” helyezik (menekültek, hontalanok, internáltak, terrorgyanus személyek), miközben ténylegesen egy állam vagy nemzetközi szervezet teljes ellenőrzése alá kerülnek. A pusztaság itt válik a legszélsőségesebb módon láthatóvá: az ember testi léte az a jog bármiféle védelme nélkül, pusztán a megsemmisíthetőség horizontján.

Agamben gondolkodása több ponton reflektál Hobbes társadalmi szerződés-elméletére. Hobbesnál a szuverén hatalom létrejöttének alapja a félelem: az emberek a „mindenki háborúja mindenki ellen” állapotától való rettegésükben ruházzák át jogaikat a Leviatánra, aki cserébe garantálja biztonságukat. Agamben értelmezésében ez az alku a modernitásban sajátos módon módosul: a biztonság ígéretéért cserébe az egyén elfogadja, hogy élete bármikor átcsúszhat a „pusztaság élet” státuszába – különösen a kivételes állapot idején, amikor a hatalom a biztonságra hivatkozva felfüggeszti a jogi garanciákat.

Agamben Arendt-hez is kapcsolódik, noha eltérő hangsúllyal. Arendt a totalitarizmust úgy írja le, mint amely tömegesen hoz létre „jog nélküli embereket”: hontalanokat, kitelepítetteket, akiket megfosztanak a polgári jogoktól és a politikai térben való megjelenés lehetőségétől. Agamben ezt a folyamatot viszi tovább és radikalizálja: szerinte a modern politikai rend mélystruktúrájában eleve benne rejlik a homo sacer alakja – az az ember, aki megölhető anélkül, hogy az gyilkosságnak minősülne, és akinek élete nem áldozható fel rituálisan, mert már eleve „kívül” van a szakrális és jogi rendeken.

Polányi Mihály társadalomfilozófiai gondolkodásában a béke és a háború kérdése szorosan összekapcsolódik az állami szuverenitás kritikájával. Polányi szerint aki a béke feltételeit meghatározza, az egyúttal kijelöli a háború keretfeltétel-rendszerét is: a békerendezéseknek nem pusztán a fegyveres konfliktus lezárására, hanem a háborút strukturálisan lehetővé tevő szuverenitásformák megszüntetésére kell irányulniuk.

Polányi érvelése szerint az európai háborúk mély oka az államok korlátlan szuverenitása: minden állam népe többre tartja magát a többinél, és kész fegyvert fogni, ha úgy érzi, szuverén státusza sérelmet szenvedett. Két állam között mindig megmarad a „jogos bizalmatlanság”, a háború csírája, különösen akkor, ha a haditechnikai fejlődés (vasút, tüzérség, később légierő) lehetővé teszi, hogy egyik fél pillanatok alatt súlyos csapást mérjen a másikra. A világháború Polányi értelmezésében nem egyszerűen egy újabb konfliktus, hanem „végzetszerű katasztrófa”: az európai államok korlátlan szuverenitásának logikus, bár tragikus következménye.

Polányi szerint a béke tartós feltétele nem a status quo restaurálása, hanem az európai államok szuverenitásának korlátozása és nemzetközi keretek közé szorítása. A „civilizáció fennmaradását” csak az „egyesült Európa” eszméje biztosíthatja: egy olyan európai jogrend és szupranacionális intézményrendszer, amely gátat szab az önkényes szuverén döntéseknek, és képes megakadályozni a háború és a forradalom ismételt kitörését.

Polányi számára a forradalom a „népek lelkiismeretének megmozdulása”: kísérlet arra, hogy a társadalom megszabaduljon az állam mint szuverén eszmétől, és új politikai berendezkedést hozzon létre. Ha azonban a szuverenitás struktúrája változatlan marad, a forradalom csak újra-indítja a háború logikáját. Ebből a szempontból Polányi gondolatai szorosan kapcsolódnak Agamben által adott diagnózissal: a szuverenitás, a kivételes állapot és az aszimmetrikus ellenfogalmak együtt alakítják ki azt az erőszakmátrixot, amely a modern nemzetközi rendszer mélyében működik.

Az államelméletben az erőszak problémája Hobbes óta központi kérdés. Hobbes Leviatánja a szétszórt, önkényes erőszak korlátozására létrejött „mesterséges test”: az emberek félelme és biztonság iránti vágya hozza létre azt a szuverén hatalmat, amely egyedül rendelkezik az erőszak legitim alkalmazásának jogával. A modern állam e logika szerint egyszerre fékez meg és koncentrál erőszakot.

Carl Schmitt barát–ellenség-fogalma megmutatta, hogy az erőszak és a háború nem egyszerűen „hibaként” kerülnek a politikába, hanem a politikai identitás meghatározásának részei: az ellenség kijelölése teremti meg azt a keretet, amelyben az erőszak „értelmet” kap. Hannah Arendt ezzel párhuzamosan arra mutat rá, hogy a legpusztítóbb események – háborúk, forradalmak, genocídiumok – mindig az emberek közötti térben, a politikai világ szövetében zajlanak: a cselekvés és a beszéd terében, amelyet a politika hoz létre.

Agamben és Polányi így három különböző irányból, de egymást kiegészítve világítják meg a modern politika sötétebb oldalát:

- Agamben a szuverén döntés és a puszta élet viszonyát teszi a biopolitikai uralom középpontjába.
- Polányi a szuverenitás korlátlan gyakorlásának nemzetközi következményeit tárja fel, és az európai szintű jogi–politikai integrációban lát esélyt a háború logikájának megtörszésére.

E gondolkodók közös üzenete, hogy a béke, a szabadság és a jogállamiság nem érhető meg az erőszak, a háború és a szuverenitás kritikus elemzése nélkül; a modern politikai rend stabilitása attól függ, képes-e átláthatóvá tenni és korlátok közé szorítani saját biopolitikai és fogalmi erőszakstruktúráit

6. ÜTKÖZTETETT PARADIGMÁK - AVAGY MIBEN REJLIK AZ ELTÉRŐ TARTALOM?

A "Ütköztetett paradigmák - avagy miben rejlik az eltérő tartalom?" kérdésfeltevés lényege akként ragadható meg, hogy hogyan jelennek meg és miben különböznek a különböző gondolkodásmódok, elméletek vagy megközelítések, amelyek különböző nézőpontokat képviselnek egy adott témában. Az eltérő tartalom azt jelenti, hogy a különböző elméleti keretek, világképek, vagy paradigmák más-más alapfeltevéseken és értelmezéseken alapulnak, amelyek meghatározzák az adott jelenség értelmezését, elemzését és megértését. Más szavakkal, az eltérő tartalom arra utal, hogy különböző gondolkodók vagy tudományos irányzatok különböző módon közelítenek meg egy problémát, más értékekre, elvekre, tapasztalatokra vagy elméletekre építenek, és ezek az alapvető különbségek vezetnek a paradigmák ütközéséhez. A különböző nézőpontok összecsapása során nemcsak a kérdésekre adott válaszok térnek el, hanem a válaszadás módja, a használt fogalmak és a felhasznált módszerek is különbözhetnek.

Mit is jelent a „politikatudomány-feladatfelfogása”? Hogyan is tudjuk megragadni eme igen csak mélyreható és komplex eszmerendszer – felfogások ütköztetéseit, egymásra gyakorolt hatásmechanizmusait, egyedi válaszreakcióikat a politikatudomány-feladatát illetően és egymás nézetrendszerre vonatkozó kritikai jellegű megállapításaikat? Mind a kérdésfeltevés mind a reá adott válaszok is komplex – más szóval összehasonlító vizsgálatot igényelnek. A választott témakörrel kapcsolatosan felvethető az a kérdés, hogy: „Miért is ezen kiválasztott négy szerző egymásra hatását (kritikai nézeteiket és eltérő politikatudomány-feladatfelfogásokat) kívánom doktori kutatásom górcsővé tenni?” – A választ úgy tudnám megragadni, hogy eme „szerzőnégyes” tagjai hatással voltak egymásra, egyes nézeteik kialakításában – ilyen egyedi nézet maga a politikatudomány-feladatfelfogás koncepciók összehasonlító vizsgálata is. Hiszen a Max Weber által kialakított és teret hódított koncepció számos kritika tárgyát képezte, a szóban forgó három „Weber kritikus” szerző ecsetvonásaiban (műveiben és értekezéseiben) is egyaránt. Strauss, Polányi és Voegelin is egyaránt kritika alá vonják Weber megállapításait, azonban ezt mindannyian eltérő problémák, kérdésfeltevések, alaphipotézisek, egyedi fogalomhasználat, módszertan, példabemutatás segítségével illusztrálják a számunkra. Továbbá eltérő politikatudomány-feladatfelfogás koncepciók bontakoznak ki a három Weber kritikából, melyeknek egyedi csak rá jellemző végcélja is van. Mit értünk kritika alatt? Egyáltalán kritika, avagy vádirat? Hangsúlyozni szeretném disszertáciomban nem a „Kinek van igaza” kérdésre keresem a választ, hanem inkább a „mit adnak hozzá a kritikai észrevételek a weberi örökségéhez?” Miben egyedülálló a weberiánus és a weberi tanokra más szemmel tekintők gondolatai,

vitái, összeütközthető eszmerendszerei. Mert a disszertáció arra szeretne irányt mutatni, következtetések és beható elemzések által, hogy a weberi kritika aktorainak és az értekezéseikben foglaltak alapos ismerete nélkül, nem beszélhetnénk a weberi tanok továbbéléséről.

Polányi Mihály és Leo Strauss két 20. századi gondolkodó, akik különböző filozófiai hagyományokból és problématerületekből kiindulva mégis hasonló kérdéseket tettek fel az emberi tudásról, a modernitás válságáról és a tradíciók jelentőségéről. Polányi elsősorban a tudományfilozófia, az episztemológia és az etika területein alkotott, míg Strauss a politikai filozófia, a klasszikus gondolkodók értelmezése és a modern eszmék kritikája terén vált meghatározó alakjává. Mindkettőjük számára központi kérdés volt a modern világ válsága és az erre adott lehetséges válaszok keresése.

Az alábbiakban összehasonlítjuk Polányi és Strauss gondolkodásának néhány kulcsfontosságú elemét: a tradíciókhoz való viszonyukat, a modernitás kritikáját és az igazság keresésének módját.

6.1. Polányi Mihály és Leo Strauss politikai filozófiájának összehasonlító összegzése

Polányi Mihály szerint a tudás nem pusztán objektív tények gyűjteménye, hanem egy olyan közösségi gyakorlat, amelyet tradíciók és implicit normák irányítanak. Az **inherens tudás** fogalma arra mutat rá, hogy a tudományos igazságok nem teljesen megfogalmazhatóak vagy formális szabályokkal rögzíthetőek, hanem személyes elköteleződés és a közösség tradíciói által születnek. Polányi tehát a tradíciókat a tudás feltételeként és fenntartójaként értelmezte.

Leo Strauss szintén hangsúlyozta a tradíciók jelentőségét, de elsősorban a politikai filozófia területén. Strauss szerint a modernitás egyik legnagyobb problémája a klasszikus filozófiai és politikai hagyományoktól való eltávolodás, amely az értékrelativizmus és a nihilizmus elterjedéséhez vezetett. Strauss a görög filozófiában és a premodern gondolkodásban kereste a választ arra, hogyan lehetne visszatérni az örök igazságokhoz, amelyeket a modern politikai gondolkodás elhanyagolt.

Mindkét gondolkodó tehát a tradíciókban látta a modern válság megoldásának kulcsát, bár Polányi ezt a tudományos gyakorlatban, Strauss pedig a politikai és filozófiai hagyományokban kereste.

6.1.2. A modernitás kritikája

Polányi szerint a modernitás egyik alapvető problémája a tudományos objektivitás abszolutizálása, amely aláássa a tudományos kutatás etikai és közösségi alapjait. Úgy vélte, hogy a pozitívizmus és a mechanikus racionalizmus olyan világszemléletet eredményezett, amely figyelmen kívül hagyja az emberi tudás személyes és morális dimenzióit.

Leo Strauss a modernitást a politikai filozófia szempontjából bírálta, különösen a természetjog hagyományának elvetése miatt. Strauss úgy vélte, hogy a modern politikai gondolkodás, amely Machiavellitől Hobbeson és Locke-on át vezetett, elvesztette a kapcsolatot az univerzális értékekkel. Ez a váltás szerinte a relativizmushoz és a politikai nihilizmushoz vezetett, ami aláásta a politikai rend alapjait.

Míg Polányi a modernitás válságát az objektivitás és a racionalizmus túlhajtott eszméjében látta, Strauss szerint a probléma gyökere az értékek és az erkölcsi igazságok elutasításában rejlik.

6.1.3. Az igazság keresése: tudomány és filozófia

Polányi Mihály az igazság keresését a tudományos közösség normái és a személyes elköteleződés összefüggésében értelmezte. Az igazság szerinte nem abszolút értelemben adott, hanem folyamatos keresés eredménye, amelyet a tradíciók, a kreativitás és az emberi részvétel tesz lehetővé. Leo Strauss ezzel szemben az igazságot a filozófiai elmélkedés és a klasszikus gondolkodók műveinek újraértelmezése révén kereste. Strauss számára az igazság nem csupán a racionális kutatás eredménye, hanem az örök és univerzális princípiumok felismerésén alapul. Úgy vélte, hogy a filozófus feladata az, hogy elmélyült dialógusban álljon a múlt legnagyobb gondolkodóival, hogy az emberi életre vonatkozó alapvető kérdésekre válaszokat találjon.

Polányi és Strauss között tehát jelentős különbség van az igazság természetének megközelítésében. Míg Polányi az igazságot dinamikus, közösségi és evolúciós folyamatként értelmezte, Strauss az igazságot statikusabb és örök értéként szemlélte.

6.1.4 Közös pontok és eltérések

Polányi és Strauss közös alapja az, hogy mindketten kritikusak voltak a modern világ relativizmusa és válsága iránt, valamint a tradíciók jelentőségét hangsúlyozták. Polányi ezt a tudományos tudás kontextusában és a közösségi normák fenntartásában látta, míg Strauss a politikai

filozófia és az univerzális értékek területén keresett megoldásokat. Az egyik legfontosabb különbség közöttük az igazsághoz való viszonyukban rejlik: Polányi az igazságot folyamatként, Strauss pedig abszolútumként közelítette meg. Eltérő módon értelmezték a tradíció szerepét is: Polányi a tudományos gyakorlatban és a közösségi normákban látta a tradíciók fontosságát, míg Strauss a klasszikus filozófia hagyományának visszaállítására törekedett. Polányi Mihály és Leo Strauss filozófiája két különböző, de egymást kiegészítő perspektívából vizsgálja a modernitás problémáit. Míg Polányi a tudományos tudás etikai és közösségi alapjait emelte ki, Strauss a politikai filozófia klasszikus hagyományainak helyreállítására törekedett. Az összehasonlítás segít megérteni, hogy a modern válság milyen mélyen érinti mind a tudományos, mind a politikai és filozófiai gondolkodást, valamint hogy a tradíciók és az igazság kérdése milyen sokféle módon jelenhet meg az emberi törekvésekben.

6.2. Polányi Mihály és Hannah Arendt filozófiájának összehasonlító összegzése

Polányi Mihály és Hannah Arendt gondolkodásának összevetése különösen termékeny, mert mindketten a 20. század tragikus tapasztalataira reflektálva próbálták újragondolni a tudás, az erkölcs és az emberi cselekvés alapfogalmait, mégis egészen más irányból közelítettek. Polányi elsősorban a megismerés személyes, hallgatólagos (tacit) dimenziójára, Arendt pedig a cselekvés, a szabadság és a politikai nyilvánosság jelentőségére koncentrált, de mindketten elutasították az embermentes, „semleges”, tisztán objektivistá társadalom- és tudományfelfogást.

Tudás, megismerés, személyesség

Polányi Mihály a tudás természetét vizsgálva azzal szakít, hogy a megismerést pusztán explicit, formális, szavakba foglalható információhalmazként értsük. A „hallgatólagos tudás” (tacit knowledge) fogalmával azt hangsúlyozza, hogy mindig többet tudunk annál, mint amit világosan ki tudunk mondani: a szakértelem, az ítélőképesség, az intuíció, a mintázatok felismerése, a „ráérzés” mind olyan tudásformák, amelyek szervesen az egyén személyéhez kötődnek. A tudás aktív, személyes elköteleződést igényel: aki tud, az nem pusztán regisztrál, hanem állást foglal – „szenvédélyes hozzájárulást” visz bele minden megismerési aktusba.

Arendtnél a tudás soha nem válik öncéllá: mindig beágyazódik az emberi világban való cselekvésbe. A megértés nála elsősorban politikai és egzisztenciális kategória: azt jelenti, hogy el tudjuk helyezni magunkat a közös világ horizontjában, és képesek vagyunk felelősséget vállalni tetteinkért. Arendt ezért különbséget tesz „gondolkodás”, „megismerés” és „cselekvés” között,

de mindháromat a pluralitás – az emberek közötti viszony – felől érti: az ismeret csak akkor nyer valódi jelentést, ha a nyilvános térben, beszédben és cselekvésben formálódik tovább.

Etika, felelősség, „gonosz” és elköteleződés

Polányi szerint az erkölcsi döntések és értékek nem vezethetők le tisztán objektív, bizonyítható elvekből: mindig személyes elköteleződés, hallgatólagos belátás és kockázatvállalás kapcsolódik hozzájuk. Az erkölcs és a tudomány párhuzamában azt hangsúlyozza, hogy a kutató, a szakember vagy a polgár felelőssége elválaszthatatlan az általa vallott eszmékhez való hűségtől; a tudás aktusa egyúttal erkölcsi aktus is, mert mindig feltételez valamilyen hitet abban, hogy „van valami, amit érdemes igaznak tekinteni”.

Arendt etikai gondolkodása a cselekvés, az ítélet és az emberek közötti kapcsolatok köré szerveződik. Az akció számára központi jelentőségű: a cselekvés az a tér, ahol az ember új kezdetet hoz a világba, és ahol identitása – „ki ő” – a többiek előtt megmutatkozik. A „jóság” és „gonoszság” kérdését Arendt különösen a totalitarizmus tapasztalatán keresztül vizsgálta: a „gonosz banalitása” kifejezéssel arra mutat rá, hogy a legnagyobb bűnök is elkövethetők gondolkodás nélküli engedelmességgel, adminisztratív rutinban, ha hiányzik az egyéni felelősségvállalás és ítélőképesség. Ebben a tekintetben Polányi és Arendt egyaránt hangsúlyozzák az egyén felelősségét: Polányi a személyes tudás és elköteleződés oldaláról, Arendt a cselekvés és ítéletképesség oldaláról közelít.

Társadalom, gazdaság, politika

Polányi – gazdasági és társadalomfilozófiai írásaiban – a társadalmat szerves egységként fogja fel, ahol gazdaság, politika és kultúra elválaszthatatlanul összefonódik. Kritikájának középpontjában a „disembedded”, önmagában működő piaci logika áll: szerinte a gazdaság nem válhat teljesen autonómmá a társadalomtól anélkül, hogy szét ne rombolná annak szociális és erkölcsi szöveteit. A piacot újra be kell „ágyazni” a társadalmi és politikai normákba – a közösség önvédelmi reakciója (például szociális állam, munkajogi szabályok, gazdasági korlátok) e beágyazottság helyreállítására tett kísérlet.

Arendt politikai filozófiája ezzel szemben nem a gazdasági szerkezetek, hanem az emberi szabadság és a politikai cselekvés tere felől közelít. A totalitarizmus kritikájában azt mutatja meg, hogyan semmisíti meg a diktatórikus uralom a nyilvánosságot, a pluralitást és a spontán cselekvés terét, és hogyan redukálja az embert pusztán adminisztratív objektummá. Arendt számára

a szabadság nem belső állapot, hanem a közös cselekvés tereiben valósul meg: új kezdetekben, közös tanácskozásban, a „hozzánk hasonlók társaságában” végzett politikai akcióban.

Közös nevezők és eltérések

- Mindkét gondolkodó elutasítja az olyan tudomány- és társadalomfelfogást, amely az embert mint cselekvő, felelős lényt „kiveszi a képletből”, és mindent imperszonális struktúrákra vagy törvényekre vezet vissza.
- Polányi a tudást és az erkölcsöt belülről, a személyes elköteleződés és hallgatólagos tudás felől ragadja meg; Arendt a politikai tér és az emberek közötti cselekvés szempontjából vizsgálja a felelősséget, különösen a totalitarizmus tapasztalatát szem előtt tartva.
- Polányinál a társadalmi kritika fókusza a gazdasági és tudományos racionalitás túlburjánzásán, valamint a piaci logika autonómiáján van; Arendtnél a politikai nyilvánosság felszámolásán, a pluralitás elpusztításán és az intézményesített terroron.

A két életmű egymás mellé állítva azt üzeni, hogy sem a tudás, sem a szabadság, sem a politika nem érthető meg személytelen folyamatokként: mindkettő alapja a gondolkodó, ítélő, cselekvő ember, aki személyes tudására támaszkodva lép be a nyilvános térbe, és vállalja tettei következményeit – legyen szó tudományos igazság kereséséről, gazdasági rend alakításáról vagy politikai cselekvésről.

Különbségek és összehasonlítás: Polányi és Arendt

- *Tudás természetének megközelítése:* Polányi a tudás személyes, hallgatólagos aspektusait és a tudományos kutatásban való alkalmazását hangsúlyozta, míg Arendt inkább az emberi cselekvés és a közösségi cselekvés politikai dimenziójára összpontosított.
- *Etikai nézetek:* Polányi az erkölcsöt inkább az egyéni tapasztalatokhoz és a személyes elköteleződéshez kapcsolta, míg Arendt az etikai kérdéseket a cselekvés és a felelősség kontextusában vizsgálta.
- *Politikai nézetek:* Arendt mélyen érdeklődött a politikai szabadság és az emberi akció fogalma iránt, míg Polányi a gazdasági rendszerek társadalmi beágyazottságát és az értékek politikai aspektusait hangsúlyozta.

Polányi és Arendt filozófiája különböző, de átfedő területeken találkozik, különösen az emberi cselekvés, az etika és az emberi tudás vonatkozásában. Polányi az egyéni tudás és az intuíció fontosságát hangsúlyozza, míg Arendt a cselekvés közösségi aspektusára összpontosít, amely politikai és társadalmi változásokat eredményezhet. Mindkét gondolkodó központi szerepet

szánt az emberi szabad akaratnak, de eltérő kontextusban és célokkal: Polányi a tudás és a gazdasági rendszerek, míg Arendt a politikai szabadság és az akció terén. Polányi Mihály emigránsként való élete jelentős hatással volt filozófiai és társadalomelméleti munkásságára. Az 1930-as években, amikor a náci rezsim előretört Európában, Polányi, aki korábban Magyarországon és Németországban is dolgozott, Angliába menekült. Ez a migráció nemcsak hogy fizikailag, hanem intellektuálisan is formálta a nézeteit és munkáját.

Polányi migrációja során a különböző országokban és kultúrákban szerzett tapasztalatai hozzájárultak ahhoz, hogy egyre inkább kritikusan szemlélje a kapitalista gazdasági rendszert és annak társadalmi hatásait. Az Angliában eltöltött idő alatt kezdett el mélyebben foglalkozni a gazdasági és társadalmi elméletekkel, különösen azzal, hogy hogyan befolyásolja a gazdaság a társadalmi struktúrákat és az emberek életét. Munkássága során hangsúlyozta, hogy a gazdasági rendszer nem válhat teljesen autonóm entitássá, mert az emberi társadalomnak szüksége van a közösségi és etikai szempontok figyelembevételére is.

Emigránsként Polányi találkozott különböző gondolkodókkal, mint például John Maynard Keynes, akivel közvetlen kapcsolatban állt, és akinek gazdasági elméletei hasonlóan bírálón viszonyultak a szabadpiac abszolútumához. Polányi, különösen az angliai éve alatt, kiemelkedő szereplője lett azoknak a filozófiai és gazdasági diskurzusoknak, amelyek a társadalom gazdasági és politikai aspektusainak újragondolását célozták. Az ő elméletei szerint a gazdaság nem lehet teljesen autonóm a társadalomtól, és az állami beavatkozás szükségessége a társadalmi jólét fenntartása érdekében elkerülhetetlen.

Polányi filozófiájában a tudás, különösen a hallgatólágos tudás, központi jelentőséggel bír. Emigrációja alatt, különösen az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban töltött éve során a tudás természetét, a tudomány működését és a tudás társadalmi dimenzióit vizsgálta. Elmélete szerint a tudás nem csupán egyéni tapasztalat, hanem közösségi jelenség is, amely az emberek közötti interakciók és az érzelmi elköteleződés révén formálódik.

Polányi gondolkodása nemcsak a gazdasági kérdésekre, hanem a társadalmi és etikai dimenziókra is kiterjedt. Emigrációja során szerzett tapasztalatai – különösen a totalitarizmus és a szabadpiaci gazdaság ellentmondásainak megfigyelése – jelentősen alakították nézeteit. Elméletei rámutatnak, hogy az emberek nem csupán gazdasági szereplők, hanem életükben a morális elvek és a közösségi szempontok is alapvető szerepet játszanak.

Munkássága ma is meghatározó forrás azok számára, akik a társadalmi és gazdasági kérdések filozófiai aspektusait kutatják. Polányi emigránsként szerzett élményei alapvetően formálták és gazdagították gondolkodását, amely a gazdasági rendszerek, a tudás természete és az etikai elköteleződés összefüggéseit vizsgálja. Írásai továbbra is fontos hivatkozási pontot jelentenek az interdiszciplináris kutatásokban és a társadalmi problémákra adott válaszok elemzésében. Összességében Polányi Mihály filozófiai munkássága a tudás, az etika, valamint a társadalmi és gazdasági rendszerek összefüggéseire koncentrál, és jelentős hatást gyakorolt a 20. századi filozófiai diskurzusra.

6.3. POLÁNYI MIHÁLY ÉS Carl Schmitt FILOZÓFIÁJNAK összehasonlító összegzése

Polányi Mihály és Carl Schmitt filozófiája két különböző szellemi hagyományból származik, mégis bizonyos pontokon termékeny párbeszédre nyílik lehetőség közöttük. Míg Polányi elsősorban a tudás természetének, a tudományos közösség működésének és az episztemológiai szabadság feltételeinek kérdéseit vizsgálta, Schmitt a politika alapvető kategóriáit, különösen a szuverenitást, a kivételes állapotot és az ellenség-barát megkülönböztetést helyezte gondolkodásának középpontjába. Mindketten érintették az emberi racionalitás, a közösség és a hatalom kérdéseit, de eltérő nézőpontból és eltérő célokkal.

Az alábbiakban a két gondolkodó néhány kulcsfogalmát és megközelítését hasonlítjuk össze, kiemelve, hogyan viszonyulnak egymáshoz a tudomány, a politika és az emberi közösség vonatkozásában.

Polányi Mihály az *inherens tudás* és a *személyes tudás* fogalmaival világít rá arra, hogy a tudás nem pusztán objektív tények halmaza, hanem a közösségi gyakorlat és az egyéni elköteleződés eredménye. Szerinte a tudományos közösségben a hagyományok, a személyes meggyőzések és az implicit ismeretek kulcsszerepet játszanak a tudományos igazságok létrejöttében. A közösség nem csak a tudományos felfedezés helyszíne, hanem a tudás továbbadásának és megerősítésének is a színtere.

Ezzel szemben Schmitt a politikai közösséget az *ellenség-barát* megkülönböztetés alapján határozta meg. A közösség számára a politika alapvetően konfliktusos természetű, ahol az identitás meghatározása és a hatalom fenntartása a szuverén döntésekből fakad. Schmitt szerint a közösség léte akkor kerül válságba, amikor a szuverenitás – azaz a kivételes állapot kihirdetésének képessége – gyengül, és a döntésképeség megszűnik.

Bár Polányi a közösséget inkább együttműködő és konszenzusra törekvő térként írja le, míg Schmitté konfliktusos és döntésorientált, mindketten a közösséget tekintik az emberi tevékenység és identitás központi helyszínének.

Polányi a szabadságot a tudományos kutatás elengedhetetlen feltételének tartotta. Az ő nézőpontjából a szabadság nem az egyéni önkény szabadsága, hanem egy felelős és elkötelezett autonómia, amelyet a tudományos közösség normái és hagyományai korlátoznak. Szerinte a szabadság nem abszolút, hanem olyan kereteken belül valósul meg, amelyek lehetővé teszik az igazság keresését és a közjó szolgálatát.

Schmitt számára a szabadság kérdése nem az egyén vagy a tudományos közösség szintjén merül fel, hanem a szuverenitás fogalmával összefüggésben. Schmitt szerint a politikai szabadság alapja a döntésképeség, amelyet a szuverén biztosít. Az autoritás Schmittnél nem csupán eszköz, hanem a rend és a politikai közösség fennmaradásának alapfeltétele. Így míg Polányi a szabadságot az egyéni felelősség és a közösségi normák összhangjában látja, Schmitt a szabadságot a politikai döntés és a rend megőrzésének kontextusában értelmezi.

Mind Polányi, mind Schmitt kritikusan viszonyult a modern relativizmushoz, de más irányból közelítették meg a kérdést. Polányi az episztemológiai relativizmust utasította el, amely szerinte aláássa a tudományos igazságba vetett hitet. Úgy vélte, hogy bár a tudományos igazságok fejlődnek és változnak, létezik egy transzcendens igazság, amely felé a tudományos közösség törekszik.

Schmitt ezzel szemben a politikai és jogi relativizmust bírálta, amely szerinte a modern liberalizmus eredményeként terjedt el. Úgy vélte, hogy a természetjog és az abszolút igazság eltűnése a politika kiüresedéséhez vezetett, mivel a döntés helyett a jogi formalizmus és a gazdasági racionalitás került előtérbe.

Noha Polányi és Schmitt filozófiája eltérő problématerületekre koncentrált, mindkettejüknél megjelenik a közösség jelentősége, a szabadság és autoritás viszonya, valamint a modern relativizmussal szembeni kritika. Polányi a tudományos közösség belső normái és a transzcendens igazság keresése felől közelít, míg Schmitt a politikai döntés, a szuverenitás és a rend fenntartásának szempontjából vizsgálja ezeket a kérdéseket.

A két gondolkodó összehasonlítása révén mélyebb megértést nyerhetünk arról, hogyan határozza meg az emberi közösség a szabadság és az autoritás kereteit, és miként próbál válaszolni

a modernitás kihívásaira. Míg Polányi a tudomány etikai és episztemológiai alapjainak megőrzésére törekszik, Schmitt a politika alapvető konfliktusainak kezelésére keresi a megoldást.

6.4. Leo Strauss és Carl Schmitt filozófiájának összehasonlítása

Leo Strauss és Carl Schmitt filozófiája a 20. századi politikai gondolkodás meghatározó irányzatait képviseli, ugyanakkor alapvetően eltérő módszertani és elméleti megközelítéssel vizsgálja a politikai rend, a hatalom és az állam kérdéseit. Mindkét gondolkodó a modernitás problémáira reagált, különösen a liberalizmus, a demokratikus intézmények és a politikai erőszak viszonyrendszerére, azonban más-más kiindulópontból és más célkitűzéssel.

Carl Schmitt: a politika konfliktuscentrikus megközelítése

Carl Schmitt német jogfilozófus és politikai gondolkodó a politika lényegét a konfliktusban látta. Legfontosabb elmélete az „ellenség–barát” megkülönböztetés, amely szerint egy politikai közösség identitása és lényege csak az ellenséghez való viszonyában határozható meg. Schmitt számára a politikai döntés, a szuverenitás és az állami hatalom gyakorlása elválaszthatatlan a veszély, a félelem és az erőszak kérdéseitől. A szuverén az, aki képes dönteni a kivételes állapotban, vagyis azokon a helyzeteken, amelyeket a jog és a rend normái nem szabályoznak. Ez a szuverenitás-koncepció, amely a „kivételes állapotban való döntés” köré épül, Schmitt egész politikai filozófiájának központi eleme, és kulcsfontosságú a totalitárius rendszerek és a modern állam hatalmának megértéséhez.

Schmitt kritikusan viszonyult a liberális demokráciához, mert szerinte az idealizált konszenzusra épülő rendszerek nem veszik figyelembe az emberi természetből fakadó konfliktusokat, az ellenség jelenlétét, és a hatalom megszerzésének szükségszerű logikáját. Az erőszak, a félelem és a háború nem csupán történeti jelenségek számára, hanem az állam természetes és elkerülhetetlen aspektusai is. A modern állam célja ezért Schmitt szerint nem csupán a rend fenntartása, hanem az erőviszonyok biztosítása és az állam szuverenitásának megőrzése minden körülmények között.

Erkölc és politika kapcsolata Leo Straussnál

Ezzel szemben Leo Strauss filozófiája az erkölcs és a politika szoros összefüggésére helyezi a hangsúlyt. Strauss a klasszikus politikafilozófia hagyományait követi, különösen Platón és

Arisztotelész írásait, és kritikusan szemléli a modern liberalizmus relativizmusát, amely szerinte a politikai és erkölcsi értékeket aláássa. Strauss számára a politika nem pusztán hatalmi játszma, hanem az emberi élet értelmének, az igazságosság és az erkölcsi rend biztosításának eszköze. Az állam legitimitációja nem csupán az erőszak monopóliumán nyugszik, hanem a filozófiai és erkölcsi alapokon, az örök emberi értékek és a közjó szolgálatában.

Strauss filozófiája a politikai vezetés etikáját is hangsúlyozza. Szerinte a politikai cselekvésnek nemcsak a hatalom fenntartására, hanem a közösség jólétére és az igazságos társadalmi rend megőrzésére kell irányulnia. A politikai vezetők feladata, hogy a hatalmat ne öncélként, hanem az erkölcsi és közösségi célok szolgálatában gyakorolják, így a politika egyetemes és örök értékekhez kötött tevékenységgé válik. Strauss a modern politikai rendszerek kritikájában a relativizmus, a populizmus és a politikai pragmatizmus veszélyeire hívja fel a figyelmet, amelyek szerinte aláássák a demokratikus és filozófiai alapokon nyugvó rendet.

Hasonlóságok

Mind Strauss, mind Schmitt a modernitás problémáira reflektál, különösen a liberalizmus és a demokratikus intézmények korlátaira. Mindketten hangsúlyozzák, hogy a politika nem csupán adminisztratív feladat, hanem az emberi természet, a hatalom és a konfliktusok alapos megértését igényli. Emellett mindkét gondolkodó elismeri az erőszak és a félelem szerepét a politikai rend fenntartásában: Schmitt a szuverenitás és a döntés mechanizmusában látja, Strauss pedig a politikai erkölcs és a hatalom legitimitációjának problémáiban.

Különbségek

A legfőbb különbség a két filozófus között a politikai cselekvés értelmezésében rejlik. Schmitt a politika autonómiáját, az állam és a szuverén döntési jogát, valamint az erőszak szükségességét helyezi előtérbe. Strauss ezzel szemben a politikát az erkölcs és az igazságosság kontextusában értelmezi, és a hatalom legitimitációját filozófiai alapokhoz köti. Schmitt számára a szuverén döntése minden más elv fölött áll, míg Strauss szerint a politika célja mindig a közjó szolgálata és az emberi élet értékének védelme.

Ezen túlmenően Schmitt elemzése radikálisan realista: a politika lényegét a konfliktusok és a hatalmi viszonyok határozzák meg, és a demokratikus vagy liberális ideológiák csak másodla-

gos jelentőséggel bírnak. Strauss viszont normatív szempontból közelíti meg a politikát: a politika feladata nemcsak a konfliktusok kezelése, hanem az erkölcsi és filozófiai értékek fenntartása, amelyek meghatározzák a társadalom hosszú távú fejlődését.

Történeti és politikai kontextus

Mindkét gondolkodó életműve a 20. század viharos politikai történéseihez kötődik. Schmitt Németországban, a Weimari Köztársaság és a náci hatalom idején dolgozott, tapasztalatait a politikai instabilitás és a szuverenitásválság alakította. Strauss emigránsként az Egyesült Államokban élve figyelte a totalitarizmus és a liberalizmus dilemmáit, és a filozófiai hagyományok tanulmányozásával kereste a politikai és erkölcsi problémák megoldását. Ez a történeti kontextus magyarázza, hogy Schmitt hangsúlyozta a hatalom gyakorlati szükségességét, míg Strauss a politikai döntések erkölcsi és filozófiai legitimitációját vizsgálta.

Carl Schmitt és Leo Strauss filozófiája egymást kiegészítő, ugyanakkor alapvetően különböző perspektívákat kínál a politikai gondolkodás számára. Schmitt a hatalom, az erőszak és a konfliktus realista értelmezését adja, Strauss pedig a politikai cselekvést az erkölcsi és filozófiai normák fényében vizsgálja. Míg Schmitt a modern állam és a szuverén döntés mechanizmusaira koncentrál, Strauss a politikai élet etikai dimenzióira, az igazságosság és a közjó szolgálatára. Együttműködve vagy párhuzamosan olvasva munkáik lehetőséget nyújtanak arra, hogy a modern politika komplexitását, a hatalom és a konfliktusok viszonyát, valamint az erkölcsi és jogi normák szerepét átfogóan értsük.

6.5. Leo Strauss és Hannah Arendt filozófiájának összehasonlítása

Leo Strauss és Hannah Arendt két meghatározó 20. századi politikai gondolkodó, akik a modernitás és a totalitarizmus problémáira reflektáltak, ugyanakkor alapvetően eltérő szemléletet képviselnek a politika, a hatalom és az erkölcs kérdéskörében. Mindketten mélyen foglalkoztak a politikai élet alapvető kérdéseivel: Strauss a politikai filozófia történeti és erkölcsi dimenzióit vizsgálta, míg Arendt a politika gyakorlati és közösségi aspektusaira helyezte a hangsúlyt.

Leo Strauss: filozófiai alapokon nyugvó politika

Leo Strauss filozófiája a klasszikus politikai gondolkodás hagyományait követi, különösen Platon és Arisztotelész műveit. Strauss kritikusan szemlélte a modern liberális társadalmak relativizmusát, amely szerinte aláássa a politikai és erkölcsi értékeket. Szerinte a politika nem csupán

a hatalom megszerzéséről vagy a konfliktusok kezeléséről szól, hanem a közjó és az igazságosság szolgálatában kell állnia. Strauss filozófiája a politikai döntések erkölcsi és filozófiai legitimitását hangsúlyozza: az állam és a politikai vezetők csak akkor gyakorolhatják hatalmukat igazán, ha cselekedeteik összhangban állnak az örök emberi értékekkel és a közösség jólétével.

Strauss emellett a politikai filozófia történeti tanulmányozását is fontosnak tartotta. Úgy vélte, hogy a klasszikus gondolkodók írásaiban rejlő bölcsesség ma is érvényes útmutatást ad a modern politikai élet számára. A modern demokrácia és a liberalizmus kritikájában a relativizmus és az erkölcsi bizonytalanság veszélyeire hívta fel a figyelmet, amelyek szerinte aláássák a társadalmi rendet és a politikai vezetés legitimitációját.

Hannah Arendt: politika, pluralitás és nyilvános tér

Hannah Arendt filozófiája a politika gyakorlati dimenzióira összpontosít. Arendt a totalitarizmus, a háború és az erőszak elemzése révén vizsgálta az emberi közösségek működését, a hatalom és a szabadság kérdéseit. Számos munkájában – így a *The Human Condition* és a *Origins of Totalitarianism* című műveiben – Arendt a politikát nem pusztán hatalmi viszonyként, hanem közösségi gyakorlatként, nyilvános térben végzett cselekvésként értelmezte.

Arendt kiemelten kezelte az emberi pluralitás és az aktív részvétel szerepét a politikában. Filozófiájában a politika célja nemcsak a hatalom megszerzése vagy a konfliktusok rendezése, hanem az autonóm ítélőképesség gyakorlása és az állampolgári részvétel előmozdítása. A totalitarizmus kritikájában Arendt rámutatott, hogy az erőszak és az elnyomás akkor jelenik meg, amikor a politikai közösség és a nyilvános tér megszűnik, és az állam kizárólagos hatalmat gyakorol a polgárok felett.

Hasonlóságok Strauss és Arendt között

Mind Strauss, mind Arendt a modernitás és a totalitarizmus problémáira reflektált. Mindketten hangsúlyozzák a politikai élet erkölcsi dimenzióit, és kritikusan szemlélik a hatalom öncélú alkalmazását. Strauss filozófiájában a politikai cselekvés legitimitációja erkölcsi és filozófiai alapon nyugszik, Arendtnél pedig a pluralitás és az aktív részvétel biztosítja a politikai cselekvés etikai kereteit. Mindkét gondolkodó számára a hatalom és az erőszak problémája központi kérdés: Strauss a politikai vezetők döntéseiben, Arendt pedig a politikai közösségekben és a nyilvános térben bekövetkező folyamatokban vizsgálja a hatalom gyakorlását.

Ezen kívül mindketten elismerik a politika és a történelem összefonódását: Strauss a politikai filozófia történeti elemzésén keresztül közelít, Arendt a történelmi események, különösen a totalitarizmus és a forradalmak elemzésével vizsgálja az emberi cselekvést.

Különbségek

A fő különbség a két gondolkodó között az, hogy Strauss filozófiai és normatív szempontból közelíti meg a politikát, míg Arendt a politikai gyakorlat és a közösségi részvétel perspektíváját hangsúlyozza. Strauss számára a politikai döntés és az állami hatalom csak akkor legitim, ha az erkölcsi és filozófiai normáknak megfelel; Arendt számára a politikai élet legitimitása az emberi pluralitásban és az aktív nyilvános részvételben rejlik.

Ezen túlmenően Strauss a politika értelmezésében inkább államelméleti és filozófiai, Arendt pedig fenomenológiai és antropológiai megközelítést alkalmaz. Strauss a politikai vezetők felelősségére és döntéseik erkölcsi alapjára koncentrálnak, Arendt viszont a cselekvés és a közösségi részvétel interaktív, performatív jellegét hangsúlyozza.

Történeti és politikai kontextus

Strauss életműve az 1930-as és 1940-es évek totalitarizmus és politikai válságai közepette formálódott, különösen a náci Németország és a második világháború tapasztalatai alapján. Arendt szintén a totalitarizmus és a holokauszt tapasztalataira reflektált, különösen a zsidóüldözés és a náci diktatúra kontextusában. Mindkét gondolkodó a modernitás problémáira adott válaszként dolgozta ki elméleteit, ám Strauss filozófiai úton, Arendt gyakorlati és politikai elemzés révén.

Leo Strauss és Hannah Arendt filozófiája kiegészítő, ugyanakkor alapvetően eltérő perspektívákat kínál a politikai gondolkodás számára. Strauss a politika erkölcsi és filozófiai legitimitációját hangsúlyozza, Arendt pedig a pluralitás, az aktív részvétel és a nyilvános tér szerepét a politikában. Strauss a politikai vezetők döntéseit és az állam normatív kereteit vizsgálja, Arendt pedig a közösségi cselekvés, a hatalom megosztása és az emberi pluralitás dimenzióit emeli ki. Együtt olvasva munkáik lehetőséget nyújtanak arra, hogy a modern politika komplexitását, a hatalom és az erkölcsi normák viszonyát, valamint a közösségi részvétel jelentőségét átfogóan megértsük.

7. A SZABADSÁGÉRT VALÓ KÜZDELEM EGYIK LEHETSÉGES ELŐZMÉNYÉRŐL: FORRADALMAK A KÖZIGAZGATÁS SZOLGÁLATÁBAN³⁴² BIBÓ ISTVÁN ÉS POLÁNYI MIHÁLY KRITIKUS SZEMLÉTÉRŐL

A modern közigazgatás forradalmak kerettüzeiben formálódott. Bibó István és Polányi Mihály eredeti problémafelvetésekből kiindulva értelmezték a modern kori forradalmakat és következményeiket, amelyek döntő befolyást gyakoroltak a közigazgatás természetéről való gondolkodásra egész nemzedékekre hatással bíró közigazgatási modellek kidolgozására. Hogyan tarthatja a közigazgatás igája alatt a forradalom ethoszát? Miként írható le a forradalom és a közigazgatás egymásrahatása? Bibó István és Polányi Mihály forradalomelméleti írásainak elemzése e kérdésekre keresi a választ.

Általános tapasztalat, hogy az emberiség eddigi történetében a forradalmak mindig a fennálló, az érvényes létrend radikális megváltoztatására tettek erőszakos vagy békés, sikeres vagy sikertelen kísérletet. A forradalmak szellemi-eszmei hajtóerejét és iránytűjét az egyedül helyes (igazságos) társadalomról kialakított tervezetek, az utópiák jelentették, amelyek a premodern korszakban vallási-teológiai, a modernitásban szekularizált nézőpontból és fogalmi szerkezetek összefüggésében formálódtak. Az európai társadalomfejlődésben rejlő, a hatalom humanizálására irányuló tendenciát a forradalmak társadalmi értelemben történő megjelenése, térhódítása olykor előmozdítják, más eseteken hátráltatják.³⁴³ A modern közigazgatás azon professzionizálódott szakembergárda kitüntetett provinciája, amely a legbehatóbban érintkezik az emberiség szférájával. Kihatása az emberek társadalomban betöltött szerepe szerint kiterjed a mindennapi élet minden egyes archetípusára. Írásom ennek a tapasztalatnak az értelmezéséhez szeretne hozzájárulni Bibó István és Polányi Mihály forradalomfelfogásának bemutatásával. A két szerző forradalomról szóló írásai kritikai reakciók a világtörténelem forradalmi által okozott társadalmi-politikai, szellemi anarchiára, ugyanakkor annak a hitnek a dokumentumai is, hogy a társadalmakban léteznek olyan erkölcsi tényezők, hajtóerők, amelyek egy államot kivezethetnek a forradalmak okozta káoszból. Ilyen erkölcsi tényezőnek tekintették a politikai szabadság feltételeit megteremtő modern demokráciát, a gondolkodás és megismerés szabadságát biztosító modern tudományt, és feltételezték, hogy a társadalmi-kulturális fejlődés belső logikája és szerkezetváltozásai a „hatalom humanizálása” révén az emberi szabadság egyre nagyobb fokú kibontakozása irányába mutatnak. Mindez, hangsúlyozni szeretném, nem jelenti azt, hogy a

---

³⁴² M. TAKÁCS 2023: 65-82.

³⁴³ Az egyes történelmi államokban e tendencia erősödése vagy gyengülése jelenti az előfeltételét, vagy éppen az akadályát, a szolgáló-szolgáltató közigazgatás kialakításának.

forradalom, mint olyan feleslegessé válik, hiszen a történelem konkrét határhelyzeteinek megoldásaként éppoly elkerülhetetlen, mint a háború.³⁴⁴

7.1. Bibó István és a „forradalom ethosza”

Bibó központi kérdése az volt, hogy a kapitalizmus és a szocializmus milyen módon lehet támogatói vagy éppen akadályozói annak a modern társadalomfejlődésnek, amely a hatalom humanizálása felé törekszik. A társadalom szerveződése történelmileg mindig valamiféle rendet követ, miközben folyamatosan egyensúlyra törekszik a megőrzés és a megújítás erőinek állandó küzdelmében. Ebben az értelemben Bibó a kapitalizmust és a szocializmust az európai társadalmi fejlődés kritikáját és előremozdítását szolgáló, versengő formáknak tekinti, amelyek abban különböznek, hogy miként viszonyulnak az erőszak és a forradalom kérdéséhez.

Az erőszak minden megnyilvánulása – legyen az állami kényszer, személyes élet-halál harc, forradalom vagy háború – az ember félelemben gyökerező gyűlöletéből és hatalomvágyából fakad. Bibó gondolkodására Guglielmo Ferrero eszmeisége gyakorolt jelentős hatást, aki szerint a történelmi-politikai események mozgatórugója a félelem, mint pszichikai tényező. Ferrero elutasítja a forradalmi hatalmat, mint a „gonosz” megtestesülését, anélkül hogy feltétlenül a demokrácia, liberalizmus, konzervativizmus vagy monarchia értékeit hangsúlyozná. A hatalom kérdését szoros kapcsolatban vizsgálja a legitimitáció problémájával. A demokratikus legitimitás eléréséhez elengedhetetlen a politikai szabadság, amely Ferrero szerint a félelem fölötti uralom eszköze: a félelem „az élő univerzum lelke”, míg a hatalom a félelem legmagasabb rendű megnyilvánulása. Bibó 1933–34-ben Genfben Ferrero tanítványaként sajátította el ezeket a gondolatokat, és tőle származhat híres mondása: „Demokratának lenni annyi, mint nem félni.” Ferrero ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „A demokrácia, amikor sikerül kiteljesítenie legitimitását, olyan kormányzatot hoz létre, amely a legkevésbé fél és a legkevésbé igényli a félelemkeltést.”³⁴⁵

Az erőszak tehát soha nem lehet öncél vagy önérték; morális természeténél fogva alapvetően rossz. Az állami és nem állami erőszak alkalmazása – legyen az élethalálharc, forradalom vagy háború – mindig a rosszabbik megoldás, amely értéke csupán relatív. Minden „halálos harcot”

---

³⁴⁴ Lásd erről bővebben SCHMITT 2002, vö. ARENDT 2002, vö. SZUN CE 2006, vö. CLAUSEWITZ 2013: 53., vö. FARKAS-PONGRÁCZ 2018: 9-30. FARKAS-PONGRÁCZ 2018: 12., vö. Weber 1998: 156–157. vö. CLAUSEWITZ 2013: 54.

³⁴⁵ Lásd erről bővebben GUGLIELMO FERRERO „legitim” és „illegitim” fogalmi konstrukciós megkülönböztetését. Guglielmo 2001

komoly mérlegelés alapján kell értékelnünk, tudva, hogy a résztvevők nem találták meg a többség számára kedvező konszenzusos megoldást, és nem voltak képesek racionális és morális alapon álló helyes politikai döntést hozni.

Hasonlóképpen a forradalom sem lehet öncél; ha állandósul, azaz fenntartja a tényleges és potenciális erőszak és ellenerőszak ciklusát, elveszíti értelmét. A szabadságért vívott forradalom célja csupán egy túlélő állami hatalmi struktúra ideiglenes megdöntése lehet, amelynek legitimitása a tömegek szemében már alá volt ásva, és amely a forradalmi erőszak megszűnése után nem képes önmaga újraszervezésére. Ha a forradalom a pillanatnyi sikerében elbizakodva próbál meg éretlen, önkényes elképzeléseket keresztülerőszakolni, akkor paradox módon csökkenti, nem növeli a szabadságot, és akár a megdöntött hatalom visszatérését is előidézheti. Csak az a forradalom lehet igazán dicsőséges, amely ezt a hibát elkerüli, ezért a bolsevik forradalmak Bibó szerint a szabadság ügyét diszkreditálták.

A proletárdiktatúra programja Marxnál még részben „átmeneti zsarnokság”, de ha a győztes forradalom a tömegekben meg nem értett, illegitim célokat valósít meg, a diktatúra állandósul, és a zsarnokság kényszerítő gépezetévé válik. A zsarnokság a hatalom egységének következménye, és ha kiépül és stabilizálódik, az egész nép szabadsága veszélybe kerül. Bibó szerint a kapitalizmus a modern társadalom fejlődésének csak annyiban ellensége, amennyiben lehetőséget teremt zsarnokságra, elnyomásra és kizsákmányolásra³⁴⁶. Az elnyomás legveszélyesebb formája a politikai, nem a gazdasági; a kapitalizmus hibája a birtokviszonyok igazságtalanságában rejlik, hiszen a szabad vállalkozás lehetősége csak a társadalom kis részének adatik meg. Ezért a kapitalizmusellenes forradalom alapvető célja a birtokviszonyok igazságtalanságának megszüntetése, amelyet a bolsevizmus radikálisan valósított meg, kisajátítva a magántulajdont állami és munkásközösségi tulajdonba.³⁴⁷

1953 és 1956 között Bibó az európai társadalomfejlődésről írt, számot vetve a bolsevik forradalom 20. századi kudarcával. A bolsevizmus nem illeszkedik az európai haladás, a szabadság, az igazságosság és az emberi méltóság programjába. A sztálinizmus a leninizmus, a leninizmus pedig a marxizmus következménye. A korlátlan erőszak alkalmazása, a mindenható párt és az

---

³⁴⁶ Lényegében ilyen, a népfrentpolitikához való visszatérésre irányuló kísérleteknek a leállítását történt az '56-os magyar forradalom és a '68-as csehszlovák átalakulás leállításánál, s mindkét esetben ennek igazolásául a reakciós, restaurációs, kapitalista visszafordulások veszélynek a felvázolása szolgált.

³⁴⁷ STRAUSS (1899-1973) szerint nem tudjuk a „dolgozat nevével nevezni”, mert az adott dogmát/kontextust nem a megfelelő lencsén keresztül vesszük társadalomtudományi nagytónk alá: végkövetkeztetése: visszatérés a klasszikus politikai filozófiához, amely a premodernben gyökerezett és alapját a klasszikus filozófia nyújtja.

öncélú forradalom a proletárdiktatúra tanainak folyománya, mely embertelen elméletet erőltet az emberi világra. A marxizmus-leninizmus idealizmusán alapuló, szabadságellenes és zsarnoksághoz vezető elmélet.

Bibó szerint a társadalmi fejlődés szervessége kulcsfontosságú; a „fejetlen” forradalom árnyékot vethet a szocialista jövőre. Közép- és Kelet-Európában a legnagyobb veszélyt a korlátlan személyes uralom jelenti: a diktatúra öncélúvá válhat. A szocializmus programja lényegében a polgári forradalom logikus folytatása, amely a feudális, középkori hűbéri szabadságok rendszerének kibővítését célozza. A szocialista forradalom arra törekszik, hogy a gazdasági és politikai hatalom ne legyen örökölhető, és mindenki részt vehessen a munkában, az alkotó teljesítmény arányában.

Az öncélú forradalmi erőszak veszélyes következményekkel járt a 19. század végén és a 20. század elején. A francia forradalom részbeni kudarca két súlyos következménnyel járt: a fasiszmus és az erőszak állandósítása. A forradalom alapítói a régi társadalom ellen bevetett erőszakot kiterjesztették minden engedetlen vagy rivális csoportra, létrehozva az erőszak végtelen ciklusát, amely aláásta a forradalom céljait és átadta a hatalmat a manipuláló túlélőknek³⁴⁸.

A forradalom lehet hasznos vagy káros; békés parlamentáris úton is végrehajtható. Ha azonban a hatalom birtokában intenzíven alkalmazzák az erőszakot, újraindul a félelem és a reakció győzelme. A forradalom kifejezése néha túlzó: gyakran egyszerű társadalmi reformról vagy fokozatos átalakulásról van szó. A szocialista forradalmak történetében a népfront-kísérletek megjelenése és elhanyagolása is jellemző volt. A francia forradalom szabadságideáljának torzulása a marxizmus gazdasági determinációjának, az erkölcs gazdaságtól való függésének és az élet-halál harc elméletének³⁴⁹ kialakulásához és zsarnoksághoz³⁵⁰ vezetett.

A modern demokrácia célja az uralom megszüntetése, és erkölcsi követelménye az egyenlő emberi méltóság. A modern demokratikus rendszerben minden embernek joga van kifejezni elégedetlenségét az őt irányító hatalommal szemben, és részt venni annak megváltoztatásában.

---

³⁴⁸ BIHARI 2012

³⁴⁹ Lásd erről bővebben POLÁNYI MIHÁLY 1958-ban megjelent Személyes Tudás c. írásában megjelenő szabadságfelfogását, valamint kitekintésként HANNAH ARENDT szabadságfogalmát a Sivatag és Óázisok c. művében.

³⁵⁰ KOVÁCS 2004: 319–327., BIBÓ 2012: 475–504., vö. BIBÓ ISTVÁN: Az európai politikai fejlődés értelme. BIM 9. 128–129., Vö. 1956. BIM 4. 7–21. Vö. Visszaemlékezések. BIM 12. 196–216, 238–240.

Ez alapvetően különbözik az ókori demokráciától, ahol a sokak uralma volt a cél, és igazolja, hogy a modern, moralizált demokrácia a legjobb államforma a maga idejében³⁵¹.

7.2. Az 1956-os magyar forradalom³⁵²

Bibó István egyik központi kérdése így ragadható meg: a kapitalizmus és a szocializmus milyen módon lehet a hatalom „megnemesítésének”, azaz humanizálásának szövetségese vagy ellene a modern társadalomfejlődésben. A társadalom szerveződése történetileg mindig valamilyen rendformát ölt, és állandóan egyensúlyt keres a megőrzés és a megújítás erői között; ebben a dinamikában a kapitalizmus és a szocializmus Bibó szerint az európai fejlődés két versengő, társadalomkritikai iránya, amelyek elsősorban abban különböznek, hogyan viszonyulnak a forradalom és az erőszak problémájához.

Az erőszak minden formája – állami kényszer, személyes élethalálharc, forradalom, háború – Bibó felfogásában az ember félelemben gyökerező gyűlölködéséből és hatalomvágyából ered. Ebben döntő hatást gyakorolt rá Guglielmo Ferrero, aki a politikai rend mozgatórugóját a félelemben jelöli meg: nála a hatalom és a legitimitáció kérdése elválaszthatatlan, a félelem pedig „az élő univerzum lelke”, míg a hatalom „a félelem legmagasabb rendű megnyilvánulása”. Ferrero számára a demokratikus legitimitás feltétele a politikai szabadság: a demokrácia akkor teljesíti ki önmagát, ha olyan kormányzatot hoz létre, amely maga a legkevésbé fél, és a legkevésbé kényszerül félelmet kelteni. Bibó híres mondata – „demokratának lenni annyi, mint nem félni” – nyilvánvalóan Ferrero gondolatvilágából táplálkozik, és a félelem–hatalom–legitimitás háromszögének morális átfordítását fejezi ki.

Az erőszak Bibó szerint soha nem lehet öncél, mert „erkölcsi természeténél” fogva alapvetően rossz. Az állami és nem állami erőszak – háború, forradalom, élethalálharc – csak mint végső, rosszabb alternatíva fogadható el, amelynek értéke mindig relatív. Minden „halálos harcot” komoly alázattal kell megítélni: azért kerül rá sor, mert a résztvevők nem találták meg a többség számára kedvező, racionálisan és morálisan is igazolható megoldást, nem tudtak konszenzusképes politikai alternatívát kidolgozni.

A forradalom – az erőszakhoz hasonlóan – nem válhat öncéllá. Amennyiben tartóssá, állandóvá teszi a tényleges és potenciális erőszak és ellenerőszak játékát, saját értelmét semmisíti meg. A

---

³⁵¹ SZABÓ 2002: 294., vö. FERRERO 2001: 47., vö. SZABÓ 2002: 297., vö. FERRERO 2001: 58., vö. FERRERO 2001: 204.

³⁵² KUKORELLI, SZOBOSZLAI-KISS 2024: 16-18., 80-

szabadság ügyéért indított forradalom egyetlen legitim értelme az, hogy rövid, koncentrált erőszakkal megdönt egy olyan állami hatalmi szerkezetet, amelynek legitimitása a tömegek szemében helyrehozhatatlanul összeomlott, és amely a forradalom elmúltával már nem képes újjászervezni önmagát. Ha azonban a győztes forradalom pillanatnyi erejében elbizakodva olyan, a társadalom tudatában meg nem érett, tapasztalatilag illegitim célokat kezd keresztülerősíteni, amelyeket csak az erőszak állandósításával lehet fenntartani, akkor nem növeli, hanem csökkenti a szabadságot. Ezzel paradox módon utólag is igazolja a megdöntött hatalmat, sőt akár visszatérését is előkészíti.

Bíró szemében „dicsőséges” és sikeres forradalomról csak akkor beszélhetünk, ha az új rend megteremtői elkerülik ezt a hibát. Ebből a nézőpontból a bolsevik forradalmak – amelyek már a kezdetektől diktatúrát alapoztak meg, majd azt végletekig fokozták – céljukat tévesztett, a szabadság ügyét diszkreditáló forradalmaknak minősülnek.

A proletárdiktatúra Marxnál még „átmeneti zsarnokságként” jelenik meg: ideiglenes eszközként a társadalmi viszonyok átalakítására. Amint azonban a győztes forradalom a tömegek tudatában meg nem érett, tapasztalatilag illegitim célokat próbál megvalósítani, a diktatúra – és vele a tényleges és potenciális erőszak – szükségszerűen állandósul, s a zsarnokság intézményes gépezetévé válik. A zsarnokság a hatalom egységének és oszthatatlanságának következménye: ha egyszer kiépült és stabilizálódott, egy egész nép szabadsága kerül veszélybe.

Bibó szerint a kapitalizmus csak annyiban ellensége a modern társadalomfejlődésnek, amennyiben teret enged a zsarnokságnak, elnyomásnak és kizsákmányolásnak. A legveszélyesebb elnyomásformát ugyanakkor nem a gazdasági, hanem a politikai elnyomás jelenti: a kapitalizmus alapvető hibája nem a szabad vállalkozásban, hanem a birtokviszonyok igazságtalanságában áll, hiszen a szabad vállalkozás lehetősége eleve csak a társadalom szűk rétege előtt áll nyitva. A kapitalizmusellenes forradalmak így szükségképpen a tulajdonviszonyok átalakítását célozzák: a kapitalista magántulajdon kisajátítását és „közösségivé” tételét. Ezt a programot a bolsevizmus hajtotta végre a legradikálisabban, amikor a nagyüzemeket munkáskollektívák, illetve bürokratikus állami szervek tulajdonába vette.

Bibó az 1953–1956 között írt, az európai politikai fejlődést elemző munkáiban a bolsevik forradalmat a 20. századi haladáshit egyik legsúlyosabb kudarcaként értékelte. A bolsevizmus nem illeszkedik sem a szabadság, sem az igazságosság, sem az emberi méltóság európai programjába: a sztálinizmus a leninizmus, a leninizmus pedig a marxizmus – különösen annak erőszak-

kultuszt, osztályharcot és proletárdiktatúrát hangsúlyozó olvasatát – viszi végig. A korlátlan erőszak, a mindenható párt és a totális kontroll Bibó számára „embertelen elmélet ráerőszakolása az emberi világra”: a marxizmus–leninizmus metaforákra épülő, szabadságellenes idealizmus, amely szükségképpen zsarnoksághoz vezet.

A fejlődés szervessége Bibó számára döntő kritérium. Az „elsietett”, „fejletlen” forradalom nemcsak a jelen, hanem a jövő – a szocialista perspektíva – számára is romboló hatású. Közép- és Kelet-Európában a legnagyobb veszélyt abban látta, hogy nem „céltudatos diktatúrák”, hanem önmagukért való személyi uralmak jönnek létre: diktatúrák, amelyek nem egy átmeneti cél, hanem saját fennmaradásuk érdekében működnek.

Bibó értelmezésében a szocializmus programja lényegében a polgári demokratikus forradalom logikus folytatása: ahogyan a polgári forradalom a feudális, hűbéri szabadságok rendszerét bontotta tovább, úgy kellene a szocializmusnak a gazdasági hatalom örökölhetőségét korlátoznia. A szocialista forradalom valódi tartalma az lenne, hogy „ne csak főispánságokat és királyságokat, de gyárakat se lehessen örökölni”, hanem a tulajdonhoz és irányításhoz való hozzáférés a tényleges alkotó teljesítmény arányában valósuljon meg.

Az „öncélú forradalmiság” erőszakkultusza Bibó szerint súlyos következményeket értelt a 19. század végére és a 20. század elejére. A francia forradalom részleges kudarca szerinte két „szörnyű” következménnyel járt: egyrészt hozzájárult a faszizmus megjelenéséhez, másrészt az erőszak állandósításához. A forradalom, amely eredetileg a régi rend ellen irányult, az erőszakot a belső ellenfelek, rivális csoportok elleni általános eszközzé tette, így egyfajta permanens hisztériát szabadított a társadalomra. A hatalom gyakorlása végül ugyanúgy a „cinikus túlélők” és ügyes manipulátorok kezébe került, mint korábban.

Bibó hangsúlyozza, hogy a forradalom a konkrét társadalmi-politikai helyzettől függően lehet nagyon hasznos, de nagyon káros is. A forradalmi változás akár békés, parlamentáris úton is végbemehet – ám ha egy parlamentáris hatalomváltás után a győztesek intenzív erőszakpolitikába kezdenek, ugyanazt a pánikreakciót és „reakciós” visszarendeződést válthatják ki, mint egy véres forradalom. Ha pusztán retorikai okokból „forradalomnak” nevezünk minden jelentősebb, de jogállami eszközökkel végrehajtott változást, az Bibó szerint csupán a forradalmi romantika kiszolgálása: ezekben az esetekben inkább társadalmi reformról, fokozatos átalakulásról kellene beszélni.

A szocialista forradalmak története azt mutatja, hogy a valóság újra meg újra rákényszerítette őket a demokratikus erőkkel – köztük a polgári szabadságjogokat valló irányzatokkal – való együttműködésre, a népfrontpolitikára. Jellemző volt azonban, hogy ezeket a népfrontkísérleteket később rendre feladták, gyakran éppen „reakciós veszélyre” hivatkozva – ilyen mintázat rajzolódik ki 1956 Magyarországon és 1968 Csehszlovákiájában is.

A francia forradalom szabadságideáljának részleges kudarcát látva formálódott az a marxista elmélet, amely a gazdasági tényezők „mindenhatóságát”, az erkölcs gazdasági függését és a társadalmi élethalálharc programját állította előtérbe. Bibó ezzel szemben a modern demokráciát az uralom megszüntetésének projektjeként érti: a demokrácia erkölcsi követelménye az egyenlő emberi méltóság, vagyis hogy minden embernek legyen joga jelezni: nem elégedett az őt irányító kisebbséggel, és joga legyen részt venni annak leváltásában. Ez gyökeresen más helyzet, mint az ókori demokráciák „sokak uralma” – a modern, „moralizált” demokrácia számára az a tét, hogy az uralmat mint olyan jelenséget tegye folyamatosan korlátozhatóvá. Ebben az értelemben – minden törekvése ellenére – ez bizonyult a leginkább vállalható államformának.

Bibó politikai gondolkodásának gyakorlati hitelét erősíti 1956-os szerepe is. A magyar forradalmat – bár előkészítetlennek és szervezetlennek tartotta – józan, emberséges és mértéktartó megmozdulásnak tekintette, amely egy esztelen vérengzésre adott erkölcsileg védhető választ. Elemzéseiben arra mutatott rá, hogy a forradalom leverése nem csupán Magyarország, hanem a Nyugat számára is súlyos következményekkel járt: tíz év szabadságretorikája vált hitelenné, amikor a nyugati politika nem tudott érdemi választ adni a magyar eseményekre³⁵³.

Bibó szerint ugyanakkor a magyar forradalom reményt is hordozott: megmutatta, hogy Kelet-Európában létezhet egy „harmadik út”, amely a szocializmus valós társadalmi eredményeit nem felszámolni, hanem demokratasítással, jogállami garanciákkal, többpártrendszerrel és hatalom-megosztással kívánja összekapcsolni. A nyugati világ számára ebből az következik, hogy lehetséges – és szükséges – olyan nem agresszív, de aktív politika, amely nem saját gazdasági-társadalmi modelljét akarja ráerőltetni Kelet-Európára, hanem lépésről lépésre nyeri meg az ottani társadalmakat a szabadság intézményei és az azokat megalapozó közös politikai erkölcs számára.

---

³⁵³ KUKORELLI, SZOBOSZLAI-KISS 2024:121-123., 177-180.

Bibó demokrácia- és forradalomfelfogása így egy összefüggő normatív keretté áll össze:

- elutasítja az erőszak öncélú kultuszát,
- a fejlődés szervességét és a szabadság fokozatos, jogállami bővítését tekinti mércének,
- a modern demokráciát pedig az uralom intézményes, jogi és erkölcsi korlátozásának történeti kísérleteként értelmezi.

A magyar forradalom bár előkészítetlen és szervezetlen volt, józan, emberséges és mértéktartó maradt. A Nyugat számára legsúlyosabb következménye az volt, hogy tíz év elvi és erkölcsi alapú politika és propaganda után kétségessé vált a forradalom értelme, kilátásossága, sőt becsületessége is. Ugyanakkor reményt is jelentett: jelezte, hogy a nyugati világ képes egy nem agresszív, nem hatalmi, de aktív és vállalkozó szellemű politikát folytatni, amely lépésről lépésre a Kelet-Európai országokat, végső soron a Szovjetuniót is a szabadság nyugati technikáihoz és az ezek mögött álló közös politikai erkölcshez közelítheti.

Bibó szerint a magyar forradalom és leverése világosan megmutatta: a politikai és gazdasági önkormányzat, a törvényesség, a közéleti igazmondás, a bürokratizmus leépítése és az életminőség javítása egymással elválaszthatatlanul összefügg, és ezeket egyszerre kell kezelni a tartós enyhülés érdekében. A magyar forradalom reménységet jelent a „harmadik út” erői számára, és az egész problémakomplexum szoros kapcsolatában mutatja, hogy a fejlődés visszatérhet a megszakított irányhoz. A nyugati világ birtokában van a szabadság legfejlettebb eszközeinek, a parlamentáris demokrácia intézményeinek, és elfogadta azt az univerzális etikát, amely a szabadság intézményeinek alapja és működésük feltétele.

7.3 Közigazgatási koncepció

Bibó István gondolkodásában a közigazgatás³⁵⁴ kérdése központi helyet foglalt el, különösen annak jogszerűsége, demokratikus jellege és társadalmi legitimitása szempontjából. Az 1956-os forradalom idején kidolgozott elképzeléseiben hangsúlyos szerepet kapott az államigazgatás átfogó megújítása, amelyet mindenekelőtt a szakmai alkalmasság elvére kívánt alapozni. Ennek eszközeként egy általános, versenyvizsgákra épülő kiválasztási rendszer bevezetését javasolta, amellyel a korábban megfelelő képzettség nélkül, illetve gyorsított eljárásokkal pozícióba ke-

---

³⁵⁴ Lásd erről bővebben Max Weber bürokráciaelméletét a professzionizált, szakosodott és hivatástudattal rendelkező hivatalnokréteg kialakulásáról és felemelkedéséről, vö. WEBER 1996, vö. WEBER 1970. vö. WEBER 1987.

rült tisztviselők helyzetét rendezni lehetett volna. A közigazgatás működésének garanciális elemeként különösen fontosnak tartotta a közigazgatási döntések bírói kontrolljának helyreállítását.

Az államhatalmak elválasztásáról írott tanulmánya történeti és jogfilozófiai összefüggésben vizsgálja a hatalommegosztás európai eszméjét, amelyet alapvető alkotmányos követelményként és a demokrácia egyik mércéjeként értelmezett. E gondolatmenet végén Bibó már nem pusztán intézményi kérdésként tekint a hatalomra, hanem olyan erkölcsi minőségként, amelynek lényegét a szolgálat adja. Számos írásában visszatérően foglalkoztatta a hatalom „megnemesítésének” folyamata: az a történeti törekvés, amely a pusztá erőgyakorlást jogilag szabályozott, erkölcsi normákhoz kötött és tárgyiasított hatalomgyakorlássá alakítja.

Bibó számára az ideális közigazgatás jogszerűen működő, a közösség szolgálatára berendezkedett, szakmailag felkészült és hatékony rendszer volt. Úgy vélte, hogy a közigazgatás teljesítményének javítását nem a végrehajtó hatalom további megerősítése szolgálja, hanem éppen ellenkezőleg: a pártpolitikai befolyás visszaszorítása és az autonóm, szakmai működés biztosítása. Ugyanakkor felismerte azt is, hogy egy erős és önálló közigazgatás új típusú alkotmányos ellenőrzési mechanizmusokat tesz szükségessé, mindenekelött a közigazgatási bíráskodás megerősítését. Ezek az elvek 1956-ban ugyan nem ölthettek intézményes formát, mégis maradandó alkotmányos követelményekké váltak.

A forradalom alkotmányjogi jelentősége abban ragadható meg, hogy olyan normatív elvek születtek, amelyek később, a rendszerváltozás idején jogfolytonosan újra megjelentek. Az 1989–90-es alkotmányos átalakulás, az október 23-án kihirdetett köztársasági alkotmány, valamint az első szabadon választott Országgyűlés egyik első törvénye egyaránt ezekhez a bibói gondolatokhoz nyúlt vissza, és szimbolikusan is tisztelgett Bibó öröksége előtt.

Kukorelli István „*Három István, három nemzeti ünnep, három példakép*” Bibó életművét elemző munkájában több olyan kulcselemre hívja fel a figyelmet, amelyek együtt egyfajta rejtett alkotmányos programot rajzolnak ki. Ezek közé tartozik az 1956-ban, a Nagy Imre-kormány tagjaként kidolgozott alkotmányos elképzelés, amelynek szellemi hatása évtizedekkel később is érezhető volt; a „politikai tízparancsolat”, amely erkölcsi iránymutatásként a közöny és a félelem meghaladására ösztönöz; valamint Bibó akadémiai előadása a hatalommegosztásról, amely a hatalom folyamatos jogi és értékalapú korlátozásának szükségességét hangsúlyozza.

Kukorelli értelmezésében a klasszikus fékek és ellensúlyok rendszere önmagában nem bizonyult elegendőnek, mivel a többségi elv túlsúlya minden jogi aktusban érvényesülhet. E gondolatkörhöz kapcsolódik Bibó decentralizációt előtérbe helyező kormányzati felfogása is. E különböző elemek együtt alkotják azt a normatív keretet, amelyet Kukorelli Bibó „láthatatlan alkotmányaként”. ír le.

Az eddigiekben bemutattam Bibó István forradalom és közigazgatás koncepcióját, a továbbiakban Polányi Mihály recepcióelemzésére vállalkozok – kiemelten a személyes tudás gondolköre (különös tekintettel a tudás és szabadság dichotómiára és az 1956-os magyar forradalom Polányi általi megítélésére – valamint az e forradalomra reflektáló Szovjetunió képre.

7.5 Polányi Mihály elmélete a tudás személyes jellegéről

A Polányi család nem volt hétköznapi jelenség az akkori Magyarországon, amit a tehetősebb tagjaik karrierje is tükröz. Eredetileg Pollacsek néven ismerték őket, és Kárpátaljáról indultak, ahol gőzmalmot üzemeltettek. A család története a 19. század elejére nyúlik vissza. A 19. század közepén a család tagjai Ungvárról nyugat felé indultak, érintve Magyarország, Ausztria, valamint német városokat, míg végül a világ számos pontjára eljutottak, beleértve az Egyesült Államokat, Dél-Amerikát és Kanadát. Később a Horthy-rendszer és a náci rezsim elől menekülve terjedtek el világszerte. Mihály az ötödik gyermek volt, testvérei: Laura, Adolf, Károly és Zsófia után. Polányi Károly és Polányi Mihály kapcsolata nemcsak családi, hanem szellemi értelemben is kiemelkedő jelentőségű: két különböző, de egymást metsző pályán mozgó gondolkodó dialógusa rajzolódik ki, akik közösen formálták a 20. századi társadalom- és tudásfilozófia horizontját. Bár eltérő diszciplínákhoz kötődtek – Károly elsősorban gazdaságtörténész és társadalomkritikus, Mihály tudós-filozófus –, gondolkodásuk számos ponton érintkezett, különösen a társadalmi rend, a szabadság, a gazdaság és a tudás személyes, erkölcsi dimenzióinak kérdésében.

A két Polányi (Károly és Mihály) szellemi közege

Polányi Károly (1886–1964) a modern kapitalizmus történeti és intézményi kritikájának egyik legfontosabb alakja. Fő műve, A nagy átalakulás (The Great Transformation) azt mutatja be, miként vált a piac a 19. század folyamán önálló, „önszabályozó” rendszerként felfogott intézménnyé, és hogyan szakadt ki a korábbi társadalmi beágyazottságából. Károly szerint a gazdaság mindig társadalmi kapcsolatokba ágyazott – embedded – folyamat: a „tisztán piaci” logika

mesterséges konstrukció, amely felbomlasztja a közösségi, jogi és erkölcsi kereteket, és mély társadalmi válságokhoz, fasizmushoz, háborúhoz vezethet.

Polányi Mihály (1891–1976) ezzel szemben a tudás, a tudomány és az emberi cselekvés filozófiai problémáira koncentrált. Tudományos pályája sokrétű: eredetileg orvosi tanulmányok után a fizikai kémiában ért el jelentős eredményeket, majd a közgazdaságtan, végül a társadalomfilozófia és tudományelmélet felé fordult. 1920-tól a berlini Kaiser Wilhelm Intézet munkatársa, majd 1933 után – a náci hatalomátvételt követően – a Manchesteri Egyetem professzora lett, ahol később társadalomtudományi tanszéken is tevékenykedett. Pályájának utolsó harmadában olyan művekkel vált ismertté, mint A személyes tudás (Personal Knowledge) és A hallgatóságos dimenzió (The Tacit Dimension), amelyekben a tudás személyes, hallgatóságos, intézményi és erkölcsi feltételeit vizsgálja.

A két testvér intellektuális háttere részben közös: hasonló politikai traumákat, háborúkat, diktatúrákat, emigrációt éltek át, és hasonlóan fogékonyak voltak a kapitalizmus, a totalitarizmus és a liberalizmus válságjelenségeire. Károly gazdasági-társadalmi diagnózisai – a piac „kiválasztása”, a társadalmi önvédelem, az állami beavatkozás szükségessége – ráirányították Mihály figyelmét arra, hogy a tudomány és a tudás sem érhető meg izolált, „értékmentes” folyamatként, hanem mélyen beágyazott a társadalmi és erkölcsi világba.

Polányi Károly: gazdaság, beágyazottság, állam

Polányi Károly fő kérdése az volt, hogyan lehet a gazdaságot újra a társadalom szolgálatába állítani. A nagy átalakulásban azt mutatja ki, hogy a 19. századi „önszabályozó piac” ideológiája szétszedi a társadalmi szövetet: a munkaerőt, a földet és a pénzt áruként kezeli, miközben ezek valójában emberi élethez, közösségi térhez és társadalmi biztonsághoz kötődnek. A piac kiterjesztése így a társadalom önvédelmi reakcióját váltja ki (védő törvények, szociálpolitika, állami szabályozás), amely nélkülözhetetlen a társadalmi kohézió fenntartásához.

Polányi szerint a gazdaság soha nem lehet „autonóm”: a társadalmi jólét biztosításához szükség van tudatos, állami és intézményi beavatkozásra. E gondolat – a gazdaság társadalmi beágyazottsága – nemcsak közgazdasági, hanem mélyen normatív tétel: azt feltételezi, hogy a gazdasági folyamatokat erkölcsi és politikai mércék szerint is meg kell ítélni, és nem hagyhatóak pusztán piaci erők „természetes” játékára.

Ez a társadalomkritikai nézőpont hatott Mihály Polányira is: nála a tudomány, a tudás és a szakértelem hasonlóképp „beágyazott” az intézmények, hitek, értékek és személyes meggyőződések hálózatába.

Polányi Mihály: hallgatóságos tudás, személyes hit, tudomány

Mihály Polányi egyik alapvető felismerése, hogy a tudás nagy része hallgatóságos (tacit): többet tudunk, mint amit világosan el tudunk mondani³⁵⁵. A sebész mozdulata, a kutató „ráérése”, a mesterember rutinja, a jó bíró mérlegelő ítélete mind olyan tudásformák, amelyeket nem lehet teljesen szabályokba vagy algoritmusokba önteni. A tudás mindig személyhez kötött, gyakorlati tapasztalatokon, intuíciókon, belső mintázatfelismerésen nyugszik.

Polányi tudományfelfogása szerint a kutató³⁵⁶ tevékenységének előfeltétele egy személyes hit: meggyőződés arról, hogy létezik egy megismerhető, racionálisan feltárható valóság, amelyhez közelíteni érdemes. A tudományos állítások ezért mindig „munkahipotézisek”³⁵⁷: feltételes kijelentések, amelyeket a kutató kész visszavonni, ha az érvek és tapasztalatok nem támasztják alá, de addig személyesen kiáll mellettük, vitázik róluk, és megpróbálja meggyőzni társait³⁵⁸.

A tudomány egysége Polányi szerint nem az „értékmentességben”, hanem épp ellenkezőleg: az értékítéletek lelkiismerethez kötöttségében rejlik. Minden tudós egyéni látásmódot képvisel, személyes ítéleteire támaszkodva: ebből következik, hogy

- a tudományos viták nem szűnhetnek meg anélkül, hogy a tudomány maga el ne pusztulna,
- a tudományos konszenzus csak a folyamatos nézeteltérés lehetőségén belül nyer értelmet.

Ez a felfogás közvetetten rokon Károly kritikai gazdaságtanával: mindkettő a személyes felelősséget, értékítéletet és intézményi beágyazottságot állítja szembe azzal a mechanikus, „szükségyszerűségekre” hivatkozó gondolkodással, amely a szabadpiacot vagy a tervgazdaságot öngazoló mítoszként kezeli.

7.6 „Szovjetunió-kép” és az 1956-os magyar forradalom

Polányi Mihály politikatudományi szemléletének csomópontja a Szovjetunióról és az 1956-os magyar forradalomról alkotott képe. A szovjet típusú rendszer kritikáját eleinte a „értékmentes szociológia, historicista történetírás és mélylélektan”³⁵⁹ nyelvén fogalmazta meg, de hamar

---

³⁵⁵ POLÁNYI 1997: 150.

³⁵⁶ POLÁNYI MIHÁLY tudomány értelmezésének középpontjában a kutató (a tudós áll), kinek függetlensége egyben a tudományos élet motorja is.

³⁵⁷ POLÁNYI 1992b: 13., vö. POLÁNYI 1997: 10., vö. POLÁNYI 1997: 320., vö. POLÁNYI 1992b: 92.

³⁵⁸ POLÁNYI 1997: 33.

³⁵⁹ POLÁNYI 1992b: 118-119.

felismerte, hogy ezek a keretek nem elegendők a forradalmárok által vallott eszmények megértéséhez.

Polányi három szakaszra bontja a szovjet birodalom belső bomlását:

1. A nyugati értelmiség elfordulása a „bukott istentől”: a Szovjetunióval való kiábrándulás, különösen a második világháború után.
2. Sztálin halálát követő törés³⁶⁰: a „kreml-orvosok” szabadon bocsátása és a XX. pártkongresszus, Hruscsov leleplező beszédével, amely szétzilálta a sztálini univerzum erkölcsi–ideológiai alapjait.
3. A magyar írók és értelmiségiek lázadása, különösen a Petőfi Kör vitái és az októberi forradalom, mint a kommunista gondolkodás belső kritikája, „igazságforradalom”.

Az 1956-os magyar forradalmat Polányi az igazság és az értelem felszabadulásaként is értelmezi: a kommunista értelmiség korábbi felfogásával való szakításként, amely visszaköveteli a politika világát az erkölcsi felelősség és szabad vita számára. A forradalom leverése és mechanikus magyarázata – mint pusztán „gazdasági” vagy „hatalmi” esemény – szerinte nemcsak felelősségelkenés, hanem az értelmes emberi cselekvés tagadása is.

Ebben a tekintetben Mihály Polányi gondolkodása közel kerül Bibó Istvánéhoz: mindketten elutasítják azokat az elméleteket, amelyek a politikát pusztá struktúrákra vagy szükségszerűségekre redukálják, és mindketten a személyes felelősséget, az értékek szenvedélyes igenlését teszik a politikai cselekvés középpontjába.

Polányi szerint a tudományban először is egy új, átfogó koncepciót kell kialakítani a tudásról, és csak ezután lehet magát a tudományt fejleszteni. Csak azt tudjuk emlékezetünkben feldolgozni, amit valóban megértettünk vagy saját élményünkön keresztül átéltünk. Bibó István 1945-ben arra figyelmeztetett, hogy a politikai élet polarizációját el kell kerülni, amíg a demokratikus minimum alapján középben konszenzus nem alakul ki. Ellenkező esetben újra uralkodóvá válik az egzisztenciális fenyegetettség érzése, ami az embereket a személyes uralom és klientúrák biztonságába menekíti, egyúttal felmentve őket a morális felelősség alól. Bibó tudta, hogy a folyamatos bizonytalanság elviselhetetlen, és könnyen ahhoz vezethet, hogy az emberek a biztos, de alávetett helyzetet részesítik előnyben a bizonytalan szabadsággal szemben. Felismerte azt is, hogy minden nemzetnek magának kell kivívnia a személyes uralom alóli szabadságot.

---

³⁶⁰ Ezt igazolta a XX. Kongresszuson elmondott Hruszcsov beszéd is, amely lerántotta a leplet a sztálini uralomról és megmutatta annak tényleges, valóságghú és húsbavágó realitásait.

Bibó politikusként és közíróként a morális politizálást hirdette, célja pedig egy új elit³⁶¹ megteremtése volt, amely cselekedetei révén mutat példát az utókor számára³⁶². Polányihoz hasonlóan ő is a tisztesség és korrektség elvéhez ragaszkodott. Mindketten forradalomtípológiájuk révén jelentősen átformálták a modern közigazgatás értelmezését: a „forradalom” nem csupán a lázadó városok és társadalmi elnyomás elleni tiltakozás szimbóluma, hanem elméleti keretet teremtett a modern közigazgatás számára³⁶³. Ebben a keretben a szabadság tisztelete, a jog uralma és a demokratikus elvek megőrzése válik a közigazgatás alapvető céljává, miközben a rendszer stabilitását és működőképességét is biztosítja.

---

³⁶¹ BIBÓ 1986: 221-243.

³⁶² DÉNES 2004

³⁶³ BIBÓ 1986: 13-81.

8. KÖVETKEZTETÉSEK

A disszertáció záró fejezete a kutatás egészének elméleti és módszertani eredményeit egységes értelmezési keretbe rendezi, és olyan átfogó szintézist nyújt, amely lehetővé teszi az értekezés során feltárt összefüggések komplex értelmezését. A fejezet kiindulópontja az a felismerés, hogy az államtudományi és politikatudományi vizsgálatok eredményei csak akkor nyernek valódi tudományos jelentőséget, ha nem elszigetelt megállapításokként, hanem egymással összefüggő, koherens narratívába ágyazva jelennek meg. Ennek megfelelően a záró rész nem pusztán összefoglalja az egyes fejezetek következtetéseit, hanem azok közötti elméleti kapcsolatokat és módszertani tanulságokat is explicitté teszi.

A fejezet elsődleges célja annak bemutatása, hogy a kutatás miként viszonyul az előzetesen megfogalmazott hipotézisekhez. Részletesen feltárja azokat a pontokat, ahol az empirikus és elméleti elemzések egyértelműen alátámasztották a kiinduló feltevéseket, valamint azokat az eseteket is, ahol a vizsgálat eredményei módosításra vagy újragondolásra készítették a hipotéziseket. Nem maradnak rejtve azok a következtetések sem, amelyek bizonyos előfeltevések elvetését tették szükségessé, ezáltal hozzájárulva a kutatás reflexív és önkritikus jellegéhez. A záró fejezet így nemcsak az eredmények rögzítésére törekszik, hanem azok értelmezési határait és feltételeit is világossá teszi.

Ezzel párhuzamosan a fejezet rendszerezi az értekezés során azonosított új tudományos eredményeket. Ezek az eredmények több szinten értelmezhetők: egyrészt hozzájárulnak a közigazgatás és az állam működésének elméleti modellezéséhez, másrészt kritikai perspektívából újraértékelik a neo-weberiánus állam koncepcióját, harmadrészt pedig módszertani tanulságokat kínálnak az összehasonlító elemzések alkalmazhatóságáról. A záró fejezet bemutatja, hogy a weberi racionalitáselmélet, a bürokratikus uralom fogalma és a kortárs államelméleti megközelítések miként kapcsolhatók össze egy olyan komplex keretben, amely képes kezelni a modern állam működésének normatív, intézményi és antropológiai dimenzióit is.

A következtetések megfogalmazása során a disszertáció túlmutat a pusztán összegzésen, és tudatosan kijelöli azokat az elméleti és módszertani problématerületeket, amelyek további kutatást igényelnek. A fejezet hangsúlyozza, hogy a bürokrácia, a közigazgatás és a politikai racionalitás kérdései nem tekinthetők lezártak, hanem folyamatos újraértelmezést kívánnak meg a változó társadalmi és politikai környezetben. E körben külön figyelmet kap a tudományos és filozófiai diskurzusok összekapcsolásának szükségessége, valamint az a kérdés, hogy miként

adaptálhatók a klasszikus gondolkodók – különösen Max Weber és Polányi Mihály – elméleti örökségei a kortárs államelméleti és politikatudományi vitákban.

A záró fejezet egyben olyan nyitott gondolkodási keretet is kínál, amely ösztönzi a későbbi kutatásokat. A dolgozat eredményei nem végpontként, hanem kiindulópontként jelennek meg: olyan elméleti és módszertani alapként, amelyre további elemzések, empirikus vizsgálatok és normatív reflexiók építhetők. A fejezet rámutat arra, hogy a modern állam működésének megértése csak interdiszciplináris megközelítéssel, a politikatudomány, az államtudomány, a szociológia és a politikai filozófia párbeszédén keresztül mélyíthető el.

Összességében a disszertáció záró fejezete nem pusztán formai lezárást ad az értekezésnek, hanem annak intellektuális csúcspontját is jelenti. Egyszerre foglalja össze a kutatás legfontosabb eredményeit, reflektál azok korlátaira, és kijelöli a további tudományos vizsgálódás lehetséges irányait. Ily módon a záró rész a dolgozat önálló tudományos hozzájárulásaként értelmezhető, amely bekapcsolódik a tudományos közösség folyamatban lévő vitáiba, és érdemi módon járul hozzá a közigazgatás és az állam modern elméleti megértésének gazdagításához.

8.1. Az értekezés összegzése

Az értekezés arra a komplex elméleti problémára vállalkozott, hogy feltárja és értelmezze az államtudomány és a politikatudomány határterületeit a XX. századi államelméleti gondolkodásban, különös tekintettel Max Weber életművére és az arra adott kritikai reflexiókra. A dolgozat alapvető tézise szerint e határterület nem statikus, nem intézményi értelemben rögzített, hanem diskurzív módon formálódó elméleti tér, amelyben az államról, politikáról, hatalomról, legitimitásról és tudományról alkotott elképzelések folyamatos újraértelmezés alatt állnak.

A kutatás középpontjában Max Weber áll, akinek munkássága egyszerre jelent kiindulópontot és vitatott referenciapontot a modern államelmélet és politikatudomány számára. Az értekezés egyik alapvető felismerése, hogy Weber gondolkodása nem redukálható sem a pozitívista társadalomtudományra, sem a pusztán értéksemleges leírásra. A hermeneutikai rekonstrukció feltárta, hogy Weber elméleteiben folyamatos feszültség húzódik meg racionalitás és érték, tudomány és politika, bürokrácia és szabadság között. E feszültségek tették lehetővé, hogy Weber gondolatai kritikai reflexiók sorát generálják, amelyek közül az értekezés Leo Strauss és Polányi Mihály munkásságát emelte ki. A dolgozat újszerűsége abban áll, hogy e szerzőket nem elszigetelten, hanem egy közös politikai-filozófiai diskurzus résztvevőiként vizsgálja. A disszertáció értelmezésében Weber, Strauss és Polányi nem egymást kizáró alternatívák, hanem

egy „eszmei háromszög” csomópontjai, akik ugyanarra a modernitásválságra adnak eltérő válaszokat.

Az értekezés külön hangsúlyt fektetett Polányi Mihály és Leo Strauss életművére, amely a magyar és nemzetközi recepcióban elsősorban tudományfilozófiai kontextusban jelent meg. A kutatás kimutatta, hogy Polányi társadalomfilozófiai és tudományelméleti írásaiból koherens, rekonstruálható politika- és államelmélet bontakozik ki, még akkor is, ha Polányi nem írt explicit államelméleti monográfiát. A személyes tudás és a hallgatólagos tudás fogalma normatív alapot biztosít a tudományos szabadság, az intézményi autonómia és a politikai felelősség újraértelmezéséhez.

Az értekezés arra a következtetésre jut, hogy a XX. századi államelméleti gondolkodás csak akkor érthető meg adekvát módon, ha a kritika nem destruktív, hanem konstitutív elemként jelenik meg az elméletalkotásban. Weber tanai nem „megdőlnék” a kritikák hatására, hanem új jelentésrétegekkel gazdagodnak.

8.2. A hipotézisek vizsgálatának eredménye

Igazolást nyert, hogy Max Weber államelméleti és politikatudományi koncepciói nem választhatók el az azokra adott kortárs és utólagos kritikáktól: a weberi életmű csak Leo Strauss és Polányi Mihály reflexióival együtt értelmezhető teljes körűen. A kutatás megerősítette azt az első hipotézist, miszerint Weber gondolkodása nem zárt, önmagában álló elméleti rendszer, hanem eleve olyan problematikus kérdésekre adott válasz, amelyek később explicitté váltak Strauss és Polányi kritikáiban. A weberi fogalmi apparátus – különösen az értékmentesség elve, a bürokratikus racionalitás koncepciója és az uralom tipológiája – nem pusztán leíró kategóriák összessége, hanem a modernitás válságára adott elméleti reakció, amely szükségképpen kritikai értelmezéseket hívott életre.

A vizsgálat továbbá igazolta azt a feltevést, hogy Leo Strauss és Polányi Mihály Weber-kritikái közös kiindulóponttal rendelkeznek: mindketten a pozitívizmus, az értéksemlenség és az objektívizmus problémáit állítják kritikájuk középpontjába. Ugyanakkor e közös alap eltérő politikatudomány-feladatfelfogásokhoz vezet. Míg Strauss a modernitás válságát elsősorban a klasszikus politikai filozófiához való visszatérésben és a normatív igazságkérdés rehabilitálásában látja feloldhatónak, addig Polányi Mihály a tudomány belső normatív rendjét, valamint

a megismerés személyes és hallgatólagos dimenzióit tekinti meghatározónak. A köztük fennálló különbség nem módszertani jellegű, hanem alapvetően normatív és antropológiai természetű, amely eltérő politikai és intézményi implikációkat von maga után.

Bizonyítást nyert továbbá, hogy Polányi Mihály nem csupán tudományfilozófusként értelmezhető, hanem implicit államelméleti gondolkodóként is. A kutatás meggyőzően igazolta a harmadik hipotézist, miszerint Polányi tudományelméletéből rekonstruálható egy önálló politika- és államelméleti koncepció. A személyes tudás és a hallgatólagos tudás elmélete nem kizárólag ismeretelméleti állítás, hanem normatív modellként értelmezhető az állami intézmények működésére, a tudományos közösségek autonómiájára és a politikai hatalom legitimitására vonatkozóan.

Végül igazolódott az a feltevés is, hogy a neo-weberiánus államelméleti és közigazgatáseméleti keret Polányi társadalomfilozófiájával kiegészítve nem gyengül, hanem normatív és antropológiai értelemben elmélyül. A kutatás rámutatott arra, hogy a bürokratikus racionalitás önmagában nem képes kielégítő választ adni a szabadság és a felelősség problémáira, azonban Polányi normatív kerete e hiányt képes pótolni. Ily módon a neo-weberiánus megközelítés nem meghaladódik, hanem továbbgondolódik, és alkalmassá válik a modern állam működésének komplexebb, emberközpontúbb értelmezésére.

A hipotézisek vizsgálatának eredményei nem csupán az előzetes kutatási feltevések megalapozottságát igazolták, hanem egyúttal lehetővé tették olyan elméleti és módszertani következtetések levonását is, amelyek túlmutatnak az egyes szerzők életművének rekonstrukcióján. A weberi gondolkodás kritikai értelmezése, valamint Strauss és Polányi reflexióinak összehasonlító elemzése révén kirajzolódott egy olyan komplex elméleti tér, amelyben az államtudomány és a politikatudomány határterületei új megvilágításba kerülnek. E felismerések nem pusztán interpretatív jellegűek, hanem önálló tudományos hozadékkal is bírnak: egyrészt új recepciótörténeti összefüggéseket tárnak fel, másrészt hozzájárulnak a politikatudomány normatív és módszertani önértelmezésének továbbgondolásához. Az alábbiakban ezért az értekezés azon új tudományos eredményeit foglalom össze, amelyek a kutatás során feltárt összefüggések szintéziséből, illetve azok elméleti továbbgondolásából születtek.

8.3. Új tudományos eredmények

Az értekezés több szinten is új tudományos eredményekkel járul hozzá az államtudományi, közigazgatástudományi és politikatudományi kutatásokhoz. Mindenekelőtt új recepciótörténeti eredményként értelmezhető, hogy a dolgozat elsőként nyújt átfogó és rendszerezett képet Polányi Mihály magyar nyelvű államelméleti és politikatudományi recepciójáról, különös tekintettel a Max Weberhez kapcsolódó kritikai kontextusra. E feldolgozás nem pusztán hiánypótló jellegű, hanem a Polányi-életmű politikai és társadalomfilozófiai jelentőségét is új megvilágításba helyezi, különösen a „személyes tudás”, a tudományos szabadság és a demokratikus normativitás összefüggésrendszerében. A recepció feltárása egyúttal új kutatási irányokat nyit meg mind a Polányi-recepció, mind a weberi államelmélet értelmezése szempontjából.

Komparatív elméleti újdonságként értelmezhető, hogy az értekezés Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály politikafilozófiai és államelméleti gondolkodását együttesen, szoros értelmezési kapcsolatban elemzi. A hazai szakirodalomban korábban nem jelent meg ilyen mélységű és integrált összehasonlító vizsgálat, amely e három szerzőt nem elszigetelten, hanem egy közös modernitáskritikai diskurzus résztvevőiként értelmezi.

Elméleti szempontból további újdonságot jelent, hogy a disszertáció integrálja Strauss és Polányi Weber-kritikáit, és ezek alapján egy szintetizáló értelmezési keretet alakít ki a modern államról és a politikai racionalitás természetéről. A weberi államrezon, a neo-weberiánus közigazgatáselmélet és Polányi Mihály személyes tudás koncepciója nem alá- és fölérendeltségi viszonyban jelenik meg, hanem kölcsönös kritikai relációk rendszerében, amely lehetővé teszi a modern államelméleti és politikatudományi problémák komplexebb, normatív és antropológiai szempontból is elmélyített értelmezését.

Módszertani értelemben új eredménynek tekinthető az inter-és multidiszciplináris megközelítés következetes alkalmazása. Az értekezés egyszerre épít hermeneutikai, recepcióelméleti, politikafilozófiai és társadalomelméleti módszerekre, ezáltal új módszertani horizontot nyit az államtudomány és a politikatudomány számára. Külön módszertani újítás, hogy a recepciókutatás hermeneutikai megközelítése nem pusztán történeti rekonstrukcióként jelenik meg, hanem önálló kvalitatív kutatási módszerként, amely képes feltárni az elméleti álláspontok közötti rejtett összefüggéseket és feszültségeket.

E módszertani keret részeként az értekezés alkalmazza Leo Strauss „szoros olvasat” (close reading) módszerét nemcsak klasszikus politikafilozófiai szövegekre, hanem Weber és Polányi írásaira is. Ez a megközelítés lehetővé tette a szövegek mélyebb filozófiai rétegeinek feltárását, és hozzájárult a weberi gondolkodás implicit normatív feszültségeinek, valamint Polányi államelméleti implikációinak azonosításához.

Az értekezés mindezek mellett hozzájárul egy új politikatudományi értelmezési és feladatfel-fogási keret kialakításához is. Ebben az értelmezésben a politikaelmélet nem értéksemleges, pusztán leíró tudomány, hanem normatív–kritikai reflexiós tér, amely képes alternatív politikai és államelméleti paradigmák megfogalmazására, valamint a kortárs demokráciák kihívásainak normatív alapú értelmezésére.

Végül önálló tudományos eredményként értelmezhető a kritika szerepének újraértékelése a recepcióelméletben. Az értekezés a kritikát nem pusztán kommentáló vagy destruktív műfajként értelmezi, hanem olyan értelmező és teremtő gyakorlatként, amely konstitutív szerepet játszik az elméletalkotásban. Ezzel az állásponttal a disszertáció hozzájárul a politikatudomány és az államelmélet diszciplináris határainak újragondolásához, valamint a modern államról és politikáról folytatott tudományos diskurzus megújításához.

8.4. Új kutatási irányok

A disszertáció eredményei alapján számos gyakorlati és elméleti ajánlás fogalmazható meg, amelyek egyszerre szolgálják a politikatudomány, az államtudomány és a közigazgatástudomány fejlődését, valamint hozzájárulnak a modern állam és a demokratikus intézmények működésének jobb megértéséhez. Az egyik legfontosabb ajánlás a normatív és kritikai szemlélet integrálása a politikai döntéshozatal és a közigazgatási gyakorlat szintjére. A kutatás rávilágított, hogy a politika és az állami döntéshozatal nem pusztán technikai feladat, hanem olyan normatív és etikai dimenzióval rendelkező tevékenység, amelynek során a döntések társadalmi, politikai és filozófiai következményeit is mérlegelni kell. E szemlélet alkalmazása elősegítheti a vezetői felelősségvállalás tudatosítását, a közszolgáltatások és az állami intézmények működésének átláthatóságát, valamint a demokratikus normák és az állampolgári jogok érvényesítését.

A kutatás egyértelműen megerősítette Polányi Mihály nézetét, miszerint a liberális társadalom és a tudományos autonómia szoros összefüggésben állnak egymással. Ez alapján az egyik leg-

fontosabb gyakorlati következtetés, hogy a modern államnak minden körülmények között támogatnia kell a tudományos és felsőoktatási intézményeket, a kutatási tevékenységet pedig oly módon kell ösztönöznie, hogy az ne szenvedjen a rövid távú anyagi vagy politikai érdekek alá rendeltségében. Ez különösen fontos a demokratikus társadalmak számára, hiszen a tudomány autonómiája nem csupán a kutatók szabadságát, hanem a nyílt társadalom és a politikai szabadságok fenntarthatóságát is biztosítja. A történelmi példák, így a harmincas évek náci Németországa és a sztálini Szovjetunió mutatják, hogy a tudomány szabadságának megszorítása közvetlenül vezet a szabadságjogok korlátozásához, a gondolat- és szólásszabadság visszaszorításához, valamint a társadalmi és politikai totalitarizmus erősödéséhez. E tapasztalatokból következik, hogy a tudomány és a politikai szabadság egymást kölcsönösen megerősítő intézményi és normatív alapot kell, hogy képezzen.

A vezetés és közigazgatás gyakorlati aspektusaira vonatkozóan a disszertáció rámutatott a neo-weberiánus és Polányi-féle megközelítések összekapcsolásának jelentőségére. A bürokratikus racionalitás önmagában nem képes biztosítani a szabadság, a felelősség és az autonóm döntéshozatal problémáinak megoldását, ám a hallgatólagos és személyes tudás figyelembevétele normatív és antropológiai szempontból gazdagítja a közigazgatás és a politika értelmezését. Ennek gyakorlati implikációja, hogy a vezetők képzése során nemcsak technikai kompetenciákat kell fejleszteni, hanem a normatív, etikai, stratégiai és filozófiai szempontok integrációját is, amely lehetővé teszi a felelősségteljes, értékorientált döntéshozatalt. A politikai vezetés gyakorlata – beleértve a karizmatikus, szakértői és demokratikus vezetői modelleket – szintén hatékonyabbá válhat, ha a döntéshozatalban a tudományos és szakmai autonómia mellett a normatív, etikai és társadalmi felelősség is hangsúlyos szerepet kap.

A kutatás egyúttal több új kutatási irányt is kijelölt. Egyrészt az inter- és multidiszciplináris megközelítések következetes alkalmazása lehetővé teszi a modern állam és közigazgatás működésének mélyebb feltárását, különös tekintettel a normativitás, az etika és a társadalmi autonómia dimenzióira. Másrészt a tudomány társadalmi szerepének, a személyes és hallgatólagos tudás politikai implikációinak további vizsgálata új perspektívákat nyithat a liberális demokráciák stabilitása és a tudomány autonómiája szempontjából. A kutatás rámutatott arra is, hogy a vezetés, a politikai részvétel és a közigazgatás normatív modelljeinek kidolgozása, különösen a bürokratikus racionalitás és a hallgatólagos tudás ötvözésével, jelentősen hozzájárulhat a komplex politikai és közigazgatási problémák megoldásához, az állami intézmények legitim működéséhez és a társadalmi bizalom erősítéséhez.

További kutatási irány lehet a modernitásválságok, a demokratikus intézmények kihívásai és az autoriter tendenciák vizsgálata, különösen Weber, Strauss és Polányi elméleteinek összevetésében. A kritikai recepcióelmélet módszertani alkalmazása lehetővé teszi az elméleti álláspontok közötti rejtett feszültségek feltárását, és hozzájárul a politikatudomány, a közigazgatáselmélet és az államtudomány normatív és antropológiai alapú továbbfejlesztéséhez. A modern állam, a vezetés és a politika értelmezése szempontjából különösen ígéretes kutatási irány a politikai cselekvés normatív feltételeinek, a karizmatikus és szakértői vezetés modelljeinek, valamint a tudományos autonómia és társadalmi felelősség összekapcsolásának vizsgálata.

A disszertáció eredményei gyakorlati és elméleti szinten egyaránt iránymutatást nyújtanak: a modern állam és a közigazgatás működésének megértéséhez, a politikai vezetés és döntéshozatal etikai és normatív dimenzióinak beépítéséhez, valamint a tudomány autonómiájának és a demokratikus normák fenntarthatóságához. A kutatás rámutat, hogy a politika, a tudomány és a közigazgatás nem elszigetelt rendszerek, hanem kölcsönösen befolyásoló, egymást kiegészítő dimenziók, amelyek komplex és dinamikus vizsgálata elengedhetetlen a kortárs államelmélet, közigazgatástudomány és politikatudomány fejlődéséhez.

8.5.Szakpolitikai ajánlások

A disszertáció eredményei egyértelműen rámutatnak arra, hogy a tudományos autonómia, a közigazgatási racionalitás és a politikai normativitás összekapcsolása nem csupán elméleti kérdés, hanem a hatékony és legitim állam működésének alapfeltétele. Ennek megfelelően a kutatás alapján több szakpolitikai javaslat is megfogalmazható, amelyek hozzájárulhatnak a modern állam és a demokratikus intézmények fenntarthatóságához, valamint a tudományos és politikai döntéshozatal minőségének javításához.

Elsőként, a tudomány és felsőoktatás támogatásának szakpolitikai kereteit kell megerősíteni. Polányi Mihály elmélete alapján a tudomány szabadsága a liberális társadalom egyik legfontosabb pillére. Ennek gyakorlati kivetítéseként a kormányzati politikának biztosítania kell, hogy a kutatási programok finanszírozása hosszú távú, kiszámítható és intézményfüggetlen legyen, elkerülve a politikai rövidtávú érdekek alá rendelést. A kutatói autonómia, a hallgatólagos tudás érvényesülése és az intézményi önkormányzás biztosítása hozzájárul a tudományos közösségek stabilitásához és a kutatások hosszú távú innovációs képességének megőrzéséhez.

Másodszor, a közigazgatás és politika működésében a normatív szempontok érvényesítésére kell fókuszálni. A neo-weberiánus és Polányi-féle megközelítés integrálása alapján javasolt, hogy a szakpolitikák kialakítása során a döntéshozók mérlegeljék a szabadság, felelősség és a társadalmi méltányosság követelményeit, a bürokratikus racionalitás mellett. Ez különösen fontos a költségvetési, egészségügyi, oktatási és kutatás-fejlesztési területeken, ahol a technikai hatékonyság mellett a társadalmi hatások, az etikai és normatív szempontok is meghatározóak.

Harmadsorban, a politikai vezetés szakpolitikai kereteit is újra kell definiálni. A disszertáció rámutat arra, hogy a modern politikai vezetőknek nemcsak adminisztratív képességekkel kell rendelkezniük, hanem képesnek kell lenniük a komplex társadalmi problémák értékalapú elemzésére és a döntések normatív megalapozására. Ennek megfelelően a szakpolitikai ajánlás a vezetőképzés struktúrájának átalakítását javasolja, amely interdiszciplináris, etikai, stratégiai és gyakorlati kompetenciák fejlesztésére fókuszál. Például a közigazgatási vezetők számára kiemelten fontos a tudományos és szakmai tanácsadás bevonása a döntéshozatalba, a társadalmi hatások előrejelzése, valamint a transzparencia és a felelősségvállalás biztosítása.

Negyedsorban, a tudomány és politika közötti kapcsolat tudatos szakpolitikai keretekbe helyezése szükséges. A kutatás rámutatott, hogy a tudomány pusztán eszközként való kezelése – a gazdasági vagy politikai érdekek alá rendelése – hosszú távon aláássa a társadalmi bizalmat és a demokratikus intézmények legitimitását. Szakpolitikai szinten ez azt jelenti, hogy a kutatási és innovációs programok tervezésénél az államnak biztosítani kell a politikai semlegességet és a tudományos eredmények önálló, kritikai érvényesülését, például független tudományos tanácsadó testületek és etikai bizottságok létrehozásával.

Végül, a disszertáció eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy a politikai döntéshozatalnak és szakpolitikáknak hosszú távon integrálniuk kell a hallgatólagos tudás és a személyes tapasztalatok jelentőségét. A szakpolitikai javaslatoknak ezért nem csupán formális, jogi és bürokratikus keretekre kell támaszkodniuk, hanem biztosítaniuk kell a tudásfolyamatok, szakmai intuíciók és tapasztalatok érvényesülését is, például a döntéshozatali fórumok, tanácsadói testületek és stratégiai workshopok révén.

Összességében a szakpolitikai ajánlások célja, hogy a tudományos, közigazgatási és politikai intézmények működését a normatív, etikai és tudományos alapelvekkel összhangban alakítsák, biztosítva ezzel a liberális társadalom stabilitását, a demokratikus döntéshozatal minőségét, valamint a tudomány és politika kölcsönhatásának hosszú távú fenntarthatóságát. E javaslatok

megvalósítása hozzájárulhat ahhoz, hogy az állam és a politika ne csupán hatékonyan, hanem legitim és társadalmilag felelős módon működjön, és a tudományos közösségek autonómiája, valamint a szakpolitikai döntések normatív alapjai egyaránt érvényre jussanak.

8.6. Gyakorlati felhasználhatóság

A disszertáció eredményei nem csupán elméleti jelentőségűek, hanem számos konkrét gyakorlati alkalmazási lehetőséget is felvázolnak az államigazgatás, a politika és az oktatás területén. Az egyik legfontosabb gyakorlati következtetés az, hogy a politikai és közigazgatási döntéshozatal során a normatív és etikai dimenziók integrálása elengedhetetlen. A kutatás rávilágított, hogy a modern állam működésében a bürokratikus racionalitás önmagában nem elegendő: a döntéshozóknak figyelembe kell venniük a társadalmi felelősséget, a szabadság és az autonómia normatív követelményeit, valamint a közösség etikai elvárásait. Ez gyakorlati szinten azt jelenti, hogy a vezetők képzése során nemcsak technikai, hanem normatív, stratégiai és filozófiai kompetenciákat is fejleszteni kell, hogy a döntéshozatal felelősségteljes, átlátható és a társadalom egészét szolgáló legyen.

A kutatás eredményei a tudományos intézmények működésére vonatkozóan is közvetlen gyakorlati üzeneteket hordoznak. Polányi Mihály elmélete alapján a tudomány autonómiája és a felsőoktatási intézmények támogatása alapvető feltétele a nyílt és liberális társadalom fenntarthatóságának. Ez gyakorlati szinten azt jelenti, hogy az államnak biztosítani kell a kutatói szabadságot, támogatnia kell az alapkutatásokat, és nem szabad a tudományt rövid távú, anyagi érdekek alá rendelni. A kutatások és a felsőoktatási programok tervezése során kiemelt figyelmet kell fordítani a tudományos autonómia fenntartására, az intézményi önkormányzás biztosítására, valamint a kutatói etika és felelősség érvényesítésére. A kutatás történeti példákkal is alátámasztotta, hogy a tudomány szabadságának korlátozása közvetlenül vezet a politikai szabadságjogok visszaszorulásához, így a modern demokráciák számára kiemelten fontos a tudományos intézmények függetlenségének védelme.

A vezetés és a politika gyakorlati alkalmazásában a disszertáció rámutatott a karizmatikus, szakértői és demokratikus vezetői modellek integrált szemléletének jelentőségére. A neo-weberiánus és Polányi-féle megközelítés összekapcsolása azt mutatja, hogy a közigazgatás hatékonyságának növelése érdekében a döntéshozóknak egyszerre kell képesnek lenniük a bürokratikus racionalitás alkalmazására, a személyes és hallgatóságos tudás mozgósítására, valamint

a társadalmi és etikai szempontok figyelembevételére. A gyakorlatban ez az állami intézmények szervezeti kultúrájában, a vezetői képzések tartalmában és a döntéshozatali folyamatok kialakításában egyaránt érvényesíthető, például mentorprogramok, stratégiai etikai tréningek, interdiszciplináris problémamegoldó workshopok révén.

Az oktatás és a tudományos képzés szintjén a kutatás eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy az államtudományi, politikatudományi és közigazgatástudományi programok nem pusztán elméleti ismeretek átadására szolgálnak, hanem a hallgatókat fel kell készíteni a normatív és etikai dimenziók figyelembevételére, a komplex problémák értékorientált elemzésére és a társadalmi felelősség vállalására. Az oktatásban alkalmazott pedagógiai módszerek – például esettanulmányok, vitaklubok, szimulációs gyakorlatok – lehetővé teszik a hallgatók számára, hogy saját tapasztalataikon keresztül értsék meg a politikai és tudományos döntések komplex összefüggéseit, és fejlesszék kritikai gondolkodásukat.

A kutatás gyakorlati hasznossága továbbá a politika és tudomány kölcsönhatásának megértésében is megnyilvánul. A tudományos eredmények és az objektív elemzések integrálása a politikai döntéshozatalba, valamint a politikai intézmények normatív és etikai kereteinek figyelembevétele elősegíti, hogy a döntéshozatal ne pusztán technikai, hanem társadalmilag és etikailag megalapozott legyen. Ez hosszú távon hozzájárulhat a közbizalom erősítéséhez, a társadalmi részvétel növeléséhez, valamint a demokratikus intézmények stabilitásához.

8.7.A disszertáció gyakorlati implikációi és társadalomelméleti relevanciája

Jelen disszertáció gyakorlati következményei túlmutatnak az alkalmazott politikatudomány vagy közigazgatás-elmélet szűk keretein. A dolgozat alapvető tézise szerint a modern állam, a demokratikus intézményrendszer és a tudományos racionalitás válságai nem kezelhetők kizárólag technikai, jogi vagy gazdasági eszközökkel. A vizsgált elméleti hagyományok – különösen Polányi Mihály, Hannah Arendt, Bibó István és Leo Strauss gondolkodása – arra mutatnak rá, hogy a politikai rend stabilitása, legitimitása és humanizáltsága csak akkor tartható fenn, ha a döntéshozatal normatív, etikai és reflexív dimenziói intézményes formában is érvényesülnek.

A disszertáció egyik legfontosabb gyakorlati következtetése, hogy a politikai és közigazgatási döntéshozatal nem tekinthető értéksemleges eljárásnak. A döntések mögött mindig előfeltevések, normatív preferenciák és antropológiai feltételezések húzódnak meg, amelyek explicit tudatosítása nélkül a politikai cselekvés könnyen technokratikus vagy autoriter irányba sodródhat. Ennek megfelelően a döntéshozatal gyakorlatában szükség van a normatív, etikai és stratégiai szempontok szisztematikus integrálására. Ez nem a hatékonyság rovására történik, hanem éppen ellenkezőleg: a hosszú távon legitim és fenntartható politikai döntések előfeltétele az érték alapú mérlegelés.

A disszertáció hangsúlyozza továbbá a tudományos intézmények autonómiájának és a kutatói szabadságnak a megőrzését mint a demokratikus társadalmak strukturális alapfeltételét. A tudomány nem pusztán instrumentális tudásforrás a politika számára, hanem önálló normatív és kritikai funkcióval is bír. Az alapkutatások támogatása ebben az összefüggésben nem luxus vagy másodlagos szempont, hanem a politikai racionalitás megújulásának egyik kulcsa. A tudományos autonómia felszámolása vagy alárendelése rövid távú politikai érdekeknek nemcsak az akadémiai szféra integritását veszélyezteti, hanem hosszú távon a demokratikus nyilvánosság elszegényedéséhez is vezet.

Kiemelt gyakorlati következményként jelenik meg a vezetőképzés és a közigazgatási struktúrák átalakításának szükségessége. A modern állam működtetése nem pusztán jogi-adminisztratív feladat, hanem komplex normatív döntések sorozata, amelyek társadalmi konfliktusokat, erkölcsi dilemmákat és stratégiai kockázatokat hordoznak. Ennek megfelelően a vezetőképzésnek interdiszciplináris alapokon kell nyugodnia, egyesítve a politikai filozófiát, az etikát, a közgazdaságtant, a jog és a társadalomtudományok eredményeit. A disszertáció arra a következtetésre

jut, hogy az értelmező ítélőképesség, a morális felelősség és a történeti érzékenység legalább olyan fontos kompetenciák, mint a technikai szakértelem.

A dolgozat egyik sajátos és innovatív gyakorlati implikációja a hallgatólagos és személyes tudás szerepének hangsúlyozása a szervezeti kultúrában és a döntéshozatalban. A formális szabályozás és az algoritmizálható eljárások nem képesek teljes mértékben megragadni a politikai és közigazgatási gyakorlat valóságát. A tapasztalat, az intuíció, az erkölcsi érzék és a helyzetfelismerő képesség olyan tudásformák, amelyek csak közösségi gyakorlatokon és intézményes tanulási folyamatokon keresztül tarthatók fenn. A disszertáció gyakorlati tanulsága szerint az ilyen tudásformák elismerése és beépítése nélkül a szervezetek merevvé és válságérzékletlenné válnak.

Központi jelentőségű továbbá a politika és a tudomány kölcsönhatásának tudatos újragondolása. A demokratikus intézmények stabilitása nem a két szféra szétválasztásán, hanem reflektált együttműködésén alapul. A tudomány feladata a politikai döntések kritikai elemzése, történeti és normatív kontextusba helyezése, míg a politika felelőssége az, hogy a tudományos tudást ne legitimációs eszközként, hanem orientációs keretként használja. A disszertáció rámutat, hogy e viszony torzulása – akár technokrata, akár populista irányban – a demokratikus rend alapjait veszélyezteti.

Az oktatási rendszerek fejlesztése szintén kulcsfontosságú gyakorlati következményként jelenik meg. A disszertáció szerint a modern társadalmak egyik legnagyobb kihívása az, hogy az oktatás ne pusztán munkaerőpiaci kompetenciákat termeljen, hanem demokratikus polgárokat neveljen. Ennek feltétele a kritikai gondolkodás, a normatív elemzés és a társadalmi felelősségvállalás tudatos fejlesztése. Az ilyen oktatási gyakorlat hozzájárul ahhoz, hogy a jövő döntéshozói és állampolgárai képesek legyenek ellenállni az autoriter, leegyszerűsítő és erőszakos politikai narratíváknak.

A disszertáció gyakorlati implikációi egy átfogó politikai-erkölcsi reformprogram körvonalait rajzolják ki, amely nem radikális intézményi forradalmat, hanem normatív és kulturális megújulást sürget. A modern állam és a demokratikus intézmények csak akkor lehetnek hosszú távon életképesek, ha működésükben egyszerre érvényesül a hatékonyság, a legitimitás és az erkölcsi felelősség. Jelen disszertáció hozzájárulása abban áll, hogy e követelményeket nem elvont normaként, hanem konkrét intézményi és döntéshozatali gyakorlatokban értelmezhető irányelvekként dolgozza ki.

A disszertáció során feltárt elméleti új perspektívák elsődleges célja, hogy a modern állam és a politikai döntéshozatal komplex problémáit ne csupán a hagyományos bürokratikus, intézményi vagy pozitív tudományos keretből értelmezzük, hanem interdiszciplináris, normatív, etikai és antropológiai dimenziókat is bevonjunk. A modern állam működésének és a politikai racionalitás érvényesülésének megértése érdekében a kutatás hangsúlyozza, hogy a klasszikus elméletek – különösen Max Weber, Leo Strauss és Polányi Mihály gondolkodása – nem elszigetelt történeti jelenségek, hanem dinamikus, egymással kritikai és értelmező relációban álló keretek, amelyek a 21. századi társadalmi, politikai és technológiai kihívások fényében új tartalommal telíthetők. Ez az új perspektíva lehetővé teszi, hogy a kutatás az állam, a politika és a közigazgatás működésének komplex összefüggéseit integráltan, a gyakorlati tapasztalatokkal és a normatív szempontokkal egyaránt összekapcsolva értelmezze.

Az egyik legfontosabb új dimenzió a hallgatólagos és személyes tudás szerepének újraértelmezése a modern, technológia-vezérelt döntéshozatalban. Polányi Mihály klasszikus elmélete a tudás implicit, személyes és gyakorlati jellegét hangsúlyozza, amely alapvető a tudományos közösségek autonómiájának és a szakmai integritásnak a fenntartásához. A disszertáció rámutat, hogy az algoritmusokra és mesterséges intelligenciára épülő döntéstámogató rendszerek ugyan növelhetik a közigazgatás és a politika hatékonyságát, de önmagukban nem képesek kezelni a komplex társadalmi és normatív dilemmákat, amelyek a döntéshozatal során felmerülnek. Ennek megfelelően a személyes tapasztalat, az intuíció és az etikai mérlegelés továbbra is kritikus szerepet játszik a felelős, legitim és a társadalom számára elfogadható döntések meghozatalában. A hallgatólagos tudás és a technológiai racionalitás párhuzamos, egymást kiegészítő szerepe különösen fontos a krízishelyzetek, a gyorsan változó politikai környezet és a komplex költség-haszon elemzéseket igénylő döntések esetében, ahol a pusztán algoritmusokra épülő megoldások kockázatai jelentősek.

Egy másik új perspektíva a normativitás és társadalmi komplexitás dinamikus viszonyának újragondolása. A weberi bürokratikus racionalitás alapvetően az intézményi hatékonyság és szabályozottság kérdéseit helyezi előtérbe, ám a modern társadalmak problémái gyorsan változó, hálózatszerű és nemlineáris jellegűek, amelyeknél a klasszikus bürokratikus mechanizmusok nem képesek önmagukban biztosítani a legitim és felelős döntéshozatalt. A disszertáció új perspektívája azt javasolja, hogy a politikai és közigazgatási rendszereket adaptív, visszacsatoló mechanizmusokkal rendelkező komplex rendszerekként értelmezzük, ahol a normatív és etikai

szempontok folyamatos érvényesítése alapvető feltétel a hatékony működéshez. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a döntéshozók ne csupán egyszeri normatív mérlegelést végezzenek, hanem a társadalmi visszajelzések, a közösségi értékek és a stratégiai kockázatok alapján folyamatosan igazítsák döntéseiket, miközben megőrzik a demokratikus intézmények stabilitását.

Harmadik új dimenzióként a politikai cselekvés normatív feltételeinek újragondolása jelenik meg, amely a modernitásválság kontextusában különösen releváns. Strauss a modern politikai gondolkodás normativitásvesztését kritizálta, Polányi és Weber pedig a racionalitás és az értékek közötti feszültséget elemezte. A disszertáció új perspektívája ezen gondolatokat továbbviszi, és azt hangsúlyozza, hogy a politikai cselekvés legitim és hosszú távon fenntartható formájához a döntéshozatal normatív és etikai integráltsága elengedhetetlen. Ez a megközelítés a válságkezelés, a stratégiai döntéshozatal és a politikai vezetés kontextusában kritikus jelentőségű, hiszen a gyors, technokrata alapú döntések önmagukban nem garantálják a társadalmi elfogadottságot, a demokratikus intézmények legitimitását és a közbizalom fenntartását.

Negyedik új perspektívaként a tudományos autonómia és a politikai felelősség kölcsönhatásának újrafogalmazása jelenik meg. A kutatás kimutatta, hogy a tudományos autonómia – amely Polányi „személyes tudás” elméletén alapul – alapvető a demokratikus politikai rendszer hosszú távú fenntarthatóságához. A tudomány nem pusztán eszköz, amelyet a politika felhasználhat rövid távú céljaihoz, hanem normatív és kritikai funkciót tölt be, amely hozzájárul a felelős, legitim döntéshozatalhoz. Az új perspektíva kiterjeszti ezt a gondolatot a modern politikai és közigazgatási rendszerekre, ahol a tudományos elemzések, társadalmi visszajelzések és normatív mérlegelések integráltan működnek a döntéshozatali folyamatban, biztosítva a politikai döntések hosszú távú elfogadhatóságát.

Ötödik és egyben átfogó új perspektíva a kritikai értelmezés konstitutív szerepének hangsúlyozása. A disszertáció szerint az elméleti kritika nem pusztán kommentáló vagy destruktív tevékenység, hanem az elméletalkotás aktív, teremtő eleme. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a modern államelmélet és politikatudomány a változó társadalmi és politikai kihívásokhoz rugalmasan alkalmazkodjon, és biztosítsa a normatív, etikai és antropológiai szempontok folyamatos érvényesülését. A kritikai értelmezés segíti a klasszikus elméletek újraértelmezését, miközben a politikai és közigazgatási gyakorlatokban rejlő implicit tudást és normákat is feltárja, így hozzájárulva a döntéshozatal legitim és társadalmilag felelős működéséhez.

Az új perspektívák gyakorlati jelentősége is kiemelkedő. A kutatás rámutat arra, hogy a politikai és közigazgatási döntéshozatal során a normatív, etikai és stratégiai szempontokat nem lehet elválasztani a technikai és adminisztratív folyamatoktól. A vezetőképzésben például elengedhetetlen a politikai filozófia, etika, társadalomtudomány és közgazdaságtan eredményeinek integrált oktatása, valamint a hallgatólagos és személyes tudás alkalmazásának gyakorlati megerősítése. A döntéshozatali fórumok, stratégiai workshopok, mentorprogramok és interdiszciplináris problémamegoldó tréningek mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a vezetők képesek legyenek a komplex társadalmi dilemmák etikai és normatív alapú elemzésére, miközben fenntartják a bürokratikus racionalitás és a hatékonyság követelményeit.

Disszertációmban egy integrált, adaptív, normatív és interdiszciplináris keretet kínálnok a modern állam, a közigazgatás és a politika vizsgálatához. Ezek a perspektívák kiterjesztik Polányi, Strauss és Weber gondolatainak relevanciáját a 21. század társadalmi, technológiai és politikai környezetére, és lehetővé teszik, hogy a politikatudomány, közigazgatás-elmélet és államelmélet a gyakorlatban is alkalmazható, felelős és legitim döntéshozatali modelleket dolgozzon ki. Az új perspektívák tehát nem csupán elméleti gazdagítást jelentenek, hanem konkrét, gyakorlati iránymutatást is nyújtanak a modern állam működésének és a demokratikus intézmények fenntarthatóságának biztosításához.

A kutatás alapvető célja az volt, hogy a politikatudományi és államtudományi vizsgálódások eredményeit ne elszigetelt megállapításokként, hanem összefüggő, koherens narratívába ágyazva tárja fel, így biztosítva a kutatási eredmények tudományos relevanciáját és gyakorlati alkalmazhatóságát. A kutatás központi kiindulópontját Max Weber életműve jelentette, amely a bürokratikus racionalitás, az uralmi típusok és az értéksemlegesség fogalmi apparátusán keresztül kínál keretet a modern politikai intézmények működésének megértéséhez, ugyanakkor olyan kritikai feszültségeket is tartalmaz, amelyek a kortárs elméleti diskurzusban újra és újra reflektáltak. E kritikai feszültségek kiemelt vizsgálati tárgyává váltak Leo Strauss és Polányi Mihály munkásságában, akik eltérő kiindulópontokból, de azonos problémákra reagálva járultak hozzá a modernitásválság, a normatív kérdések és a politikai racionalitás újraértelmezéséhez.

Meggyőződésem szerint jelen disszertáció egyik legfontosabb és kiemelt elméleti hozzájárulása, hogy a Weber–Strauss–Polányi háromszög egységes interpretációját nyújtja, amely lehetővé teszi a modern állam és a közigazgatás komplex problémáinak elemzését. Weber elméleteiben a racionalitás és az érték, a tudomány és a politika, a bürokrácia és a szabadság közötti

folyamatos feszültség bontakozik ki, amely lehetőséget ad arra, hogy a politikatudomány ne pusztán leíró, hanem kritikai és normatív tudományként is működjön. Strauss a klasszikus politikai filozófia normatív értékeire hívja fel a figyelmet, és rámutat arra, hogy a modernitás válsága csak a politikai elméletek visszanyúlásával, valamint az igazság és a jó kérdéseinek újraértelmezésével kezelhető. Polányi ezzel szemben a tudományos autonómia, a személyes és hallgatólagos tudás elméletén keresztül biztosít normatív és antropológiai keretet az állami intézmények működésére, a politikai hatalom legitimációjára és a demokratikus normák fenntarthatóságára. A három gondolkodó közötti dialógus integrálása lehetővé teszi, hogy a disszertáció egyszerre kínáljon történeti, elméleti, normatív és gyakorlati perspektívát, és hozzájáruljon a modern államelmélet és közigazgatástudomány komplexebb értelmezéséhez.

A kutatás során igazolást nyert, hogy a modern állam működésének megértése nem lehetséges a politikai racionalitás, a bürokratikus szervezeti struktúrák és az értékalapú döntéshozatal szétválasztott vizsgálata nélkül. A neo-weberiánus államelmélet önmagában nem képes kielégítő választ adni a szabadság, a felelősség és az autonóm döntéshozatal problémáira, ugyanakkor Polányi normatív kerete – a személyes és hallgatólagos tudás hangsúlyozásával – ezt a hiányt képes pótolni, ezáltal lehetővé téve egy humánusabb, etikai és normatív szempontból megalapozott állam- és közigazgatáselmélet kialakítását. Az értekezés ezen eredménye rávilágít arra, hogy a politika és a közigazgatás gyakorlata nem csupán technikai vagy adminisztratív feladatok sorozata, hanem olyan komplex döntéshalmaz, amely normatív, etikai és stratégiai mérlegelést igényel, különösen a demokratikus intézmények fenntarthatósága szempontjából.

A disszertáció módszertani hozzájárulása szintén jelentős. Az alkalmazott hermeneutikai, recepcióelméleti és politikafilozófiai módszertan lehetővé tette, hogy a szerzők életművének kritikai és normatív dimenziói feltárásra kerüljenek, a szövegek mélyebb rétegei és implicit üzenetei világossá váljanak. Az értekezés innovatív módon alkalmazta Leo Strauss „szoros olvasat” (close reading) módszerét nemcsak klasszikus politikafilozófiai, hanem Weber- és Polányi-szövegekre is, ezáltal feltárva az elméletek közötti rejtett kapcsolódási pontokat és kritikai feszültségeket. A módszertani keret lehetővé tette az államtudomány, a politikatudomány és a közigazgatástudomány közötti inter- és multidiszciplináris átjárhatóság vizsgálatát, és új kvalitatív kutatási horizontot nyitott a normatív és antropológiai dimenziók integrált elemzésére.

Gyakorlati szempontból a disszertáció egyértelműen rámutat arra, hogy a politikai döntéshozatalban a normatív és etikai dimenziók integrálása elengedhetetlen, és a bürokratikus racionalitás önmagában nem biztosítja a felelős és legitim döntéshozatalt. A hallgatólagos és személyes

tudás figyelembevétele a közigazgatási és politikai gyakorlatban nem csupán hatékonyságnövelő eszköz, hanem a demokratikus intézmények stabilitásának és legitimitásának egyik alapfeltétele. A vezetőképzés során kiemelten fontos a technikai, stratégiai, etikai és normatív kompetenciák integrált fejlesztése, hogy a döntéshozatal a társadalmi felelősség, a szabadság és a közösségi értékek figyelembevételével történhessen.

A disszertáció hangsúlyozza a tudományos autonómia fenntartásának jelentőségét is. Polányi elmélete alapján a tudományos szabadság nem csupán a kutatók személyes szabadságát biztosítja, hanem a demokratikus társadalmak nyitottságát, a politikai szabadságok fenntarthatóságát és a társadalmi bizalom stabilitását is garantálja. A kutatás rámutatott, hogy a tudomány rövidtávú politikai vagy gazdasági érdekek alá rendelése hosszú távon aláássa a demokratikus intézmények legitimitását, és hozzájárulhat az autoriter tendenciák erősödéséhez. Ezért a kutatás eredményei szakpolitikai szinten is relevánsak, elősegítve a tudományos és politikai döntéshozatal, valamint a közigazgatási gyakorlat normatív alapú fejlesztését.

Ezen túlmenően a disszertáció rámutat a politika és a tudomány közötti tudatos interakció szükségességére. A demokratikus intézmények stabilitása és legitim működése nem a két szféra szétválasztásán, hanem együttműködésén alapul. A tudomány feladata a politikai döntések kritikai elemzése és a normatív kontextus biztosítása, míg a politika felelőssége, hogy a tudományos eredményeket ne pusztán legitimációs eszközként, hanem orientációs keretként alkalmazza. Ennek a viszonynak a torzulása, legyen az technokrata vagy populista, a demokratikus rend alapjait veszélyezteti, ezért a kutatás gyakorlati ajánlásai ezen a területen is relevánsak.

Az oktatási szférában a kutatás eredményei azt jelzik, hogy a politikatudományi, államtudományi és közigazgatási képzéseknek nem csupán elméleti ismeretek átadására kell törekedniük, hanem a hallgatókat fel kell készíteniük a normatív, etikai és társadalmi felelősségen alapuló döntéshozatalra. Az esettanulmányok, szimulációs gyakorlatok és vitaklubok alkalmazása lehetővé teszi a hallgatók számára, hogy a politikai és közigazgatási döntések komplex összefüggéseit saját tapasztalatukon keresztül értsék meg, és fejlesszék kritikai gondolkodásukat, normatív érzékenységüket és felelősségtudatukat.

A disszertáció összességében nem csupán tudományos lezárást jelent, hanem egyben kiindulópont is további kutatások számára. Az értekezés eredményei új tudományos irányokat jelölnek ki, különösen a modernitásválság, a demokratikus intézmények kihívásai és az autoriter ten-

denciák vizsgálatában, valamint a politika, a tudomány és a közigazgatás kölcsönhatásának interdiszciplináris elemzésében. Az elméleti és gyakorlati összefüggések feltárása hozzájárul a politikatudomány, az államelmélet és a közigazgatástudomány fejlődéséhez, és lehetővé teszi, hogy a modern állam működését ne pusztán technikai, hanem normatív, etikai és társadalmi szempontokkal is megalapozott módon értelmezzük.

A disszertáció egyik legfontosabb üzenete az, hogy a modern állam és a demokratikus intézmények stabil működése nem érhető meg pusztán formális szabályok, jogszabályok vagy technikai döntési mechanizmusok alapján. A politikai racionalitás, amely a döntések logikus, célorientált és következetes meghozatalát jelenti, önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a társadalmi bizalom és a demokratikus intézmények legitim működése fenntartható legyen. Hasonlóképpen a tudományos autonómia, azaz a tudományos kutatás és elemzés szabadsága, amely biztosítja az objektív, kritikai és innovatív gondolkodást, csak akkor képes hozzájárulni a társadalom fejlődéséhez, ha az a döntéshozatalban is releváns szempontként jelenik meg.

Ezért a kutatás rámutat, hogy a modern állam és a közigazgatás fenntarthatósága olyan integrált megközelítést igényel, amely egyszerre veszi figyelembe a normatív, etikai, társadalmi és szakmai szempontokat. A döntéshozatalban nem csupán a jogi és adminisztratív szabályoknak, hanem az erkölcsi mérlegelésnek, a társadalmi következményeknek és a szakmai, szakértői tudásnak is érvényesülnie kell. Ezzel a komplex megközelítéssel biztosítható, hogy a politikai és közigazgatási döntések ne váljanak pusztán technokratikus vagy hatalmi eszközzé, hanem szolgálják a közösség jólétét, a demokratikus értékek megőrzését és a társadalmi bizalom fenntartását.

A disszertáció központi tétele, hogy a modern állam és a demokratikus intézmények működése nem érhető meg pusztán a formális szabályozás, az eljárási racionalitás vagy a jogi keretek elemzésén keresztül. Bár a bürokratikus racionalitás – Weber klasszikus meghatározása nyomán – a modern közigazgatás egyik alapfeltétele, önmagában nem elegendő a komplex, gyorsan változó és erkölcsileg terhelt politikai döntési helyzetek kezelésére. A disszertáció ezért külön hangsúlyozza a bürokratikus racionalitás és a személyes, valamint hallgatólagos tudás együttes szerepét, és azt az összefüggést, amely e kettő integrációja és a demokratikus legitimitáció között fennáll.

A bürokratikus racionalitás elsődleges funkciója az állami működés stabilitásának biztosítása. Az írott szabályok, az eljárási rendek, a hierarchikus felelősségi viszonyok és a szakosodás

rendszere lehetővé teszi, hogy a döntéshozatal átlátható, kiszámítható és ellenőrizhető legyen. Ezek a jellemzők nem pusztán technikai előnyök, hanem normatív jelentőséggel is bírnak, mivel hozzájárulnak az önkény korlátozásához és a jogállamiság fenntartásához. A disszertáció azonban rámutat arra, hogy a bürokratikus racionalitás éppen formális jellegéből fakadóan hajlamos az intézményi önreferencialitásra: a szabályok betartása öncéllá válhat, miközben háttérbe szorulnak azok az értékek és társadalmi célok, amelyek e szabályok eredeti létrejöttét indokolták.

E korlát különösen szembetűnő olyan döntési helyzetekben, ahol az egyedi körülmények, a társadalmi érzékenység vagy a morális megfontolások nem illeszthetők maradéktalanul a meglévő eljárási sémákba. Ilyen esetekben a kizárólag bürokratikus racionalitásra épülő döntéshozatal nemcsak rugalmatlanná, hanem legitimációs szempontból is problematikusává válhat. A disszertáció ezért hangsúlyozza, hogy a modern állam működésében elengedhetetlen szerepet játszik a személyes és hallgatólagos tudás, amely kiegészíti és árnyalja a formális racionalitást.

A személyes és hallgatólagos tudás Polányi Mihály nyomán olyan tudásformaként értelmezhető, amely nem teljes mértékben artikulálható szabályokban, eljárásokban vagy írott normákban. Ide tartozik a döntéshozók szakmai tapasztalata, gyakorlati ítélőképessége, intuitív érzékenysége, valamint az a képesség, hogy felismerjék azokat a releváns tényezőket, amelyek egy adott helyzetben nem formalizálhatók. A disszertáció álláspontja szerint e tudásforma nem a bürokratikus racionalitás alternatívája, hanem annak nélkülözhetetlen kiegészítője. A hatékony és legitim döntéshozatal nem a szabályok felfüggesztését, hanem azok értelmező alkalmazását igényli, amelyhez a hallgatólagos tudás elengedhetetlen.

A bürokratikus racionalitás és a személyes tudás közötti kapcsolat azonban önmagában még nem garantálja a felelős politikai cselekvést. A disszertáció ezért harmadik, integráló elemként vezeti be a kritikai értelmezés szerepét. A kritikai reflexió nem csupán intellektuális gyakorlat, hanem normatív funkciót tölt be: folyamatosan vizsgálja, hogy a döntések milyen társadalmi következményekkel járnak, milyen értékeket erősítenek vagy gyengítenek, és miként hatnak a politikai közösség egészére. A kritikai értelmezés révén válik lehetővé, hogy a döntéshozók ne pusztán eljárási helyesség, hanem erkölcsi felelősség alapján is megítéljék saját cselekvésüket.

E hármas egység – bürokratikus racionalitás, személyes és hallgatólagos tudás, valamint kritikai reflexió – a disszertáció szerint a modern állam működésének egyik kulcsfeltétele. Ennek

hiányában az állami cselekvés vagy technokratikussá válik, elveszítve társadalmi beágyazottságát, vagy önkényessé, amely aláássa a jogállamiságot és a demokratikus legitimitást. Az integrált megközelítés ezzel szemben lehetővé teszi, hogy az intézmények egyszerre legyenek stabilak és rugalmasak, szabályozottak és érzékenyek a konkrét társadalmi helyzetekre.

A disszertáció e megközelítés gyakorlati jelentőségét több szinten is hangsúlyozza. A politikai vezetés számára a kutatás arra hívja fel a figyelmet, hogy a döntések értékelése nem korlátozódhat rövid távú politikai célokra vagy választási ciklusokra. A bürokratikus apparátus által biztosított szakmai háttér és eljárási racionalitás csak akkor tölti be legitim funkcióját, ha a politikai döntéshozók képesek figyelembe venni a hosszú távú társadalmi következményeket, valamint az alapvető etikai normákat. A személyes ítélőképesség és a kritikai reflexió ebben az értelemben nem gyengíti, hanem erősíti a politikai vezetés felelősségét.

A közigazgatási gyakorlat szintjén a disszertáció rámutat arra, hogy a szabályok következetes betartása önmagában nem garantálja a jó kormányzást. A hallgatólagos tudás integrálása – például az ügyintézők tapasztalata, helyismerete vagy szakmai intuíciója – növeli az intézmények alkalmazkodóképességét és problémamegoldó képességét. Ez különösen fontos olyan területeken, ahol az állampolgárok egyedi élethelyzetei nem illeszthetők maradéktalanul standardizált eljárásokba. Az ilyen integráció hozzájárul a döntések társadalmi elfogadottságához és erősíti az intézményi bizalmat.

A tudományos intézmények számára a disszertáció üzenete abban áll, hogy a kutatás és az oktatás nem válhat el a társadalmi felelősség kérdésétől. A kritikai, autonóm gondolkodás megőrzése nem jelent politikai semlegességet abban az értelemben, hogy a tudomány mentes lenne normatív következményektől. Éppen ellenkezőleg: a tudományos reflexió egyik feladata, hogy feltárja azokat az implicit értékválasztásokat, amelyek a politikai és közigazgatási döntések mögött húzódnak. A disszertáció ezért a tudományos intézményeket nem pusztán ismerettermelő, hanem értelmező és kritikai szereplőkként értelmezi.

Összességében a disszertáció amellet érvel, hogy a modern állam legitim, hatékony és felelősségteljes működése nem képzelhető el a bürokratikus racionalitás, a személyes és hallgatólagos tudás, valamint a kritikai reflexió szerves egysége nélkül. E három elem együttes jelenléte teszi lehetővé, hogy az állami és politikai cselekvés ne pusztán formálisan jogszerű, hanem normatív értelemben is igazolható legyen. Ez az integrált megközelítés nem lezárja, hanem nyitva tartja

a demokratikus gondolkodást, és hozzájárul ahhoz, hogy az intézmények valódi közösségi értékeket képviseljenek a modern társadalmak komplex körülményei között.

9. IRODALOMJEGYZÉK

- ÁGH ATTILA (1997): A globalizáció politikai aspektusai. In Glatz Ferenc szerk.: *Globalizáció és nemzeti érdek*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 87–99.
- ANTAL ATTILA: Giorgio Agamben: szuverenitás, biopolitika, kivételes állapot In: Antal Attila: *Kritikai Politikaelmélet*. ELTE, Eötvös Kiadó, Budapest, 2021, 98-101.
- ADAIR-TOTTEFF, C. (2005) ‘Max Weber’s Charisma’, *Journal of Classical Sociology* 5(2): 189-204. pp.
- ADAIR-TOTTEFF, C. (2008) ‘Max Weber’s Pericles: The Political Demagogue’, *Max Weber Studies* 7(2): 147–62. pp.
- ADAIR-TOTTEFF, C.: Max Weber’s charismatic prophets, in: *History of the Human Sciences*, 2014, Vol. 27(1) 3–20. pp., Reprints and permission: sagepub.co.uk/journalsPermissions.nav, DOI: 10.1177/0952695113518212
- ALMOND, GABRIEL A. (2006): Politikai rendszerek összehasonlítása. In Almond, Gabriel A. et al.: *Összehasonlító politológia*. Budapest, Osiris Kiadó. URL: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_osszehasonlito_politologia/ch01s02.html#id509459 (Utolsó letöltés 2021.05.20.)
- ALEXIS DE TOCQUEVILLE (1983): *A demokrácia Amerikában* (szerk.: Kulcsár Kálmán, Láng Rózsa), Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- ANDY F. SANDERS: DOGMATISM, FALLIBILISM AND TRUTH A POLANYIAN PUZZLE. In: *Polanyiana Volume 8, Number 1–2*, 1999
- ANTHONY CARTY: Carl Schmitt’s critique of liberal international order between 1933 and 1945. In *Leiden Journal of International Law*, 2001/1. 36–47.
- ARISZTOTELESZ: *Politika* (2. kiadás), 1984, Gondolat Kiadó, Budapest.
- ARLO, POLETTI: Robert Keohane: The Promises of Cooperation, In: *Classics in International Relations*, 2017, II Mulino. URL: https://www.researchgate.net/publication/311797625_Roberto_Keohane_the_Promises_of_Cooperation (utolsó letöltés: 2021.11.02.)
- BALOGH, LÁSZLÓ: Kolnai Aurél és Hannah Arendt szemléleti párhuzamai. In *Politikatudományi Szemle*, 2005/3-4. szám 71-79.
- BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE: Állam és erőszak. In *Politikatudományi Szemle*, XX/1. szám, 119–132.
- BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE: Hannah Arendt Platónról és a politikai filozófia hagyományáról. In *Politikatudományi Szemle* XXX/2. szám, 47–64.

- BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE: Politika a posztfaktikus korban. Hannah Arendt az igazságról és a hazugságról a politikában. In: Politikatudományi Szemle XXIX/2. szám, 7–22. URL: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.7> (Utolsó letöltés: 2026.01.21.)
- BEKSICS GUSZTÁV: *Az egyéni szabadság Európában és Magyarországon*. Budapest, 1879. Pesti Könyvnyomda Rt., 1–6, 20–23, 30–32.
- BARBALET, J. M. (2001): *Emotion, Social Theory, and Social Structure. A Macrosociological Approach*. Cambridge University Press.
- BAUMAN, ZYGMUNT (2005): *Liquid life*. Cambridge, Polity Press.
- BAUMAN, ZYGMUNT (2006): *Liquid fear*. Cambridge, Polity Press.
- BERNE ERIC: *Emberi Játzmák*. 1984, Gondolat Kiadó, Budapest
- BÉKÉS VERA: Az újdonság jelei — A tudományos döntések természete. In: Polanyi-ana 2002/1-2. 143-166.
- BARZELLAY, Michael: *New Public Management. Improving Research and Policy Dialogue*. University of California Press, Berkley, Los Angeles, London 2001
- BÍRÓ GÁSPÁR (2003): Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába. Osiris Kiadó, Budapest.
- BIBÓ ISTVÁN (1940): *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata: A kézirat le-
lőhelye: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára MS 5111/15.16*
- BIBÓ ISTVÁN (2011): *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata*. In: Debreczeni József (szerk.): *Bibó-breviárium.*, Alexandra Kiadó, Budapest.
- BIBÓ ISTVÁN (1986): *Válogatott tanulmányok*. (Szerk., vál. Huszár Tibor, jegyz.: Nagy Endre, Vida István). Magvető, Budapest.
- BIHARI MIHÁLY: *Hatalom és legitimitás*. In: Jog-Állam-Politika 2012/1. szám URL: <https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1mok/2012/1/bihari.pdf> (utolsó letöltés: 2023.03.22.)
- BOUCKAERT, Geert – VAN DOOREN, Wouter – OOMSELS, Peter: *PERF Performance of Governance. Report on the Process and Progress*. 2010. december. http://new.eu/files/repository/20101213124729_101210PERFreportGenval.pdf (Utolsó letöltés: 2021. november 24.)
- BOUCKAERT, Geert – POLLITT, Christopher: *Public management reform. A comparative analysis*. Oxford University Press, Oxford 2001, 2004
- BOUCKAERT, Geert – POLLITT, Christopher: *Public management reform. A comparative analysis. New Public Management, Governance and the New Weberian State* 3rd edition, 26. pp., Oxford University Press, Oxford, 2011

- BROWN, Richard Harvey. 1978. Bureaucracy as Praxis: Toward a Political Phenomenology of Formal Organizations. *Administrative Science Quarterly*, 23:365-382. pp.
- BRUUN, HANS HENRIK. 2011. Review of Max Weber Matters: Interweaving Past and Present, edited by David Chalcraft et al. *Philosophy of the Social Sciences* 41(1):142–147. pp.
- CALDWELL, RAYMOND. 2016. “The Weberian Legacy: Re-Reading Reinhard Bendix’s Intellectual Portrait of Max Weber.” *Journal of Classical Sociology* 16(2):196–218. pp.
- Carlos Eduardo Gomes Nascimento: Hannah Arendt Education as friendship between generations. *Scienza Script* 2023, London
- CASH, JOHN M. 1996. „Guide to the Papers of Michael Polanyi.” *Polanyiana* 5 (2): 69-107.
- CHARLES TAYLOR: Ütköző szándékok: a szabadságelvű-közösségelvű vita. In: Horkay-Hörcher Ferenc (szerk., 2002): *Közösségelvű politikai filozófiák. Századvég*, Budapest, 2002, 153-183.
- C. P. GOODMAN: The Tacit Dimension. In: *Polanyiana* 2003/1-2. 133-157.
- CAMMACK, PAUL, “Smart Power and US Leadership: A Critique of Joseph Nye”. In *49th Parallel, Volume 22 (Autumn), 2008*, 4–20. o., https://www.researchgate.net/publication/41199534_Smart_power_and_US_leadership_a_critique_of_Joseph_Nye (utolsó letöltés: 2021.11.02.)
- CERNY, PHILIP G. (1997): Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalisation. *Government and Opposition*, Volume 32, No. 2. 251–274. o. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.1997.tb00161.x>
- COLIN S. GRAY: Hard Power and Soft Power: The Utility of Military Force as an Instrument of Policy in the 21st Century. In *Strategic Studies Institute*, April 2011, 1-73. o.
- CSEPELI GYÖRGY: *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Kiadó, 1997
- CSERNE PÉTER: Jog, jogászat és jogtudomány hatása Max Weber módszertani nézeteire, in: *Századvég*, 2008, 13. évf. 49. szám, 3-26.
- CS. KISS LAJOS – GALLÓ BÉLA: A politikai imázs, mint esztétikai gyakorlat és gyakorlati probléma. In: *Politikatudományi Szemle*, 1996. évf. 2. szám 31-49.
- CS. KISS LAJOS: Államelméleti helyzetkép. In *Pro Publico Bono*, 2017. évf., 2. szám, 4-47.
- CS. KISS LAJOS (2002): Egy keresztény Epimétheusz. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 241–249.

- CS. KISS LAJOS (szerk.) (2004): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- CS. KISS LAJOS (2004): Találkozások Carl Schmitt-tel. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. 19–143.
- CS. KISS LAJOS (2010): Totális állam és jogállam: mítosz és elmélet. In *Világosság*, 2010/ősz, 19–40.
- CS. KISS LAJOS (2017): Alkotmányelmélet és az érték logikája: zsarnokság vagy szabadság? In *Jog, Állam, Politika*, 9. évf./3. szám, 3–44.
- CS. KISS LAJOS (2021): *Carl Schmitt recepció a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. Budapest, Kézirat.
- CS. KISS LAJOS (2021): *Reflexív államelmélet*. Budapest, Kézirat.
- CS. KISS LAJOS (2021): Carl Schmitt-recepció és a demarkációprobléma. In *Politikatudományi Szemle* XXX/3. szám 85–117.
- CSINK LÓRÁNT (2017): Pragmatikus összehasonlítás: Az összehasonlító módszer gyakorlatias megközelítése. In Csink Lóránt – Schanda Balázs /szerk./: *Összehasonlító módszer az alkotmányjogban*. Budapest, Pázmány Press. (Különösen a 22-30. közti rész.) URL: https://jak.ppke.hu/uploads/articles/1185528/file/CsL_SB_osszahas_al-kjog_TAN39.pdf (Utolsó letöltés 2021.05.20.)
- DE RIVERA, JOSEPH (1992): Emotional climate: Social structure and emotional dynamics. In Strongman, K. T. (eds.): *International review of studies on emotion*. Oxford, John Wiley & Sons. Volume. 2, 197–218.
- DINNYEI BÉLA: A politikai világ mint pluriverzum. in: *Világosság*, 2010/ősz, 145-150.
- DOMINGO, BLANCO FERNÁNDEZ: *A politikai filozófia alapelvei*, 2009, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- DALE CANNON: POLANYI'S "INVITATION TO DOGMATISM"? A RESPONSE TO ANDY SANDERS' "POLANYIAN PUZZLE". In: *Polanyiana* Volume 8, Number 1–2, 1999
- DANIEL PAKSI: MICHAEL POLANYI'S CONCEPT OF REALITY: FROM EPISTEMOLOGY TO ONTOLOGY AND FROM ONTOLOGY TO EPISTEMOLOGY. In: *Polanyiana* 2010/1-2. (19) 73-85.
- Dénes Iván Zoltán (szerk. 2004): *Bibó István egyetemi előadásai 1942-1949*. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

- DRECHSLER, WOLFGANG: The Rise and Demise of the New Public Management. *Real-World Economics Review*, 2005, Issue 33., <http://www.paecon.net/PAEReview/issue33/Drechsler33.htm> , letöltve: 2021. december 10.
- DUNN, WILLIAM N. – MILLER, DAVID Y.: A Critique of the New Public Management and the Neo-Weberian State: Advancing a Critical Theory of Administrative Reform. *Public Organization Review*. 2007 345-358.
- Dyzenhaus, D. (1999): *Putting the State Back in Credit*. In: Mouffe, C. (ed.): *The Challenge of Carl Schmitt*. London: Verso, pp. 75–91.
- ELIAS, NORBERT (2004): *A civilizáció folyamata*, Gondolat Kiadó, Budapest.
- ENYEDI GYÖRGY (2001): *A társadalomtudományok százada*. In: *Magyar Tudomány*, 2001/2
- ENDRE J. NAGY: CONVERSION OF KARL AND MICHAEL POLANYI An Analyses in Terms of Mannheim, Sartre and Heidegger. In: *Polanyiana* 2010/1-2. (19) 25-34.
- ELIAESON, SVEN. 2002. *Max Weber's Methodologies*. Malden, MA: Polity Press.
- ERDÉLYI ÁGNES: *Max Weber Amerikában: Weber hatása és fogadtatása az angol-amerikai filozófiában és társadalomtudományban*, 1993, Scientia Humana, Budapest.
- ETZRODT, C. (2008). Weber's Protestant-ethic thesis, the critics, and Adam Smith. *Max Weber Studies*, 8(1), 49–78. pp.
- FÁBIÁN ADRIÁN: *Közigazgatás-elmélet (a második átdolgozott kiadás javított kiadása)*, 2018, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- FELKAI GÁBOR: Max Weber és a demokrácia problémája. Értelmezhető-e weberi kategóriák alapján a mai Magyarország politikai szerkezete? in: *Századvég* 2004, 9. évf. 33. Szám, 119-158.
- FARRIS, S.R. (2013). *Max Weber's theory of personality: Individuation, politics and orientalism in the sociology of religion*. Leiden: Brill.
- FEHÉR MÁRTA. 1979. *A tudományfejlődés-elméletek története*. Budapest: OM.
- FEHÉR MÁRTA: TUDOMÁNY ÉS LIBERALIZMUS Polányi Mihály a tudomány szabadságáról. In: *Polanyiana* 2015/1-2. (24.) 5-23.
- FEHÉR MÁRTA: Polányi Mihály a tudomány szabadságáról. In *Polanyiana*, 2015. évf., 1-2. szám, 5-23.
- FARKAS ÁDÁM: *A totális védelemről –Gondolatok a modern állam fegyveres védelmének történeti konstellációjáról, Carl Schmitt totális állam és totális háború toposzai kapcsán*, In *Doktori műhelytanulmányok*, 2013: 153-168.

- Farkas Ádám – Pongrácz Alex (2018): *Az állam fegyvere s védelmének állam- és jogelméleti alapjai*. In Farkas Ádám (szerk.): *A honvédelem jogának elméleti, történeti és kortárs kérdései*. Dialóg Campus, Budapest, 9-30.
- FORGÁCS GÁBOR: A SZEMÉLY ES TUDÁS EPISZTEMOLÓGIÁJÁTÓL A TUDOMÁNYOS TUDÁS ONTOLÓGIÁJÁIG AVAGY MILYEN ÉRVELÉSI SÉMÁKAT HASZNÁL POLÁNYI ELMÉLETE MEGALAPOZÁSÁRA? In: *Polanyiana* 2013/1-2. (22.) 5-17.
- FREDERICKSON, George H.: *New Public Administration*. The University of Alabama Press USA, 1980.
- FRIVALDSZKY JÁNOS (2012): A jó kormányzás és a helyes közpolitika formálásának aktuális összefüggéseiről. In Szigeti Szabolcs – Frivaldszky János szerk.: *A jó kormányzásról. Elmélet és kihívások*. Budapest, L'Harmattan. 51–103.
- FUKUYAMA, Francis: *Államépítés*. Századvég Kiadó, Budapest, 2005 5-25. oldal.
- FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember* Ford. Somogyi Pál László, M. Nagy Miklós. Budapest, Európa Kiadó, 1992.
- FÜLÖP ENDRE: „Penser la guerre, Carl Schmitt”. Carl Schmitt es Raymond Aron háborúfilozófiája. In *Világosság*, 2010/ősz, 151-156.
- GABRIELLA UJLAKI: THE "TACIT" AND THE "PERSONAL": AN AESTHETICAL APPROACH TO THE NATURE OF KNOWLEDGE. In: 127-129.
- GADAMER, HANS-GEORG (1989a): Letter to Dallmayr. Fordította Richard Palmer es Diane Michelfelder. In Diane Michelfelder–Richard Palmer (szerk.): *Dialogue and Deconstruction*. Albany, State University of New York, 93–101.
- GADAMER, HANS-GEORG (1989b): Destruktion and Deconstruction. Fordította Geoff Waite es Richard Palmer. In Diane Michelfelder–Richard Palmer (szerk.): *Dialogue and Deconstruction*. Albany, State University of New York, 103–113.
- GEDŐ ÉVA (2006): Carl Schmitt decizionista politikafilozófiája. In *Jogelméleti Szemle* 2006/1. szám
- GEDŐ ÉVA (2007): Carl Schmitt politikum-felfogása. In *Századvég*, 2007/1. szám, 79-104.
- GEDŐ ÉVA (2008): *Hatalom, legitimáció, ideológia*. Budapest. L'Harmattan Kiadó. 2008.
- GEDŐ ÉVA (2010): Egzisztencia és normativitás. Megjegyzések Schmitt politikum-fogalmához. In *Világosság*, 2010/ősz, 91-100.

- GERÉBY GYÖRGY: Carl Schmitt teológiája. In CS. KISS LAJOS (szerk.): Carl Schmitt jogtudománya. 2004, Gondolat, Budapest.
- GAIL SOFFER: Phenomenology and Scientific Realism. Husserl's Critique of Galileo in: Review of Metaphysics 44 (September 1990) 67-94. p
- GENG VIKTOR: POLÁNYI MIHÁLY ÉS DAVID HUME MOTIVÁCIÓELMÉLETÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA. In: Polanyiana 2009/1-2 (18) 5-28.
- GENG VIKTOR ÉS PAKSI DÁNIEL: A MATERIALISTA RELATIVIZMUS MINT A MORÁLIS INVERZIÓ ÁLRUHÁS FORMÁJA. In: Polanyiana 2013/1-2. (22.) 60-75.
- GOMBÁR CSABA: Mi a politika? in: Gyurgyák János (szerk.): Mi a politika? Bevezetés a politika világába, 1999, Osiris Kiadó, Budapest, 7-37.
- G. FODOR GÁBOR: Kormányzás és demokrácia (reflexiók a Körösényi könyvről), in: Politikatudományi Szemle, 2006, 2-3. Szám. 305-320.
- G. FODOR GÁBOR (2004): Kérdéstilalom - Eric Voegelin politikai filozófiája, Budapest: L'Harmattan, 227 p.
- G. FODOR GÁBOR (2006): VOEGELIN FOR BEGINNERS Útmutató Eric Voegelin politikai filozófiájához, In: Kommentár, 6. sz. 92-104.
- G. FODOR GÁBOR – STUMPF ISTVÁN: Neoweberi állam és Jó Kormányzás, In. Nemzeti Érdek 2008/II. 3. sz.
- GERHARDT, UTA. 2016. "The Crux of Authenticity: Comparing Some Translations of Max Weber's Works into English. An Essay in Intellectual History." Max Weber Studies 16(1):11–37. pp.
- GORDON, PETER E. 2020. "Max the Fatalist." The New York Review, June 11. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2020/06/11/max-weberfatalist/>.(Utolsó letöltés: 2026.01.25.)
- GUGLIELMO FERRERO (2001): *A hatalom. A legitimáció elvei a történelemben*. Kairosz Kiadó
- GRIMM, DIETER (2002): Das staatliche Gewaltmonopol. In: *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. (Hg.) Heitmeyer-Hagan, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 1297–1313.
- GUDERIAN, H.: *Erinnerungen eines Soldaten*, Kurt Vowinckel Verlag, 1960. (IV. Auflage)
- HANNAH, ARENDT (1961): *Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. New York, Viking Press.

- HANNAH ARENDT: *Eichman in Jerusalem. A report on the banality of evil*, The Wiking Press, New York, 1964, originally published in: 1963.
- HANNAH ARENDT: *On violence*. 1970. A Harvest /Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- HANNAH ARENDT: *On violence* In Hannah Arendt: *Crises of the republic*, A Harvest Book /Harcourt Brace & Company, 1978 103-185., 213-233.
- HANNAH ARENDT: *The life of the mind*, A Harvest /Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1978.
- HANNAH ARENDT: *Lectures on Kant's political philosophy*. The University of Chicago Press, Chicago 1992, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., and Martin Seeker & Warburg, Limited.
- HANNAH, ARENDT (1992): *A totalitarizmus gyökerei*, (első kiadás: 1951), Európa Könyvkiadó, Budapest.
- HANNAH, ARENDT (1995): *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Fordította: Módos Magdolna, Osiris, Budapest.
- HANNAH ARENDT 1998: *The Human Condition* (2nd ed., M. Canovan, Ed.). University of Chicago Press. (Eredeti megjelenés: 1958) 7-79. pp.
- HANNAH, ARENDT (2002): *A sivatag és az oázisok*. Fordította Mesés Péter és Pató Attila. Gond Cura–Palatinus, Budapest.
- HANNAH, ARENDT (2005): *The Promise of Politics*. Szerkesztette és bevezetővel ellátta: Jerome Kohn. New York, Schocken.
- HANNAH, ARENDT (2006): *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (orig. 1963). Penguin Books.
- HANKE, EDITH, LAWRENCE A. SCAFF, and SAM WHIMSTER. 2019. "Introduction: Max Weber Past, Present, and Future." 3–20. pp in *The Oxford Handbook of Max Weber*, edited by E. Hanke, L. A. Scaff, and S. Whimster. New York: Oxford University Press.
- HARRY COLLINS (2010) *Tacit and Explicit Knowledge*. University of Chicago Press, 2010
- HELLER ÁGNES: A „politikai” fogalmának újragondolása, in: *Politikatudományi Szemle*, 1993, 2. szám. 5-17.
- HELEN V. MILER – ANDREW MORAVCSIK (edited): *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Princeton University Press, 2009, Princeton and Oxford, 244-263. o. <http://www.princeton.edu/~amoravcs/library/keohane.pdf> (utolsó letöltés: 2021.11.02.)

- H. DIELS: Die Fragmente der Vorsokratiker. 6. kiad. Beilin, 1952. 2. köt. 97. (Demokritosz A 49).
- HABERMAS, J. (1962). The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. Herman Lucherhand Verlag, Darmstad and Neuwid, Federal Republic of Germany.
- HININGS, C. R. and Royston Greenwood. 2002. Disconnects and Consequences in Organization Theory? *Administrative Science Quarterly* 47:411-421. pp.
- Hirst, P. (1999): *Carl Schmitt's Decisionism*. In: Mouffe, C. (ed.): The Challenge of Carl Schmitt. London: Verso, pp. 7–37.
- HÉDER MIHÁLY ÉS PAKSI DÁNIEL: A GÉPEK HALLGATÓLAGOS TUDÁSA ÉS SZIMBÓLUMKEZELÉSE. In: Polanyiana 2011/1-2 (20.) 50-67.
- HOBBS, THOMAS (1999): *Leviatán*, Kossuth Kiadó, Budapest.
- HOBBS, THOMAS (1839): *Opera philosophica quae latine scripsit omnia: in unum corpus nunc primum collecta studio et labore Gulielmi Molesworth*, 2. kötet, 1839, Bohn, 130-311. o. első kiadás: 1642.
- HUNYADI GYÖRGY (szerk.) 1998, *Történeti és politikai pszichológia (Szöveggyűjtemény)*
- HORVÁTH SZILVIA (2021): A klasszikus eszméje: a kortárs politikaelmélet egyik forrásáról. In *Politikatudományi Szemle XXX/2. szám*, 65–83. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.2.65>
- IFJ. BIBÓ ISTVÁN (2012): *A század legizgalmasabb szocialista kísérlete*. In: BIM³⁶⁴ 4., 475–504.
- IMMANUEL, KANT: *Kritik der reinen Vernunft* 1781
- IMMANUEL, KANT: *Idee zu einer Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*, 1784
- IMMANUEL KANT: *Az erkölcsök metafizikája*, 1991, Gondolat Kiadó, Budapest.
- IMMANUEL KANT: *Az örök béke*, 1943, PEN Könykereskedés Főbizománya, Budapest.
- IMMANUEL KANT: *Egy világpolgár gondolatai az emberiség egyetemes történetéről*, (Fordította és bevezette SÁNDOR PÁL dr.), URL: <https://mek.oszk.hu/04800/04821/04821.htm> (utolsó letöltés: 2021. 11. 03.)
- JÁRÓ KATALIN (szerk.) 1999, *Játszmák nélkül*. Tranzakcióanalízis a gyakorlatban. Helikon Kiadó Budapest

---

³⁶⁴ BIM: Bibó István Művei-nek rövidítése (*Takács Péter*).

- JAN EIKE DUNKHASE (2019): Reinhart Koselleck, Carl Schmitt: Der Briefwechsel 1953-1983 und weitere Materialien, Suhrkamp Verlag Berlin, 2019
- JENEI GYÖRGY: Neopatrimonialis elfajulás vagy neoweberiánus szintézis? Nemzeti Érték 2008. 4. szám
- JOHN GRAY (1996): Libealizmus. Tanulmány Kiadó, 1996, Pécs.
- JOHN GUNNEL: Reading Max Weber, Leo Strauss and Eric Voegelin In *European Journal of Political Theory*, SAGE Publications Ltd, [DOI: 10.1177/1474885104041044]
- JOHN C. POLANYI: Michael Polanyi, the Scientist. In: *Polanyiana* 2003/1-2. 117-121.
- JOSEPH S. NYE JR.: Public Diplomacy and Soft Power in: *The Annals of the American Academy* 616, March 2008, DOI: 10.1177/0002716207311699, URL: <https://courses.helsinki.fi/sites/default/files/course-material/4506639/Nye.pdf> (utolsó letöltés: 2021.11.02.)
- JOSEPH S. NYE JR.: *Soft Power the Means to Success in World Politics*, Public Affairs, 2004, New York, URL: https://www.academia.edu/28699788/Soft_Power_the_Means_to_Success_in_World_Politics_Joseph_S_Nye_Jr (utolsó letöltés: 2021.11.02.)
- JOSEPH S. NYE, JR., and ROBERT O. KEOHANE: *Transnational Relations and World Politics* in: Cambridge University Press, 2010, *International Organization*, Vol. 25, No. 3, *Transnational Relations and World Politics* (Summer, 1971) 329-349. <https://www.jstor.org/stable/2706043?origin=JSTOR-pdf> (utolsó letöltés: 2021.11.02.)
- JOOSSE, PAUL. 2018. "Countering Trump: Toward a Theory of Charismatic Counter-Roles." *Social Forces* 97(2):921–44. pp.
- KÁLLAY BÉNI (1993): "A szabadságról" - Előszó J. Stuart Mill művéhez. 1993. Holnap Kiadó, Budapest.
- KÄSLER, DIRK. 1979. *Einführung in das Studium Max Webers*. München: Beck.
- KARÁCSONY ANDRÁS: A politika grammatikájáról. In *Politikatudományi Szemle*, 1997. évf. 1. szám, 147-152.
- KARÁCSONY ANDRÁS (2016): A JOGTUDOMÁNY TEOLÓGUSA. Carl Schmitt politikai teológiája. *Attraktor Gödöllő – Máriabesnyő*, 2016, 13-125.
- KARDOS GÁBOR: Carl Schmitt és az államközi konfliktusok kérdése. In *Iustum Aequum Salutare*, VIII. 2012/1. szám, 39–54.
- KARI, PALONEN: *Küzdelem az idővel posztmodern politológiák. A cselekvő politika fogalomtörténete*, 2009, L'Harmattan Kiadó, Budapest.

- KEVICZKY LÁSZLÓ (2001): A kimeríthetetlen erőforrás: a tudás. In: Magyar Tudomány, 2001/2. szám,
- KLAUS R. ALLERBECK: On the Logic of Personal Knowledge
- KAELBER, LUTZ. 2006. “The Art of Reading and Understanding Max Weber: Reflections on Recent (and Not-so-Recent) Readers and Compilations.” Canadian Journal of Sociology 31(1):131–41. pp.
- KALBERG, STEPHEN. 2008. “The Perpetual and Tight Interweaving of Past and Present in Max Weber’s Sociology.” 273–89. pp. in Max Weber Matters: Interweaving Past and Present, edited by D. J. Chalcraft, F. Howell, M. L. Menendez, and H. Vera. Burlington, VT: Ashgate.
- KALBERG, STEPHEN. 2014. Searching for the Spirit of American Democracy: Max Weber’s Analysis of a Unique Political Culture, Past, Present, and Future. London: Routledge.
- KENDE PÉTER (2002): Két magyar politikai közösség In: Politikatudományi Szemle 2002. 1-2. szám, 121-133.
- KISS, LAJOS ANDRÁS: Politika és diskurzus. Szabó Márton politikafilozófiai invenciója, 2015, L’Harmattan Kiadó Budapest.
- KOVÁCS GÁBOR (2004): *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó.*, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Eszmetörténeti Könyvtár, Budapest.
- KOVÁCS ZOLTÁN: Röff. In: Élet és Irodalom. URL: <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=PUBLICISZTIKA0740> ((utolsó letöltés: 2024.02.25.)
- KMECZKÓ SZILÁRD: A HAGYOMÁNY FOLYTONOSSÁGA ÉS MEGSZAKÍTOTT-SÁGA POLÁNYI MIHÁLY GONDOLKODÁSÁBAN. In: Polanyiana 2001/1-2. szám, 53-63.
- KMECZKÓ SZILÁRD: EVIDENCIA VÁLTOZÓ MEGVILÁGÍTÁSBAN. In: Polanyiana 2011/1-2 (20.) 5-21.
- KMECZKÓ SZILÁRD: MEGNYÍLÓ UTAK POLÁNYI MIHÁLY GONDOLKODÁSÁHOZ? In: Polanyiana 2015/1-2. (24.) 24-35.
- Kirschenbaum, H., On Becoming Carl Rogers, Delacorte, 1979
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: Politikai képviselő a vezérdemokráciában, in: Politikatudományi Szemle, 2003, 4. Szám, 4-22.
- KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok, 2005, L’Harmattan, Budapest.

- KOELLREUTTER, OTTO (1933): Volk und Staat in der Verfassungskrise. Zugleich eine Auseinandersetzung mit der Verfassungslehre Carl Schmitts. In: Fritz Berber (hrsg.): *Zum Neubau der Verfassung*. Berlin, Junker und Dunnhaupt Verlag.
- KOELLREUTTER, OTTO (1934): *Der deutsche Fuhrerstaat*. Tübingen, Mohr.
- KOELLREUTTER, OTTO (1935): *Volk und Weltanschauung des Nationalsozialismus*. Berlin-Charlottenburg, Pan.
- KOELLREUTTER, OTTO (1938): *Deutsches Verfassungsrecht. Ein Grundriss*. Berlin, Junker und Dunnhaupt.
- KOVÁCS BEÁTA (2020): Félek, tehát vagyok. Félelem, mint politikai identitás. In Politikatudományi Szemle XXIX/3. szám, 7–30. URL: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.3.7> (Utolsó letöltés: 2026.01.25.)
- KUHN, THOMAS S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. University of Chicago Press. Chicago, Illinois, USA. 1962, 1970, 1996
- KUKORELLI ISTVÁN (2019): *Bibó István Láthatatlan Alkotmánya*. In: Politikatudományi Szemle, XXVIII/1. szám 7–13. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, URL: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2019.1.7> (utolsó letöltés: 2021.06.23.)
- KUKORELLI ISTVÁN (2021): Három István, három nemzeti ünnep, három példakép., Méry Ratio, Budapest.
- KUKORELLI ISTVÁN, SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: *Aki a tízparancsolata szerint élt. Bibó István emlékezete*. Méry Ratio Kiadó, 2024.
- KROLL, T. (2001) 'Max Webers Idealtypus der charismatischen Herrschaft und die zeitgenössische Charisma-Debatte' [Max Weber's Ideal Type of the Charismatic Authority and the Contemporary Charisma Debate], in E. Hanke and W. J. Mommsen, *Max Webers Herrschaftssoziologie [Max Weber's Sociology of Domination]*. Tübingen: Mohr Siebeck, 47–72. pp.
- LÁNCZI ANDRÁS: *A politika fogalma*, in: Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika? Bevezetés a politika világába*, 1999. Osiris Kiadó, Budapest.
- LÁNCZI ANDRÁS: *Az utópia, mint hagyomány*, 2004, Attraktor, Budapest
- LÁNCZI ANDRÁS: *Modernség és válság. Leo Strauss politikai filozófiája 1999*, Pallas Stúdió - Attraktor Kft, Budapest.
- LÁNCZI ANDRÁS: *A XX. Század Politikai Filozófiája*, 2007, Helikon Kiadó Kft, Budapest.
- LÁNYI GUSZTÁV: *Lélek(tan) és politika: Bevezetés a politikai pszichológiába*, 2001, Budapest.

- LÁNYI GUSZTÁV: Rendszerváltozás és politikai pszichológia, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001
- LINDBLOM, Charles E.: The Science of „Muddling Through”. *Public Administration Review*. Vol. 19. No. 2. (Spring, 1959) 79-88., URL: <http://faculty.washington.edu/mccurdy/SciencePolicy/Lindblom%20Muddling%20Through.pdf> (Utolsó letöltés: 2026.01.25.)
- LŐRINCZ LAJOS (szerk.): Közigazgatás-tudományi antológia. Első kötet. Unió Lap- és Könyvkiadó Kft. 2003.
- LUDENDORFF, ERICH: Der totale Krieg. (A totális háború.) Ludendorffs Verlag GmbH, München, 1935.
- LYNN, Laurence E., Jr.: What Is a Neo-Weberian State? Reflections on a Concept and its Implications. *The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. Special Issue: A Distinctive European Model? The Neo-Weberian State*. Volume I, Number 2, Winter 2008/2009, 17-30. pp.
- MANNHEIM, KÁROLY: Ideológia és utópia, 1996, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- METZ RUDOLF TAMÁS: A POLITIKAI VEZETÉS HÁROM ARCA. A politikai vezetés értelmezési lehetőségei és gyakorlatai a demokráciában. Doktori értekezés, BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM, Budapest, 2018.
- MAGYARY ZOLTÁN: Amerikai államélet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934
- MANN, MICHAEL. 1986. *The Sources of Social Sower*, Vol. I Cambridge: Cambridge University Press.
- MEIER, Kenneth J. and HILL, Gregory C.. (2005). Bureaucracy in the Twenty-First Century. In. FERLIE, Ewan – LYNN Jr., Laurence E. – POLLITT, Christopher (editors): *The Oxford Handbook of Public Management*, Oxford University Press 2005
- MINOGUE, Martin - POLIDANO, Christian – HULME David: *Beyond New Public Management*, Edward Elgar Publisher, Cheltenham, UK, 2001, 9-24. pp.
- MOLNÁR ATTILA KÁROLY: Max Weber. Olvasókönyv, 1999, Novissima Kiadó, Budapest.
- MOLNÁR ATTILA KÁROLY: A protestáns etika Magyarországon. A puritán erkölcs és hatása. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2021.
- MAJOROS GYÖRGY: Polányi Mihály racionalitás kritikája. In: *Világosság* 2003/3–4. szám, 127-132.
- Margaret Canovan - Hannah Arendt_ A Reinterpretation of her Political Thought (1994)

- Maria Robaszkiewicz and Michael D. Weinman (2023): *Hannah Arendt and Politics*. Edinburgh University Press. 2023
- MARGITAY TIHAMÉR: Tudás, tudomány és létezés. Polányi ismeretelmélete és tudományfilozófiája. In: *Polanyiana* 2004/1-2. 13-55.
- MARK LILLA: *Nyugtalan értelem*. 2005, Európa. Budapest.
- MARCEL NIQUET: WITTGENSTEINIAN LANGUAGE-GAMES AND MICHAEL POLANYI'S CONCEPTION OF LINGUISTIC KNOWLEDGE
- MIHÁLY HÉDER: EXPLICIT KNOWLEDGE IN THE PHILOSOPHIES OF HARRY COLLINS AND MICHAEL POLANYI. In: *Polanyiana* 2012/1-2. (21.) 45-58.
- MIHÁLY SZÍVÓS: A PRACTICE-ORIENTED CLASSIFICATION OF TACIT KNOWLEDGE FOR THE RESEARCH INTO CREATIVITY AND INNOVATION. In: *Polanyiana* 2014/1-2. (23.) 21-30.
- MIHÁLY SZÍVÓS: ACOUSTIC TACIT KNOWLEDGE. RECONSIDERING AND ENLARGING THE EPISTEMOLOGICAL PART OF THE THEORY OF TACIT KNOWLEDGE. In: *Polanyiana* 2014/1-2. (23.) 31-39.
- MILL, JOHN STUART (2003): *On Liberty*. Szerkesztette: David Bromwich és George Kateb. New Haven–London, Yale University Press.
- MOUFFE, CHANTAL (1993): *The Return of the Political*. Verso.
- MOUFFE, CHANTAL (1999): *Introduction: Schmitt's Challenge*. In: Mouffe, C. (ed.): *The Challenge of Carl Schmitt*. London: Verso, pp. 1–17.
- MOUFFE, CHANTAL (2011): Politika és politikai. *Kon-szenzus*. In 16 (60), 25–48.
- MURRAY N. ROTHBARD: Az állam nélküli társadalom. In: BOZÓKI ANDRÁS (1994): *Anarchizmus ma*, T-Twins Kiadó, 1994, Budapest, 206-217.
- M. PÉTER TAKÁCS (2025): Max Weber kritikussai Gödel propozíciós tételében: Egy lehetséges játékelméleti alkalmazás az államtudományok területén. In: *ACTA HUMANA: HUNGARIAN CENTRE FOR HUMAN RIGHTS PUBLICATIONS* 13: 2 pp. 55-64., 10 p. (2025) DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2025.2.3>
- M. PÉTER TAKÁCS (2024): Rethinking Max Weber. Premodern Interpretations of Weber in Critical Focus. In: *PRO PUBLICO BONO: MAGYAR KÖZIGAZGATÁS; A NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM KÖZIGAZGATÁS-TUDOMÁNYI SZAKMAI FOLYÓIRATA* 12: 2 pp. 71-85., 15 p. (2024) DOI: [10.32575/ppb.2024.2.4](https://doi.org/10.32575/ppb.2024.2.4)
- M. PÉTER TAKÁCS (2024): A "Heartland" súlyponteltolódásai a XXI. századi geopolitikában. In: Bartkó, Róbert (szerk.) *Doktori Műhelytanulmányok 2024 - Doctoral Working Papers 2024 Győr, Magyarország: Universitas-Győr Nonprofit Kft.* (2024) pp.

512-534., 23 p. URL: https://doktiskjog.sze.hu/images/Tp%203+1%20K%C3%B6tetek%20sz%C3%B6vege/Doktori_Muhelytanulmanyok_20240829_veleges.pdf#page=512 (utolsó letöltés: 2026.01.26.)

- M. TAKÁCS PÉTER (2023): A szabadságért való küzdelem egyik lehetséges előzményéről: forradalmak a közigazgatás szolgálatában: Bibó István és Polányi Mihály kritikus szemléletéről. In: JOG ÁLLAM POLITIKA: JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 15: 2 pp. 65-82. 17 p. (2023), DOI: [10.58528/JAP.2023.15-2.65](https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-2.65)
- M. TAKÁCS PÉTER (2024a): A társadalom „társadalmatlanítása”, avagy az eltörléskultúra (cancel culture) államtudományi és politikafilozófiai megközelítése. In: JOG ÁLLAM POLITIKA: JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 16: 3 pp. 113-124., 12 p. (2024) DOI: [10.58528/JAP.2024.16-3.113](https://doi.org/10.58528/JAP.2024.16-3.113)
- M. TAKÁCS PÉTER (2024b): Könyvismertetés Halmai Péter Mélyintegráció – A Gazdasági és Monetáris Unió ökonómiája című könyvéről. In: EURÓPAI TÜKÖR: AZ INTEGRÁCIÓS STRATÉGIAI MUNKACSOPORT KÉTHAVONTA MEGJELENŐ FOLYÓIRATA 27: 4 pp. 111-123., 13 p. (2024) DOI: [10.32559/et.2024.4.6](https://doi.org/10.32559/et.2024.4.6)
- MUNKLER, HERFRIED (2002): *Die neuen Kriege*, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg.
- MURRAY, EDELMAN: A politika szimbolikus valósága, 2004, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- NAGY J. ENDRE: Keserédes testvériség. Polányi Károly és Polányi Mihály, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg, Savaria University Press, 2018.
- NAGY MIKLÓS MIHÁLY: Clausewitz korunkban, avagy a háború hermeneutikája. in: Gócze István (szerk.): *Állam és katona*, 2017, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 111.
- NÉMEDI DÉNES: Putnam és Weber - tény és érték, in: *Századvég* 2004, 9. évf. 32. szám, 161-175.
- NEUMANN, FRANZ (1984): *Behemoth, Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933-1944*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.
- NIPPEL, W. (2000) 'Charisma und Herrschaft' [Charisma and Domination], in *Virtuosen der Macht. Herrschaft und Charisma von Perikles bis Mao* [Virtuosos of Power: Authority and Charisma from Pericles to Mao], ed. W. Nippel. Munich: Verlag C. H. Beck, 7–22. pp.
- NISKANEN, W. A.: The Peculiar Economics of Bureaucracy. In. *The American Economic Review*. Vol. 58 (2), 293-305., 1968

- NISKANEN, W. A.: Bureaucrats and Politicians. *Journal of Law and Economics*. Vol. 18 (3), 1975. 617-643.
- OSBORNE, David – GAEBLER, Ted. *Reinventing Government: How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*. New York: Penguin Books. 1992
- OSBORNE, DAVID. – PLASTRIK, PETER: *Banishing bureaucracy: The five strategies for reinventing government*. San Fransisco, CA, Jossey Bass, 1997, 2000.
- OSTROM, VINCENT: *Intellectual crisis in American public administration*. University of Alabama Press, Tuscaloosa, USA, 1989.
- OLAY, CSABA: Arendt Kant értelmezése. In *Világosság*, 2004/10-11-12. szám, 149-155. URL: <http://www.vilagosság.hu/pdf/20050213202822.pdf>, (utolsó letöltés: 2021.02.12.)
- OLAY CSABA: Hannah Arendt a politikai értelméről. In: *Kellék* 51. szám, 2024, 7-23., URL: https://epa.oszk.hu/01100/01148/00041/pdf/EPA01148_kellek_51_007-023.pdf (Utolsó letöltés: 2026.01.19.)
- ORTONY, ANDREW–CLORE, GERALD L.–COLLINS, ALLAN (1988). *The Cognitive Structure of Emotions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- PAUL RICHARD BLUM: MICHAEL POLANYI: CAN THE MIND BE REPRESENTED BY A MACHINE? In: *Polanyiana* 2010/1-2. (19) 35-60.
- PETERS, B. Guy: *The Future of Governing*. Kansas Univ. Press, 2001
- PETERS, B. Guy – ROSE, Richard: *Can Government Go Bankrupt?* Basic Books, New York, 1978 6-14. pp.
- PETER A. CORNING: The Evolution of “Zoon Politikon” (The Political Animal), URL: <https://thisviewoflife.com/the-evolution-of-zoon-politikon-the-political-animal/> (utolsó letöltés: 2021. december 12.)
- PÉTER HARTL: KNOWING AND BEING: PERSPECTIVES ON THE PHILOSOPHY OF MICHAEL POLANYI. Review on the Book *Knowing and Being: Perspectives on the Philosophy of Michael Polanyi*, ed. Tihámér Margitay. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010. In: *Polanyiana* 2010/1-2. (19) 109-114. pp.
- PÉTER TAKÁCS (2023a): Reception analysis. Mihály Polányi's conception of politics and the state theory. In: Bándi, Gyula; Pogácsás, Anett (szerk.) ‘Law in Times of Crisis’ – ‘Jog válság idején’: Selected doctoral studies – Válogatott doktorandusz tanulmányok Budapest, Magyarország: Pázmány Press (2023) 534 p. pp. 215-228., 14 p. URL:

https://publikacio.ppke.hu/id/eprint/1194/1/Law_in_Times_of_Crisis_Jog_valstag_idejen_Dokt_Tan_07.pdf#page=216 (utolsó letöltés: 2026.01.26.)

- PÉTER TAKÁCS (2023b): Rethinking Mackinder's thoughts: The „Heartland” in the 21st century geopolitics. In: JOGELMÉLETI SZEMLE 2023: 1 pp. 28-43., 16 p. (2023), URL: <https://ojs.elte.hu/jesz/article/view/5530/4477> (utolsó letöltés: 2026.01.26.)
- PHIL MULLINS: Polanyi On Science Policy. In: Polanyiana 2003/1-2. 159-178.
- PHIL MULLINS: SCATTERED THOUGHTS ON THE TACIT DIMENSION, THE TERRY LECTURES AND POLANYI'S DEVELOPING IDEAS. In: Polanyiana 2010/1-2. (19) 62-67. pp.
- POGONYI, SZABOLCS: A sensus communis a kanti politikai filozófiában. In Világosság 2004/10-11-12.szám, 139-147. o., <http://www.vilagossag.hu/pdf/20050213202759.pdf> (utolsó letöltés: 2018.05.24.).
- POLÁNYI MIHÁLY: A békeszerzőkhöz. in: Huszadik Század, 18. évf., 2. szám (1917)
- POLÁNYI MIHÁLY: "A modern szellem problémáiról" ford. Siklós Vera. In: Polanyiana, I. évf. 1. sz. 67. p.
- POLÁNYI MIHÁLY: Génusz a Tudományban. In: Polanyiana 98/1-2;
- POLÁNYI MIHÁLY: Polányi Mihály filozófiai írásai I. kötet. A kötetet válogatta Nagy J. Endre és Újlaki Gabriella., 1992a, Atlantisz, Budapest.
- POLÁNYI MIHÁLY: Polányi Mihály filozófiai írásai II. kötet. A kötetet válogatta Nagy J. Endre és Újlaki Gabriella. 1992b, Atlantisz, Budapest.
- POLÁNYI MIHÁLY: Személyes tudás 1. Út egy posztkritikai filozófiához, 1994a, Atlantisz, Budapest.
- POLÁNYI MIHÁLY: Személyes tudás 2. Út egy posztkritikai filozófiához, 1994b, Atlantisz, Budapest.
- POLÁNYI MIHÁLY: Tudomány és ember: három tanulmány, 1997, Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, Argumentum Kiadó, Budapest.
- POLÁNYI, M.: Reaktionsisochore und Reaktionsgeschwindigkeit vom Standpunkt der Statistik, Z. f. Elektrochemie, 26, 49-56 (1920)
- PONGRÁCZ ALEX: A politika folytatása más eszközökkel? Avagy gondolatok az állam és az erőszak kérdésköréről. In Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi Műhelytanulmányok, 2017. évi 17. szám, 1-24. o
- PONGRÁCZ ALEX: Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben – avagy megszelídíthető-e a globalizáció? Dialóg Campus, 2019, Budapest, 11-15. o.
- POPPER, Karl R. 1997. A tudományos kutatás logikája. Budapest, Európa.

- POZSÁR-SZENTMIKLÓS ZOLTÁN: Láthatatlan Hatalommegosztás. A politikai hatalmat formáló népszavazások és alkotmánybíróságok által felülvizsgált alkotmánymódosítások Közép-Kelet-Európában. Orac Kiadó, Budapest, 2024.
- Preuss, U. (1999): *Political Order and Democracy: Carl Schmitt and His Influence*. In: Mouffe, C. (ed.): *The Challenge of Carl Schmitt*. London: Verso, pp. 155–179.
- Prosch, Harry. 1986. Michael Polanyi. A critical exposition. Albany: State University of New York Press
- PYSZCZYNSKI, TOM–SOLOMON, SHELDON–GREENBERG, JEFF (2002): *In the Wake of 9/11: The Psychology of Terror*. Washington, American Psychological Journal Association.
- RICHARD BREEN: FOUNDATIONS OF A NEO-WEBERIAN CLASS ANALYSIS in: *Approaches to Class Analysis*, 2005, Cambridge University Press, pp. 31 – 50, DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488900.003>
- R. GOODIN-H-D.KLINGEMANN (szerk.) (2003): A politikatudomány új kézikönyve. Budapest, Osiris Kiadó. (Különösen a 303-326. o. közti rész) <https://www.szaktars.hu/osiris/view/goodin-robert-e-klingemann-hans-dieter-szerk-a-politikatudomany-uj-kezikonyve-osiris-tankonyvek-2003/?pg=136&layout=s> (a dokumentum letöltésének ideje: 2021.05.20.)
- Robaszkiewicz, M., & Weinman, M. D. (2023): *Hannah Arendt and Politics*. Edinburgh University Press.
- ROBERT O. KEOHANE - LISA L. MARTIN: The Promise of Institutional Theory, in: *International Security*, Vol. 20, No. 1. (Summer, 1995), 39-51. URL: <http://links.jstor.org/sici?sici=01622889%28199522%2920%3A1%3C39%3AT-POIT%3E2.0.CO%3B2-N> (utolsó letöltés: 2021.11.02.)
- ROBERT PAUL WOLF: Az anarchizmus védelmében. In: BOZÓKI ANDRÁS (1994): *Anarchizmus ma*, T-Twins Kiadó, 1994 Budapest, 218-251.
- RONKAY MARGIT: IGAZABBÁ VÁLÁS ÉS/VAGY VÁLTOZÁS A tudomány fejlődésének kérdése Polányi Mihály filozófiájában. In: *Polanyiana* 2013/1-2. (22.) 47-59.
- RUGGIE, JOHN G. (1993): Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*, Volume 47, No. 1. 139–174., DOI: <https://doi.org/10.1017/>

- Sipos Júlia beszélget Fehér Mártával és Litván Györggyel: FÓRUM AZ IDŐ TÜKRÉBEN. A KÉMIÁTÓL A FILOZÓFIÁIG, AVAGY POLÁNYI MIHÁLY A TUDÓS SZABADSÁGÁRÓL. In: Polanyiana 2001/1-2 (10.) 137-144.
- SCHILLER RÓBERT: A matematika meghökkentő hatékonysága és a hallgatólagos tudás találkozik egy lombikban. In: Polanyiana 2003/1-2. 179-184.
- SCAFF, LAWRENCE A. 2015. “Jenseits des heiligen Textes: MaxWebers Fragestellung und die Perspektiven für ein weberianisches Denken.” Berliner Journal für Soziologie 24(4):469–86. pp.
- SENIGAGLIA, CRISTIANA: Esteem and Self-esteem as an interweaving polarity. Max Weber’s ANALYSIS from the protestant ethic to the ideal-type of politician. in: Human Affairs 30, 353–364. pp., 2020, DOI: 10.1515/humaff-2020-0031
- STEFANIA R. JHA: THE TACIT-EXPLICIT CONNECTION: POLANYIAN INTEGRATIVE PHILOSOPHY AND A NEO-POLANYIAN MEDICAL EPISTEMOLOGY. In: Polanyiana Volume 8, Number 1–2, 1999
- SOHM, R. (1892) Kirchenrecht. Erster Band. Die geschichtlichen Grundlagen [Canon Law, vol. 1, The Historical Foundations]. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- SOHM, R. (1912) Wesen und Ursprung des Katholizismus [Essence and Origin of Catholicism]. Leipzig and Berlin: Verlag B.G. Teubner.
- STRAUSS, LEO (1932): Anmerkungen zu Carl Schmitts’ Der Begriff des Politischen. In Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Band 67. Heft 6. 732–749.
- STRAUSS, LEO, CROUSEY, JOSEPH (szerk.): A politikai filozófia története, 1994, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- STRAUSS, LEO: Az Üldöztetés és az Írás Művészete (fordította: Láncki András), 1994, Atlantisz, Budapest. (eredeti mű: *Persecution and The Art of Writing. The University of Chicago Press, Chicago & London, 1952.*)
- STRAUSS, LEO: Mi a politikai filozófia, in: Világosság, 1994, 7. szám, 20-50.
- STRAUSS, LEO: A modernitás három hulláma, in: Világosság, 1996, 6. szám, 60-71.
- STRAUSS, LEO: Természetjog és történelem [ford. Láncki András], 1999, Pallas Stúdió - Attraktor Kft, Budapest.
- STRAZZERI, VICTOR. 2016. “What Comes Next in the Global Max Weber Reception? Call for Participation in the YoungWeber Scholars Network.” Max Weber Studies 16(1):89–99. pp.
- SCHMITT, Carl 1912. Gesetz und Urteil. Eine Untersuchung zum Problem der Rechtspraxis. Berlin: Liebmann.

- SCHMITT, CARL 1923. Römischer Katholizismus und politische Form. Hellerau: Jakob Hegner.
- SCHMITT, CARL 1928. Verfassungslehre. Berlin: Duncker & Humblot.
- SCHMITT, Carl 1930. Hugo Preuß Sein Staatsbegriff und seine Stellung in der deutschen Staatslehre. Tübingen: Mohr.
- SCHMITT, Carl 1931. Der Hüter der Verfassung. Berlin: Duncker & Humblot.
- SCHMITT, CARL 1992. Politikai teológia. Ford.: Paczolay Péter. Budapest: ELTE ÁJK Tempus Program.
- SCHMITT, CARL 2002. A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Szerk., ford.: Cs. Kiss Lajos. Budapest: Osiris – Pallas – Attraktor.
- SCHMITT, CARL (1925): Römischer Katholizismus und politische Form. München, Theatiner-Verlag.
- SCHMITT, CARL (1933): Der Begriff des Politischen. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt.
- SCHMITT, CARL (1934a): Staat, Bewegung, Volk. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt.
- SCHMITT, CARL (1934b): Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität, München–Leipzig, Verlag von Duncker & Humblot
- SCHMITT, CARL (1934c): Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt.
- SCHMITT, CARL (2003 [1958]): Die Lage der europäischen Rechtswissenschaft. In: Carl Schmitt: Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954. Materialien zu einer Verfassungslehre. Berlin, Duncker & Humblot, 386–428.
- SCHMITT, CARL (1964): Die Tyrannei der Werte. In: Säkularisation und Utopie. Erbacher Studien. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, W. Kohlhammer Verlag, 37–62.
- SCHMITT, CARL (1991): Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951. Herausgegeben von Eberhard Freiherr von Medem. Berlin, Duncker & Humblot.
- Schmitt, CARL (1996 [1932]): *The Concept of the Political*. Trans. George Schwab. Chicago: University of Chicago Press.
- SCHMITT, CARL (1997): Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum. Berlin, Duncker & Humblot.
- SCHMITT, CARL: A politikai fogalma, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest. első kiadás: Schmitt Carl: *The Concept of the Political*. 1927.

- SCHMITT, CARL: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Ford. vál. szerk. Cs. Kiss Lajos., 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest.
- SCHMITT, CARL: The nomos of the earth in the international law of the Jus Publicum Europeum. New York, Telos, 2003.
- Schmitt, CARL (2005 [1922]): *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Trans. George Schwab. Chicago: University of Chicago Press.
- SCHMITT, CARL (2010): *Ex Captivitate Salus. Egy nemzet fogoly vallomai 1945/47-ből*. Ford. es az utoszot irta Techet Peter. Godolló-Mariabesnyő, Attraktor. Első kiadás: SCHMITT, CARL (1950): *Ex Captivitate Salus. Erfahrungen der Zeit 1945–47*. Köln, Greven Verlag.
- SCHLETT ISTVÁN (2003): Az elemzés és a vádirat elmélkedés a műfajokról és a gondolatokról Kende Péter két magyar politikai közösség című cikke ürügyén In: Politikatudományi Szemle, 2003. 1. szám, 155-166.
- SÜMEGI ISTVÁN: *Ész és lelkiismeret: Hannah Arendt lelkiismeret-fogalmáról*. In: A lelkiismeret, 2006/5. kötet., 306-313.
- SÜMEGI ISTVÁN (2012): „...És Mégis...”
URL: <https://epa.oszk.hu/03300/03366/00090/sumegi.htm> (Utolsó letöltés: 2026.01.19.)
- SIMON, A. Herbert: (Köz)igazgatási közmondások. In. LŐRINCZ Lajos (szerk.): *Közigazgatás-tudományi antológia*. HVG-ORAC. Budapest, 2007
- SÍK DOMONKOS (2019): A negatív integrációtól a félelem szociológiájáig. In *Szociológiai Szemle*, 29 (2), 4–24.
- SHKLAR, JUDITH (1998): The Liberalism of Fear. In SHKLAR, JUDITH.: *Political Thought and Political Thinkers*. Chicago, University of Chicago Press.
- SIR MAINE HENRIK: A jog őskora. Ford. Pulszky Ágost, Magyar Tudományos Akadémia, Könyvkiadó Hivatala, 1875, Budapest.
- STIGLITZ, JOSEPH E. (2001): More Instruments and Broader Goals: Moving Toward the Post-Washington Consensus. In Chang, Ha-Joon ed.: *The Rebel Within: Joseph Stiglitz and the World Bank*. London, Wimbledon. 17–56.
- STIGLITZ, JOSEPH E. (2003): *A globalizáció és visszásságai*. Budapest, Napvilág.
- STUMPF István – G. FODOR Gábor: Neoweberi állam és jó kormányzás. *Nemzeti Érdek* 2. évfolyam, 7. szám. 2008 ősz, 5-26.

- STUMPF István – GELLÉN Márton: A jó kormányzás felé. In. VEREBÉLYI Imre – IMRE Miklós (szerk.): Jobb közigazgatás helyben járás és visszafejlődés helyett. Századvég Kiadó, Budapest, 2009.
- SZABADFALVI JÓZSEF (2024): A Magyar Jogbölcséleti Gondolkodás Története. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024
- SZABÓ MÁRTON: Politikai Tudáselméletek, Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 1998
- SZABÓ, MÁRTON: Kötőjelek. Posztmodern politológiák, 2014, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- SZABÓ, MÁRTON: Politikai episztemológia, 2011, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- SZABÓ, MÁRTON: Politikai Idegen. Posztmodern politológiák, 2006, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- SZÉCSÉNYI, ENDRE: Kant és a politika problémája, in Jelenkor 2002/12. szám, 1304-1321. URL:<http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/236/kant-es-a-politika-problemaja> (utolsó letöltés: 2018.05.24.)
- SZILÁGYI ÁKOS: Vezérdemokrácia vagy cezarizmus? In: 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi, 2015. évf. 5. szám, URL: <http://ketezer.hu/2015/10/vezerdemokracia-vagy-cezarizmus/> (utolsó letöltés: 2023.10.15.)
- SZABÓ ISTVÁN: Az államfő jogállása a Weimari Köztársaságban. Osiris, Budapest, 2000.
- SZABÓ MÁRTON: A politikai fogalmának elmélyítése Carl Schmitt partizánelméletéről. In Világosság, 2003/7–8. szám, 67-68. o.
- SZABÓ MÁRTON: Ellenfél és ellenség a politikában. In Politikatudományi Szemle XVI/1. szám, 9–20. o.
- SZABÓ MÁRTON (szerk.): Fideszvalóság, Posztmodern politológiák. 2006a, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- SZABÓ, MÁRTON: Kötőjelek. Posztmodern politológiák, 2014, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- SZABÓ, MÁRTON: Politikai episztemológia, 2011, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- SZABÓ, MÁRTON: Politikai Idegen. Posztmodern politológiák, 2006b, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- SZABÓ MÁRTON: Társadalompoétika. *A retorika, a nyelvészet és az irodalomtan társadalomtudományi státusa*, 2020, Budapest.

- SZABÓ, MÁTÉ: Politika a XXI. Században: a politikatudomány elméleti kihívásai. In: Politikatudományi Szemle, 2006/2-3. Szám, 155-168. o.
- SZABÓ TIBOR (2002): *A hatalom és a legitimitáció teoretikusa: Ferrero*, In: Politikatudományi Szemle, 3–4. szám, 293-299.
- SZÉCSÉNYI, ENDRE: Kant és a politika problémája, in: Jelenkor 2002/12. szám, 1304-1321. o. URL: <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/236/kant-es-a-politika-problemaja> (utolsó letöltés: 2018.05.24.)
- SZÍVÓS MIHÁLY: AZ ELSŐDLEGES ÉS MÁSODLAGOS HABITUS SZOCIOLÓGIAI ÉS TUDOMÁNYSZOCIOLÓGIAI FOGALMA A SZEMÉLYES ÉS A HALLGATÓLAGOS TUDÁS ELMÉLETÉNEK SZEMSZÖGÉBŐL. In: Polanyiana 2009/1-2 (18.): 29-52.
- SZÍVÓS MIHÁLY (2005): *A személyes és a hallgatólagos tudás elmélete. Előzmények, keletkezéstörténet, új távlatok*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- SZÍVÓS MIHÁLY: Reconsidering Michael Polanyi's Philosophy. In: Polanyiana 2003/1-2. 185-189.
- SZUN CE (2006): *A háború művészete*. Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 260–332.
- TAKÁCS PÉTER (2021a): *Államközi együttműködések az Európai Unióban: tudásalapú integráció vagy oktatáspolitikai kiméra?* In: Fejes, Zsuzsanna (szerk.) *Európa új utakon: a Covid-19 járvány és a brexit társadalmi és jogi hatásai* Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola (2021) 131 p. pp. 87-108., 22 p.
- TAKÁCS PÉTER (2021b): *Természeti törvények az államtudományban*. In: Kiss, Rebeka; Urbanovics, Anna (szerk.) *A haza szolgálatában: Konferenciakötet 2021*, Budapest, Magyarország: Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) (2022) 208 p. pp. 173-186., 14 p. URL: https://ludevent.uni-nke.hu/event/1346/attachments/330/724/A%20Haza%20Szolg%C3%A1lat%C3%A1ban_Konferenciak%C3%B6tet_2021_final.pdf#page=173 (utolsó letöltés: 2026.01.26.)
- TAKÁCS PÉTER (2022a): *Mi a Politika? Hannah Arendt vélekedése a politika fogalmáról, és hogyan jelenik meg Arendt értelmezésének tükrében Immanuel Kant „politikai filozófiája”?* In: VALÓSÁG: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 65: 3., 77-91. URL: <https://www.valosagonline.hu/ev/magazine/202-2022-Marcus.html#page/77> (Utolsó megtekintés: 2026.01.26.)

- TAKÁCS PÉTER (2022b): Demokrácia és képviselet Hans Kelsen és Carl Schmitt államelméletében. In: VALÓSÁG: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 65: 7 pp. 10-25., 15 p. (2022) URL: https://epa.oszk.hu/02900/02924/00112/pdf/EPA02924_valosag_2022_07_010-025.pdf (utolsó letöltés: 2026.01.26.)
- TAKÁCS, PÉTER (2022c): Polányi Mihály és Leo Strauss politikatudomány-feladatfelfogása és Weber kritikái. In: Karlovitz, János Tibor (szerk.) Az ember és gazdagsága egészséges és biztonságos környezetben. Komárno, Szlovákia: International Research Institute (2022) 379 p. pp. 315-328., 14 p. URL: <https://www.irisro.org/tarstud2021junius/53TakacsPeter.pdf> (utolsó letöltés: 2026.01.26.)
- TAKÁCS PÉTER (2025a): A magyar demokratikus átmenet értelmezése: A rendszerváltás politikai és politikatudományi narratívái. In: JOG ÁLLAM POLITIKA: JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 17: 2 pp. 147-158., 12 p. (2025) DOI:10.58528/JAP.2025.17-2.147
- TAKÁCS PÉTER (2025b): A paradicsom ismételt meghódítása - Max Weber historizmusának kritikája Leo Strauss műveiben. In: VALÓSÁG: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 68: 1 pp. 37-45., 9 p. (2025)
- TAKÁCS PÉTER (2025c): A személyes tudás felemelkedése. Útmutató Polányi Mihály Weber-kritikájához. In: VALÓSÁG: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 68: 6 pp. 77-84., 8 p. (2025)
- TAKÁCS PÉTER (2025d): Pápai enciklikák összehasonlítása. In: THEOLOGIAI SZEMLE 2025: 2 pp. 75.-81., 7 p. (2025) URL: <https://meot.hu/dokumentumok/2019thlapszam/2025.pdf#page=75> (utolsó letöltés: 2026.01.26.)
- TAKÁCS PÉTER (2025e): Spiritualitás gazdaság, a boldogság gazdaságtana. In: THEOLOGIAI SZEMLE 68: 1 pp. 51-58., 8 p. (2025) URL: <https://meot.hu/dokumentumok/2019thlapszam/2025.pdf#page=55> (utolsó letöltés: 2026.01.26.)
- TARMIN AKTER, RAFINUL ISLAM: An Analysis of Bureaucratic Theory by Max Weber. in: American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR), 2021, e-ISSN:2378-703X, 5. kötet, 1. szám, 374-381. pp.
- TANÁCS JÁNOS "HALLGATNI: ARANY" avagy Polányi Mihály tudományfilozófiájának explicit következményei. In: Polanyiana 9. évfolyam, 1–2. szám, 2000. URL: <http://www.kfki.hu/chemonet/polanyi/>
- TECHET PÉTER (2012): Carl Schmitt és a nemzetszocializmus. In Politikatudományi Szemle XXI/1. szám, 133–152. o.

- TECHET PÉTER: Kísérletek a pozitivizmus kritikájára és meghaladására a német jogtudományban: a decizionista államelmélettől a közigazgatási állam koncepcióján át az intézményvédelemig. Doktori értekezés. Kézirat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2018.
- TIBOR FRANK: THE BUDAPEST ROOTS OF MICHAEL POLANYI'S LIBERALISM. In: Polanyiana 2010/1-2. (19) 5-24.
- THOMAS S. KUHN: A tudományos forradalmak szerkezete, Gondolat, Budapest, 1984
- TRENCSENI DÁVID: Kampányrajt. In: 168 óra, URL: <http://www.168ora.hu/cikk.php?id=8546> (utolsó letöltés: 2024.02.25.)
- TERENCE KENNEDY: THE IMPACT OF POST-CRITICAL PHILOSOPHY ON SCIENCE AND THEOLOGY. In: 24-34.
- TUCKER, ROBERT C. (1995): Politics as leadership. Rev. ed. Columbia: University of Missouri Press.
- TURNER, S. P. (2003) 'Charisma Reconsidered', Journal of Classical Sociology 3: 5–26. pp.
- ÚJLAKI Gabriella 1992. A hallgatólagos és az explicit tudás. Polányi Mihály poszt-kritikai filozófiája. In Polányi Mihály: Filozófiai írásai. II. Budapest, Atlantisz
- ÚJLAKI Gabriella: A REALIZMUS KÉRDÉSE POLÁNYI MIHÁLY TUDOMÁNY-FILOZÓFIÁJÁBAN. In: Polanyiana 1993. 3. kötet, 3. szám, 86-106. o.
- University of Chicago. The Joseph Regenstein Library. Department of Special Collections. 1100 East 57th Street, Chicago, IL 60637, USA
- UMBERTO ECO: Construire il nemico. = Uő: Construire il nemico e altri scritti occasionali. Milano 2011
- VARGA CSABA: Paradigmaváltás a jogi gondolkodásban: Carl Schmitt és a vágyott szintézis megkísértése. In: Világosság, 2003/7–8. 93–101.
- VARGA ZS. ANDRÁS: Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája. 2015, Századvég Kiadó, Budapest.
- VENTRISS, Curtis: The Challenge for Public Administration (and Public Policy) in an Era of Economic Crises... or the Relevance of Cognitive Politics in a Time of Political Involution. Administrative Theory & Praxis. September 2010, Vol. 32. No. 3, 411
- WALTER B. GULICK: THE MEANINGFUL AND THE REAL IN POLANYIAN PERSPECTIVE. In: Polanyiana Volume 8, Number 1–2, 1999,
- WALTER B. MEAD: MICHAEL POLANYI'S LESSENING "RELIANCE ON THE NECESSITY OF COMMITMENT" IN THE YEARS BETWEEN 1958 AND 1966,

WITH SPECIFIC ATTENTION GIVEN TO 1964-1966 AND THE PUBLICATION OF THE TACIT DIMENSION. In: *Polanyiana* 2010/1-2. (19) 68-72. pp.

- WATTS, ALAN (1999): *A bizonytalanság bölcsessége*. Édesvíz Kiadó. Budapest.
- WEBER, MAX: *A politika, mint hivatás*, in: *Weber Max: Tanulmányok*, 1998, Osiris Kiadó, Budapest.
- WEBER, MAX. 1984–2020. *Max Weber Gesamtausgabe (MWG) (Max Weber Complete Edition)*. 47 volumes, including 2 index volumes. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) (see <https://mwg.badw.de/en/the-project.html>).
- WEBER, MAX. [1904–1905] 2011. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated and introduced by Stephen Kalberg. New York: Oxford University Press.
- WEBER, MAX (1967): *Gazdaság és társadalom: Szemelvények*, Bp.: Közg. és Jogi Kvk., 334 p.
- WEBER, MAX (1970): *Állam, politika, tudomány: Tanulmányok*, Bp. : Közgazdasági és Jogi Kk., 461 p.
- MAX WEBER (1987): *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai 1. – Szociológiai kategóriáiban*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, harmadik fejezet: az uralom típusai: 221-301. p.
- WEBER, MAX (1995): *Gazdaság és társadalom - A megértő szociológia alapvonalai: A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái*, Budapest: Közgazd. és Jogi Kvk., 233 p.
- WEBER, MAX (1998): *A politika, mint hivatás* In: *Weber Max: Tanulmányok*, Budapest: Osiris, 156-209. p.
- WEBER, MAX. [1904–1905] 2011. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated and introduced by Stephen Kalberg. New York: Oxford University Press.
- WEBER, MAX (1919): *A politika. mint hivatás*, In: *Weber, Max: Tanulmányok*. (Ford.: Erdélyi Ágnes – Józsa Péter – Lannert Judit – László Géza.) Osiris Kiadó, Budapest, 1998, pp. 156-157.
- WEBER, MAX (1922) *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Sozialökonomik [Gazdaság és Társadalom: Társadalomgazdaságtan vázolata]*. Tübingen: JCB Mohr (Paul Siebeck).
- WEBER, MAX (1976) *Wirtschaft und Gesellschaft [Gazdaság és társadalom]*, [ed.]. J. Winckelmann. Tübingen: JCB Mohr (Paul Siebeck).
- WEBER, MAX (1998): *A politika, mint hivatás*. In *Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.

- WEBER, MAX (2001) *Wirtschaft und Gesellschaft. Religiöse Gemeinschaften* [Gazdaság és társadalom: Vallási közösségek], [ed.] HG Kippenberg P. Schilmmel együttműködve, J. Niemeier támogatásával, in *Max Weber-Gesamtausgabe* [Full release], I. series, Volume I.. 22-2. Tübingen: JCB Mohr (Paul Siebeck).
- WEBER, MAX (2005a) *Wirtschaft und Gesellschaft. Herrschaft* [Gazdaság és társadalom: Hatóság], [ed.] E. Hanke T. Kroll-lal együttműködve, in *Max Weber-Gesamtausgabe* [Full release], I. series, volume I.. 22-4. Tübingen: JCB Mohr (Paul Siebeck).
- WEBER, MAX (2009) *Allgemeine Staatslehre und Politik (Staatssoziologie)*. Unvollendet. *Mit- und Nachschriften 1920* [Általános államelmélet (Államszociológia). Befejezetlen. További írásokkal 1920], [ed.] G. Hübinger A. Terwey-vel együttműködve, in *Max Weber Gesamtausgabe* [Full release], III. series, 1. évf. 7. Tübingen: JCB Mohr (Paul Siebeck)
- WEBER, MAX. 1984–2020. *Max Weber Gesamtausgabe (MWG)* (Max Weber Complete Edition). 47 volumes, including 2 index volumes. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) (see <https://mwg.badw.de/en/the-project.html>).
- WENDY BROWN (2023): *Nihilistic Times. Thinking with Max Weber* (2023, Harvard University Press)
- WILCOX, Herbert: *The Cultural Traits of Hierarchy in Middle Class Children*, *Public Administration Review*, 29, no. 2. Március-április, 1968
- WOLIN, SHELDON S. (1977): *Hannah Arendt and the Ordinance of Time*. In *Social Research*, Vol. 44, No. 1, 91–105. o.
- ZUPKÓ GÁBOR: *Reformfolyamatok az önkormányzati közszolgáltatások területén I.* *Magyar Közigazgatás*. LI. évfolyam, 5. szám, 2001. május
- Žižek, S. (1999): *Carl Schmitt in the Age of Post-Politics*. In: Mouffe, C. (ed.): *The Challenge of Carl Schmitt*. London: Verso, pp. 18–37.

Rövidítések jegyzéke

i.m. – idézett mű

vö. – vesd össze

1. számú táblázat: Max Weber „hivatásos politikusok” tipológiája

Szám	Rétegződés	Főbb jellemzői	Előfordulás
1	Klerikusok	Technikai indok: írástudás	Elő-és Hátsó - Indiában, a buddhista Kínában és Japánban, a lámák Mongóliájában, vagy a középkori keresztény területeken
2	Humanista műveltségű irodalmárok	A fejedelem politikai tanácsadói / emlékiratírói lehessenek	Kelet - Ázsiában a kínai mandarin Reneszánsz kori humanisták
3	Udvari nemesség	Politikai / diplomáciai szolgálatok	XVII. századi Európa
4	Gentrypatríciátus ³⁶⁵	Az uralkodó rájuk ruházta a self-government hivatalait	Anglia
5	Egyetemi végzettségű jogászok (iskolázott szakhivatalnokság)	„Mindenütt iskolázott jogászok voltak a politikai üzem forradalmasításának hordozói” ³⁶⁶	Nyugatra, elsősorban az európai kontinensre volt jellemző: Németország
6	Újságíró	„Minden jelentős politikusnak szüksége volt a sajtó befolyásolására és a sajtókapcsolatokra” ³⁶⁷	XVIII. századtól egészen napjainkig
7	Párthivatalnok	Az állandósult pártkatonák: a politikából vagy a politikáért élő hivatásos politikus	Weber alapján: „csak az elmúlt évtizedek, sőt évek fejleménye” ³⁶⁸ a párthivatalnok kialakulása

³⁶⁵ A gentrypatríciátus egy sajátosan angol képződmény, amely átfogja a kismességet, valamint a városi járadékos réteget is egyaránt.

³⁶⁶WEBER 1998: 173.

³⁶⁷WEBER 1998: 176.

³⁶⁸WEBER 1998: 178.

2. számú táblázat: A weberi ország-specifikus párt – és pártszervezet kialakulása és változásai

Jellemzőik/Országok	Anglia	Amerikai Egyesült Államok	Németország
Honorácior jelleg és Plebiszcitárius jelleg	Honorácior jelleg 1868-ig, parlamentből irányított politikai üzem	Honorácior jelleg helyett plebiszcitárius jelleg	Honorácior jelleg, parlamenti pártok, mint céhek (régén s ma)
Hivatásos politikusok a (honorácior, illetve a plebiszcitárius jellegben)	Helyi ügynökökből válnak ki (javadalom nélküli bizalmi szerepkör)	Népszavazás útján megválasztott elnök, végrehajtó hatalom feje	„bizalmi ember” szerepkör
A honorácior jelleg átalakulása	Parlamenten kívül szerveződő „üzem” fel erősödése	-	Amatőr és üzleti apparátusok megjelenése
Hivatásos politikusok (átalakulásban)	Párton belüli „kevesek”, politikai vezér	-	iskolázott szakhivatalnokság, szakszervezeti hivatalnokok, párttitkárok, újságírók

3. táblázat: Paradigmák ütköztetése (azonosságok és eltérések)

Feladatfelfogások és jellemzőik	Max Weber	Leo Strauss	Polányi Mihály
1. Kiindulási hipotézis	Politika, mint a "hatalomért folytatott harc"	Spengler nyomán haladva, Strauss: a modernitás válsága (modern és premodern) feloldhatatlan konfliktusa	A hallgatóságos tudás minden tudás alapja, Politika, mint a személyes tudás terepe
2. Probléma és kérdésfelvetés	Miben is ragadható meg a politikai vezérség kialakulása és előtérbe kerülése? Mi a hatékony politikai kormányzás (politikai vezetés) feltételei?	Mi a politikai filozófia? Szókratészi fordulat (üldöztetés és irás), társadalom és filozófus közötti alapkonfliktus, mely feloldhatatlan.	A progresszió, lehet kiváltó oka a Szovjetunióknak és eszmeiségének létrejöttéhez?
3. Módszertan	objektivitás, értéksemlegesség, pártatlanság, pozitívizmus	Pozitívizmus - historizmus kritika, progrsszivitás megkérdőjelezése, szoros olvasat, történeti megértés	Pozitívizmus - historizmus kritika, progrsszivitás megkérdőjelezése, kétfajta tudás,
4. Eltérő példák	Anglia (honoráciorból plebiszciter), Németország (honorácior) Amerikai Egyesült Államok (plebiszciter)	A politológusok hasztalan dolgokkal foglalkoznak, miközben Róma (vagyis a liberális demokrácia támasza) lángokban áll.	Nagy-Britannia, Amerika, Hollandia és Svájc (polgári jogok és demokrácia)
5. A politikatudomány feladatai	politika, párt és vezér feladatainak ötvözése, a bürokratikus és plebiszciter elem együtt hatása révén	Politikai filozófiának a rehabilitálására tett kísérlet	Az értékítéletek kiemelt szerepe, a (politikai) szabadságjogok érvényre jutattásában, demokratikus államokban
6. Végző célja	Politika ethosz megteremtése	A klasszikus politikai filozófia életre hívása és megszabadítása a modernitás válságmechanizmusaitól.	Megszabadítani a politika világot az értékmentes objektivitás kritériumrendszerétől, a személyes tudás által